

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

ROČNÍK XXXVIII

2003

Číslo 2

MINISTERSTVO VNÚTRA SR – ODBOR ARCHÍVOV A
REGISTRATÚR

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Vydáva Ministerstvo vnútra SR
odbor archívov a registratúr

Redakčná rada

Peter Draškaba, Ján Dubovský, Ján Lukačka,
Richard Marsina, Marta Melníková, Štefánia Mertanová,
Veronika Nováková, Jozef Novák, Milena Ostrolucká,
Jana Pražáková, Elo Rákoš, Juraj Roháč, Jana Schullerová,
František Žifčák, Juraj Žudel

Hlavný redaktor
PETER KARTOUS

Výkonná redaktorka a tajomníčka redakcie
JÚLIA HAUTOVÁ

Technická redaktorka
VIERA PAULÍKOVÁ

Redakcia a administrácia: Ministerstvo vnútra SR
odbor archívov a registratúr
811 04 Bratislava, Križkova 7

© by MV SR – odbor archívov a registratúr, Bratislava 2003

JUBILEUM PhDr. PETRA KARTOUSA, CSc.

Pred neuveriteľným štvrtstoročím sa mladý muž Peter Kartous stal riaditeľom Archívnej správy. Práve oslávil svoje 35. narodeniny a medzi ostatnými riaditeľmi, starými ostrieľanými harcovníkmi, bol skutočne direktorským uchom. Postupne sa však mladému riaditeľovi, vďaka jeho trpezlivosti, erudícii a isto aj veľkému diplomatickému talentu podarilo dosiahnuť rešpektovanie archívnej sekcie a jej pozdvihnutie na dôstojné miesto v rámci ministerstva. Dnes je nestorom vo vedení ministerstva a aj služobne najstarším riaditeľom. A keďže on sám radšej hľadá do budúcnosti, na všetko to, čo je ešte potrebné urobiť, obzrime sa miesto neho na cestu, ktorou dosiaľ prešiel.

Jeho predkovia mu priniesli priezvisko spoza rieky Moravy, no sám je krstený Dunajom. Narodil sa 16. augusta 1943 v Bratislave a celý život žije v bratislavskej Petržalke, ktorá bola v jeho mladosti krásnym zeleným záhradným mestekom. Po maturite chvíľu uvažoval o dráhe literárneho kritika. Aj keď napokon zvíťazila jeho láska k histórii, náklonnosť k umeniu – najmä literárnemu a výtvarnému – z jeho života nikdy celkom nevymizla. Neľutuje čas ani peniaze a, pokiaľ sa to len trochu dá, nepremárni žiadnu príležitosť navštíviť čo ako vzdialenú výstavu svojich obľúbených maliarov. Napokon tu má svoj pôvod aj jeho vzťah k špecifickému heraldickému umeniu.

Na univerzite sa profiloval ako diplomatik a medievista. Absolvoval r. 1965 diplomovú prácu na tému Kritika pravosti listiny Gejzu II. v roku 1158 (k založení nitrianskeho biskupstva), v roku 1972 získal akademický titul doktora filozofie a v roku 1976, po absolvovaní externej vedeckej aspirantúry v Historickom ústave SAV, po úspešnej obhajobe kandidátskej dizertácie *Politicko-vojenský zápas Habsburgovcov a Jagelovcov o uhorský trón v rokoch 1438–1444*, dosiahol vedeckú hodnosť kandidáta vied.

Prvé archívárske ostrohy získal v Archíve hl. mesta SR Bratislavy, kde v r. 1965–1969 spracúval známu zbierku máp a plánov a neskôr niektoré ďalšie fondy a zbierky. Po krátkom pobyte vo Vojenskom historickom ústave v Bratislave r. 1969 nastúpil na terajšie pracovisko – Odbor archívov a registratúr – vtedajšiu Archívnu správu. Tu začínal s referátom podnikových a zvláštnych archívov, od roku 1973 pokračoval referátom štátnych archívov, roku 1977 sa stal zástupcom riaditeľa odboru a od septembra 1978 je jeho riaditeľom.

Rok 1978 je medzníkom v živote nášho jubilanta. Funkcii, ktorú zastával, musel obetovať svoju sľubne sa rozvíjajúcu medievistickú historiografiu, na ňu mu, ako zodpovednému za systém archívniectva, správy registratúr či heraldiky, ostávalo už málo času. Stal sa predsedom Heraldickej komisie MV SR, predsedom Terminologickej komisie MV SR, vedúcim redaktorom Slovenskej archivistiky, ktorá v čase, keď ju preberal, vychádzala s vari dvojročným oneskorením. Vďaka svojmu odbornému renomé sa stal členom viacerých odborných komisií pri Akadémii vied – podpredsedom slovensko-rumunskej zmiešanej komisie histori-

kov, členom francúzsko-slovenskej komisie a dlhé roky pôsobil ako člen kolégia histórie SAV.

Portrét oslávenca by nebol úplný bez spomenutia frankofónnej stránky jeho osobnosti, s ktorou je spojená aj jeho aktivita v medzinárodných archívnych organizáciách a inštitúciách. V roku 1973 absolvoval šesťmesačnú Medzinárodnú archívnu stráž v Národnom archíve a v Diplomatickom archíve Ministerstva zahraničných vecí Francúzskej republiky, v rokoch 1980–1984 zastával funkciu radcu Medzinárodnej konferencie „za okrúhlym stolom archívov“ a v roku 1983 sa zaslúžil o mimoriadne úspešné zorganizovanie XXIII. medzinárodnej konferencie v Bratislave. Rok nato mu za úzku spoluprácu s francúzskym archívnictvom aj za aktívnu prácu v Medzinárodnej rade archívov vtedajší francúzsky minister kultúry Jack Lang udelil vysoké francúzske vyznamenanie – Rytiersky rad umenia a literatúry. Nový rytier, dekorovaný 6. mája 1986 na Francúzskom veľvyslanectve v Prahe, sa aj v nasledujúcich rokoch veľmi aktívne zúčastňoval medzinárodnej archívnej spolupráce, v rokoch 1988–1992 zastával dokonca funkciu námestníka generálneho tajomníka Medzinárodnej rady archívov.

Popri sústredení sa na riadiacu prácu v oblasti archívnictva a správy registratúr si oslávenec vždy nájde čas na publikačnú činnosť. Je úctyhodná. Spomeňme len niekoľko stoviek odborných štúdií, článkov, recenzií, anotácií a referátov na najrozličnejšie archívne témy, osobitne s problematikou profesie archivára, rešpektovania archívneho fondu, dejín archívov, podnikových archívov, publikovaných v Slovenskej archivistike, ale tiež početné príspevky v zahraničných archívnych periodikách, v ktorých propaguje archívnictvo na Slovensku. Musíme spomenúť aj jeho participovanie na doterajších desiatich knižných tituloch, venovaných archívnemu a registratúrnemu manažmentu.

Obdivuhodný je zmysel jubilanta pre dlhodobé publikačné projekty. Od konca 60. rokov takmer celé štvrtstoročie publikoval v týždenníku *Život okolo 500* článkov, venovaných najrozličnejším témam slovenských dejín. V súčasnosti už skoro pätnásť rokov publikuje v časopise *Verejná správa* príspevky venované erbom a vlajkám miest a obcí, dosiaľ ich tu vyšlo z jeho pera okolo 200. Veľké kolekcie erbov publikoval ako spoluautor knižných projektov *Erby a vlajky miest v Slovenskej republike*, ktorý vyšiel r. 1991 a šesťzväzkového *Heraldického registra Slovenskej republiky*, z ktorého dosiaľ vyšli tri zväzky (2000, 2001 a 2003).

Vždy si uvedomoval význam legislatívneho základu archívneho systému, registratúrneho systému a v neposlednom rade aj heraldickej tvorby a registrovania erbov v Slovenskej republike. Jeho úsilie našlo svoje vyjadrenie v novom zákone o archívoch a registratúrach, ale aj v legislatívnom zakotvení Heraldickej komisie MV SR a Heraldického registra Slovenskej republiky.

Odborný profil oslávenca dotvára aj jeho pedagogická činnosť. Venoval sa stredoškolskému archívnemu dorastu na Strednej knihovníckej škole v Bratislave, poslucháčom archívnictva na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave či Fakulte humanistiky Trnavskej univerzity, ale aj archivárom z rôznych štátov sveta v rámci Medzinárodnej archívnej stáže v Paríži.

Šesťdesiatka v prípade nášho oslávenca je možno príležitosťou na istú rekapituláciu, rozhodne však nie je dôvodom na akékoľvek uzatváranie. Veď koľko začatých projektov treba ešte dokončiť a ktoré, dosiaľ iba v štádiu smelých zámerov, treba začať realizovať.

Rytier Peter Kartous sa vždy cítil byť archivárom, členom archivárskej spoločnosti. Nikdy nepodceňoval, naopak, veľký dôraz kladol na oceňovanie zásluh pracovníkov archívov. Vždy má úprimnú radosť, ak sa mu podarí popri ocenení rezortnými pamätnými medailami dosiahnuť, že prezident republiky udelí najvýznamnejším osobnostiam slovenského archívniectva vysoké štátne vyznamenania. Prominentný gratulant jubilujúcich archivárov sa teraz sám stal jubilantom. Nuž, milý oslávenec, veľa zdravia a elánu. *Ad multos felicesque annos!*

Ladislav Vrtel

NOVÝ ZÁKON O ARCHÍVOCH A REGISTRATÚRACH V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

PETER KARTOUS

S účinnosťou od 1. januára 2003 platí v Slovenskej republike nový zákon č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov, ktorý Národná rada Slovenskej republiky prijala 17. mája 2002. Dôvodom spracovania a prijatia nového zákona vzťahujúceho sa na archívny a registratúrny systém bola skutočnosť, že do konca roku 2002 platný zákon Slovenskej národnej rady č. 149/1975 Zb. o archívniectve v znení neskorších predpisov už neumožňoval v plnom rozsahu zabezpečovať súčasné úlohy archívov, ani kvalitnú správu registratúry pôvodcami. Na tomto fakte nič nezmenili ani jeho tri novely. Prvá, rozsiahla novela z roku 1991 reagovala na zmenu spoločenských pomerov, na formovania a organizáciu novej sústavy orgánov miestnej štátnej správy a samosprávy. Druhá novela z roku 1996, v súvislosti s ďalšou reformou miestnej štátnej správy, rozšírila kompetenciu ministerstva vnútra o právomoc poveriť jeden štátny okresný archív plnením úloh aj pre územný obvod iného susediaceho okresného úradu. Tretia novela z roku 2001 vyplynula zo zákona o štátnej službe a zmenila postavenie Slovenského národného archívu z rozpočtovej organizácie spravovanej ministerstvom vnútra na jeho zariadenie.

Novely boli len čiastkovým riešením. Novým zákonom bolo treba riešiť viaceré zásadné otázky, medzi ktorými dominovalo zjednotenie zriaďovateľskej funkcie voči štátnym ústredným archívom, štátnym oblastným archívom a štátnym okresným archívom. Tieto archívy sú základom archívniectva v Slovenskej republike, ale ich zriaďovanie a riadenie bolo naďalej dvojkoľajné – ministerstvom vnútra a okresnými úradmi. Nový zákon si vyžadoval aj súčasný postup reformy verejnej správy, aj keď jej ukončenie je v horizonte ešte dvoch – troch rokov, ďalej potreba zvýšenej ochrany kultúrneho dedičstva, ktorého súčasťou sú archívne dokumenty, požiadavka prehodnotenia doterajšej sústavy štátnych archívov. Komplexnejšie riešenie potrieb registratúrneho systému si takisto vyžiadalo nové legislatívne riešenie. V rámci procesu aproximácie práva Slovenskej republiky s právom Európskej únie bolo tiež potrebné ustanoviť v novom zákone konkrétne povinnosti a postup príslušných subjektov pri vývoze archívnych dokumentov do zahraničia.

Ďalej bolo potrebné, aby nový zákon reflektoval na skutočnosť, že archívy, osobitne štátne archívy, na jednej strane plnia nezastupiteľnú úlohu ako východisko rozhodovacích procesov vo verejnom sektore, na strane druhej sú súčasťou národného kultúrneho dedičstva. Majú tak nezastupiteľné postavenie v štátnej správe a samospráve, kultúre, vede, tvoria integrálnu súčasť informačných štruktúr a zdrojov spoločnosti. Zákon mal zohľadniť aj fakt, že archívy preberajú, ochraňujú, odborne a vedecky sprístupňujú archívne dokumenty a umožňujú prístup k archívnym dokumentom pochádzajúcim z organickej činnosti ich pôvodcov – štátnych orgánov a organizácií, právnických osôb, fyzických osôb. Vý-

znam archívnych dokumentov spočíva nielen v ich informačnej hodnote, ale aj v ich hodnote ako dôkazu o činnosti, význame a postavení svojho pôvodcu v štruktúre spoločnosti.

Zložitosť vzťahov, množstvo dotknutých subjektov, úzke prepojenie otázok archívneho dedičstva so správou súčasných záznamov a rozhodnutiami týkajúcimi sa prístupu k informáciám obsiahnutým v archívnych dokumentoch si vyžiadali prijať jeden zákon, ktorý komplexným spôsobom upravuje oba samostatné systémy, ale úzko na seba nadväzujúce, úsek archívov, ako aj správu registratúr.

Nový zákon priniesol tieto hlavné zmeny:

- Ministerstvo vnútra zriaďuje sústavu štátnych archívov; sústava štátnych archívov sa súčasne zmenila tak, že doterajšie štátne oblastné archívy a štátne okresné archívy sa zjednotili do štátneho archívu s regionálnou územnou pôsobnosťou, pričom zo štátnych okresných archívov sa stali pobočky. Počet archívov, ani ich pôsobnosť sa nezmenili; v prílohe zákona sú uvedené názvy, sídla a územné obvody štátnych archívov s regionálnou územnou pôsobnosťou a ich pobočky,
- umožnil zriaďiť archív nielen právnickej osobe, ale aj fyzickej osobe,
- zrušila sa doterajšia 30-ročná lehota neprístupnosti archívnych dokumentov,
- komplexne a nanovo sa upravila správa registratúry; pôvodca môže zveriť správu svojej registratúry aj inej osobe ako živnosť,
- podrobne sa upravili práva a povinnosti pri prístupe k archívny dokumentom,
- vývoz archívnych dokumentov sa ustanovil ako osobitné konanie a upravil sa v súlade s európskymi normami,
- zosúladiť sa teória a prax v oblasti odbornej terminológie, osobitne na úseku správy registratúry.

K obsahu a k jednotlivým ustanoveniam zákona by sme radi zdôraznili aspoň niekoľko myšlienok. V § 2 sa definujú základné pojmy archívnictva a správy registratúr, vymedzujú sa aj základné odborné činnosti. Zákon obsahuje definície kľúčových slov oboch systémov, aj keď nie vyčerpávajúcim spôsobom. Uvádza sa 18 termínov – archív, archívny dokument, archívny fond, archívna zbierka, archívne dedičstvo Slovenskej republiky, cudzí archívny dokument, ďalej preberanie, ochrana a sprístupňovanie archívnych dokumentov, konzervačná kópia archívneho dokumentu, archívny informačný systém a predarchívna starostlivosť. Odlíšenie pojmu cudzí archívny dokument od pojmu archívny dokument si vyžiadala úprava výnimky zo zákazu trvalého vývozu archívnych dokumentov, ako aj transponovanie smernice ES ukladajúcej povinnosť spolupracovať s cudzím štátom pri konaní o vrátenie archívneho dokumentu nezákonne vyvezeného z jeho územia. Nechýbajú ani definície základných pojmov z oblasti správy registratúry – registratúra, registratúrny záznam, pôvodca registratúry, vyradovanie registratúrneho záznamu a lehota uloženia. Ich zaradenie vyplynulo nielen z potreby ich vysvetlenia, ale aj zosúladenia teórie a praxe v oblasti odbornej terminológie používanej pri správe registratúry, ktorú štátne archívy a pôvodcovia z okruhu orgánov štátnej správy používajú už viac ako 10 rokov.

V § 3 sa uvádzajú základné ustanovenia. Definovanie archívneho dedičstva ako súčasti kultúrneho dedičstva Slovenskej republiky je v súlade s Deklaráciou Národnej rady Slovenskej republiky o ochrane kultúrneho dedičstva. Preberanie, ochrana a sprístupňovanie archívnych dokumentov, ako aj prístup k nim je verejným záujmom. Nescudziteľnosť archívnych dokumentov je nevyhnutná preto, že orgány verejnej správy, ktorými môžu byť aj fyzické osoby a právnické osoby súkromného práva, vykonávajú svoju činnosť vo verejnom záujme. Ďalej sa riešia otázky vlastníckeho práva k archívnym dokumentom, ktorých pôvodcom je štátna organizácia, predkupné právo štátu. Zdôrazňuje sa, že na archívny dokument nemožno zriadiť záložné právo a ustanovujú sa podmienky, za ktorých možno vyvlastniť archívny dokument alebo rozhodnúť o jeho nútenej úschove, v oboch prípadoch za primeranú náhradu.

V novej sústave verejných a súkromných archívov (§ 4) sa archívy členia podľa ich zriaďovateľov, ktorí sú osobami verejného práva alebo súkromného práva. Novým typom verejného archívu, popri archívoch miest, môže byť v budúcnosti aj archív samosprávneho kraja. Účelom ustanovenia o zriadení archívu len so súhlasom ministerstva vnútra (§ 5) sa sleduje zabezpečenie riadneho plnenia úloh archívu, ako aj podmienok ochrany archívnych dokumentov. Inštitút súhlasu je tak úkonom štátneho dozoru nad archívmi a archívnymi dokumentmi.

Zákon svojím § 6 oprávňuje zriaďovateľa archívu požiadať štát o finančný príspevok, ako aj o poradenské služby štátnych archívov. Povinnosti zriaďovateľa archívu sa ustanovujú tak, aby archív mohol náležite plniť úlohy ochrany archívnych dokumentov, ako aj všetky jeho ďalšie funkcie. Tie sú vymenované v ďalšom paragrafe. Považujeme za pozitívum, že zákonodarca zriaďovateľovi archívu po prvýkrát ukladá povinnosť, ak chce zriadiť archív, zamestnať v archíve vždy aspoň jednu osobu s vysokoškolským vzdelaním v študijnom odbore archívniectvo a pomocné historické vedy. Archívu, napríklad, prídudla úloha zabezpečovať a zasielať jedno vyhotovenie konzervačnej kópie najvýznamnejších archívnych dokumentov Slovenskému národnému archívu. Ustanovenia § 8 upravujú práva a povinnosti vlastníka archívneho dokumentu. Jeho povinnosti, popri zabezpečení ochrany, sú späté aj s nevyhnutnosťou, aby štátne archívy mali v evidencii archívneho dedičstva aktuálne informácie o všetkých archívnych dokumentoch nachádzajúcich sa v ich územnom obvode.

Evidencii archívnych dokumentov sa venujú ďalšie tri paragrafy. V prvom z nich sa definujú úlohy na tomto úseku pre archív, ďalej štátny archív a ministerstvo vnútra. V § 10 sa upravuje obsah, povinnosti a postup archívu pri vedení evidencie archívnych dokumentov. V § 11 sa definuje archívny informačný systém, ktorý sa skladá z evidencie archívneho dedičstva a archívnych pomôcok.

Prístup k archívnym dokumentom upravujú § 12 až 15. Právo na prístup k archívnym dokumentom sa umožňuje každému a povinnosť umožniť prístup k archívnym dokumentom sa ukladá každému archívu, aj súkromnému. Je to plne v súlade s Odporúčaním Rady Európy R (2000) 13 o európskej politike prístupu k dokumentom. Zákon dokonca neustanovuje žiadnu lehotu neprístupnosti. Ďalej sa uvádzajú formy prístupu, ktoré sú obvyklé v celosvetovom meradle. Z dôvodov ochrany a zabezpečenia prístupu aj pre budúcnosť archív pred-

kladá na štúdium kópiu archívneho dokumentu, ak ide o archívny dokument, ktorý vznikol pred rokom 1526. Dôsledné uplatňovanie uvedeného ustanovenia kladie zvýšené nároky na systematické vyhotovovanie ich študijných kópií. Ďalej sa upravujú základné povinnosti a postupy zúčastnených strán, archívu a žiadateľa o prístup k archívnym dokumentom.

Dôvody obmedzenia prístupu k archívnym dokumentom sú jednak dôvodmi všeobecne medzinárodne uznávanými, ako aj dôvodmi, ktoré majú svoj pôvod v potrebe ochrany archívnych dokumentov. Možnou výnimkou zo všeobecnej prístupnosti archívnych dokumentov je obmedzenie prístupu z dôvodu, že archív ich ešte nesprístupnil, t. j. odborne nespracoval. Definuje sa aj prístup k osobným údajom v archívnym dokumentoch; uvádzajú sa osoby, ktorým nemožno v žiadnom prípade prístup obmedziť. Zákon uvádza do praxe aj právo odvolať sa proti rozhodnutiu o obmedzení prístupu. V súvislosti s uplatnením tohto práva príslušným odvolacím orgánom je ministerstvo vnútra; v prípade archívov orgánov samosprávy je odvolacím orgánom súd.

Udeľovanie osobitného povolenia na prístup k archívnym dokumentom pôvodcom alebo vlastníkom archívnych dokumentov, ku ktorým inak prístup nie je možný, vyplýva z ich neobmedzeného dispozičného oprávnenia, ktoré je založené na ich vzťahu k ich archívnym dokumentom. Zavádzajú sa dva typy osobitného povolenia – pre archívne dokumenty a fyzickej osobe.

Každý žiadateľ o prístup k archívnym dokumentom musí byť informovaný o organizácii štúdia archívnych dokumentov a o tom, čo musí dodržiavať v záujme ochrany archívnych dokumentov. Na to slúži bádateľský poriadok. Jeho vzor je uvedený v prílohe vykonávacieho predpisu k zákonu.

Legislatívnou novinkou je rozsah a hĺbka úpravy správy registratúrneho systému. V ôsmich paragrafoch sa v logickom slede kodifikujú práva a povinnosti pôvodcu registratúry; ďalej rozhodovanie o dokumentárnej hodnote registratúrnych záznamov vo vyrad'ovacom konaní a záznamov mimo vyrad'ovacieho konania, preberanie archívnych dokumentov a správy registratúry inou osobou. Pôvodcovi, t. j. každej právnickej osobe a fyzickej osobe (!) sa ukladá ako povinnosť vypracovať registratúrny poriadok a registratúrny plán, zabezpečovať správu registratúry, zabezpečiť trvanlivosť registratúrneho záznamu, zabezpečovať, aby správu registratúry vykonávali osoby s primeranou odbornou kvalifikáciou, aby registratúra bola uložená v primeraných priestoroch. Aby štát mohol plniť svoju základnú povinnosť zachovať archívne dedičstvo, pôvodcovi registratúry sa ukladá povinnosť umožniť štátu vykonávať štátny odborný dozor. Z dôvodu ochrany informácií, ku ktorým je obmedzený prístup, je pôvodca registratúry povinný označiť registratúrne záznamy obsahujúce takéto informácie s uvedením času trvania obmedzenia. Zákonodarca reflektoval aj na odporúčanie Rady Európy a tým aj na zákon č. 211/2000 Z. z. o slobodnom prístupe k informáciám.

Paragraf 17 definuje, čo je predmetom úpravy v registratúrnom poriadku a v registratúrnom pláne, ktorý je jeho súčasťou. Registratúrny plán určuje nielen štruktúru registratúry, ale aj štruktúru budúceho archívneho fondu pôvodcu. Tým sa po prvýkrát v slovenskej legislatíve uzákoňuje povinnosť mať registratúrny poriadok a registratúrny plán. Pôvodca tento interný akt riadenia potrebuje

pre kvalifikovaný výkon správy registratúry a súčasne je nevyhnutným predpokladom kvalitného výkonu predarchívnej starostlivosti príslušného štátneho archívu.

Rozhodovanie o dokumentárnej hodnote registratúrnych záznamov vo vyradovaní konaní je najdôležitejšia odborná činnosť pri vyradovaní registratúrnych záznamov. Zákon upravuje vyradovanie registratúrnych záznamov, ako je výkon štátnej správy a tak o vyradovaní rozhodujú iba štátne archívy. V § 19 sa upravuje príprava vyradovacieho konania. Ustanovuje sa zásada, vyradovať len tie registratúrne záznamy, ktorým uplynula lehota uloženia. Určujú sa aj povinné náležitosti návrhu na vyradenie. Paragraf 20 definuje samotné vyradovacie konanie. Vymedzuje sa jeho začiatok a povinnosť štátneho archívu posúdiť dokumentárnu hodnotu na vyradenie navrhnutých registratúrnych záznamov. Na záver štátneho archívu – štátneho ústredného archívu, štátneho archívu s regionálnou územnou pôsobnosťou s pobočkami vydá rozhodnutie. Vydanie rozhodnutia nie je rozhodnutím v správnom konaní.

V § 21 sa ustanovuje povinnosť štátneho archívu rozhodovať o dokumentárnej hodnote záznamov, ktoré nie sú súčasťou registratúry, mimo vyradovacieho konania.

V ďalšom paragrafe sa ustanovujú obsahové a formálne náležitosti preberacieho protokolu. Ďalšie ustanovenie je recepciou praxe bežnej aj v krajinách Európskej únie, keď správu registratúry jedného pôvodcu vykonáva na zmluvnom základe iná osoba, pričom povinnosti pôvodcu registratúry voči vlastnej registratúre zostávajú zachované.

Paragrafy 24 až 31 definujú úlohy štátnej správy na úseku archívov a registratúr. Ministerstvo vnútra, ako ústredný orgán štátnej správy, riadi výkon štátnej správy na oboch úsekoch jednak samo a jednak prostredníctvom ním zriadených štátnych archívov. Ministerstvo vypracúva koncepciu rozvoja archívov, preberania, sprístupňovania a ochrany archívnych dokumentov, ako aj koncepciu správy registratúry. Štátne archívy, ako zariadenia ministerstva s výnimkami uvedenými v zákone, na rozdiel od iných archívov vedú evidenciu pôvodcov registratúr, evidenciu archívneho dedičstva, vykonávajú štátny odborný dozor nad správou registratúry a archívmi, schvaľujú registratúrne poriadky a registratúrne plány, bádateľské poriadky, rozhodujú o vyradovaní registratúrnych záznamov a vyberajú správne poplatky.

Inštitút povolenia ministerstva vnútra na dočasný vývoz archívneho dokumentu do zahraničia (§ 25) je vykonaním medzinárodne uznávanej požiadavky na vývoz kultúrnych predmetov len s povolením príslušného orgánu. Povinnosť mať vývozné povolenie sa vzťahuje na každý archívny dokument zapísaný v Evidencii archívneho dedičstva Slovenskej republiky. Pri dovoze cudzích archívnych dokumentov (§ 26) sa však povolenie bude vyžadovať len na archívne dokumenty staršie ako 50 rokov. Ministerstvo vnútra vedie aj konanie o vrátení archívneho dokumentu, ktorý bol vyvezený z územia Slovenskej republiky bez povolenia. Povinnosť aktívne konať v prípadoch archívnych dokumentov iných štátov v rámci spolupráce s inými štátmi uskutočňujúcimi návratné konanie, vyplýva Slovenskej republike z jej medzinárodných záväzkov.

V § 28 sa určuje, že štátny odborný dozor vykonáva ministerstvo vnútra. V súvislosti s ním sa upravuje jeho predmet, periodicita jeho výkonu, práva a povinnosti štátneho zamestnanca vykonávajúceho štátny odborný dozor. Považujeme za potrebné pripomenúť, že pojem štátny zamestnanec sa v zákone nevy-skytuje náhodne. Odborní zamestnanci štátnych archívov sú totiž podľa zákona o štátnej službe zamestnancami v štátnej službe. Ustanovuje sa aj obsah a náleži-tosti záznamu o kontrole.

Cieľom ustanovenia o nútenej úschove je splniť základnú povinnosť štátu zachovať archívne dokumenty. Pretože ide o obmedzenie vlastníckych práv, ustanovuje sa maximálna dĺžka nútenej úschovy, ako aj povinnosť zrušiť roz-hodnutie o nútenej úschove v prípadoch, keď došlo k ukončeniu konzervovania alebo reštaurovania archívneho dokumentu pred uplynutím určenej lehoty, alebo pominuli iné dôvody. Vyvlastnenie archívneho dokumentu (§ 30) je krajným prostriedkom, ktorý je štát oprávnený použiť v záujme jeho zachovania. Možno ho uskutočniť len za poskytnutie primeranej náhrady.

Podľa § 31 „Správne delikty“ ministerstvo vnútra môže uložiť pokutu od 50 000 až po 1 000 000 Sk. Členenie sankcií a určené sumy pokút vyjadrujú jed-nak význam archívnych dokumentov, ako aj potrebu poskytnúť orgánu štátneho odborného dozoru priestor pri uplatňovaní zodpovednosti za porušenie zákona v nadväznosti na jeho konkrétne okolnosti.

Záver zákona tvoria spoločné, prechodné a záverečné ustanovenia. V § 32 sa vymedzujú vzťahy tohto zákona k iným právnym predpisom, k zákonu o správ-nom konaní a k zákonu o štátnom informačnom systéme; súčasne sa ustanovuje prednosť niektorých právnych aktov pred zákonom. V § 33 zákon zaväzuje ministerstvo vnútra vydať všeobecne záväzný právny predpis, ktorý podrobnej-šie upraví niektoré činnosti a s nimi súvisiace postupy.

V prechodných ustanoveniach sa reaguje na potrebu riešiť postavenie existu-júcich evidovaných archívnych dokumentov a zriadených archívov (štátnych okresných archívov), delimitáciu archívnych dokumentov z Archívu mesta Ko-šíc do Štátneho archívu v Košiciach, zachovanie archívnych dokumentov a za-riadení v budovách archívov vo vlastníctve štátu.

Zákon prirodzene zrušuje doteraz platný zákon, vyhlášky a úpravy (§ 35).

Ako naznačuje už názov zákona, v jeho závere v článkoch II. a III. sa doplňu-jú zákon o štátnom podniku a zákon o konkurze a vyrovnaní. V záujme archív-neho dedičstva Slovenskej republiky sa presne definujú povinnosti likvidátorov a správcov konkurzných podstát v súvislosti s registratúrou zanikajúcich pôvod-cov registratúry.

Nadväzne na § 33 zákona Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky vypraco-valo aj vyhlášku č. 628/2002 Z. z., ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov. Vyhláška má tri časti. V prvej časti sa podrobnejšie upravuje hodnotenie záznamov, vyrad-ňovanie registratúrnych záznamov a preberanie archívnych dokumentov do archívu, v druhej časti ochrana archívnych dokumentov a registratúrnych zázna-mov a v tretej časti evidencia archívneho dedičstva Slovenskej republiky a prís-tup k archívnyim dokumentom. Jedenásť príloh vrátane vzoru bádateľského po-

riadku uľahčujú aplikáciu zákona a vyhlášky v praktickom živote pôvodcov registratúry, správcov registratúr, zriaďovateľov archívov a archivárov.

Zákon a vyhláška sú už niekoľko mesiacov v praxi. Experti Európskej únie ocenili obsah zákona a jeho porovnateľnosť s právnymi úpravami európskych štátov s najvyspelejšou archívnu kultúrou. Osobitne vyzdvihli, že zákon recipoval najliberálnejšiu formu uplatnenia práva na prístup k archívnym dokumentom zrušením všeobecnej lehoty ich neprístupnosti. V súvislosti s účinnosťou zákona a vyhlášky prežívame obdobie „zabývania sa“ nových právnych predpisov, nových povinností a novej štruktúry štátnych archívov; začalo sa aj obdobie vzniku a formovania archívov organizácií, vytvárania komplexnejších podmienok a predpokladov pre kvalifikovanejší výkon správy registratúry v orgánoch a organizáciách v štátnej, samosprávnej i súkromnej sfére. Prirodzene, že tvorcom zákona, jeho gestorovi – ministerstvu vnútra, sa aj so zreteľom na legislatívne pravidlá, ako aj vzhľadom na ďalšie okolnosti, nepodarilo premietnuť do zákona všetky nuansy oboch systémov a požiadavky správcov registratúrnych stredísk či archivárov, napr. vedecká činnosť, samostatné ustanovenia o oboch štátnych ústredných archívoch, o štátnych archívoch s regionálnou územnou pôsobnosťou, o ich pobočkách atď. Napriek tomu zákon platí, žije a začína sa presadzovať v každodennom živote.

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

METODOLÓGIA A PRAX ARCHÍVNEHO HODNOTENIA

(Poznatky a námety)

ELO RÁKOŠ

Rákoš, E.: Methodology and Practice of Archival Appraisal (Experiences and Proposals). Slovenská archivistika, Vol XXXVIII, No 2, 2003, p. 13–26.

Archival appraisal-as presents the author-is important part of archival theory. The author differs between the methods of archival appraisal in archives, where the archival fonds is created and methods of archival appraisal at pre-archival care, where current records are originated and formed.

Archival theory.

Archívne hodnotenie tvorí významnú súčasť archívnych činností praktického aj vedeckého charakteru. Archívny hodnotiaci proces zasahuje vo väčšej či menšej miere do všetkých činností vykonávaných v archíve aj v predarchívnej starostlivosti. Súčasnú archívnictvo zvykneme charakterizovať pojmom funkčné archívnictvo aj preto, že jeho ústredným predmetom je teória a prax archívneho hodnotenia. Vo všeobecnosti je azda možné konštatovať, že v súčasnom archívnictve veľmi úzko súvisí s archívnym poznávaním aj archívne hodnotenie. Archivistika využíva vedecké metódy poznania a metódy hodnotenia. Archívne hodnotenie z hľadiska metodológie vedy predstavuje súčasť náuky o hodnotách, t. j. teórie hodnôt a hodnotenia.¹ Metodológia a prax archívneho hodnotenia tvorí neodmysliteľnú súčasť archivistiky.

Počiatky archívneho hodnotenia siahajú k vzniku archívov a archívnych dokumentov. Zjednodušene a stručne môžeme azda konštatovať, že pri vzniku archívov stál zákon a písané právo ako významná hodnota civilizácie. Písaným právom sa kodifikovali vzťahy medzi zložkami štátnej moci a vzťahy medzi štátnou mocou a občanmi. Recepciou rímskeho práva sa aj v Uhorsku stali hodnovernými tie právne a administratívne počiny, ktoré boli písomne zaznamenané na pergamene alebo na papieri. Vtedajšie chápanie a uplatňovanie archívneho hodnotenia bolo podstatne odlišné od jeho súčasného chápania a praktického uplatňovania.

Princíp archívnej proveniencie ustálil a spresnil metódy archívneho poznania aj archívneho hodnotenia. Provenienný princíp umožnil aj v slovenskom archívnictve formulovať archivistiku, určiť jej predmet, metódy a cieľ, no najmä

¹ K otázkam archívnej hodnoty pozri VRTEL, L.: Axiologické východiská teórie archívnej hodnoty. SA XXV, 1990/2, s. 100–110.

funkčnosť a užitočnosť archivistiky v praktickej činnosti archívov. Aj preto je dôležité chápať princíp archívnej proveniencie nielen ako požadovanú poučku, ale hlavne ako podstatu archívnych metód práce vo všetkých archívnych i pred-archívnych činnostiach. Tento princíp umožnil vymedziť pole pôsobnosti archivistiky a ohraničiť archívniectvo ako systém a uspôbiť jeho súčinnosť a spoluprácu s ďalšími odvetviami ľudskej činnosti.

V našej úvahe o archivite ako významnom fenoméne archívnej teórie a praxe uverejnenej na stránkach Slovenskej archivistiky,² navrhujeme používať pojem „archivita“ ako zjednodušené a azda i výstižné pomenovanie charakteristiky archívneho fenoménu vo význame slova „archívnosť“. V súvislosti s predmetom prítomného príspevku chceme zdôrazniť aj praktický význam používania tohto pojmu. Základný pojem „archív“ a jeho odvodeniny, doplnky a ich zdĺhavé vysvetlenia a zdôvodnenia, môžeme v skrátenej forme nahradiť prakticky jednoslovným pojmom. Archívne hodnotenie v súčasnosti sa realizuje nielen v archíve, ale aj mimo archívu. Predmetom archívneho hodnotenia nie sú len archívne fondy a archívne dokumenty, ale aj registratúry a registratúrne dokumenty a iné písomnosti a dokumenty. Prvoradým cieľom archívneho hodnotenia dnes je poznať a určiť, ktoré písomnosti a iné dokumenty môžu nadobudnúť hodnotu archívnych dokumentov. Archivár teda hodnotí, či registratúrne dokumenty, prípadne iné dokumenty disponujú archivitou, alebo ňou nedisponujú. Registratúrne, či iné dokumenty, ak im nepriznávame archivitu, sa spravidla nehodnotia ako archívne dokumenty. Táto súčasť funkčného archívniectva predstavuje azda najvýznamnejšiu skutočnosť archívneho diania v súčasnosti.

Nepochybujeme o tom, že tu uvedené poznatky sú známe mnohým archivárom. Ide nám však o pregnantnejšie vyjadrenie a presnejšie pomenovanie niektorých archívnych činností, metód a pojmov, keďže často presahujú aj oblasť archívneho diania a tým azda ovplyvňujú aj inú, ako iba archívnu societu. Na Slovensku ešte totiž pretrvávajú nie celkom vhodné a prijateľné názvy vecí, predmetov i javov súvisiacich s fenoménom archívniectva a najmä fenoménom „administratíva a spisovníctvo“.

Nevyhnutnosť objasnenia a ustálenia viacerých terminologických otázok si vynútila potrebu výskumu archívnej terminológie. Výsledkom skúmania archívnej terminológie v praktickej podobe je archívny terminologický slovník. Občan – laik však spravidla nepoužíva odborné terminologické slovníky. Azda aj preto je vhodné, aby hovorené i písané prejavy archivárov mimo archívnej society účinnejšie ako dosiaľ ovplyvňovali všeobecnú slovnú zásobu slovenského jazyka i reči.

Vznik nových úradov štátnej a verejnej správy na Slovensku po roku 1918 pôsobil aj na rast množstva písomností úradnej proveniencie. K podstatne väčšie-

---

² RÁKOŠ, E.: Archivita – významný fenomén archívnej teórie a praxe. SA XXXVI, 2001/2, s. 3–12. Autor tu hovorí o archivite ako špecifickom poznávacom a hodnotiacom vzťahu človeka k archívnej realite, s. 7. V príspevku Teória archívnych dokumentov SA XXXV, 2000/1, s. 12 a n. definuje autor archivitu ako základný znak archívnych dokumentov, ktorý zahŕňa archívnu hodnotu, archívnu zrelosť, archívnu príslušnosť a trvalé archívne uloženie.

mu nárastu úradných písomností došlo v druhej polovici 20. storočia. Existujúce verejné archívy neboli pripravené na väčšie prírastky materiálu vo svojich depozitároch. Riešenie problémov súvisiacich s nárastom úradných písomností na novovzniknutých štátnych úradoch s celoslovenskou, krajskou a okresnou pôsobnosťou sa v povojnovom období začalo presúvať na novoorganizované a iba postupne budované štátne archívy. Archívne hodnotenie sa na Slovensku začalo rozvíjať v archívnej a predarchívnej starostlivosti postupne bez väčších skúseností a najmä bez hlbších archívno-teoretických poznatkov. Načim však pripomenúť i to, že v časoch Uhorska existovalo regulované archívne hodnotenie v zmysle eliminácie neaktívnych a neužitočných písomností úradnej proveniencie už od konca 18. storočia, keď vznikli archívy ústrednej krajinskej správy, neskôr aj miestnej správy. V týchto, tzv. domácich archívoch sa vykonávala skartácia neaktívnych a z historického hľadiska neužitočných písomností. Kontrolu a súhlas na vyradenie a znehodnotenie týchto písomností vykonávali štátne archívy v jednotlivých krajinách monarchie.³

Zámerom tohto príspevku však nie je skúmať dejiny skartácií, ani technológiu skartačných konaní v minulosti a súčasnosti. Touto problematikou sa zaoberajú viacerí archívári v prácach publikovaných v domácich a zahraničných archívnych periodikách, zborníkoch a príručkách. Ide nám o využitie doterajších poznatkov z teórie a praxe archívneho hodnotenia a o načrtnutie námetov na praktické riešenie otázok archívneho hodnotenia. Vedú nás k tomuto zámeru poznatky a skúsenosti viacerých starších archívárov z praxe štátnych archívov. Ide o poznatky z práce na archívnych fondoch staršieho aj novšieho obdobia, ako aj poznania stavu novších registratúr vzniknutých z činnosti inštitúcií štátnej a verejnej správy. Stav spisových registratúr z obdobia rokov 1948–1968 prevzatých do štátnych archívov bol podstatne horší ako stav registratúr predchádzajúcich období. V mimoriadne zlom stave sa nachádzali registratúry, ktoré prevzali predchodcovia dnešného Slovenského národného archívu. Stav týchto registratúr spôsobuje archívárom tohto archívu traumy ešte aj dnes. Myslíme na registratúry povereníctiev, Zboru povereníkov a ostatných ústredných úradov na Slovensku, vrátane registratúr niektorých ministerstiev Slovenskej socialistickej republiky. Táto situácia, v ktorej sa ocitli archívári v období po roku 1960, ich prinútila uvažovať o tom, ako majú a môžu archívy realizovať známu myšlienku o tom, že „vhodnejšie ako liečiť choré registratúry, je vykonávanie archívnej prevencie.“ Pojem prevencia archívári nechápali iba ako dohľad na skartačné konanie a jeho schválenie. Mysleli a myslia na aktívne spolupôsobenie archívárov v inštitúciách pri formovaní ich registratúr v záujme tvorby tohto zmysluplného predarchívneho organizmu, ktorý slúži cieľom svojho pôvodcu a bude slúžiť aj archívny účelom v záujme všetkých občanov. Obdobné problémy riešia aj archívári ostatných socialistických a postsocialistických krajín, ako aj archívári západných krajín. Odlišnosti riešenia týchto problémov v jednotlivých krajinách vyplývajú z tradícií spisových a archívnych systémov, prístupov a metód k archívnej prevencii. Modely riešenia archívneho hodnotenia v archívne vyspelej-

---

³ RÁKOŠ, E.: Teórie archívneho fondu IV. SA XXXII, 1997/1, s. 8 a n.

ších krajinách sa vo vtedajších našich pomeroch nedarilo uplatniť z rôznych dôvodov (napr.: otázka funkčných registratúr, existencia registratúrnych stredísk v podobe medziarchívov a pod.). K tomu je nutné pripočítať aj dlhšie zaostávanie archívnej teórie na Slovensku v porovnaní s okolitými krajinami a nízka schopnosť aplikovania archívnej teórie v praxi archívov; v neposlednom rade aj nezaujím a neochota zamestnávať profesionálnych registrátorov a archivárov v spisovniach štátnych a iných inštitúcií.⁴

Na začiatku nášho príspevku sme konštatovali, že archívne hodnotenie zasahuje v podstate do všetkých činností v archíve aj v predarchívnej starostlivosti. Považujeme preto za vhodné členiť metodiku a prax archívneho hodnotenia z hľadiska jej realizácie do dvoch systémov:

1. hodnotenie v archívnom systéme,
2. hodnotenie v systéme predarchívnej starostlivosti.

Obidva tieto systémy z hľadiska usporiadania štátnej správy v Slovenskej republike predstavujú v skutočnosti iba podsystemy, keďže Ministerstvu vnútra Slovenskej republiky patrí sústava verejných archívov, ako aj správa registratúr štátnych a verejných inštitúcií. Teda vyššie uvedené dva systémy predstavujú v skutočnosti jeden súvzťažný systém. Tento súvzťažný systém spočíva na genetickom vzťahu medzi registratúrou a archívnym fondom, ako aj na vzťahu archívov k inštitúciám štátnej a verejnej správy. Pochopiteľne, nie je možné zanedbať aj vzťah verejných archívov k súkromným archívom (registratúram) právnických a fyzických osôb.

Chápanie a realizovanie archívneho hodnotenia v dvoch rovinách (v archívnej a predarchívnej starostlivosti) má svoje opodstatnenie a význam z hľadiska záujmov archívov, ako aj z hľadiska záujmov pôvodcov registratúr. Genetický vzťah medzi registratúrou a archívnym fondom predstavuje podstatu princípu archívnej proveniencie, teda i podstatu archivistiky. Registratúra tvorí predarchívny organicky vzniknutý celok registratúrnych dokumentov z činnosti svojho pôvodcu. Registratúra právnického subjektu vzniká postupne ako jeden organický celok registratúrnych dokumentov (písomného i nepísomného pôvodu) z úradnej činnosti všetkých organizačných útvarov a zložiek svojho pôvodcu. Tento predarchívny organizmus tvoriaci podstatu budúceho archívneho fondu je tiež systémom registratúrnych dokumentov, ktoré v hodnotiacom procese získavajú archívitu. To znamená, že sa stávajú archívnymi dokumentmi a v archíve sa kvalifikujú a klasifikujú do archívneho fondu. Uvedené poznatky sú prístupné v archívnych príručkách a v archívno-teoretických príspevkoch v časopise Slovenská archivistika. Zdôrazňujeme ich najmä preto, že archivári pôsobiaci v predarchívnej starostlivosti sa v súčasnosti stretávajú s novými otázkami, ktoré súvisia s častými zmenami pôvodcov registratúr. Množstvo právnických osôb vzniká a po krátkej existencii zaniká, alebo podstatne mení svoju pôsobnosť. Usudzujeme, že otázka tvorby funkčných registratúr a budúcich archívnych fondov môže byť podstatne zložitejším problémom, ako bola azda v dávnejšej minulosti.

---

⁴ RÁKOŠ, E.: Archívna veda a archívna prax. SA XXV, 1990/1, s. 9–22; taktiež: Preberanie archívnych dokumentov do archívu. SA XXVII, 1992/1, s. 3–13.

V tejto súvislosti vzťahov medzi archívnym a predarchívnym systémom je azda vhodné upozorniť na určitú samostatnosť verejných archívov ako špecializovaných inštitúcií. Štátny archív ochraňuje a spravuje určité väčšie množstvo archívnych fondov, ktoré vznikli z registratúr svojich pôvodcov, t. j. štátnych a verejných inštitúcií. Pôvodcami niektorých fondov v štátnom archíve sú však aj súkromné právnické či fyzické osoby. Táto známa skutočnosť má tiež podstatný význam pre metodológiu a prax archívneho hodnotenia.

Hodnotenie v archíve

Archívne hodnotenie v súčasných štátnych a verejných archívoch na Slovensku je zložitým a odborne náročným procesom. Zložitým preto, že archivári štátneho archívu vykonávajú archívne hodnotiace činnosti vo vlastnom archíve a súčasne aj vo vymedzenom okruhu predarchívnej starostlivosti. Odborná náročnosť vyplýva z množstva a kvality materiálu, ktorý sa nachádza v príslušnom archíve.

Zložitosť a náročnosť riešenia otázok archívneho hodnotenia postihuje azda najviac Slovenský národný archív už od začiatkov jeho činnosti. Tento archív ochraňuje a spravuje najväčšie množstvo materiálu vo svojich depozitároch. Množstvo materiálu v tomto archíve sa už niekoľko desaťročí pohybuje približne okolo 30 000 bežných metrov písomností a iných dokumentov. Toto množstvo je veľmi menlivé. Prírastky rôznorodého materiálu boli v určitých etapách obrovské, ale veľkými boli aj úbytky. Hovoríme o rôznorodosti materiálu v archíve, keďže pomerne veľké časti tohto materiálu nie sú, ani nebudú archívnymi dokumentmi. Z tohto pohľadu Slovenský národný archív nie je typickým archívom, skôr archívom prechodným. V období rokov 1960–1969 predstavoval archív aj stredisko registratúr, keďže v uvedenom období spravoval prevzaté registratúry povereníctiev a iných ústredných inštitúcií štátnej správy z rokov 1945–1960 v množstve viac ako 20 000 bežných metrov neklasifikovaného a nekvalifikovaného materiálu. Archívny materiál v tom čase netvoril ani polovicu uvedeného množstva v archíve.

Vo viacerých štátnych archívoch sa nachádzajú archívne fondy a archívne zbierky, ako aj staršie i novšie registratúry rôznorodej kvality a kvantity. Mnohé z nich sú už dávnejšie archívne spracované relatívne v dobrom stave aj z pohľadu možností ich bádateľského a iného využívania. V štátnych archívoch sa však nachádzajú aj nespracované či nedostatočne spracované archívne fondy, dokonca existujú v niektorých archívoch (vrátane Slovenského národného archívu) aj intaktné fondy a registratúry. Azda sa nedotkneme profesionálnej cti archivárov, ak upozorníme na skutočnosť, že niekoľko fondov, považovaných za archívne spracované s vyhotoveným inventárom nespĺňa požadované kritériá archívneho hodnotenia a archívneho spracovania. Nezabúdame však na skutočnosť, že množstvo archívnych fondov v štátnych archívoch (vrátane Slovenského národného archívu) najmä staršieho obdobia sa nachádza v takom stave usporiadanosťi, že ich využívanie je poľahky možné. Domnievame sa preto, že nie je primerané zjednodušené posudzovať stav materiálu štátnych archívov na Slovensku iba

v čierno-bielom spektre. Nie je to naším cieľom, hodnotenie stavu a kvality jednotlivých archívov nám ani nepatrí. Chceme iba poukázať na odbornú náročnosť a zložitosť archívneho hodnotenia vo vzťahu k poznávaniu a klasifikácii archívnych dokumentov a archívnych fondov. Metodológia a prax archívneho hodnotenia v samotných archívoch predstavuje z veľkej časti vedeckú činnosť.

Rozdiel v praktickom vykonávaní archívneho hodnotenia v archívnej starostlivosti a v predarchívnej starostlivosti spočíva v dvoch odlišných situáciách:

- v archíve ide o hodnotenie fondov a zbierok, pôvodcovia ktorých prevažne už zanikli. Predmetom činností v archíve je archívny fond;
- v predarchívnej starostlivosti ide o archívne hodnotenie registratúr súčasných pôvodcov. Predmetom činností v predarchívnej starostlivosti je registratúra.

Archívne hodnotenie v oboch prípadoch charakterizujú základné archívne zásady. Rozlišujú sa určité metódy a pracovné postupy v oboch situáciách.

Historická podmienenosť stavu v akom sa ocitli staršie verejné archívy aj novozriadené štátne archívy v druhej polovici 20. storočia na Slovensku ovplyvnila podstatne ich činnosť v pozitívnom i negatívnom zmysle. Najviac sa to odzrkadľovalo na činnosti Slovenského národného archívu a jeho predchodcov. Ako sme už vyššie uviedli, tento archív plnil základné archívne úlohy od svojich počiatkov len čiastočne, keďže vykonával vo veľkom rozsahu činnosti archívneho hodnotenia podobného charakteru, aké patria do systému predarchívnej starostlivosti. Túto realitu konania tohto archívu nemožno podceňovať či znevažovať. Ona jednoducho tvorí súčasť dejín Slovenského národného archívu.

To sú aj dôvody rôznorodosti prístupov k archívnym činnostiam, rôznosti archívnych metód poznávania, hodnotenia, spracúvania a sprístupňovania archívnych dokumentov a archívnych fondov nielen v Slovenskom národnom archíve, ale aj v ostatných verejných archívoch.

Archívne hodnotenie, ktoré realizujú archívári vo svojom archíve, je možné členiť do troch osobitných častí, respektíve etáp:

1. hodnotenie registratúr, ktoré ich pôvodcovia odovzdali do archívu hromadne v nepreskartovanom, alebo iba čiastočne preskartovanom stave, nezriedka bez evidencie a usporiadanosti,
2. hodnotenie registratúr preskartovaných pôvodcom, alebo už archívom a ich príprava na archívne spracovanie,
3. hodnotenie fondov a starých registratúr, ktoré sa už dávnejšie nachádzajú v archíve a ktoré spracovali registrátori a archívári ich pôvodcov.

Toto členenie vychádza z poznatkov stavu materiálu v archívoch Slovenskej republiky, najmä zo stavu Slovenského národného archívu. V prípade SNA uvedené členenie v podstate kopíruje čiastočne aj vnútorná organizačná štruktúra archívu, ktorého oddelenie starších fondov spravuje fondy do roku 1918; oddelenie novších fondov spravuje fondy po roku 1918; oddelenie predarchívnej starostlivosti vykonáva hodnotenie v archívnej i predarchívnej starostlivosti. Zjednodušene môžeme konštatovať, že iba oddelenie starších fondov SNA tvorí „historický archív“, ktorý spravuje archívne dokumenty a fondy, popritom však aj osobné archívne fondy a archívne zbierky. Oddelenie novších fondov nemož-

no jednoznačne kvalifikovať tak, že spravuje iba skutočné archívne fondy. Oddelenie predarchívnej starostlivosti preberá prírastky najnovšieho obdobia, teda spravuje archívne fondy v stave zrodu a vykonáva hodnotiace činnosti v predarchívnej starostlivosti.

Uvedené skutočnosti vplývajú na metodológiu a prax archívneho hodnotenia v Slovenskom národnom archíve a čiastočne aj v ďalších štátnych archívoch. Keďže Slovenský národný archív v tomto prípade predstavuje modelový archív medzi štátnymi archívmi, pokúsime sa priblížiť niektoré poznatky a praktické skúsenosti z archívnej hodnotiacej činnosti tohto ústavu.

V období po roku 1960 boli do tohto archívu prevzaté takpovediac hromadným spôsobom kompletne spisové pozostalosti Zboru povereníkov, povereníctiev a inštitúcií na ich úrovni v dôsledku ich zrušenia k 31. júnu 1960. Vtedajší Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave preberal tieto registratúry ihneď po zrušení ich pôvodcov v priebehu rokov 1960 až 1963. Z dôvodu nedostatku skladových priestorov tohto archívu boli registratúry prevzaté v takom stave, v akom sa nachádzali v spisovniach pôvodcov, spolu aj s priestormi pôvodných spisovní. Prevažne išlo o suterénne, z archívneho hľadiska prevažne nevhodné priestory. Na príprave a preberaní tohto obrovského množstva úradných písomností sa zúčastnila väčšina pracovníkov archívu. V roku 1963 archív vytvoril osobitné materiálové oddelenie pre ochranu, správu a hodnotenie tohto prevzatého materiálu. Išlo o oddelenie dejín socializmu. Hodnotenie tohto množstva materiálu a jeho triedenie do fondov prebiehalo rôznym spôsobom a rôznymi metodickými postupmi podľa možností, ktoré archivári nevelmi ovplyvnili, keďže boli mimo ich dosahu a možností. Išlo predovšetkým o priestorové problémy a problémy personálne. Hodnotenie tejto obrovskej masy rôznorodého písomného materiálu prebiehalo v niekoľkých etapách. Predovšetkým išlo o vytriedenie tých písomností, ktorým postupne uplynuli lehoty (skartačné lehoty) z hľadiska ich významu pre administratívnu činnosť. Tieto dve činnosti, triedenie a skartácia, prebiehali prevažne paralelne. Najmä hodnotenie a zaraďovanie písomností podľa pôvodcov, u ktorých bol predpoklad, že budú aj pôvodcami archívnych fondov. Otázka triedenia do príslušných fondov bola v prípade povereníctiev dôležitá hneď od počiatkov činnosti nového oddelenia archívu. Hoci išlo len o 15-ročné obdobie činnosti povereníctiev (1945–1960), udiali sa v ich existencii mnohé zmeny nielen v názvoch, ale aj v právomociach, kompetenciách, organizačných štruktúrach a agendách.⁵ Preto aj triedenie a usporadovanie fondov a archívnych dokumentov vo fondoch prebiehalo po etapách, ktoré boli viacej prejavom nutnosti a azda i náhodnosti, ako programových zámerov archivárov. Určite aspoň v prvých rokoch účinkovania tohto oddelenia. K pozitívam týchto zložitých začiatkov mladého kolektívu zamestnancov Štátneho slovenského ústredného archívu patrí to, že popri týchto úlohách prevažne hodnotiaceho charakteru sa plnili na primeranej úrovni aj ďalšie archívne úlohy v oblasti ochrany, spracúva-

---

⁵ RÁKOŠ, E.: Spracovanie a sprístupňovanie fondov povereníctiev 1945–1960 (Príspevok k archívnej metodike). SA XX, 1985/1, s. 14–33; taktiež: Štátny ústredný archív SSR o predarchívnej starostlivosti. SA XV, 1980/2, s. 56–73.

nia archívnych dokumentov, ako aj ich využívania. Pochopiteľne, za účasti ďalších pracovníkov archívu.

Podobné hodnotiace činnosti sa vykonávali aj vo vtedajšom oddelení kapitalizmu, ktoré spracúvalo fondy a registratúry prevažne z obdobia prvej Československej republiky 1918–1939 a obdobia slovenského štátu 1939–1945. Rozdiel bol azda iba v stave registratúr z obdobia 1918 až 1945, ktoré predstavovali pomerne ucelené, z väčšej časti aj klasifikované registratúry. Tu už môžeme hovoriť nielen o prvej, ale aj o druhej etape hodnotiacej činnosti v archíve, keďže v registratúrach už neexistujúcich pôvodcov sa nenachádzali tzv. „živé“ úradné písomnosti. Určite nie v takom množstve, ako v registratúrach povojnových povereníctiev. V tejto druhej fáze archívneho hodnotenia sa už venuje pozornosť aj kvalitatívnej stránke hodnotenia. Možno ju považovať za rozhodujúcu z hľadiska tvorby archívneho fondu a archívnych dokumentov. Archívne hodnotiace činnosti tvoria jednoznačne súčasť vedecko-technického spracovania archívneho fondu. Vedecko-technické spracovanie archívneho fondu spočíva v komplexe archívnych činností vedeckovýskumného zamerania, technického i pomocného charakteru. Významnou súčasťou archívnych metód práce na archívnych fondoch sú metódy archívneho hodnotenia. Ide o metódy, ktoré archivárom umožňujú identifikovať archívne dokumenty a archívne fondy. Teda hodnotiť, ktoré dokumenty sú archívnymi dokumentmi a aká je ich príslušnosť do jednotlivých archívnych fondov. Metódy archívneho hodnotenia a klasifikovania nazývame v archívnej praxi triedením, usporadovaním a inventarizáciou. Je to veľmi zjednodušené pomenovanie, ktoré mnohých laikov zvádza k predstave, že ide iba o tri fázy základných odborných archívnych činností. Vedecko-technické spracovanie archívneho fondu predstavuje však zložitý proces poznávacích, hodnotiacich, klasifikačných a opisných metód práce. Keďže archívny fond tvorí základnú archívnu kategóriu, teda samostatný a jedinečný systém archívnych dokumentov, znamená to, že vedecko-technické spracovanie fondu nie je len rutinnou činnosťou, ale odbornou archívnu činnosťou, v ktorej má prevažovať tvorivý prístup.

Otázka hodnotenia starších fondov a registratúr, ktoré sa v archíve nachádzajú dávnejšie a ktoré v minulosti spracovali registrátori a archivári ich pôvodcov, sa rieši spravidla inými metódami v archíve, ktoré sú úzko spojené so spracúvaním a sprístupňovaním. Poznatky archivárov sa viažu na poznanie a ovládanie histórie najmä tých období, v ktorých pôvodcovia fondov pôsobili, ďalej na poznatky pomocných vied historických a, pochopiteľne, na primerané ovládanie príslušných jazykov, ktorými sú archívne dokumenty písané. Archívne hodnotenie vo forme skartácie prichádza do úvahy iba čiastočne. Vývoj spisových registratúr v Uhorsku bol pomerne zložitý, najmä v staršom období 16. až 18. storočia.⁶ Archívne hodnotenie registratúr alebo častí registratúr tohto obdobia predstavuje osobitný problém, ktorý je žiaduce v archíve riešiť nielen z hľadiska potrieb archivistiky, ale aj diplomatiky.

---

⁶ RÁKOŠ, E.: Teória archívneho fondu v slovenskom archívnictve. In: Sborník archívnych prací, 49, 1999, č. 2, s. 437–450.

Archívne hodnotenie fondov registratúrneho pôvodu z obdobia 18., 19. a 20. storočia predstavuje v archívoch podstatne odlišné prístupy a metodické postupy spracovania a sprístupnenia archívnych fondov. Je to obdobie vzniku a vývoja moderných registratúr v druhej polovici 18. st.⁷ Spisové registratúry predstavujú už prirodzené organizmy, viac alebo menej štruktúrované súbory vzniknuté z činnosti svojich pôvodcov. Základným organickým prvkom spisovej registratúry je registratúrny spis. Spisové registratúry verejných inštitúcií sa tvorili za užívanými spisovými systémami, ktoré boli častejšie upravované nariadeniami a inštrukciami príslušných mocenských orgánov štátu. V spisovniach a archívoch verejných inštitúcií, ako aj vo viacerých archívoch šľachtických rodov pôsobili primerane vzdelaní odborníci, prevažne právnici vo funkcii registrátorov a archivárov.⁸ Tieto staršie registratúry a fondy, pokiaľ sa v našich archívoch zachovali v pôvodnom stave usporiadanosti spolu s registratúrными pomôckami, nepredstavujú osobitný problém. Pravda, pokiaľ sa ich celistvosť a usporiadanosť v priebehu času nenarušila. To však neoslobodzuje archivárov súčasných štátnych a verejných archívov od povinnosti poznávania a hodnotenia stavu týchto archívnych fondov spracovaných dávnejšie našimi predchodcami. Archivári súčasných archívov poznajú a ovládajú metódy práce na starších fondoch nielen na základe archívnych príručiek, ale aj na základe vlastných poznatkov a praktických skúseností. Problematiku určovania pôvodcov fondov, ako aj tvorby archívnych fondov z činnosti týchto pôvodcov, riešia archivári primerane v súlade s požiadavkami archívnej teórie i praxe. V súčasnosti riešia archivári aj niektoré otázky spracovania fondov archívov šľachtických rodov a panstiev, najmä otázku určovania proveniencie archívnych dokumentov.⁹

V súčasných štátnych a verejných archívoch na Slovensku sa nachádza ešte veľa registratúr a nespracovaných fondov, ako aj rozpracovaných a neukončených archívnych fondov. Archívne metódy hodnotenia a klasifikácie týchto registratúr a fondov, najmä ich vnútrofondových štruktúr, sú procesom zložitým a odborne náročným. Problematiké sú veľké, materiálno rôznorodé fondy so zložitou organizačnou štruktúrou pôvodcu a odlišnou štruktúrou registratúry. Nesúlad medzi organizačnou štruktúrou pôvodcu a štruktúrou registratúry spôsobuje problém usporiadania a inventarizácie archívneho fondu. Rozsiahle a málo členité registratúry novodobých inštitúcií spôsobujú v archívoch nemalé problémy. V administratívnej činnosti pôvodcov tzv. nečlenené série číselne zoradených spisov nespôsobujú problém pri dobrej zachovanosti a použiteľnosti pomocných kníh. Podstatným prvkom spisovej manipulácie v úrade je číslo spisu, ktoré indikuje miesto spisu v príslušnej numerickej sérii. V archíve však ide skôr o vzťah k veci (k predmetu, udalosti, javu a pod.) alebo k vecnej (kauzálnej)

⁷ RÁKOŠ, E.: Z dejín správy úradných písomností v rokoch 1526–1918. SA XXVIII, 1993/1, s. 10–28; taktiež: Z dejín správy úradných písomností 1918 – 1945. SA XXVIII, 1993/2, s. 15–32; taktiež: Registratúra a archívny fond. SA XXX, 1995/2, s. 158–170.

⁸ MELNIKOVA, M.: Formovanie profesie archivára na Slovensku. SA XXIX, 1994/2, s. 20–28.

⁹ BAKOŠOVÁ, Z. – KUZMÍKOVÁ, M.: Fondová príslušnosť archívnych dokumentov tvoriacich komplex archívnych fondov rodu Pálfi. SA XXXVI, 2001/1, s. 23–40.

skupine spisov, ktoré až v rámci tejto skupiny sú radené číselne. Inventárnu jednotku v prípade spisového materiálu v archíve môže tvoriť jeden registratúrny spis (spisový fascikel). Nečlenená numerická séria registratúrnych spisov v prípade inventarizovania každého registratúrneho spisu potom nepredstavuje osobitný problém. Zložitejšie je to v takom prípade, keď nečlenenú numerickú sériu tvoria nielen registratúrne spisy (spisové fascikle), ale aj listy, t. j. písomnosti kancelárskeho pôvodu, ktoré ako jednotliviny nepovažujeme za vhodné inventarizovať ako samostatné inventárne jednotky. Takúto numerickú sériu spisov vo fonde je vhodné premanipulovať, t. j. oddeliť spisové fascikle (registratúrne spisy) od úradných listov a inventarizovať ich osobitne. To znamená vytvoriť také množstvo inventárnych jednotiek, aký je počet spisových fasciklov v numerickej sérii; z úradných listov (pokiaľ sú archívne hodnotné) vytvoriť však inventárne jednotky podľa pertinencie. Uvedený spôsob usporiadania a inventarizovania nečlenej numerickej série spisov v archívnom fonde závisí od archívarevej erudovanosti.

V našich štátnych archívoch sú to známe problémy, ktoré je žiaduce riešiť individuálne od prípadu k prípadu. Nemožno podceňovať osobitosti konkrétneho fondu, poznania jeho genézy, analýzy pôvodcu registratúry aj samotnej registratúry.

Konštatujeme, že archívne hodnotenie v archívnom systéme má podstatný význam v odborných archívnych činnostiach teoretického a praktického charakteru.

Hodnotenie v predarchívnej starostlivosti

Formy a metódy archívneho hodnotenia v predarchívnej starostlivosti archívárov štátnych a verejných archívov vznikali a vyvíjali sa na Slovensku od čias budovania a organizovania štátneho archívnictva po roku 1950. Myšlienky o aktívnom pôsobení archívárov v tzv. archívnom predpolí začali nadobúdať reálnu podobu v čase, keď sa súčasťou úloh štátnych archívov stalo vykonávanie dohľadu a schvaľovania skartácií na úradoch a inštitúciách štátnej a verejnej správy. Túto úlohu mal vtedajší Slovenský ústredný archív zakotvený už vo svojom programe na rok 1953.¹⁰ V čase pôsobenia Slovenského ústredného archívu (1952–1954), ako aj jeho nástupcu, ktorým bol po roku 1954 Štátny slovenský ústredný archív, vykonávali sa prevažne iba kontroly a schvaľovanie skartácií na ústredných úradoch slovenských národných orgánov (Zbor povereníkov, povereníctva a pod.). Až obrovské prírastky registratúr uvedených pôvodcov do Štátneho slovenského ústredného archívu v období po roku 1960 pôsobili na zmenu archívneho myslenia, ovplyvnili formy a metódy práce v tomto archíve. Postupne aj v ďalších štátnych archívoch, ktoré preberali registratúry úradov kraj-
skej a okresnej proveniencie. Vtedajšie štátne archívy mali množstvo svojich archívnych starostí o spravovanie, spracovanie, ochranu a sprístupňovanie starších fondov a zbierok nachádzajúcich sa už v archíve. Nové masové prírastky

¹⁰ Kontrolu skartácií stanovila vyhláška Ministerstva vnútra číslo 94/1953 Úradného listu o zásadách pre vyradovanie (skartáciu) písomností.

spisových pozostalostí z činnosti povojnových úradov a inštitúcií, vrátane spisových pozostalostí právnických aj fyzických osôb súkromného charakteru, znamenali zaťaženie štátnych archívov novými úlohami, ktoré vyplývali z množstva a stavu usporiadanosti, či skôr neusporiadanosti týchto prírastkov. Išlo prevažne o nezrelé, nezhodnotené a nesystematizované registratúry. Azda najviac postihla táto realita Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave, ktorý po roku 1960 fungoval nielen ako archív historický, ale aj ako stredisko registratúr slovenských ústredných úradov. Archivári tohto ústavu boli nútení uvažovať intenzívnejšie o archívnej prevencii v záujme toho, aby v budúcnosti neboli archívy nemilo prekvapené častými reorganizáciami štátnej a verejnej správy. Súčasne túto úlohu chápali ako pomoc štátnej administratíve aj svojím archívom.

Aktívne pôsobenie archivárov štátnych archívov záviselo najmä od schopností a praktických skúseností archivárov, ktorí pracovali na archívnych fondoch nachádzajúcich sa už v archívoch. Skúsený archivár kontrolu skartačného konania vykonal spravidla nielen podľa skartačných návrhov a zoznamov, ale priamou účasťou na tomto procese, teda v spisovni pôvodcu registratúry a až po dôkladnom oboznámení sa s právomocou a agendami pôvodcu, systémom spisovej manipulácie a stavom registratúry vrátane čiastkových registratúr.

Kontrola skartácie trvala nezriedka aj niekoľko dní. Činnosť archivárov v predarchívnej starostlivosti legislatívne upravil až zákon Slovenskej národnej rady o archívnictve.¹¹ Zákon reguluje ochranu písomností a archívnych dokumentov, určuje povinnosti štátnym orgánom a organizáciám odborne spravovať a ochraňovať písomnosti a starať sa o riadne vyradovanie písomností. Ministerstvu vnútra a štátnym archívom ukladá povinnosť vykonávania dozoru nad vyradovaním písomností a preberaním archívnych dokumentov do archívu.

Zákon o archívnictve z roku 1975 a vyhláška ministerstva vnútra z roku 1976¹² k zákonu poskytovali priestor a možnosti na pôsobenie archivárov v oblasti archívnej prevencie v tom zmysle, aby sa do archívov nepreberali písomnosti, ktoré nemajú dokumentárnu hodnotu. Príslušná vyhláška k zákonu o archívnictve určila kritériá na posudzovanie písomností ako archívnych dokumentov (doba vzniku, obsah, pôvod a vonkajšie znaky písomností), upravovala skartačné konanie, požadovala vydanie rezortných skartačných poriadkov a plánov, návrhy na vyradenie písomností spolu so zoznamami a určovala pôsobnosť archívnych orgánov pri vyradovaní písomností a preberaní archívnych dokumentov do archívov. Zákon o archívnictve z roku 1975 a príslušné vykonávacie predpisy k zákonu prvýkrát upravili pomerne podrobne problematiku spolupôsobenia archivárov v oblasti predarchívnej starostlivosti. Postupne sa to pozitívne odrazilo v tom, že štátne archívy nemuseli preberať nezhodnotené a neklasifikované registratúry alebo ich časti od pôvodcov. V Slovenskom národnom archíve (bývalý Štátny ústredný archív Slovenskej socialistickej republiky) sa utvorila skupina archivárov, ktorá sa špecializovala na vykonávanie úloh v rámci pred-

¹¹ Zákon Slovenskej národnej rady č. 149/1975 Zb. o archívnictve.

¹² Vyhláška Ministerstva vnútra SSR č. 63/1976 Zb., ktorou sa určujú kritériá na posudzovanie písomností ako archívnych dokumentov a upravujú niektoré podrobnosti o postupe pri vyradovaní (skartácii) písomností.

archívnej starostlivosti. V roku 1982 vzniklo samostatné oddelenie predarchívnej starostlivosti. Popri dohľade na skartačné konanie a schvaľovanie tohto konania vykonávajú archivári tohto útvaru aj preberanie archívnych dokumentov do archívu, dohľad na spisovú manipuláciu, poradenstvo, inštruktáže pracovníkom spisovní, ako aj posudzovanie registratúrnych a skartačných poriadkov a plánov.

Podstatne väčší priestor na aktívne pôsobenie archívov v predarchívnej starostlivosti poskytuje súčasne platný zákon o archívoch a registratúrach.¹³ Umožňuje archivárom štátnych archívov aktívne pôsobiť v samotnom skartačnom procese a v rozhodovaní o dokumentárnej hodnote registratúrnych záznamov a o preberaní archívnych dokumentov.

Poznatky archívnej teórie upriamujú pozornosť archivárov na archívny fond. Genéza archívneho fondu logicky upriamuje pozornosť archivárov na registratúru, z ktorej archívny fond vzniká. Registratúry súčasných právnických subjektov predstavujú základňu budúcich archívnych fondov. Súčasná legislatívna úprava archívov a registratúr umožňuje archivárom podieľať sa na tvorbe registratúrnych dokumentov a na formovaní registratúr a plnohodnotne pracovať na tvorbe archívnych dokumentov a formovaní archívnych fondov. Organizovanie a formovanie súčasných registratúr smeruje k racionalizácii, skvalitneniu a elektronizácii ich tvorby. Metodológia a prax archívneho hodnotenia sa bude zrejme postupne meniť. Tendencie budú azda smerovať k zblížovaniu predarchívnej a archívnej starostlivosti.

Povinnosti archivárov v archívnej a predarchívnej starostlivosti nový zákon a príslušná vyhláška dostatočne a zrozumiteľne upravujú. Pochopiteľne, úlohou zákonodarcu nie je riešiť archívno-teoretické a metodologické otázky. To je vecou archivárov ako vzdelaných odborníkov v oblasti archívnictva, archivistiky a histórie. Poznatky archivistiky o archívoch, archívnych fondoch a archívnych dokumentoch, ako aj o registratúrach, umožňujú archivárom tvorivo pracovať tak v archívoch, ako aj v predarchívnej starostlivosti.

Aktivity archivárov v predarchívnej starostlivosti nespočívajú len v plnení litery zákona, ale aj vo výskume, poznávaní, hodnotení a dokumentovaní všetkých reálií, ktoré súvisia s archívnu starostlivosťou o budúce archívne fondy. Archívne činnosti pred bránami archívu nechápeme iba v administrovaní, ale predovšetkým v tvorivej práci pri poznávaní, hodnotení a klasifikovaní pôvodcov a ich registratúr. Súčasťou tejto práce sú aj prakticky vykonávané informačné, komunikačné a dokumentačné činnosti v záujme archívu i pôvodcu registratúry.

Prírastky zhodnotených a novoformovaných registratúr do archívov umožní azda čoskoro štátnym archívom venovať viac pozornosti vedeckým metódam poznávania, hodnotenia, klasifikovania a popisu archívnej pramennej základne k dejinám Slovenska. Podstatná časť archívneho hodnotenia a klasifikovania sa presúva na spisovne, registratúrne strediská pôvodcov v spolupráci s archivármi.

---

¹³ Zákon č. 395 zo 17. mája 2002 o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov.

Syntéza teoretických a praktických poznatkov o archívnych fondoch umožňuje nielen poznať, ale aj spoločensky využívať archívny fond ako významný systém historických prameňov a mnohostranných informácií dokumentárnej hodnoty. Archívny fond utvorený na princípe archívnej proveniencie je systémom, ktorý zabezpečuje hodnoverné archívne informácie faktografické, nachádzajúce sa v textoch archívnych dokumentov a súčasne aj archívne informácie dokumentografické, ktoré odzrkadľujú pôvod, vzťahy a príslušnosť archívnych dokumentov navzájom v archívnom fonde, ako aj vzťahy a väzby k archívu i k spoločstvu, ktoré ich vytvorilo. Tieto vzťahy a väzby medzi geneticky a organicky príbuznými archívnymi dokumentmi predstavujú v archívnom fonde hodnoverné historické pramene a informácie. Na základe týchto poznatkov z archívnej metodológie a praxe môžeme azda pokojne hovoriť o funkčnosti archívneho hodnotenia a jeho význame v činnosti archívov. Výsledky archívneho hodnotenia pozitívne ovplyvňujú aj prácu historika. Kvalitne zhodnotenú, spracovanú a sprístupnenú archívne fondy v archívoch umožňujú a uľahčujú bádanie archívnych prameňov. Bádateľ v archíve nie je nútený skúmať rozsiahle súbory nezhodnotených a neklasifikovaných písomných a iných dokumentov. Tieto hodnotiace práce vykonal a vykonáva archivár. Bádateľ sa môže sústrediť na poznanie archívnych prameňov a tieto podrobiť kritike.

Archív ako inštitúcia môže zaručiť hodnovernosť tých archívnych informácií, ktoré sa nachádzajú v archívnych dokumentoch príslušného archívneho fondu uloženého v archíve a ktorého štruktúru zabezpečuje archívny inventár. Hodnovernosť a preukaznosť archívnych dokumentov bez existencie archívneho inventára k fondu môže byť pochybná.

Som presvedčený, že archívne hodnotenie má význam a zmysel tak v archívnej, ako aj v predarchívnej starostlivosti. Archívne hodnotenie síce prebieha v dvoch fázach, avšak v konečnom dôsledku vyúsťuje do jedného súvislého a súvzťažného historického procesu, ktorým je vedecká príprava archívnej pramennej základne ako súčasť kultúrneho dedičstva.

METHODOLOGIE UND PRAXIS DER ARCHIVBEWERTUNG (Erkenntnisse und Vorschläge)

Elo Rákoš

Die Archivbewertung bildet nach Meinung des Autors einen Bestandteil archivari-scher Tätigkeiten praktischer und wissenschaftlicher Natur. Der Autor unterscheidet Methoden einer im Zusammenhang mit der Schaffung von Archivbeständen direkt in den Archiven vorzunehmenden Bewertung und Methoden der Bewertung von Schriftgut und anderen Dokumenten in der vorarchivarischen Betreuung, also in Aktenarchiven und Registraturstellen, wo Registraturen entstehen und sich formieren. Archivarisch bewertete und in das Archiv übernommene Registraturen bilden die Grundlage der Archivbestände.

Die Anfänge der Archivbewertung in den staatlichen und öffentlichen Archiven der Slowakei sind mit der Organisation und dem Aufbau von Archiven nach dem Zweiten Weltkrieg nach 1945 verbunden. Infolge des Aufschwungs der Anfertigung schriftlicher amtlicher Dokumente in staatlichen und öffentlichen Verwaltungsinstitutionen wurden von den Archiven große Mengen Schriftguts übernommen, die in der Mehrheit der Fälle keine Archivbewertung durchlaufen hatten. In staatlichen und öffentlichen Archiven wurden Archivbestände und Archivalsammlungen älterer Perioden bewertet sowie archivarisch bearbeitet und erschlossen. Daneben wurden aber in den staatlichen Archiven auch Registraturen neuerer und neuester Ämter und Institutionen bewertet, um die Archive von historisch wertlosem Material zu entlasten. Die heutigen gesetzlichen Bestimmungen für Archive und Registraturen regeln die Pflichten und Rechte der Archive, ebenso die Pflichten und Rechte juristischer Personen der staatlichen und öffentlichen Verwaltung im Bereich Schutz, Bewertung und Verwaltung von Registraturen und Archiven im Interesse der Erhaltung des historischen Erbes.

Überetzt von Ute Kurdelová

TALIANI V TRENČÍNE V 16. A 17. STOROČÍ V PRAMEŇOCH TRENČIANSKEHO ARCHÍVU

VIERA BERNÁTOVÁ

Bernátová, V.: The Italians in Trenčín at the Turn of 16th–17th Century in the Sources of the Trenčín Archives. Slovenská archivistika, Vol XXXVIII, No 2, 2003 p. 27–39

The author presents and analyses the reminds of the Italians in the archival fonds of the Trenčín Archives in 16th and 17th century. She pays more attention to two members of the town administration, their origin, positions, properties and families. Slovakia. History of towns. Sources.

Mgr. Viera Bernátová, Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Trenčín, Kožušnícka 1, 911 05 Trenčín

Keď bolo vo vojne medzi dvoma korunovanými uhorskými kráľmi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským dobýjané sídlo Jána Zápoľského – Trenčiansky hrad – utrpelo mesto aj hrad značné škody. Hrad bol dobytý v roku 1528. Ferdinand Habsburský ho potom plánoval zaradiť do siete pevností na obranu krajiny proti Turkom. Preto sa začal opravovať a vyzbrojovať. Stavebné práce vykonávali talianski odborníci, ktorých najímal do svojich služieb viedenský dvor. Boli to stavební inžinieri a architekti pôvodom zo severného Talianska, konkrétne z Lombardie, z oblasti jazera Como a z okolia Terstu. Podľa mena poznáme Taliana Sebastiana, ktorý v Trenčíne pracoval v roku 1549 a v rokoch 1553–1558 viedol stavbu kostola. Ďalej to boli Ambrogio Brasca a Antonio Floreano. V druhej polovici 16. storočia pracovali v Trenčíne Giulio Baldigara a Pietro Ferrabosco.¹

Dá sa predpokladať, že s týmito vedúcimi osobnosťami prichádzali aj ďalší talianski majstri, ktorí pôsobili na hrade, ale mnohí sa usadili aj v meste a nachádzali tu prácu.

Z roku 1551 je záznam, že Magdaléna, vdova talianskeho kamenára Antona predala dom v meste Trenčíne svojmu zaťovi, tiež kamenárovi Jánovi, Talianovi, ktorý bol manželom jej dcéry Barbory. Dom mal hodnotu 100 zlatých.²

V roku 1570 mesto vyplácalo murára Sebastiana, ktorý staval múr na cintoríne pri hornom kostole. V roku 1577 za pálenie vápna dostal Gregor Vlach (Talian) 35 zlatých.³

V roku 1585, keď v meste prepukol mor a mnoho ľudí naň zomrelo, ochorel aj Talian Marek, ktorý vyrábala maltu. Nemal žiadneho dediča, ktorému by zane-

¹ MENCLOVÁ, D.: Hrad Trenčín, Bratislava 1956, s. 86–92.

² ŠTÁTNY ARCHÍV V BRATISLAVE, POBOČKA TRENČÍN (ŠA Ba, pob. Trenčín), Magistrát mesta Trenčína (MG TN), mestská kniha 1476–1615, s. 91b.

³ Tamže, účty z rokov 1570 a 1577.

chal svoj skromný majetok, a tak celé svoje imanie a svoj želiarsky dom na Hôrke, ktorý kedysi patrilo Rafaelovi Nedeckému, poručil svojmu krajanovi Jurajovi, Talianovi z Verony, ktorý ho v chorobe opatroval. Mesto potvrdilo testament v roku 1589.⁴ Neskôr, v roku 1592, sa viedol o tento dom spor, keď sa prihlásili potomkovia Markovej ženy Doroty. Dom však medzitým Talian Juraj predal ďalšiemu Talianovi Petrovi.⁵

V roku 1588 kúpil v meste dom Krištof, Talian zo Sv. Jána (de Sancto Joanne).⁶ Dom ležal pravdepodobne na Hôrke vedľa domu Bukovského. Krištofova manželka Žofia sa spomína v roku 1592, keď viedla spor s manželkou Jána Bukovského.

V roku 1589 sa v Trenčíne spomínajú Taliani Gothard a Krištof, sporiaci sa s iným Talianom, Petrom Treffingenom o 35 zlatých, ktoré im zanechal ďalší Talian Krištof. V spore sa uvádza, že Taliani boli remeselníci. Spor sa skončil uväznením obžalovaného Petra Treffingena. Mal byť uväznený, kým nezaplatí požadovanú sumu a tiež súdne trovy.⁷

Talian Gothard Gus predal v roku 1596 svoj želiarsky dom tiež Talianovi Bartolomejovi za 14 zlatých.⁸

V daňovom registri z roku 1598 sú zapísaní talianski majitelia domov, a to: vdova nemenovaného Taliana mala dom v rozsahu 1,5 kvarty, Talian Krištof mal jednokvartový dom a mal zaň zaplatiť daň 1 zlatý, Daniel de Mora mal dom vo veľkosti 1 kvarty s daňou 1 zlatý. Boli to pomerne malé domy, lebo vtedy boli v Trenčíne aj domy 2, 4, 5 a 6-kvartové. Kvarta, domová a pozemková štvrtina, bola daňová jednotka, z ktorej sa vyrubovala daň. Predstavovala veľkosť domovej parcely, ale nie veľkosť zastavanej plochy. Preto len predpokladáme, že keď boli domy Talianov na menších pozemkoch, boli aj menšie ako iné, ktoré stáli na väčších parcelách.

Okrem remeselníkov z Talianska pôsobili v Trenčíne aj talianski obchodníci. Svedčia o tom jedinečné doklady z roku 1582. Viliam Cebbrin, obchodník z Viedne pochádzajúci z Chiavenny v severnom Taliansku neďaleko švajčiarskych hraníc, sa prihlásil v Trenčíne o peniaze, ktoré mu dlhoval iný taliansky obchodník Michal Maynarth, tiež mešťan mesta Viedne. Tento Michal Maynarth zanechal zoznam svojich dlžníkov v Trenčíne. Zo zoznamu vyplýva, že Maynarth predával v Trenčíne južné ovocie: pomaranče, figy, citróny, ďalej gaštany, olej, sladkosti, ale najmä malváziu, čo bolo sladké víno, ale tiež sviece, papier a iné. Medzi zákazníkmi sa spomínajú majster Daniel (bol to Daniel de Moranis, o ktorom sa ešte zmienime), „Zorzi“, murár z Verony, Tomáš Becaro, pán Klučovský, Matej Kolosvári, lekár Anton Ricius, lekárnik, dráb pri bráne, pán richtár, obuvník Foltín a iní. Záznam o dlžníkoch je z januára 1582. Na jeho zadnej strane sa nachádza dohoda z februára 1582 medzi Michalom Maynarthom a Danielom Morom (de Moranis) o spoločnom obchodovaní v Trenčíne. Zisk si mali

⁴ Tamže, mestská kniha 1476–1615, s. 221a.

⁵ Tamže, mestská kniha 1589–1592, s. 190.

⁶ Tamže, mestská kniha 1476–1615, s. 219b.

⁷ Tamže, mestská kniha 1589–1592, s. 234, 292, 318.

⁸ Tamže, mestská kniha 1476–1615, s. 242b.

deliť napoly. Dohoda je spečatená dvoma prsteňovými pečatami. Obchod sa však pravdepodobne nerealizoval, alebo bol iba v začiatkoch, kvôli smrti Michala Maynartha.⁹

O majetkových a rodinných pomeroch dvoch Talianov – Tomáša a Gotharda – rozprávajú testamenty, ktoré zanechali v Trenčíne.

Talian (Vlach) Tomáš v roku 1607 poručil svojej druhej manželke aj s deťmi svoj želiarsky dom, ktorý „swimy rukama praczi swu tiessku nadobul“. Synovi z prvého manželstva má manželka vyplatiť 10 zlatých a odovzdať šaty po otcovi a posteľné prádlo po jeho matke. Dáva mu tiež jednu zo svojich dvoch záhrad. Z druhého manželstva mal deti Aničku a Michala, ktorým poručil peniaze. „Aniczče, sweg myleg czere, keru nad gine welmy rad wydel“, dáva 35 zlatých, synovi Michalovi 25.¹⁰

Tomáš bol iste murárom, lebo mal kúpené vápno za 3 zlaté, ktoré sa má odpredať.

Druhý Talian – Gothard – bol chudobnejší, lebo so želiarskym domom zdedí jeho chovanica aj dlhy, ktoré má vyplácať. Keby ich nechcela vyplatiť, má sa dom odovzdať „Hanzovi zednikowi, kteri na tento czas v mne messka“. Potom už poruča len riad a šaty. Zrejme nebol ženatý a nemal dedičov, lebo v testamente spomína len chovanicu, murára Hanza a služobné. Snáď mohol byť murárom, lebo bol uňho murár Hanz, alebo tiež obchodníkom, lebo mal kramársky tovar, ktorý sa má prediť. Svoj testament napísal v roku 1611.¹¹

Nepochybne vyššie postavenie dosiahol v meste Trenčíne Daniel de Moranis, uvádzaný v mestských písomnostiach ako Daniel Italus, pán Daniel, Daniel Mora, Mura, de Moranis, de Muranis. Objavuje sa v Trenčíne v roku 1577, keď mu mesto vyplatilo za robotu 25 zlatých. Už o rok neskôr mu mesto predalo dom pri hornej bráne, ktorý bol ocenený na 100 zlatých. Daniel mal zložiť 25 zlatých a ostatných 75 zlatých mal splatiť neskôr, alebo odrobiť svojím remeslom.¹²

Od roku 1581 až do svojej smrti v roku 1598 bol členom mestskej správy, a to mestským kapitánom a členom širšej mestskej rady. Ako mestský kapitán sa staral o bezpečnosť a poriadok v meste, dodržiavanie mier a váh na trhu. Mal dať zatvoriť večer mestské brány a ráno ich zase otvárať, preto opatroval od nich aj kľúče. Podliehali mu strážcovia brán a hradieb, poľní hájníci, mestskí drábi, noční strážcovia a hlásnici. Pri súdoch, v ktorých išlo o porušenie verejného poriadku, vystupoval ako žalobca. Za svoju prácu dostával plat. Napr. v roku 1596 dostal 12 zlatých, v roku 1587 plat „gest mu vyplnen wsseczek, totižto 28 zlatých“. V roku 1586 sa spomína ako kapitán a fiškál mesta, keď vstúpil do sporu Doroty, manželky Petra Hanzlíkovského a žiadal, aby majetok, o ktorý sa viedol spor, bol prenechaný mestskej pokladnici.¹³

Člen mestskej rady bol dôveryhodnou osobou, a preto aj Daniela de Moranisa si viacerí mešťania zvolili za tútora. Napr. v roku 1587 bol tútorom sirôt Jána

⁹ Tamže, mestská kniha 1580–1582, voľne vložený zošitok.

¹⁰ Tamže, testamenty, rok 1607.

¹¹ Tamže, testamenty, rok 1611.

¹² Tamže, mestská kniha 1575–1585, s. 35.

¹³ Tamže, mestská kniha 1585–1587, s. 140.

Tehlára, ktorý si ho za tútora svojich detí určil ešte za svojho života. Ako tútor teda predal majetok zomretého a peniaze rozdelil sirotám.¹⁴ V roku 1589 bol tútorom vdovy Benedikta Montaniho. Mal spolu s iným povereným senátorom preskúmať záležitosť s domom zomretého a informovať mestskú radu.¹⁵

V roku 1598 ho mestská rada poverila, aby spolu s inými ocenil dom Mikuláša Hrabovského. V tom istom roku bol poverený vyberaním daní v meste. Ako arbiter, ktorý mal rozhodnúť spolu s inými dôveryhodnými mužmi spor zemana Martina Kršáka Hanzlíkovského, sa Daniel de Muranis uvádza v roku 1584. Na fašiangy v roku 1595 ho poslali, zrejme do malokarpatskej oblasti, na nákup vín pre mestskú krčmu. Pri príležitosti, keď ho vystrájali na cestu, urobili pohostenie, pri ktorom vypili viacerí asi 2 litre vína.

Ako člen mestskej rady sa zúčastňoval rôznych posedení, kde sa podávalo víno, ktoré mestský hospodár v účtoch zaznamenal medzi výdavky mesta. V jednom roku sa zúčastnil asi na 12 pohosteniach. Boli to pracovné posedenia, povedali by sme: zasadnutia s občerstvením.¹⁶

Vo svojej funkcii sa Daniel neraz dostal do sporu so zainteresovanými stranami. Dlhší čas trval spor s Františkom Bonom o testament jeho sestry Júlie Rayzerovej. V spore išlo už do tuhého, takže František Bona nazval Daniela „Olaz Rowaz“. Chcel tým povedať, že Talian má niečo na rováši. Daniel zase opätovoľoval, že je nedôstojné preňho viezť sa na jednom voze s Františkom Bonom. Daniel bol zrejme vykonávateľom testamentu a prevzal z majetku nebohej mnohé veci. Svedčí o tom prísaha, ktorú zložil František Bona pred mestskou radou: „Ja, František Bona, prízisaham, že czokoli gest w tomto registru poznamenane, ya sem k swym rukam neprzizgal, nez ze po smrti sestry meg przissly k rukam Danielowym, ze przi nem pozustaly“. Daniel nakoniec musel uvedené veci vydať, a tým sa spor ukončil.¹⁷

O pôvode Daniela de Moranisa nás informuje listina zachovaná v odpise vo fonde Magistrát mesta Trenčína, na ktorú náš predchodca archivár nesprávne napísal „moravský bratia“. ¹⁸ Ide síce o bratov, no nie moravských, ale de Moranis z Talianska. Náš Daniel sa v nej nespomína, ale že sa ho týkala, dosvedčuje nielen priezvisko, ale aj vyhlásenie jeho samotného, keď v akomsi spore povedal, že má dôveryhodný pôvod, o ktorom svedčí aj listina, v meste zrejme známa.

V roku 1581, keď už bol Daniel v Trenčíne, jeho bratia Viliam, Bernard a Matej de Moranis si vyžiadali svedectvo o legitímnom pôvode vo svojom bydlisku, mestečku Plurio nachádzajúcom sa v oblasti Chiavenny v dnešnom Taliansku, v blízkosti švajčiarskych hraníc. Vo svojej žiadosti bratia uviedli, že svedectvo potrebujú, pretože chcú odísť zo svojej vlasti a zamýšľajú usadiť sa v Nemecku alebo inde, kde bude pre nich výhodnejšie vykonávať svoje remeslo. Mestská rada mestečka Plurio potvrdila ich legitímny pôvod. Pochádzajú zo zákonitého manželstva Mateja de Moranis a Margity de Brochys, mešťanov mes-

¹⁴ Tamže, s. 158.

¹⁵ Tamže, mestská kniha 1589–1592, s. 282.

¹⁶ Tamže, účty z roku 1595, Communes expensae.

¹⁷ Tamže, mestská kniha 1589–1592, s. 334, 443, 485–6.

¹⁸ Tamže, listiny, i. č. 300.

tečka Plurio. Mestská rada odporúča bratov ako čestných, múdrych mládencov, hodných chvály. O desať rokov neskôr sa s touto listinou predstavil Viliam de Moranis už ako mešťan mesta Trenčína pred trenčianskou mestskou radou. Listina bola vydaná pre troch bratov. Viliam, ako sme už povedali, bol mešťanom mesta Trenčína. Bernard však chcel zrejme ísť ďalej, a preto si vyžiadala odestskej rady v Trenčíne overenú kópiu tejto listiny, aby sa na novom pôsobisku mohol ňou preukázať. Nechcel vziať bratovi originál listiny, lebo sa bál, že by sa mu na cestách mohol stratit'. Mestská rada mu v roku 1591 vydala overenú kópiu listiny, vďaka ktorej sme informovaní o pôvode týchto bratov a samozrejme aj Daniela de Moranisa. Aj sám Daniel pri predaji určitých nehnuteľností uvádza, že berie do úvahy aj nároky svojich bratov. Mohli to byť len títo bratia, o ktorých hovorí spomenutá listina.

Privilegiom z roku 1464 Matej Korvín povolil vyplácať mestu z tridsiatkových peňazí 200 zlatých ročne, ktoré malo mesto použiť na budovanie opevnenia.¹⁹ Cisár Maximilián v roku 1567 zvýšil tento obnos na 300 zlatých.²⁰ Mesto muselo použitie peňazí dokumentovať účtovne.

Z účtov, ktoré sa v meste viedli je zrejme, že na opevňovacích prácach sa zúčastňoval aj Daniel de Moranis, ba často ich viedol. Okrem vedenia stavebných prác a výkonu murárskeho remesla predával mestu tiež hasené vápno a maltu. V roku 1579 tak predal vápno za 6 zlatých a za stavbu bašty medzi bránami dostal 11 zlatých. V nasledujúcom roku dal 15 vozov vápna v hodnote 13 zlatých. Keď bolo zvezené kamenie a malta, majster Daniel priviedol na prácu talianskych murárov Krištofa a Andreja, ktorí začali pracovať od apríla a skončili v októbri. Každý deň mali od 5 do 18 pomocných robotníkov. Stavali vežu pri dolnejestskej bráne. V tom istom roku sa opravovala aj horná mestská brána a pri mure sa stavala miestnosť pre strážcov brány. Mesto uzatvorilo zmluvu na prácu s Danielom a dalo mu plat 50 zlatých. Keďže nestačilo vápno, Daniel, ktorý mal zvyšné vápno, predal mestu 10 vozov za 14 zlatých. Klenba hornej brány sa robila od 23. septembra do 3. novembra a pracovali na nej pravdepodobne tiež talianski murári Krištof, Gothard, Andrej a František. V tom istom roku sa stavala veža farského kostola, lebo stará veža bola len drevená a už zničená. A preto „usilovný muž Daniel Mura, ktorý si chcel urobiť zásluhy v duchovnom živote, podujal sa na stavbu veže. Plat za prácu mu bol stanovený 40 zlatých“. Danielovi tovariši – murári – boli traja a pri práci im pomáhali dvaja až štyria podávači kameňa. Múry veže sa stavali 30 dní.

Veža dolnejestskej brány sa stavala aj v roku 1581. Pracovali na nej traja murári – majster Daniel de Muranis a Taliani Krištof a Peter. Začalo sa stavať 25. augusta a stavba pokračovala až do decembra. Celú prácu vykonal „Daniel so svojimi Talianmi“.

Pri oprave kláštora v roku 1583 nie je Daniel de Moranis menovite uvedený, ale dá sa predpokladať, že aj tam pracoval. Murári boli štyria a za 30-dňovú prácu dostali 30 zlatých (po 25 denárov na deň). Na starých základoch sa stavali

---

¹⁹ Tamže, i. č. 61.

²⁰ Tamže, i. č. 178.

tenké a nízke múry, aby sa v prípade nebezpečenstva mohli zbúrat'. Kláštor bol totiž na predmestí a pri dobýjaní mesta sa mohol stať úkrytom pre útočníkov.

V roku 1584 dostal Daniel za stavbu školy 47 zlatých, za prácu na opevnení (staval sa múr od veže po kaplnku sv. Michala) 28 zlatých a za stavbu latrín 5 zlatých.

V roku 1586 dozeral na stavbe mestských hradieb na svojich i mestských robotníkov. Je zaznačený ako „Daniel, Talian, murársky majster“. Dostal odmenu 10 zlatých. O rok neskôr pracoval Daniel na oprave miestnosti pre trubačov na veži dolnej brány. Mal dvoch tovarišov – murárov. Daniel dostal za prácu 10 zlatých.

V roku 1590 bol Danielovi vyplácaný plat „ponewadz mestzke zdi powissuge“. Daniel viedol prácu, za čo dostal slušnú odmenu 85 zlatých. Nevieme však, či z toho nevyplácal aj svojich murárov Krištofa a Gotharda. Okrem toho poskytol mestu kameň za 7 zlatých a maltu – 24 vozov za 36 zlatých. Vápno predával aj v ďalších rokoch. Menšiu prácu mal nasledujúci rok na stavbe hornej brány, kde robil komín za 5 zlatých.

V roku 1592 s ním mesto uzatvorilo zmluvu na hasenie vápna a dodávku malty. Dodal vápna a malty 60 vozov za 90 zlatých a okrem toho kameňa 12 siah za 13 zlatých.

V roku 1596 dostal 17 zlatých za dláždenie a bielenie kláštora a za bielenie kostola. V nasledujúcom roku dostal Daniel plat za svoju prácu, za maltu a plat dostali aj jeho murári – Taliani. Okrem toho Talian Bartolomej dostal peniaze aj za kameň.

Aj v roku 1598 Daniel ešte pracoval, ale už bol chorý a v tom roku aj zomrel. Bol asi dobrým odborníkom, keď mu zverovali prácu na opevnení. Ešte krátko po príchode do Trenčína sa mu však stalo, že zákazník, trenčiansky obyvateľ, mu odmietol zaplatiť za prácu, ale mestská rada rozhodla, že „nie je to vina Danielova, že dom, ktorý staval, je naklonený“.²¹

Daniel určite pracoval aj pre súkromné osoby – mešťanov mesta Trenčína. O tom sa však dozvedáme len vtedy, keď došlo k nejakému sporu, ktorý prerokúvala mestská rada a notár ho zapísal do mestskej knihy. Tak sa dozvedáme, že Daniel staval od základov pivnicu na dome vdovy Benedikta Montaniho. Vdova mu dlhovala plat za prácu. Len čiastočne ho vyplatila 11 zlatými. Na ocenenie jeho práce a určenie zostávajúcej odmeny boli vyslaní Taliani Krištof, Juraj a Tomáš, iste tiež murári.²²

Daniel de Moranis nebol chudobný, remeslo i funkcie v mestskej rade mu dosť vynášali, lebo mal 2 domy pri hornej mestskej bráne pod hradnou skalou. Domy stáli vedľa seba. Jeden bol menší – ten, ktorý si kúpil od mestskej rady v roku 1578 a mal vtedy hodnotu 100 zlatých. Druhý bol väčší a mal hodnotu až 462 zlatých. Nevedno prečo tento väčší dom v roku 1583 predal Jurajovi Zgrabienkemu. V kúpnopredajnej zmluve zapísanej v mestskej protokole sú predávajúci i kupujúci ovenčení superlatívami. Pisár ich nazýva preslávnymi, vzneše-

²¹ Tamže, mestská kniha 1575–1585, s. 69.

²² Tamže, mestská kniha 1589–1592, s. 370, 402.

nými mužmi, vynikajúcimi v cnosti, múdrosti a vo viere. Daniel de Moranis pri predaji bral ohľad aj na svojich bratov a svoju manželku Magdalénu.²³

Okrem domov mal aj gazdovstvo, lebo v roku 1590 predáva majer zvaný Martinusovský v Humnách, ktorý kúpil od dedičov Martina Vladislavského, notára Trenčianskej župy. Teraz ho predal aj s roľami za 150 zlatých Mikulášovi Koyszovi.²⁴

Keď v roku 1598 opravoval faru a klenbu robil z vlastného materiálu a žiadal, aby mu mestská rada namiesto peňazí dala do užívania záhradu vnútri hradieb pod vežou, čo mu senát aj schválil s tým, že po jeho smrti sa záhrada vráti mestu. Dedičia na ňu nemali nárok.²⁵

V poslednom roku svojho života Daniel veľmi neprosperoval, zrejme bol chorý a nemohol už pracovať. Preto, keď „z tohoto sweta zessel“ krátko pred 9. augustom 1598, jeho dlžoby ďaleko prevyšovali jeho majetok. Už 9. augusta sa prihlásili prví veritelia. Ján Kenezei predniesol pred senátom, že dal nebohému Danielovi de Moranisovi syry a maslo v hodnote viac ako 99 zlatých, ktoré mu Daniel zatiaľ nezaplatil.²⁶ Ján Hrabecius, provízor hradu, dal Danielovi 2 plte, ktoré tiež ešte nezaplatil. Podobne sa hlásili ďalší veritelia, takže dlhy sa vyšplhali na neuveriteľných 913 zlatých. Pritom majetok zomretého ocenili takto: majer v Novej ulici spolu so stodolami, ovocnou a zeleninovou záhradou má hodnotu 70 zlatých; dom v meste má hodnotu 250 zlatých. Hnuteľné veci, ktoré sú v dome, sa majú predat' a peniaze sa vyúčtujú pred senátom.²⁷ V skutočnosti sa dom i majer predali pod uvedenú cenu. Dom kúpil Gal Siebenherz za 175 zlatých, majer sa predal za 60 zlatých, zariadenie domu za skoro 16 zlatých.²⁸ Veritelia, ktorých bolo 19, dostali späť len malú čiastku svojich pohľadávok. Napr. Mikuláš Bogady, hanzlíkovský zeman, zo 64 zlatých dostal len 16, mestská pokladnica zo 135 zlatých dostala len 33 a pod.²⁹

Daniel de Moranis nebol jediný Talian, ktorý bol členom trenčianskej mestskej rady. Bol však jedným z mnohých talianskych majstrov, ktorí pracovali v Trenčíne v 16. storočí.

Ďalší Talian, ktorý zastával funkcie v mestskej rade, prišiel do Trenčína v nasledujúcom storočí. Bol to Andrej Pokabello.

Z Talianska ho povolal Juraj Turzo, aby ako kamenársky majster pracoval na stavbe sobášneho paláca pri Turzovom zámku v Bytči. Pokabello sa tiež podieľal na oprave Bytčianskeho zámku, ktorý v roku 1605 spustošili Bočkajovi hajdúsi. Za to, že pomohol odstrániť stopy plienenia povstalcov Štefana Bočkaja, dostal od Juraja Turzu usadlosť v Bytči zvanú Bantošovská.³⁰

²³ Tamže, mestská kniha 1476–1615, s. 202b, 203a.

²⁴ Tamže, s. 222b.

²⁵ Tamže, mestská kniha 1598–1599, s. 80.

²⁶ Tamže, s. 185.

²⁷ Tamže, s. 232.

²⁸ Tamže, s. 294.

²⁹ Tamže, s. 307–8.

³⁰ KOČIŠ, J.: Bytčiansky zámok. Osveta 1974, s. 42, 45, 154.

V Bytči žil v postavení slobodníka. Turzo ho oslobodil od všetkých platieb, iba od usadlosti s výmerou pol kvarty platil hradu 12 zlatých a za dôstojný plat mal podľa potreby slúžiť hradu svojim kamenárskym remeslom.³¹

Neskôr pôsobil zrejme ako úradník na panstve Juraja Turzu a jeho vdovy. Zachovali sa jeho listy Alžbete Coborovej, vdove Juraja Turzu, z ktorých vyplýva, že vyberal na panstve dane. V roku 1622 už asi nevykonával svoje remeslo, lebo v liste píše, že má „neduživú ruku“.³²

Už v roku 1605 je uvádzaný v prameňoch ako nobilis. Získal teda uhorský šľachtický titul, ktorý si nechal v Trenčianskej župe publikovať v roku 1611.³³

V Trenčíne sa objavujú prvé zmienky o ňom v roku 1625. Vtedy mu Šimon Markovický predal v Trenčíne dom za 775 zlatých. K domu, ktorý stál vo vnútornom meste, patrili aj 2 kvarty polí. Pri kúpe sa spomína aj Pokabellova manželka Anna Sartorisová. Pokabellovci bývali v tom čase ešte v Bytči. Proti predaju však protestoval Štefan Omasta. Žiadal dom prideliť svojej sestre Alžbete Omastovej, vdove Juraja Sentpeteryho. Poukazoval na to, že domáci obyvatelia majú na dom prednostné právo pred cudzími. Nakoniec sa ukázalo, že predávajúci Šimon Markovický vydal Jurajovi Sentpeterymu obligačnú listinu, ktorou založil svoj dom za požičaných 200 zlatých. Senát teda musel dom prisúdiť Alžbete Omastovej. Celú kauzu zakončil konštatovaním: „Čo sa týka pána Kresača“ (to bolo prímeno Andreja Pokabella) „bude naňho senát pamätať, a len čo sa vyskytne iný dom na predaj, rád prijme takého dobrého a šľachtetného muža“.³⁴

Podarilo sa to až o dva roky, keď Ján Motko predal Pokabellovi dom so 4 kvartami polí a ostatným príslušenstvom za 650 zlatých. O dva mesiace však Motko odstúpil od predaja domu a znovu hrozilo, že Pokabello dom v Trenčíne nezíska. Pokabello asi ešte nezaplatil celú sumu, ale bol pripravený ju zaplatiť. Ak by predávajúci odstúpil od predaja, mal kupujúcemu zaplatiť náhradu nákladov. 14. júla Pokabello zložil pred senátom 604 zlatých za dom Jána Motku a na druhý deň bol už uvedený do jeho držby. Podľa fasie Jána Motku dom bol predaný celkove za 700 zlatých. Počas prierahov s predajom sa teda cena zvýšila o 50 zlatých.³⁵

V roku 1628 získal Pokabello ďalší majetok v Trenčíne, a to záhradu vysadenú slivkami, ktorú kúpil od Doroty, vdovy Gašpara Škarku. Pokabello ešte stále vystupuje ako obyvateľ Bytče.³⁶ O rok neskôr je už v Trenčíne v postavení kastelána Trenčianskeho hradu.³⁷ Nasledujúci rok kúpil od Lukáša Vidoviecha záhradu v Humnách ležiacu vedľa jeho majera. Neskôr získal burianovskú záhradu

³¹ ŠTÁTNY ARCHÍV V BYTČI, Panstvo Bytča, i. č. 35, urbár z roku 1619. Za poskytnutie dokumentov ďakujem PhDr. J. Kurucárovej.

³² Tamže, Oravský komposesorát – turzovská korešpondencia, i. č. 841. Za poskytnutie dokumentov ďakujem PhDr. J. Kurucárovej.

³³ FEDERMAYER, F.: Lexikón erbov šľachty na Slovensku I. Bratislava 2000, s. 183.

³⁴ ŠA Ba, pob. Trenčín, MG TN, mestská kniha 1624–1625, zápisy z 10. a 26. III. 1625.

³⁵ Tamže, mestská kniha 1626–1627, zápisy z 10. IV., 16. VI., 14. VII., 15. VII. 1627.

³⁶ Tamže, mestská kniha 1628–1629, zápis z 13. IV. 1628.

³⁷ Tamže, Constitutio procuratorum.

v Gátroch, na ktorej postavil ďalší majer. Druhý dom v Trenčíne kúpil v roku 1631 od Štefana Chala. Dom stál vedľa vtedajšieho mestského domu a patrili k nemu 2 kvarty polí. Zaplatil zaň 542 zlatých.³⁸

Andrej Pokabello sa krátko po príchode do Trenčína dostal do širšej mestskej rady. Jej členom bol od roku 1633 do roku 1637. Od roku 1637 až do svojej smrti bol členom užšej mestskej rady. V rokoch 1637 a 1638 zastával funkciu mestského hospodára (komoráša). K jeho povinnostiam patrilo hneď na začiatku roka vybrať úroky z cirkevných farských peňazí, ktoré boli uložené u jednotlivých mešťanov. Mal zaobstaráť víno, ktoré sa čapovalo v meste od sviatku Troch kráľov do sviatku sv. Michala. Víno sa kupovalo obyčajne v malokarpatskej oblasti. Hospodár mal byť prítomný aj pri doprave vína do mesta, aby sa z neho niečo nestratilo alebo neubudlo, prípadne určil na to vhodnú osobu. Od ľuborčianskych sedliakov mal vybrať 15 štvrtín jačmeňa a mal ho dať zasieť na obecne polia. Na sviatky sv. Juraja a sv. Michala mal vybrať od želiarov v meste aj v poddanských dedinách poplatok na strážcov brán. Mal uložiť a vybrať želiarsku daň, ktorá sa vyberala na sviatok sv. Jakuba. Dozeral na žatvu a mlatbu, aby sa úroda čo najskôr zožala a zviezla do mestskej stodoly. Oddelil zrna, ktoré sa malo použiť na jesennú sejbu. Príjmy a výdavky mal značiť do registra. Na pohostenie vážených hostí mal vydať najviac 3 holby vína na jednu osobu. Hostí mal prijať vo svojom dome alebo v dome richtára. Mal sa však vyvarovať nadmerných výdavkov, lebo „mierne pohostenie osoží, nadmerné škodí“. Pred sviatkom sv. Martina mal vybrať od obcí mostný poplatok. Na začiatku adventu mal predložiť register príjmov a výdavkov na revíziu senátu. Aby lepšie vykonával svoj úrad, mohol čapovať pre seba 10 okovov vína. Mal tiež vyplácať platy mestským zamestnancom a funkcionárom. Sám dostával ročne 16 zlatých a 24 štvrtín obilia.³⁹

V rokoch 1639 a 1645 bol Andrej Pokabello richtárom mesta Trenčína. Bol to vrchol kariéry, ktorú mohol dosiahnuť ako mešťan mesta Trenčína. Richtár bol najvyšším úradníkom mesta a reprezentoval mesto navonok. Predsedal tiež pri súdnych rokovaníach. Mal hlavný dozor nad ostatnými mestskými úradníkmi a zamestnancami a nad všetkými dôchodkami mesta. Bol tiež najvyšším veliteľom mestskej posádky v prípade vojny. Mal plat a iné požitky a výhody, napr. dostával obilie, mohol čapovať pre seba víno, dostával pivo z mestského pivovaru.⁴⁰

Nominovaný na richtára bol aj v roku 1642 vo voľbách do tejto funkcie na rok 1643. S 21 získanými hlasmi bol zo štyroch kandidátov na druhom mieste. Voľby vyhral Pavol Tekenei.

Na základe zápisov v mestských protokoloch a v iných archívnych prameňoch sa dá usudzovať, že Andrej Pokabello viedol usporiadaný rodinný a občiansky život. Takmer žiadne spory sa nespomínajú v súvislosti s jeho osobou. Sám vo svojom testamente píše, že sa vyhýbal súdom.

³⁸ Tamže, mestská kniha 1630–1636, s. 62b.

³⁹ Tamže, účty, inštrukcia pre hospodára Jána Drozdíka z roku 1632.

⁴⁰ ŠTIBRANÝ, V.: Príspevok k dejinám administratívy mesta Trenčína do roku 1870. In: Sborník archívnych prací 1, roč. VI., Praha 1956, s. 69.

Jeho prvou manželkou bola Anna Sartorisová, s ktorou žil ešte v Bytči a s ktorou kupoval prvý dom v Trenčíne. Druhou jeho manželkou bola Margita Žambokrétová, ktorá pochádzala zo zemianskej rodiny z Malých Žabokriek (dnes súčasť obce Melčice-Lieskové). S druhou manželkou nemal žiadne deti. Z prvého manželstva sa mu narodil syn Gabriel, ktorý sa niekoľkokrát spomína v mestských protokoloch⁴¹ a v roku 1635 bol už mŕtvy.⁴² Okrem neho mal tri dcéry. Všetky sa vydali za popredných mešťanov mesta Trenčína. Magdaléna bola vydatá za Jeremiáša Sopociusa. S ním mala syna Jeremiáša. Jej druhým manželom bol Uhliarik. Z tohto manželstva pochádzal syn Štefan. V roku 1636 však bola už vdovou.⁴³ Zomrela pred rokom 1647.⁴⁴ Barbora, druhá Pokabellova dcéra, bola manželkou Štefana Porubského, ktorý začínal svoju kariéru v meste ako pisár (ministeriál) a pokračoval ako fiškál a hospodár mesta. Tretia Pokabellova dcéra Dorota mala za manžela Jána Drozdíka, ktorý bol richtárom mesta Trenčína v roku 1636, keď aj zomrel.⁴⁵ S ním mala syna Jána, ktorého v roku 1651 v súlade s testamentom jeho otca vyplatila z domu. Jej druhým manželom bol Ján Vrana, ktorý bol tiež členom mestskej rady a v roku 1641 hospodárom mesta.

Andrej Pokabello a jeho rodina boli slušne hmotne zabezpečení. Pokabello vlastnil v Trenčíne dva domy. Býval na dnešnej Farskej ulici v dome, ktorý kúpil od Jána Motku.⁴⁶ Mal dva majere, jeden v Humnách, druhý v Gátroch, v predmestských štvrtiach Trenčína. Vlastnil aj jeden pivovar. Mal dostatok peňazí, pretože požičiaval aj iným. V testamente vymenúva svojich dlžníkov, ktorých bolo jedenásť. Okrem toho dlhšie musel vymáhať peniaze, ktoré dávnejšie požičal Ladislavovi Kolárovi.⁴⁷ K dlžníkom bol však zhovievavý. V testamente žiada, aby jeho dedičia „pekne nakladali“ s vdovou Magdalénou Litoměřickou, ktorá založila Pokabellovi svoj dom, a aby ju nechali v ňom bývať, kým dlh pomaly nesplatí. Za peniaze, ktoré požičal, dostal do zálohu ďalší majetok. Od Gašpara Ilešháziho mal tak v zálohu 4 sedliakov zo Soblahova, od Žigmunda Baršona dostal kopanicu. V zálohu mal tiež želiara v Zemianskom Lieskovom (dnes súčasť obce Melčice-Lieskové) spolu s vinohradom. Andrejovi Dušičkovi dokonca dlh odpustil za to, že mu bol nápomocný na cestách. Za pomoc a verné služby poručil menšiu sumu v testamente aj svojmu švagrovi Gašparovi Žambokrétymu. Vo svojom testamente bol štedrý a obdaroval svojich priateľov i celú mestskú radu. Dokonca aj služobnej „lazebničke“ zanechal obilie za preukázané služby.

⁴¹ ŠA Ba, pob. Trenčín, MG TN, mestská kniha 1630–1636, s. 72, 85b, 112b a mestská kniha 1628–1629, zápis z 24. I. 1629.

⁴² Tamže, účty z roku 1635, zápis z 30. X. 1635.

⁴³ Tamže, účty z roku 1636, zápis z 30. XI. 1636 a účty z roku 1638, Regestum taxae.

⁴⁴ Tamže, mestská kniha 1644–1650, s. 108.

⁴⁵ Tamže, testamenty z roku 1636.

⁴⁶ Tamže, mestská kniha 1628–1629, zápis z 12. IX. 1629.

⁴⁷ Tamže, zápis z 24. VII. 1628, 23. III. 1629 a mestská kniha 1626–1627, zápis z 31. III. 1626.

Zaoberal sa pravdepodobne obchodom, pretože pred smrťou mal vo svojom druhom dome vedľa radnice uloženú vlnu za 1500 zlatých. Okrem toho mu pán Nigrini dlhoval za 7 centnárov vlny 245 zlatých (centnár po 35 zlatých).

V testamente poručil tiež 100 zlatých na horný kostol, 40 zlatých na dolný kostol, 50 zlatých na špitál. Pamätal aj na školu, ktorej poručil 10 zlatých a 2 postavy súkna, ktoré sa mali predať a peniaze rozdeliť žiakom.

Dom na Farskej ulici zanechal svojej manželke Margite Žambokrétyovej spolu s majermi a pivovarom. Dokonca deti z prvého manželstva jej mali vyplatiť na začiatok 100 zlatých, aby mohla začať gazdovať. Deti však mali dohliadnuť, aby „yak w staweni, tak y w riade piwowarskem žiadneg sskodi necžinila“. Poručil jej tiež koč, ktorý bol v dome, a tiež vozy, pluhy, brány a iné hospodárske náradie. To všetko jej dal, pretože s ním zaobchádzala „tak yako nato nalezi“, ale len dovtedy „pokud moge gmeno bude nositi“, teda kým sa znovu nevydá. Dedičstvo však podmienil tým, že sa musí o majetok starať. Keby ho nechala spustnúť a „stawanye zobnažity“, vtedy dáva plnú moc deťom, aby jej vyplatili 400 zlatých a ona bude povinná prenechať im dom a celý majetok.

Pamätal aj na svoje dcéry, hoci boli dobrým vydajom zabezpečené, a na svojich vnukov. Dcéry si mali rozdeliť peniaze, vybraté od dlžníkov, tiež obilie a peňažnú hotovosť spolu so šperkami: zlatými prsteňmi, striebornými pohármi, vázami a perlami. Pri všetkom im prikazoval, aby „mezi sebu pekne se zrownawali“. Senátorov, vykonávateľov testamentu „pro mylosrdenstwi Pana boha“ prosil, aby „nad nimy ruku drželi a nedopustili stranam se sudity, ale yako sem se ya warowal sudow, abi y ony tak cžinily“. Svojim vnukom, synom dcéry Magdalény, poručil svoj druhý dom, ktorý stál pri radnici.

Okrem už spomenutých peňazi darovaných kostolu mal ešte 500 toliarov, ktoré uložil do cínovej fľašky a uschoval u Pavla Motešického na Trenčianskom hrade. Tieto peniaze mal Pavol Motešický odovzdať senátorom, „abi ku pamatcze mogeg y mogich potomkow zbudowaly wezu pry hornim kostole a mam geden kamen, kteri gest w mogem dome neweliki, na tem prosim, abi dali wykresaty mug erb a od toho miesta abi byl zamurowany do zdi, od ktereho se pocne hore wysse stawety a murowaty“.

Murárovi „Merkovi“ a jeho tovarišom poručil po toliari, „abi pekne otewrel sklep w hornim kostele“. Z toho vyplýva, že Andrej Pokabello bol pochovaný do krypty farského kostola.

Jeho želanie, aby mesto dalo postaviť vežu horného kostola a vytesať naň Pokabellov erb sa nesplnilo. Podľa farskej kroniky peniaze, ktoré na tento účel zložil, boli použité na svetské ciele. Neskôr, po navrátení kostola katolíkom, sa peniaze uložili na šesťpercentný úrok.

Testament Andreja Pokabella bol napísaný 30. a 31. decembra 1645.⁴⁸ Otvorili ho a verejne prečítali 16. februára 1646. To znamená, že zomrel krátko pred týmto dátumom.

---

⁴⁸ Tamže, testamenty z roku 1645, testament sme našli vo farskej kronike a vložili sme ho medzi testamenty.

Hoci Andrej Pokabello prikazoval svojim dedičom, aby sa vyhýbali súdom a pekne sa rozdelili, tí sa začali čoskoro súdiť o dedičstvo. Spor vznikol medzi deťmi a vdovou. Bol prerokovaný najskôr na cirkevnej súdnej stolici ostrihomského arcibiskupstva, kde dospeli k priateľskému pokonaniu a dohodli sa, že okrem majetku, ktorý poručil Pokabello manželke v testamente, má jej pripadnúť všetko, čo spoločne v manželstve nadobudli.⁴⁹ Dohoda mala však krátke trvanie, lebo deti tvrdili, že ich macocha porušila testament, keďže zadržáva peniaze určené na kostol a špitál.⁵⁰ Neskôr dali vybraným senátorom preskúmať domy a majere, aby dokázali, že vdova sa o ne nestará a nechala ich schátrať. Na majeri bol vraj zničený plot, do domu v meste tečie a chýba v ňom materiál pripravený na jeho opravu – dosky, tehly, šindle.⁵¹ Keď deti dokázali, že majetok chátra, využívajú klauzulu testamentu o tom, že macocha musí prenechať majetok deťom. Tá sa však bráni tým, že hoci na majeri chýba strecha, ktorú odniesol vietor, a na dome je tiež poškodená strecha, v takom stave boli stavby ešte za života jej manžela.⁵² Senát rozhodol v prospech detí, ale vdova sa obrátila na palatína, ktorý prikázal vrátiť majetok jej. Krátko predtým však prišiel cisársky mandát, v ktorom sa prikazuje vykonať pôvodný rozsudok a odovzdať majetok deťom. Senát bol v ťažkom rozpore, musel sa rozhodnúť, ktorý mandát má poslúchnuť, lebo si navzájom protirečili. Napokon rozhodol list ostrihomského arcibiskupa, v ktorom tento pod hrozbou exkomunikácie zakazuje vykonať rozsudok, ktorý bol v prospech detí.⁵³ Vdova teda ubránila svoje dedičstvo.

Domy určite potrebovali opravu, pretože v roku 1649, keď boli vyslaní senátori na rozdelenie domu medzi vnukov Andreja Pokabella Jeremiáša Sopociusa a Štefana Uhliarika, zistili, že „wssecko staveni krom co gest sklepiteho, že nic nema ani fundamentu dobreho, ale že wssecko gest hnile cokoliw od drewa gest postaweno, wrch domu takže wssecek klesa yakossto powali, steni, pawlače a summu krom dwuch swetniček žadneho kautu spusobneho k obidleni není“. Preto nemohli rozdeliť dom, ale uložili Jeremiášovi, ktorý bol tútorom svojho mladšieho brata a už tri roky dom užíval, aby dal všetko, čo je z dreva, opraviť.⁵⁴

Aj keď Pokabellov majetok čiastočne chátral, dá sa to vysvetliť tým, že Pokabello bol už v pokročilom veku a nestačil ho dať do poriadku. Bolo to už starosťou jeho dedičov. Mužského potomka nezanechal, lebo jeho syn zomrel ešte skôr ako on, preto medzi trenčianskou šľachtou sa viac neobjavuje žiadny nositeľ jeho mena.

Pokabello bol určite povšimnutia hodnou osobou, ba osobnosťou. Dosiahol vysoké úrady v meste aj na hrade a stal sa významným mešťanom mesta Trenčína.

---

⁴⁹ Tamže, mestská kniha 1644–1650, s. 169.

⁵⁰ Tamže, s. 174.

⁵¹ Tamže, s. 213.

⁵² Tamže, s. 223–229.

⁵³ Tamže, s. 290–293.

⁵⁴ Tamže, voľne vložený dvojhárok.

Taliani však zavítali do Trenčína aj v ďalších storočiach a boli pre mesto prínosom. Spomeňme napríklad Andreja Toscana-Canellu, alebo Cicutta v 19. storočí. V tomto príspevku sme osvetlili životné osudy tých starších prisťahovalcov z Talianska, aby sme poukázali na to, že mesto bolo otvorené všetkým národnostiam.

LES ITALIENS PRÉSENTS DANS LA VILLE DE TRENČÍN
AU TOURNANT DES 16^E ET 17^E SIÈCLES,
FIGURANT DANS LES SOURCES D'ARCHIVES DE TRENČÍN

Viera Bernátová

L'article est consacré aux Italiens présents en nombre assez grand dans la ville de Trenčín aux 16e et 17e siècles à cause des restaurations du château de Trenčín. Dans la plupart des cas, il s'agissait de maçons ayant eu la possibilité de trouver du travail aussi dans la ville elle-même et qui s'y sont installés. Au 16e siècle, ce fut Daniel Moranis, connu à Trenčín comme capitain municipal, qui prit la position la plus importante. Tout en étant maître des maçons, il fut chargé d'assurer aussi des travaux concernant la fortification de la ville.

Au 17e siècle, ce fut Andrej Pokabello qui devint une personnalité importante de la ville de Trenčín et auquel on attribua aussi le titre hongrois de noblesse. A Trenčín, il accomplissait la fonction du maire. Dans cette ville, il ne travailla plus comme lapidaire, mais il s'occupait probablement de gestion et de commerce.

Traduit par Kristína Kapitáňová

SPOLOČENSKÉ POSTAVENIE ŠĽACHTY NA SLOVENSKU V PRVEJ POLOVICI 13. STOROČIA

ERIKA JAVOŠOVÁ

Javošová, E.: The Social Position of Nobility in Slovakia in the First Half of 13th Century. Slovenská archivistika, Vol XXXVIII, No 2, 2003, p. 40–77

Various aspects of the position of nobility in the society on the territory of Slovakia in the first half of 13th century, relations among the nobility and other social strata, differentiation within the nobility, various forms of social movement. All the phenomena are analysed according to exact evidences from the complex systematical excerption of a source material.

Slovakia. Social history. Nobility.

PhDr. Erika Javošová, PhD., Slovenský národný archív, Drotárska cesta 42, 817 01 Bratislava

Šľachta tvorila svetskú zložku privilegovaného obyvateľstva žijúceho na území dnešného Slovenska, čiže politicky slobodnú časť spoločnosti.¹ Postupným získavaním ďalších majetkov, ktoré však neprebiehalo u všetkých šľachticov v rovnakom rozsahu a intenzite, sa časom začala prehĺbovať sociálna diferenciácia medzi vyššou a nižšou šľachtou. Chronologicky bolo teda obdobie od vzniku uhorského štátu až do konca 12. storočia obdobím vytvárania novej štruktúry privilegovaných vrstiev spoločnosti na viacerých úrovniach a nasledujúce, 13. storočie znamenalo dobu formovania šľachty ako vyhranenej a vnútorne diferencovanej skupiny obyvateľstva.²

Privilegované vrstvy spoločnosti pochádzali buď z obyvateľstva, ktoré nadobudlo a udržalo si slobodnú pôdu a nekondicionálnu donačnú pôdu, alebo z členov ozbrojených družín, ktorých potomkovia si časom vymohli nekondicionálne potvrdenie svojich donačných majetkov, ďalej z cudzích rytierov, ktorí vstúpili do služieb uhorského kráľa, za čo boli odmenení pozemkovými majetkami a napokon z príslušníkov stredných vrstiev, povýšených za verné služby.³

Nadobudnutie šľachtictva mohlo prebehnúť rozličnými spôsobmi, ktoré možno z hľadiska pôvodu rozdeliť do dvoch hlavných skupín: na pôvodné (originálne) a odvodené (derivatívne).

Základnou formou originálneho nadobudnutia šľachtictva bola donácia donačného majetku za predpokladu, že pochádzala od korunovaného kráľa a bola

¹ LUBY, Š.: Dejiny súkromného práva na Slovensku. Bratislava 1946, s. 168; KARPAT, J.: Sociálne postavenie uhorského obyvateľstva, zvlášť neslobodného, počiatkom XIII. stor. podľa Regestru varadínskeho. Všehrd XVI, 1935, s. 217.

² MARSINA, R.: Štruktúra šľachty na Slovensku (v Uhorsku) do začiatku 16. storočia. In: Štruktúra feudálnej spoločnosti na území Československa a Poľska do prelomu 15. a 16. storočia. Praha, CSAV 1984 (ďalej Štruktúra), s. 135 n.

³ Tamže, s. 138 n.; LUBY, Š.: c. d., s. 166.

udelená domácemu obyvateľovi za jeho zásluhy v privilegijálnej forme a že bola do roka vykonaná riadnou štatúciou. Ďalšou formou bola prefekcia, čiže právny úkon posledného mužského potomka rodu, ktorým prenechal donačný majetok niektorej žene zo svojho rodu ako mužskému dedičovi, ak bola schválená kráľovským privilegiom a vykonaná riadnou štatúciou. Pod pojem prefekcie patrilo aj vydanie dievčenskej štvrtiny in natura, ktorým sa žena petrifikovala a aj jej potomkovia boli šľachticmi, čo bolo dôležité najmä v prípadoch, keď sa vydala za nešľachtica. Treťou formou bola synovská adopcia, t. j. osvojenie niekoho, kto nepatril k rodu, posledným mužským potomkom rodu po schválení kráľom. Synovská adopcia strácala účinnosť, ak sa adoptantovi dodatočne narodil zákonný dedič. Štvrtú formu nadobudnutia šľachtictva tvorila legitimácia z milosti. Spočívala v tom, že kráľ svojim privilegiom legitimoval nemanželské (a teda nešľachtické) dieťa šľachtica. Piatou formou originárnej nobilitácie bolo prijatie cudzinca za domáceho šľachtica. Nadobudnutie šľachtických výsad bolo napokon možné (ale len ad personam) nadobudnutím cirkevného úradu.⁴

Derivatívne bolo možné nadobudnúť šľachtictvo jednak narodením zo zákonného otca – šľachtica, z prefikovanej matky, alebo z nezákonnej matky – šľachtickej, jednak vydajom ženy za šľachtica; v tomto prípade však žena nadobúdala šľachtictvo len osobne a na ten čas, kým sa znova nevydala za nešľachtica.⁵

Šľachta bola tou spoločenskou skupinou, ktorá požívala všetky politické a sociálne slobody v plnej miere tak, ako jej ich zaručoval právny systém uhorského štátu. Právne bolo výsadné postavenie šľachticov zakotvené už v 1. knihe zákonov sv. Štefana, kde sa deklarovalo, že žiaden šľachtic nesmie byť kráľom uvedený do služobného, neslobodného postavenia („servitus“), pretože poslaním šľachticov bolo bojovať, nie slúžiť.⁶ Právne postavenie šľachticov bolo dané jednak základnými a vedľajšími šľachtickými výsadami a jednak šľachtickými stavovskými povinnosťami.

Medzi základné šľachtické výsady patrila v prvom rade osobná sloboda šľachtica, v dôsledku ktorej nesmel byť uväznený bez riadnej obžaloby a odsúdenia. Šľachtic nepatril pod právomoc nikoho iného, než zákonne korunovaného kráľa, avšak ani ten nebol oprávnený siahnuť na osobu alebo majetok šľachtica bez vypočutia a bez zákonného dôvodu. Ďalšou základnou výsadou bolo slobodné vlastníctvo, ktoré nepodliehalo žiadnej povinnosti daňovej, dávkovej, colnej, tridsiatkovej atď.; jedinou verejnoprávnou povinnosťou šľachticov bola vojenská služba. Ak mal však šľachtic nešľachtickú pôdu, alebo ak sa zaoberal obchodom, živnosťou a pod., bol povinný z tejto pôdy, resp. z týchto aktivít platiť verejné dane a dávky. Šľachticom napokon patrilo právo branného odporu proti panovníkovi, ktorý by porušoval zákonne kodifikované výsady šľachty (ius resistendi et contradicendi).⁷ Toto právo bolo zakotvené v Zlatej bule.⁸

⁴ LUBY, Š.: c. d., s. 173 n.

⁵ Tamže.

⁶ „Ex his vero, neminem in servitute redigas, vel servum nomines. Illi Tibi militent, non serviant.“, Corpus juris Hungarici, tomus primus, Budae MDCCLXXIX (ďalej CJH), s. 125 (sv. Štefan I/4).

⁷ LUBY, Š.: c. d., s. 177 n.

Medzi vedľajšie šľachtické výsady patrila spôsobilosť vlastníť šľachtické nehnuteľnosti (*iura possessionaria*) a právo šľachtického retraktu, čiže odkúpenia týchto majetkov od nešľachticov. Ďalej každý šľachtic disponoval spôsobilosťou vlastníť menšie regálne práva, mal plnú a samostatnú procesnú spôsobilosť (tzv. šľachtický aktorát) a právo na používanie šľachtických erbov a predikátov.⁹

Protipólom šľachtických výsad (prerogatívov) boli povinnosti šľachty voči panovníkovi. Išlo o všeobecnú vojenskú povinnosť, ktorá prikazovala každému šľachticovi osobne vykonávať vojenskú službu na obranu kráľovstva, potom o povinnosť poslušnosti a vernosti, ktorou bol zaviazaný každý šľachtic voči panovníkovi. Porušenie tejto povinnosti bolo hrdelným zločinom – zradou (*nota infidelitatis*). Pôvodne museli šľachtici poskytovať pohostenie kráľovi a jeho sprievodu, keď sa počas svojich ciest po krajine zastavil na ich majetku (*ius descensus regii*). Táto povinnosť platila najmä v staršom období, neskôr bola účinne obmedzovaná a Zlatou bulou z roku 1222 úplne zanikla.¹⁰ Napokon bola šľachta povinná platiť daň z výmeny mincí (*lucrum camerae*) a desiatok cirkvi, kráľovskú kolektu len výnimočne – v prípadoch, keď šľachtic nemusel osobne narukovať.¹¹

Z právneho hľadiska mali šľachtici jediného pána – a tým bol panovník. To znamená, že súdne podliehali predovšetkým jemu, prípadne sudcom, ktorých kráľ delegoval. Okrem toho mohol ich spory súdiť ešte palatín, alebo, ak si šľachtické stránky neželali prerokovanie svojho sporu na palatinálnom súde, mohli sa obrátiť na župana príslušného komitátu.¹² Naproti tomu sami disponovali súdnymi právomocami voči svojim poddaným. Rozsah týchto právomocí mohol byť rôzny v závislosti od spoločenského postavenia príslušného šľachtica – zemepána a od rozsahu kráľom udelených exempcií v jeho prospech.¹³

Základom spoločenskej pozície šľachticov bolo vlastníctvo nehnuteľného majetku. V osobnom pomere znamenala donácia nobilitáciu a to bez ohľadu na predchádzajúce spoločenské postavenie obdarovaného. Podľa spôsobu udelenia majetku sa v uhorskom právnom systéme rozlišovalo niekoľko druhov donácií. Donácia z kráľovských rúk spočívala v udelení majetku, ktorý devolvoval na kráľa a ten ho mal v riadnej držbe. Sporná donácia znamenala udelenie majetku, ktorý síce devolvoval na panovníka, ale nebol v držbe panovníka. Takto udelený majetok si musel obdarovaný procesne vymôcť od skutočného držiteľa na základe donačného privilégia. Nová donácia spočívala v udelení majetku skutočnému držiteľovi na základe dlhotrvajúcej a pokojnej držby jeho predkov. Donácia ženskému pokoleniu (*praefectio*) prebehla tak, že sa majetok, pôvodne udelený

⁸ Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I (editor R. Marsina), Bratislavae, Academia scientiarum Slovaca MCMLXXI (ďalej CDSI I), s. 199, č. 270.

⁹ LUBY, Š.: c. d., s. 177 n.

¹⁰ Tamže; porov. CDSI I, s. 199, č. 270.

¹¹ Dejiny Slovenska I. Bratislava, Veda 1986 (ďalej Dejiny Slovenska), s. 270.

¹² CJH, s. 146 (Koloman I/11); KARPAT, J.: c. d., s. 217; porov. SULITKOVÁ, L.: Nižší šlechta v českém státě a v Uhrách na přelomu 13. stol. ve světle písemných pramenů, *Archaeologia historica* 2, 1976, s. 9 n.

¹³ Konkrétnymi prípadmi sa budeme zaoberať pri rozbere jednotlivých vrstiev šľachty.

len mužskému pokoleniu, ktoré ale vymrelo, udelil žene z tohto pokolenia, ktorá tým bola postavená na roveň mužovi. Napokon schvaľovacia donácia znamenala schválenie právneho úkonu, ktorým bol donačný majetok večitým právom prevedený na iného vlastníka.¹⁴

Donáciou nadobudnutý majetok mal vlastník v dedičnom vlastníctve. Kráľ Koloman v 1. knihe dekrétov upravil dedenie majetku tak, že všetky majetky darované šľachticovi kráľom Štefanom I. (tzv. nedonačné) sa dedili príslušníkmi rodu bez obmedzenia, zatiaľ čo majetky darované inými kráľmi (tzv. donačné) mohli dediť len dediči v priamej postupnosti (descendenti), bratia a ich deti, inak majetky pripadli kráľovi.¹⁵ Toto ustanovenie však bolo zmenené Zlatou bulou Ondreja II. v tom zmysle, že donačný majetok sa dedil aj ďalšími príbuznými v nepriamej línii a až po vymretí týchto dedičov pripadol späť kráľovi.¹⁶ Kúpený majetok sa dedil v celom príbuzenstve.¹⁷ Uvedené pravidlá dedenia sa, pochopiteľne, vzťahovali len na mužských príslušníkov rodu (s výnimkou prefekcie), ženám bola vyhradená tzv. dievčenská štvrtina.

Pre vývin šľachty na území dnešného Slovenska nebola spočiatku podstatná majetková držba, ale postavenie jednotlivých príslušníkov privilegovaných vrstiev v služobnostnom systéme kráľovskej moci, lebo väčšina šľachty na našom území sa konštituovala v službách kráľa. Šľachtici mohli zastávať významné hospodárske funkcie v štáte, ktoré im prinášali nielen spoločenskú prestíž, ale aj ekonomický efekt.¹⁸ Už v priebehu 2. polovice 12. storočia však vznikala prudká diferenciácia medzi príslušníkmi vyššie postavenej vrstvy šľachty, posilnenej získavaním rozhodujúceho podielu z kráľovských donácií, a medzi ostatnými, drobnejšími šľachticmi.¹⁹

S postupnou diferenciáciou šľachtického stavu sa vyvíjali aj rôzne formy pomenovania jednotlivých vrstiev šľachty. Príslušníci vyššej šľachty sa v prameňoch nazývajú magnates, optimates, primates, principes, proceres, v mladšom období (najmä po roku 1222) barones. Pre vyššiu šľachtu sa niekedy používa aj pojem nobiles, ktorý však môže označovať aj šľachticov všeobecne, okrem toho sa v prameňoch často stretávame s termínmi comites, iobagiones (v najstaršom období ako najvyšší krajinskí hodnostári), milites, príp. magistri. K strednej a nižšej šľachte zaraďujeme ľudí označených ako servientes regis, iobagiones Sancti Regis, iobagiones castris, filii iobagionum a patrili sem (kolektívne) aj tzv. spišskí kopijníci.

¹⁴ LUBY, Š.: c. d., s. 332 n.

¹⁵ CJH, s. 146 (Koloman I/20).

¹⁶ CDS I, s. 199, č. 270; porov. LUBY, Š.: c. d., s. 167.

¹⁷ CJH, s. 146 (Koloman I/21).

¹⁸ „Comites camerarii monetarum salinarii et tributarii, nobiles regni nostri sint.“, CJH, s. 157 (Ondrej II. 1222/24).

¹⁹ LUKAČKA, J.: Majetky a postavenie Ludanickovcov na Slovensku do začiatku 14. storočia, Historický časopis 38, č. 1, 1990, s. 4.

Vyššia šľachta

Príslušníci vysokej šľachty tvorili najbližšie okolie panovníka – zastávali najvyššie krajiniské úrady, resp. žili a pohybovali sa v okruhu kráľovského dvora. Preto je pochopiteľné, že sa zúčastňovali na rôznych právnych aktoch a vydávaní kráľovských rozhodnutí, ako napr. v roku (1163–1164), keď kráľ Štefan III. udelil šľachticovi donáciu zeme za prítomnosti magnátov.²⁰ Nie vždy však boli iba pasívnymi, aj keď dôveryhodnými svedkami. Už z dekrétov Štefana I. je zrejmé, že niektoré rozhodnutia kráľ vydával po porade s poprednými šľachticmi.²¹ V 2. štvrtine 13. storočia kráľ Belo IV. pri niekoľkých donáciách pozemkových majetkov, ako aj v spore o zeme medzi pannonhalským kláštorom a jobagionmi bratislavského hradu uvádza, že rozhodol po porade s významnými šľachticmi kráľovstva,²² z týchto dokladov však nie je preukázateľná osobná účasť príslušníkov vysokej šľachty pri vydávaní kráľovských rozhodnutí. Na druhej strane zasa v iných podobných prípadoch zmienka o poradnom hlase šľachty úplne chýba – a tých je väčšina. Tento fakt považujeme za nepriamy dôkaz osobnej účasti príslušníkov šľachty na rozhodovacom procese. V roku 1246 mnohí šľachtici intervenovali u kráľa v prospech Fulkona (Fulco), urodzeného muža, ktorý sa dopustil mnohých zločinov vrátane zrady, a po spomínanej intervencii bol prepustený z väzenia a potrestaný iba stratou majetku.²³ Najzávažnejšími dokladmi sú tie, v ktorých panovník výslovne deklaruje, že rozhodol nielen po porade s predstaviteľmi vysokej šľachty, ale priamo s ich súhlasom. Bolo to tak v prípade zakladacej listiny hronskobeňadického opátstva z roku 1075²⁴ a pri spore o status nemeckých hostí zo Zamaroviec, napadnutý jobagionmi Trenčianskeho hradu.²⁵ Početnosť a rozmanitosť dokladov, obsahujúcich zmienky o porade kráľa s vysokopostavenými šľachticmi, resp. o ich súhlase s kráľovskými rozhodnutiami, svedčí o fungovaní kráľovskej rady ako poradného orgánu panovníka a o jej zväčšujúcom sa význame v 1. polovici 13. storočia, teda v období vzrastu moci donáciami posilnenej aristokracie.

Šľachtici pohybujúci sa v blízkosti kráľovského dvora bývali poverovaní rôznymi úlohami diplomatického charakteru, najmä ak disponovali vplyvnými kontaktmi v zahraničí, príp. ovládali aj cudzie jazyky. Je známe, že trenčiansky župan Bohumír (Bogomerius) vykonával pre kráľa Bela IV. diplomatické služby ako vyslanec v Poľsku a Bulharsku, za čo dostal od panovníka zem Pruské.²⁶

²⁰ „presencia magnatum et ceterorum principum“, CDS I, s. 84, č. 87.

²¹ „...decrevimus nostrorum primatum conventu...“, CJH, s. 129 (sv. Štefan II/23).

²² „Dominus autem rex cum... aliis quampluribus regni baronibus... inito consilio taliter diffinivit“, Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II (editor R. Marsina). Bratislavae, Archivum capitalis Bratislaviensis MCMLXXXVII (ďalej CDS I II), s. 36, 37, č. 50 a 51; okrem toho CDS I II, s. 5, č. 1; CDS I II, s. 148, č. 217; CDS I II, s. 54, č. 76.

²³ „...ad petitionem multorum nobilium regni nostri... ad intercessionem multorum regni nostri nobilium...“, CDS I II, s. 148, č. 217.

²⁴ „... ceterisque regni mei principibus, quorum consensu et consilio statui...“, CDS I, s. 58, č. 58+.

²⁵ „...baronum nostrorum assensu ac consilio...“, CDS I II, s. 62, č. 95 (rok 1241).

²⁶ VARSÍK, B.: Otázky vzniku a vývinu slovenského zemianstva. Bratislava, Veda 1988, s. 100; porov. CDS I II, s. 104, č. 153.

Príslušníci vysokej šľachty asistovali kráľovi pri výkone jeho súdnych právomocí. Zúčastňovali sa kráľovských súdov, ako napr. pri riešení sporu o zem *Výčapy medzi komesom Bečendom (Becend) a jobagionmi Trenčianskeho hradu,²⁷ v niektorých prípadoch kráľovmu súdnemu rozhodnutiu predchádzala porada so šľachticmi, ako v prípade zločinu zrady a iných kriminálnych činov spáchaných spomínaným Fulkonom.²⁸

Vplyvní šľachtici bývali zvyčajne prizývaní k závažným právnym aktom ako dôveryhodní svedkovia, ktorí mali potvrdiť určité, najmä majetkovoprávne skutočnosti, alebo dodať príslušnému rozhodnutiu punc dôležitosti. V celokrajinskom meradle takto v roku 1231 rôzni uhorskí veľmoži (principes) prisahou potvrdili vydanie konfirmácie Zlatej buly kráľom Ondrejom II.,²⁹ a tým zároveň vyjadrili súhlas šľachty ako jednej zo zainteresovaných strán s obsahom tohto závažného dokumentu. Svedkami majetkovoprávných pokonaní bývali najmä v staršom období, keď vymáhateľnosť práva v Uhorsku bola ešte malá a aj spisomňovacia prax bola len v začiatkoch. Zrejme nie je náhoda, že sa takéto situácie vyskytujú práve v Zoborských listinách. V roku 1111 svedčilo v spore o mýto 23 optimátov z Nitry, z ktorých dvaja boli bývalými županmi a iní dvaja, synovia niekdajšieho nitrianskeho župana, pamätali ešte dobu kráľa Štefana I.³⁰ V roku 1113 mali potvrdiť oprávnenosť majetkových nárokov zoborského opátstva dvaja veľmoži (principes) z Nitry, Kozma (Cosmas) a Mojžiš (Moysen).³¹

Pre vojenské povinnosti šľachticov okrem všeobecných ustanovení platili aj ďalšie zásady. Každý šľachtic musel osobne vykonávať vojenskú službu na obranu kráľovstva, príslušníci vyššej šľachty pôsobili zvyčajne vo veliteľských funkciách, ako napr. komes Bohumír, ktorý sa ako vojvodca zúčastnil výpravy do Bulharska.³² V dôsledku rozsiahlych donácií kráľovskej pôdy (najmä za vlády Ondreja II.) došlo k oslabeniu obranyschopnosti štátu, zároveň však výrazne vzrástlo bohatstvo a moc šľachty. Preto kráľ Belo IV., najmä po obrannom fiasku počas tatarskeho vpádu, prikročil k udeľovaniu privilégií na stavanie nových hradov a v súvislosti s tým aj práva držať si vlastné vojsko.³³ Toto si, pochopiteľne, mohli dovoliť len vysokopostavení a bohatí šľachtici. Hoci boli príslušníci vyššej šľachty povinní osobne sa zúčastniť bojov na obranu krajiny pod kráľovskou vlajkou, nesmeli sa dať najímať ako žoldnieri.³⁴ Ich účasť na vojenskej výprave za hranice kráľovstva však bola podmienená primeranou finančnou

²⁷ „...presentibus nostris baronibus, qui tunc aderant“, CDSI II, s. 177, č. 260.

²⁸ „...ad examen duelli de baronum nostrorum consilio iudicaveramus“, CDSI II, s. 148, č. 217.

²⁹ CDSI I, s. 267, č. 375.

³⁰ CDSI I, s. 63, č. 68.

³¹ CDSI I, s. 65, č. 69.

³² CDSI II, s. 4, č. 1.

³³ LUBY, Š.: c. d., s. 167.

³⁴ Donácia zeme pre Mikuláša a Tumpa z *Tlmáč s podmienkou: „...tali tamen condicione inserta, ut tempore expeditionis nostre unum militem armis militaribus bene preparatum sub vexillo regio progredientem ad nostrum exercitum mittere teneantur, ...nulli in societate baronum nostrorum adiunctus“, CDSI II, s. 55, č. 77.

odmenou.³⁵ Ak niektorý z nich v boji padol, podľa ustanovenia kráľa Ondreja II. mal byť syn alebo brat padlého primerane odškodnený.³⁶

O problematike jurisdikčnej právomoci voči príslušníkom šľachtického stavu sme sa zmienili už vyššie. To, čo platí pre šľachtu všeobecne, môžeme, samozrejme, ešte podčiarknuť v súvislosti s vyššou vrstvou šľachty. Týchto šľachticov mal takisto právo súdiť iba kráľ alebo ním delegovaný sudca. Ani palatín však nemohol bez súhlasu kráľa odsúdiť šľachtica na smrť alebo stratu majetku.³⁷ Obdobne to bolo v situácii, keď sa šľachtic presťahoval do mesta a stal sa súčasťou mestskej komunity. Vtedy podliehal (s výnimkou hrdelných zločinov) jurisdikcii richtára príslušného mesta,³⁸ a to aj v prípade, že mesto disponovalo právom meča. Zákoníky uhorských kráľov z 11. a 12. storočia svedčia o tom, že v najstaršom období uhorských dejín nebola ešte súdna forma riešenia sporov taká rozvinutá, ako sme uviedli v predchádzajúcich riadkoch. Zo zákonných noriem je možné vybadať skôr tendenciu k priamemu, mimosúdnemu riešeniu konfliktov.³⁹ Až kráľ Koloman v 1. knihe dekrétov nariadil, aby si vysoká šľachta riešila svoje vzájomné spory na súdnych zhromaždeniach.⁴⁰

Záležitosti rodinného práva sa zákonodarcovia usilovali riešiť už od najstarších čias existencie uhorského štátu. Šľachtic, ktorý okradol vlastných príbuzných, nebol predaný do otroctva ako prostý človek, ale musel si odpykať trest vo väzení.⁴¹ Ak nejaký príslušník vyššej šľachty (komes) zabil svoju manželku, bol povinný dať jej rodičom odškodné 50 juncov a kajať sa pôstom podľa kanonického práva.⁴² Ak sa však takéhoto deliktu dopustil príslušník inej vrstvy vyššej šľachty, miles, tento musel zaplatiť odškodné len 10 juncov, pričom pokánie neminulo ani jeho.⁴³

Práve v takýchto ustanoveniach zákoníkov je názorne viditeľná diferenciacia vnútri vyššej šľachty, keď zákonodarcovia rozlišujú sankcie vzťahujúce sa na ľudí označených ako „comites“ a na tých, ktorí sú nazývaní „milites“.⁴⁴ Pri porušení kráľovských nariadení miles sice nestrácal svoju hodnotu ako komes, ale platil pokutu, a komes, naopak, obišiel bez pokuty.⁴⁵ Miles, ktorý sa dopustil pohrdania súdom, zaplatil županovi ako sudcovi pokutu 10 penz zlata. Ak mu bola županom neoprávnene súdne odňatá nejaká vec, župan mu musel túto vec vrátiť a ešte mu zaplatiť rovnakú hodnotu ako odškodné.⁴⁶

³⁵ CJH, s. 156 (Ondrej II. 1222/ pozn. G).

³⁶ CJH, s. 156 (Ondrej II. 1222/10).

³⁷ Zlatá bula Ondreja II., CDS I, s. 200, č. 270; porov. CJH, s. 156 (Ondrej II. 1222/8).

³⁸ Výsady pre trnavských hostí (t. j. mestské výsady Trnavy) z r. 1238, CDS I, s. 31, č. 44.

³⁹ „De invasione domorum et de pugna ibidem secuta.“, CJH, s. 130 (sv. Štefan II/33).

⁴⁰ CJH, s. 146 (Koloman I/7).

⁴¹ CJH, s. 139 (sv. Ladislav II/9).

⁴² CJH, s. 128 (sv. Štefan II/14).

⁴³ CJH, s. 128 (sv. Štefan II/14).

⁴⁴ Napr. CJH, s. 138 (sv. Ladislav I/41); s. 142 (sv. Ladislav III/15) atď.

⁴⁵ CJH, s. 142 (sv. Ladislav III/15); porov. RAPANT, D.: Drobné štúdie k slovenskému stredoveku V. Milites, cives, civiles, Slovenská archivistika XI, 1976, č. 1 (ďalej Milites), s. 92.

⁴⁶ CJH, s. 131 (sv. Štefan II/43,44).

Príslušníci vyššej šľachty však aj sami pôsobili ako sudcovia. Ich súdne právomoci mohli vyplývať z úradných funkcií, alebo mohli byť za sudcov menovaní v určitých konkrétnych situáciách. Z titulu funkcie disponovali súdnymi právomocami jednak najvyšší krajinští hodnostári, ako napr. palatín či krajinový sudca (týchto však nemôžeme považovať za stabilnú súčasť štruktúry obyvateľstva žijúceho na území dnešného Slovenska), jednak, a v regionálnom prostredí predovšetkým, najvyšší úradníci kráľovských komitátov – župani sídliači na území Slovenska.⁴⁷ Ad hoc bývali významní šľachtici poverovaní úlohou sudcov najčastejšie na základe rozhodnutia panovníka alebo iného vysokého svetského či cirkevného hodnostára. Kráľ poveroval takýchto sudcov zvyčajne riešením sporov o pozemkový či iný majetok, ako v roku 1222, keď spor bratislavského župana Smaragda s obyvateľmi dvoch dedín v stoličnobelehradskom komitáte o sumu 15 hrievien riešil na príkaz kráľa komes Akoš (Aguz).⁴⁸ Často súdili spory, v ktorých proti sebe stáli cirkevná stránka so svetskou. V roku 1236 boli menovaní štyria komesi, aby napravili majetkové krivdy voči ostrihomskému arcibiskupstvu, spáchané kráľovskými koniarmi.⁴⁹ V tom istom roku súdil komes Alexander, „iudex terrarum constitutus a domino rege Bela in provincia Borsieni“, spor medzi jobagionmi tekovského hradu a opátom hronskobeňadického kláštora o dedinu Kozárovce,⁵⁰ v roku 1258 zasa kráľ poveril štyroch komesov prešetrením sporu medzi komesom Detrikom Lysým (Detricus Calvus) a päťkostolským biskupom, magistrom Jobom, o zem Rozložná.⁵¹ Po tatárskom vpáde, v období charakterizovanom zmätkami v majetkovoprávných vzťahoch, vymenovával kráľ Belo IV. sudcov, ktorých úlohou bolo chrániť vlastnícke nároky kráľa a štátu („iudices ad revocandas terras castrorum indebite occupatas“). Títo sudcovia boli vyberaní z radov vysokej šľachty, často duchovnej. Spor medzi jobagionmi hradu Beckov a kráľovským pristaldom riešil budínsky prepoš, magister Akoš (Acus),⁵² sudcom sporu medzi jobagionmi hradu Karkó a dvoma šľachticmi bol bratislavský prepoš, magister Pavol.⁵³ Príslušníkom vysokej šľachty však nemuseli byť sudcovské právomoci delegované iba kráľom. V roku 1236 bol komes Buken z rodu Hunt-Poznan poverený riešením sporu o majetok Monar medzi obyvateľmi tejto dediny a dekanom Monchom. Poveril ho kráľovský župan, komes Sebeš (Sebus), Bukenov bratanec.⁵⁴ Komesovi Tyburtiovi zasa prenechal riešenie sporu o veno ostrihomský arcibiskup Štefan.⁵⁵

So súdnictvom, resp. majetkovoprávnymi úkonmi úzko súvisí ďalšia forma uplatnenia spoločenskej autority príslušníkov vyššej šľachty: ešte aj v 13. storočí

⁴⁷ Napr. bratislavský župan Roland: CDSI II, s. 246, č. 353; nitriansky župan Tomáš: CDSI I, s. 125, č. 158+; tekovský župan Mikuláš: CDSI I, s. 231, č. 319.

⁴⁸ „comes Aguz, iudex a rege delegatus“, CDSI I, s. 201, č. 271.

⁴⁹ CDSI II, s. 10, č. 10.

⁵⁰ CDSI II, s. 15, č. 19.

⁵¹ CDSI II, s. 420, č. 607.

⁵² CDSI II, s. 358, č. 517A*; s. 359, č. 517B.

⁵³ CDSI II, s. 399, č. 573.

⁵⁴ „Sed cum Sebus, comes regis, a regni negociis detineretur, tempore iuramenti fratrem(sic!) suum Buken comitem destinavit.“, CDSI II, s. 14, č. 18.

⁵⁵ CDSI II, s. 95, č. 142.

bežne pôsobili ako kráľovskí pristaldi. Kráľ ich poveroval vyznačením hraníc darovaných pozemkov, vovedením do držby majetkov,⁵⁶ pričom panovník v týchto majetkových úkonoch nemusel byť vždy zainteresovaný. V roku 1258 sa kráľovský pristald, komes Ján, zúčastnil ako dôveryhodný svedok donácie za spásu duše, ktorú vykonal istý šľachtic v prospech pannonhalmského kláštora.⁵⁷ Komes Mojša (Moysa) pôsobil ako pristald v spore o desiatky medzi nitrianskym biskupom Adamom a ľuďmi patriacimi k Trenčianskemu hradu z obce Rozvadze.⁵⁸ Nitriansky biskup Vincent, kráľom delegovaný sudca v spore medzi jobagionmi hradu Bana a zoborským kláštorom o dve poplužia zeme v Krakovanoch, nariadil prísahu dôveryhodných mužov za svedectva pristalda, ktorým bol jeho kaplán, magister Symon.⁵⁹

V 13. storočí, v období vzniku a rozvoja pôsobenia hodnoverných miest v Uhorsku, ktoré jediné (okrem najvyšších krajinských hodnostárov) smeli vydávať vierohodné písomné svedectvá o právnych aktoch a overené odpisy oficiálnych dokumentov pod vlastnou autentickou pečaťou, mnohí vysokí šľachtici vykonávali funkciu kráľových zmocnencov („homo regius“, „homo regis“). Boli to ľudia, ktorých panovník poveroval, aby v súčinnosti s ľuďmi, ktorých vybralo zo svojich radov hodnoverné miesto, dozerali na objektívny a spravodlivý priebeh príslušného právneho aktu. Tieto osoby pochádzali predovšetkým z radov šľachty a bývalo obvyklé, že pôsobili v blízkosti svojho sídla alebo aspoň v oblasti, kde mali majetky, a teda sa tam aspoň z času na čas zdržiavali. Lokálny aspekt bol dôležitý jednak kvôli lepšej znalosti prostredia a pomerov v danej oblasti, jednak z hľadiska dopravných možností. Z toho dôvodu spoluvykonal introdukcii do majetkov Plachtince, Nenince a Kosihovce práve šľachtic zo Sečianok,⁶⁰ v doklade z roku 1260 pôsobil ako homo regius priamo sused reambulovanej zeme.⁶¹ Komes Štefan, ktorý zastával funkciu kráľovho človeka v oblasti Spiša, bol zároveň správcom (kastelánom) Spišského hradu.⁶² O význačnom pôvode a spoločenskej prestíži osôb nazývaných homo regius svedčia tie zmienky, v ktorých sú uvedené aj ďalšie upresňujúce údaje o nich. Okrem spomínaného kastelána Spišského hradu sa napr. v roku 1212 vyskytuje komes Mikuláš, o ktorom sa v listine píše, že bol bratom niekdajšieho ostrihomskeho arcibiskupa,⁶³ v roku 1255 vykonal reambuláciu darovanej zeme komes Menhard z rodu Aba a sriemsky župan Fyl.⁶⁴ Introdukcii nitrianskeho biskupstva do držby zeme Podlužany vykonal v mene kráľa magister Mauricius, nitriansky župan,⁶⁵ reambulá-

⁵⁶ CDSI II, s. 162, č. 233 (vyznačenie hraníc – pristald: komes Preslaus); CDSI I, s. 265, č. 373 (vovedenie do držby – pristald: komes Hunt).

⁵⁷ CDSI II, s. 429, č. 619* a 620.

⁵⁸ CDSI II, s. 145, č. 209.

⁵⁹ CDSI II, s. 432, č. 624.

⁶⁰ CDSI II, s. 92, č. 136*; s. 93, č. 137.

⁶¹ Homo regius Jakov (Iacou) z Ipel'ských Úľan vlastnil zem v susedstve reambulovaných Klenian, CDSI II, s. 457, č. 655*; s. 459, č. 660.

⁶² CDSI II, s. 457, č. 657; CDSI II, s. 463, č. 665 (oba z roku 1260).

⁶³ „comes Nicolaus, frater Hugrini, quondam archiepiscopi“, CDSI I, s. 136, č. 173.

⁶⁴ CDSI II, s. 323, č. 466.

⁶⁵ CDSI II, s. 377, č. 542*; CDSI II, s. 380, č. 546 (rok 1256).

ciou zeme darovanej kláštora v Spišskom Štiavniku bol poverený spišský prepoš, magister Matej⁶⁶ a reambuláciou piatich dedín v Turci darovaných turčianskemu kláštora zasa magister Tomáš, kráľovský dvorník.⁶⁷ Hoci bývali homines regii spravidla ustanovovaní kráľovským mandátom, poznáme aj výnimky, keď bol takýto človek poverený niektorým z najvyšších krajinských hodnostárov so súdnou právomocou,⁶⁸ avšak podstata jeho poslania ostala zachovaná.

Okrem sudcovských funkcií vykonávaných na základe poverenia panovníkom, príp. iným hodnostárom so súdnymi právomocami alebo v dôsledku zastávania krajinských hodností, disponovali príslušníci vyššej šľachty ešte iným typom súdnych kompetencií: ako zemepáni. Šľachtic mal jurisdikčnú právomoc voči svojim poddaným (ak im neboli udelené nejaké špeciálne exempcie), avšak rozsah tejto právomoci mohol byť značne rozdielny. Zemepán obyčajne rozhodoval o majetkovoprávných záležitostiach svojich poddaných, o ich slobode, právach a povinnostiach, súdil menšie priestupky. Širšie právomoci bolo potrebné podložiť osobitným kráľovským privilegiom. Komes Jordanus zo Spiša a jeho príbuzný, komes Kunch, obdržali od kráľa Bela IV. v krátkom časovom rozpätí hneď dve donácie, ktoré obsahovali takéto rozšírenie zemepanskej jurisdikcie: svojich poddaných usadených na týchto majetkoch mohli súdiť aj za vraždu, krádež, lúpež a krvipreliatie.⁶⁹ Vo všeobecnosti bol každý zemepán povinný rešpektovať existujúci právny stav a vo vzťahu k svojim poddaným sa riadiť kráľovskými ustanoveniami a dodržiavať zákony a kráľovské dekréty. O tom, že to nebolo vždy tak, svedčí ustanovenie z renovácie Zlatej buly z roku 1231. Podľa neho zemepán, ktorý nesúdi svojich poddaných v súlade s kráľovskými nariadeniami, má byť diecéznym biskupom exkomunikovaný až dotedy, kým nevykoná nápravu.⁷⁰

Zemepán však nebol len sudcom svojich poddaných. Bol predovšetkým ich vrchnosťou v hospodárskom zmysle a naopak – bol za nich zodpovedný svojej feudálnej vrchnosti – panovníkovi. Preto keď v roku 1253 kráľ odňal komesom Vincentovi a Petrovi zem Opatovce, aby ju mohol darovať hronskobeňadickému kláštora, museli sa poddani týchto šľachticov z Opatoviec odsťahovať.⁷¹ Ak bola priaznivá situácia, šľachtici sa snažili vymôcť od kráľa rôzne zvýhodnenia či exempcie pre svojich poddaných, lebo z lepšej hospodárskej prosperity poddaných ťažil predovšetkým zemepán. Ako príklad môžeme uviesť ľudí z dediny Uhrovec (Vgroug) patriacej komesovi Benediktovi a jeho synovi, ktorých kráľ Belo IV. v roku 1258 oslobodil od platenia daní.⁷²

Šľachtici boli pôvodne povinní poskytovať descenzus na vlastných majetkoch kráľovi a jeho splnomocnencom, táto povinnosť však postupne upadala a Zlatou

⁶⁶ CDSI II, s. 452, č. 649* a 650 (rok 1260).

⁶⁷ „magister Thomas, hostiarius regis“, CDSI II, s. 279, č. 400 (rok 1252).

⁶⁸ CDSI II, s. 241, č. 346 (reambulácia spornej zeme, nariadená palatínom vo funkcii sudcu).

⁶⁹ Roky 1255 a 1256: CDSI II, s. 343, č. 493; CDSI II, s. 382, č. 550.

⁷⁰ CDSI I, s. 268, č. 375.

⁷¹ CDSI II, s. 302, č. 434.

⁷² „...ab omni collecta et exaccione, ...liberi sint et immunes“, CDSI II, s. 424, č. 609.

bulou z roku 1222 úplne zanikla.⁷³ Naopak príslušníci šľachtického stavu mali právo konzumovať descenzus, ale len za určitých, presne vymedzených podmienok. Z privilégia pre turčiansky kláštor vyplýva, že na cirkevnom majetku nemala šľachta nárok na descenzus a takisto to bolo na kráľovskom majetku. Pravdepodobne však dochádzalo k prehreškom voči týmto zásadám, lebo panovník v uvedenom doklade ustanovil nekompromisné sankcie za ich porušenie: šľachtic, ktorý násilím vyžadoval descenzus na majetkoch turčianskeho kláštora, mal byť potrestaný zničením vlastných dedín.⁷⁴

Šľachtici mali na území svojich majetkov isté právomoci aj vo vzťahu k cirkvi. Prekračovanie týchto právomocí nebolo zrejme ničím neobvyklým; najmä zásahy zámožných šľachticov do práv cirkvi na základe ekonomickej sily sa usiloval odstrániť svojimi zákonnými nariadeniami už kráľ Koloman, keď zakázal šľachticom „kupovať si cirkevnú moc“.⁷⁵ Každý zemepán bol spravidla patrónom farností na svojich majetkoch. Z toho vyplývalo právo prezentácie nového farára, ako i právo na podiel z farárovej pozostalosti. Patrón bol oprávnený zasahovať aj do narábania s majetkom kláštora (kostola).⁷⁶ Nadobudnutie patronátneho práva mohlo byť pôvodné alebo odvodené. Pôvodné patronátne právo šľachtic nadobudol tak, že založil a vybudoval kostol (resp. kláštor) a obdaroval ho majetkami. Všeobecne známe sú rozsiahle fundácie bána Martina pre kláštor v Šahách, komesa Lamperta pre kláštor v Bzovíku, či Euzidinova fundácia pre kostol v Bratke.⁷⁷ Kostol fundoval napr. aj šľachtic Dionýz v Podlužanoch,⁷⁸ ktorý navyše dostal od pápeža výsadu, že ním fundovaný kostol bol vyňatý spod právomoci archidiakona a bol podriadený priamo diecéznemu biskupovi. Rozhodnutie o fundácii cirkevnej inštitúcie však nebolo čisto súkromným právom fundátora. V niektorých prípadoch bolo podmienené súhlasom ordinára,⁷⁹ mimoriadne exempcie povoľovali vyšší cirkevní hodnostári (pápež – Podlužany). Odvodene vznikalo patronátne právo získaním pozemkov, na ktorých sa už kostol nachádzal. Donáciou získal patronátne právo voči kláštoru Sv. Kríža v Lelesi do dedičného vlastníctva v roku 1252 od kráľa Bela IV. komes Ondrej (Andreas).⁸⁰ Dedenie patronátneho práva, rovnako ako predaj, či delenie príslušnej lokality malo za následok prechod patronátneho práva na iného majiteľa.⁸¹

Hlavným pilierom moci a spoločenského postavenia príslušníkov šľachty (obzvlášť vyššej) bolo vlastníctvo nehnuteľného majetku. Šľachta si úzkostlivo strá-

⁷³ Problematike descenzu sa venujeme vyššie, v súvislosti s povinnosťami šľachticov.

⁷⁴ CDSI II, s. 286, č. 409.

⁷⁵ CJH, s. 149 (Koloman I/65).

⁷⁶ CDSI II, s. 106, č. 156* (rok 1244 alebo 1245) – predaj časti kláštorných zemí formálne uskutočnil patrón.

⁷⁷ CDSI II, s. 133, č. 201 (Šahy); CDSI I, s. 70, č. 74+ (Bzovík); CDSI I, s. 79, č. 82++ (Bratka).

⁷⁸ CDSI II, s. 363, č. 524.

⁷⁹ CDSI II, s. 129, č. 194 (Žehra – povolenie spišského prepošta).

⁸⁰ CDSI II, s. 282, č. 401.

⁸¹ K patronátnemu právu porov. ŠOTNÍK, S.: Hospodárske a majetkovoprávne vzťahy pri správe fár na Slovensku do polovice 14. storočia, Slovenská archivistika XXXVI, 2001, č. 1, s. 45 n.

žila svoje majetkové nároky, hoci písomné potvrdzovanie donácií alebo iných majetkových transakcií sa medzi šľachtou stalo bežným až od začiatku 13. storočia. V 13. storočí zaznamenávame nielen prudký rozvoj spisomňovacej praxe, ale aj výrazný vzrast počtu kráľovských donácií pre šľachtické osoby, čo je dôsledkom známych hospodárskych, politických a sociálnych procesov prebiehajúcich vo vtedajšej uhorskej spoločnosti. Nemožno sa preto čudovať, že v 13. storočí donácie a iné majetkovoprávne akty tvoria azda najpočetnejší typ zachovaných písomných prameňov.

Donácie sa najčastejšie týkali určitých dedín alebo ohraničených pozemkov s príslušenstvom. Okrem kultivovanej pôdy však bývali predmetom donácie napríklad lesy – zalesnené územia, pri ktorých sa predpokladalo, že ich nový majiteľ osídli novými poddanými a privedie k lepšiemu hospodárskemu úžitku.⁸² V roku 1247 daroval kráľ Belo IV. komesovi Mikovi (Micou) okrem iného zem Tyka s kopcom vhodným na opevnenie,⁸³ čo zrejme predpokladalo zabezpečenie obrany tohto strategicky dôležitého miesta. Hospodársky atraktívnejšie boli dve donácie kráľa Ondreja II. pre bratov – komesov Alexandra a Šebeša (Sebus) z rokov 1206 a 1217, ktorými obdržali spolu s dedinou Plavecký Štvrtok aj právo na výnos z trhu, ktorý sa tu konával.⁸⁴

Okrem pôvodných donácií sa v pramennom materiáli stretávame aj s donáciami obnovenými, a to v prípadoch straty alebo zničenia pôvodného privilégia.⁸⁵ Príčinou boli vojnové udalosti, živelné pohromy, prípadne niekedy aj zištné ciele vlastníka, ktorý sa týmto spôsobom mohol pokúsiť v renovácii privilégia rozšíriť svoje majetkové práva. Špecifický typ donácie dostali šľachtici, ktorým panovník odňal pozemky a na výmenu im daroval iné.⁸⁶ Stávalo sa to buď vtedy, keď kráľ potreboval príslušný pozemok na iné účely, alebo vtedy, keď o to požiadal sám dotknutý šľachtic v záujme scelenia svojho majetkového domínia. Donácia mohla byť vystavená aj na majetok, ktorý už mal šľachtic vo vlastníctve, ale získal ho napr. kúpou. Keďže takáto forma majetkovej držby nebola rovnocenná s donačným majetkom, usilovali sa šľachtici o dodatočné vydanie donácie na kúpené pozemky. Napr. kráľ Belo IV. takto udelil magistrovi Bašovi (Baas) donáciu na zem *Orlovce, ktorú Báš kúpil od zaťa pokršteného Žida, ktorý nemal dedičov.⁸⁷

Donačnú pôdu panovník „vykrajoval“ zo svojho majetkového domínia, teda z majetkov, ktoré vlastnil buď od prvopočiatkov, alebo mu pripadli na základe uplatňovania právnych noriem (odúmrt', konfiškácia a pod.). Z pôvodného kráľovského majetku začali uhorskí panovníci rozdávať donačnú pôdu už od naj-

⁸² Napr. v r. 1260 kráľ Belo IV. daroval komesovi Jordanovi zo Spišského Hrhova les na Spiši – CDSI II, s. 461, č. 662.

⁸³ „cum monte quodam municioni apto“, CDSI II, s. 195, č. 276.

⁸⁴ CDSI I, s. 111, č. 139; CDSI I, s. 171, č. 217.

⁸⁵ Napr. renovácia donácie na zem Bohunice pre komesa Zochuda z r. 1258, CDSI II, s. 428, č. 618.

⁸⁶ Napr. Ján, šľachtic z Turca („nobilis de Turuch“), vrátil kráľovi zem Hričov a na výmenu za ňu dostal zem Malý Čepčín, CDSI II, s. 319, č. 459.

⁸⁷ CDSI II, s. 449, č. 645.

starších čias existencie štátu. V tomto období slúžili donácie na upevnenie pozície panovníka, a tým aj na zabezpečenie fungovania novovznikajúceho štátu. Tieto tendencie však časom začali prerastať do neúnosných rozmerov, čo viedlo naopak k oslabeniu kráľovskej moci a k narušeniu stability štátu. Logickým prejavom nestability sa stala nedostatočná obranyschopnosť krajiny voči vonkajšiemu nepriateľovi, ktorá sa v plnej nahote prejavila počas vpádu Tatárov v roku 1241. Po tejto závažnej udalosti neostávalo panovníkovi nič iné, ako z defenzívnych dôvodov prikročiť k donáciám hradnej pôdy do rúk šľachticov, najmä vyšších, ktorí jediní mali šancu zabezpečiť dostatočnú obranu darovaných území. Preto kráľ Belo IV. komesovi Tomášovi v roku 1247 daroval pustú zem Dvorníky (pri Hlohovci), kedysi osídlenú hradčanmi, ktorých vyvraždili Tatári.⁸⁸ Ďalšou fázou procesu prechodu hradnej pôdy do šľachtických rúk boli tie prípady, keď zem, ktorú kráľ v minulosti daroval príslušníkom nižšej vojenskej šľachty do dedičného vlastníctva, pripadla podľa práva späť kráľovi ako odúmrt' a on ju vzápätí znova daroval, tentokrát však už príslušníkom vyššej a vplyvnejšej šľachty. V roku 1243 takto dostal komes Bečend (Bechend) zem Výčapy, pôvodne patriacu istému jobagionovi Trenčianskeho hradu, ktorý zomrel bez potomkov;⁸⁹ v roku 1252 zasa komes Peter obdržal zeme jobagiona Gemerského hradu a kráľovských servientov z gemerského komitátu⁹⁰ atď. Celý tento proces odráža neodvratné oslabovanie pozície panovníka v uhorskom štáte v priebehu 13. storočia a rozpad celého systému patrimoniálnych vzťahov. Stávalo sa aj to, že bez potomkov zomrel príslušník vyššej šľachty, avšak aj z takejto odúmrtie udeľoval kráľ donácie opäť predovšetkým mocným a vysokopostaveným šľachticom. Tak po smrti komesa Bohumíra (Bogomerius) daroval kráľ jeho zem Yesesin (v chotári Kysuckého Nového Mesta) zvolenskému županovi Michalovi a spišskému županovi Detrikovi.⁹¹ Inokedy sa zákonnou cestou vrátila pôda do kráľovských rúk vtedy, keď urodzený vlastník tejto pôdy spáchal závažný zločin. Za krádež bola szolgagyorským jobagionom (teda príslušníkom nižšej šľachty) odňatá zem Svätúša, ktorú panovník potom daroval komesovi Ondrejovi (Andreas);⁹² v prípade príslušníkov vyššej šľachty bolo na odobratie zeme potrebné ťažšie previnenie, napr. komesi Domald, Gregor a Štefan prišli v roku 1223 o pozemky z dôvodu zrady.⁹³ Hradná pôda prechádzala donáciami najmä do rúk vojakov, pričom rozsah a kvalita darovaných majetkov rozhodovali o tom, ku ktorej vrstve privilegovaného obyvateľstva sa obdarovaný zaradil. Držba tohto druhu pôdy so sebou vždy niesla povinnosť ozbrojenej obrany dotyčného územia, hoci v prípade dedičného vlastníctva darovanej zeme sa povinnosť prirodzene menila na osobný záujem.

Ekonomicky zaujímavejšie boli donácie pôdy s usadeným civilným obyvateľstvom, najmä ak darovaná pôda ležala v hospodársky rozvinutej oblasti a podda-

---

⁸⁸ CDSI II, s. 187, č. 267.

⁸⁹ VARSÍK, B.: c. d., s. 100.

⁹⁰ CDSI II, s. 271, č. 391.

⁹¹ CDSI II, s. 318, č. 458.

⁹² CDSI II, s. 410, č. 593.

⁹³ CDSI I, s. 211, č. 288.

ní mali vyhranené zameranie. Išlo najčastejšie o pozemky s dvornickým obyvateľstvom, pretože zmeny v systéme hospodárenia viedli k postupnému rozpadu kráľovskej služobníckej organizácie a k neudržateľnosti takýchto hospodárskych foriem. Preto sa aj tieto majetky stávali predmetom donácie,⁹⁴ hoci z dokladov nie je vždy jasné, či na darovanej zemi žilo ešte v čase donácie služobnícke obyvateľstvo, a ak žilo, či vykonávalo svoju službu. V 13. storočí je to už veľmi nepravdepodobné, a aj keď je pramenný materiál skúpy na priame dôkazy, dôležitou indíciou je minulé čas použitý v príslušných formuláciách. Komes Bečend dostal v roku 1247 od kráľa Bela IV. donáciu na zem Šarkan, kde v minulosti žilo niekoľko rôznych typov služobníckeho obyvateľstva (sokoliari, szolgagyőrski dvorníci, pivniční majstri).⁹⁵

Ďalšou formou nadobudnutia nehnuteľného majetku šľachtou bola kúpa. Vlastníctvo kúpenej zeme, ako sme už spomenuli, nebolo rovnocenné s vlastníctvom donačnej zeme, a preto sa vlastníci usilovali buď o vydanie dodatočnej kráľovskej donácie na kúpenú zem, alebo aspoň o súhlas kráľa s kúpou, resp. predajom zeme. Bolo to tak napr. v prípade magistra Abu, ktorý so súhlasom kráľa kúpil od magistra Báša (Baas) za 400 hrivien striebra zem Sobotište, ktorá kedysi patrila kráľovskému hradu Bana.⁹⁶

Vyššia šľachta od konca 12. storočia v snahe o zväčšenie svojho majetkového domínia, uvedomujúc si stále menšie možnosti získania donačných majetkov, orientovala sa viac aj na kupovanie pozemkov od iných vlastníkov. V prípadoch, keď predávajúcimi boli príslušníci nižších šľachtických vrstiev, predpokladáme, že príčinou predaja boli ekonomické problémy pôvodných majiteľov. Podľa dokladu z roku 1218 kúpil komes Samuel zem od jobagionov Komárňanského hradu,⁹⁷ takisto komes Leustach kúpil zem Revištské Podzámčie od jobagionov Tekovského hradu.⁹⁸

Do obchodovania so šľachtickou pôdou sa aktívne zapájala i cirkev, a to už od 12. storočia. V roku 1183 kúpil komes Farkaš od ostrihomských kanonikov zastupujúcich kapitulu jedno poplužie zeme v Kameníne za dve hrivny.⁹⁹ Príslušníci šľachtického rodu Diviackovcov zasa v roku 1260 predali ostrihomskému arcibiskupovi zem ľudovo nazývanú Chaztuh, ktorú predtým kúpili od iného šľachtica, Štefana z Ondrejoviec.¹⁰⁰

Svoje právo disponovať s vlastným nehnuteľným majetkom uplatňovali príslušníci vyššej šľachty nielen vo forme kúpy a predaja pôdy. Pramene svedčia aj o ďalších typoch majetkovoprávných aktov. Výmenu majetkov medzi šľachticom a ďalším, nemenej významným feudálom – cirkvou poznáme napríklad

⁹⁴ Kráľ Ondrej II. daroval v r. 1214 komesovi Šebešovi (Sebus) „*terram udwornicorum, Zeuleus nomine*“, CDS I, s. 143, č. 188.

⁹⁵ „...*quandam terram nomine Sarkan, que fuerat terra populorum diverse condicionis, videlicet falconariorum, Sulgaurii udwornicorum, qui vulgariter zuulguuztou dicuntur, et pincernarum, qui bucharii appellantur*“, CDS II, s. 170, č. 248.

⁹⁶ CDS II, s. 260, č. 374 (rok 12[5]1).

⁹⁷ CDS I, s. 181, č. 231.

⁹⁸ CDS I, s. 247, č. 341 (rok 1228).

⁹⁹ CDS I, s. 90, č. 95.

¹⁰⁰ CDS II, s. 450, č. 646.

z listiny hlásiacej sa do roku 1236, podľa ktorej komes Kazimír (Cazmerius) z Rajca, zrejme v záujme scelenia svojich majetkov, vymenil s nitrianskou kapitulou svoje zeme Apka (pri Váhu) a Jatov (blízko Tvrdosoviec) za majetok Rajec, ležiaci v susedstve jeho pozemkov.¹⁰¹ Zálohovanie zeme dokumentuje listina z roku 1259, ktorá je svedectvom nitrianskej kapituly o prechode vlastníckych práv časti zeme v Čakajovciach na komesa Indriha na základe nevykúpeného zálohu zo strany kráľovských servientov z *Čokajov.¹⁰² Pozemkový majetok však dával do zálohu aj sám panovník. Preto ostrihomská kapitula, skôr než sa ujala vlastníctva Hontianskych Nemiec, musela ešte tento majetok vyplatiť sumou 200 hrivien, za ktorú ho od kráľa zálohoval komes Erdev z rodu Gyulazumburovcov.¹⁰³

Prejavom slobodnej vôle šľachticov a ich práva disponovať s vlastným nehnuteľným majetkom bol aj akt darovania zeme niekým z príslušníkov šľachtického stavu do rúk ľubovoľnej osoby alebo inštitúcie. Je len pochopiteľné, že darca, hoci za darovanú pôdu nedostal žiadnu hmotnú protihodnotu, očakával od obdarovaného aspoň určitú kompenzáciu, takpovediac nemateriálneho charakteru. Darovanie teda nebolo až takým nezištným úkonom, ako by sa na prvý pohľad zdalo. Jeho cieľom bola minimálne snaha o zlepšenie vzťahov medzi darcom a obdarovaným v morálnej rovine, ale častejšie badať snahu o vyrovnanie nejakého staršieho záväzku, prípadne tendenciu zaviazať si obdarovaného poslušnosťou alebo lojalitou (čo zasa darcovi zväčša prinieslo spätný hospodársky efekt). Kompenzáciou minulých záväzkov môžeme nazvať prípad z roku 1246, keď komesi Michal a Mogh, synovia komesa Jakona (Iako), darovali komesom Mikulášovi a Tumpovi zem v dedinách Ratnovce a *Tlmače ako náhradu za majetkový diel, ktorý Mikulášovi a Tumpovi daroval komes Jakub v dedine Sebedražie, pretože kráľ vymenil Michalovi a Moghovi majetok Sebedražie za majetok v Ratnovciach a *Tlmačoch.¹⁰⁴ Záväzok obdarovaného voči darcovi pozorujeme v svedeckej listine budínskej kapituly, datovanej do rokov (1248 – 1250), ktorá dotvrdzuje, že komes Peter za statočnosť pri obrane pred Tatármi daroval trom ľuďom slobodného postavenia („homines libere condicionis“) svoju zem Hozdou do večného vlastníctva.¹⁰⁵ Títo slobodní ľudia sa tak dostali de facto na úroveň šľachticov a voči komesovi Petrovi sa ocitli vo vzťahu podob-

¹⁰¹ CDSI II, s. 13 – 14, č. 15*+, 16*+, 17++ (rok 1236 – sfalšované pred r. 1287).

¹⁰² CDSI II, s. 434, č. 626*, 627; za pomoc pri lokalizácii miestneho názvu ďakujem PhDr. J. Lukačkovi, CSc.

¹⁰³ OSLANSKÝ, F.: Sídlná ostrihomská kapitula a stredoveké Slovensko, Historické štúdie 34, 1993, s. 42 n.

¹⁰⁴ CDSI II, s. 157, č. 225.

¹⁰⁵ CDSI II, s. 221, č. 315 („Ut igitur supradicti homines ac eorum successores predictam [terram comitis] Petri [...] perhenniter et quiete valeant possidere“) – ide o tzv. večitý prevod (fassio perennalis), ktorého percepčia bola vlastne atribútom nobilitácie (viď LUBY, Š.: c. d., s.209); keďže nobilitácia bola platná len na základe donácie pochádzajúcej od korunovaného kráľa, môžeme predpokladať, že títo percipienti sa následne usilovali aj o potvrdenie donácie panovníkom, o čom však chýbajú písomné doklady.

nom vazalstvu.¹⁰⁶ Šľachtici sa takisto snažili udržiavať dobré vzťahy s cirkvou, lebo lojalita, či dokonca priazeň cirkevných hodnostárov tvorila dôležitý pilier moci vysokej šľachty. Cirkev bola vplyvným spojencom, ale pre toho, kto si ju znepriatelil, mohla byť nepríjemným, ba priam nebezpečným protivníkom. Preto šľachtici štedro obdarúvali cirkevné inštitúcie nehnuteľným majetkom, prípadne aj zakladali a fundovali nové kláštory či kostoly. Medzi najznámejšie príklady takýchto aktivít patrí komes Lampert, ktorý v čase panovania kráľa Štefana II. založil a rozsiahlymi pozemkami obdaroval kláštor v Bzovíku,¹⁰⁷ či šľachtic Euzidinus, ktorý dal vybudovať a fundoval kostol v Bratke.¹⁰⁸ Opačný extrém, teda cestu konfliktu s cirkvou, reprezentuje prípad šľachtica Fabiána a jeho vleklého sporu s pannonhalmským kláštorom o kaplnku Sv. Ducha v Palote blízko Váhu a k nej náležiacie majetky. Fabián zabral uvedené majetky, na ktoré si uplatňoval vlastnícke nároky aj kláštor v Pannonhalme. Pápežom vymenovaní sudcovia prisúdili sporné majetky kláštoru a súčasne Fabiána za jeho čin exkomunikovali. V tejto situácii nemal Fabián inú možnosť, než prisľúbiť okamžité vrátenie zabratých majetkov.¹⁰⁹ Pozoruhodným faktom je najmä sila účinku exkomunikačného verdiktu, ktorá z neho robila významný nástroj moci cirkvi, dokonca účinnejší než zbrane.

Majetkové transakcie však prebiehali nielen medzi šľachtou a cirkvou, resp. medzi šľachtou a nižšími vrstvami spoločnosti, ale aj vo vnútri jednotlivých šľachtických rodov či rodín. Typickým prípadom bolo delenie majetku medzi členmi určitého rodu. O takejto deľbe majetku Kava, ktorá prebehla kedysi (z neznámych príčin) medzi tromi bratmi – Tomášom a Balianom na jednej strane a komesom Opourom na strane druhej – podáva svedectvo listina ostrihomskej kapituly z roku (1247).¹¹⁰ Inokedy si príbuzní medzi sebou majetky vymieňali, a to najmä vtedy, ak bol ich rod zámožný a rozvetvený, pretože v takom prípade jednotlivé rodiny a členovia príslušného rodu vlastnili relatívne nezávislé majetkové diely, ktoré si mohli vymeniť. V roku 1258 prebehla osobitne špecifikovaná výmena nehnuteľných majetkov medzi magistrom Béšom (Bees), hlavným stolníkom mladšieho kráľa Štefana a jeho strýkom, komesom Leustachom: Leustach Béšovi daroval svoje zeme *Lovás a Tekovský Hrádok za 30 hrivien a Béš Leustachovi daroval svoj majetkový diel v Nemčiňanoch, ktorý mal mať Leustach v držbe až do svojej smrti a potom sa mal vrátiť Béšovi alebo jeho potomkom.¹¹¹ Takisto darovanie majetku sa mohlo uskutočniť v rámci rodiny: Petronela, manželka komesa Filipa, dostala spolu so svojou sestrou Katarí-

¹⁰⁶ O vazalskom vzťahu v pravom zmysle slova nemožno hovoriť, lebo v Uhorsku sa vazalstvo uplatňovalo len vo vzťahu šľachty a kráľa, nie dvoch šľachticov navzájom. Pozri LUBY, Š.: c. d., s. 328, pozn. 75a.

¹⁰⁷ CDS I, s. 71, č. 74+.

¹⁰⁸ CDS I, s. 79, č. 82++.

¹⁰⁹ CDS I, s. 242, č. 335; s. 264, č. 372; s. 269, č. 377; s. 309, č. 426; s. 310, č. 427; s. 313, č. 430; podrobný rozbor tohto sporu Fabiána, príslušníka rodu Hunt-Poznan, podáva LUKAČKA, J.: Neznáma vetva rodu Hunt-Poznanovcov, Historický zborník 11, 2001, č. 1, s. 18 n.

¹¹⁰ CDS I, s. 178, č. 262.

¹¹¹ CDS I, s. 430, č. 621.

nou od otca majetkový diel na panstve Michalovce (dediny Vinné, Zalužice a Trnava pri Laborci); keď sa jej však zhoršil zdravotný stav, dala svoj diel synovcom Ondrejovi a Jakubovi („Andreas et Iako, sororis sue filii“).¹¹² Tomu istému Ondrejovi a Jakubovi navyše prenechala ich babička všetko to, čo dostala od svojho manžela, komesa Petra, ako náhradu vena.¹¹³

Pri problematike náhrady vena sa na chvíľu pristavme. Veno bol hnutel'ny alebo nehnuteľný majetok, ktorý žena priniesla do manželstva zo svojej rodiny ako podiel. Patrilo do vlastníctva ženy, manžel mal voči tomuto majetku len užívacie a požívacie právo. Žena mala nárok na vrátenie vena po skončení manželstva; ak sa manželstvo skončilo jej smrťou, prechádzal tento nárok na jej dedičov. Ak sa manželstvo skončilo smrťou muža, mala jeho manželka právo nevydať pozostalosť dovtedy, kým jej veno nebolo vrátené. V prípade, že veno tvorili veci spotrebovatel'ne a že boli počas manželstva spotrebované, nemohla žena požadovať vrátenie vena in natura, ale mala nárok na vydanie jeho hodnoty, avšak takáto náhrada mohla byť poskytnutá len z manželovho nadobudnutého majetku, zo zdedeného majetku len vtedy, ak sa dokázalo, že doň bol venný majetok investovaný.¹¹⁴ Z uvedeného vyplýva, že zmienky v prameňoch o náhrade vena indikujú zánik príslušného manželského zväzku, a to aj vtedy, ak to v listine nie je priamo uvedené. Smrť manželky bola príčinou situácie, keď v roku 1242 šľachtici z rodu Salamon vyplatili bratom zosnulej manželky ich príbuzného Botha náhradu za jej veno.¹¹⁵ Naopak smrť manžela spôsobila, že pani Ondurnii v roku 1248 vyplatil ich syn náhradu za veno.¹¹⁶ Zaujímavým prípadom je spor o veno pani Benedikty, ktorý sa odohrával v roku (1244) pred ostrihomským arcibiskupom: bývalý manžel pani Benedikty Dejčen (Deychen) z Nitry si vymohol náhradu vena svojej exmanželky od jej predchádzajúceho snúbenca, Ondreja z Okoličnej.¹¹⁷ Vzhľadom na to, že Dejčen uplatňoval nárok na veno, hoci sa spomína ako bývalý manžel, predpokladáme, že pani Benedikta zomrela a Dejčen vystupoval ako jej vdovec. Ženy, ktoré obdržali určité majetky ako náhradu vena, nie vždy si ich ponechávali pre vlastnú potrebu a zvyčajne sa snažili využiť takto nadobudnutý majetok buď na zabezpečenie svojich príbuzných, alebo na dobročinné účely. Pani Alžbeta, ktorej syn, komes Buken z rodu Hunt-Poznan, daroval ako náhradu vena štyri dediny (veno malo hodnotu 1 000 hri-vien), dala tieto majetky svojej vnučke, dcére Bukena.¹¹⁸ V roku 1258 komes Budomerius z rodu Diviackovcov daroval svojej manželke namiesto vena svoj podiel v dedine Bošany, ktorý ona následne darovala kostolu Panny Márie vo

¹¹² CDSI II, s. 228, č. 327; CDSI II, s. 232, č. 331 (obe rok 1249); CDSI II, s. 431, č. 623 (rok 1258).

¹¹³ CDSI II, s. 225, č. 322 (so súhlasom kráľa); náhrada vena: CDSI II, s. 220, č. 314* – dediny Michalovce, Topoľany a *Žabjany(?).

¹¹⁴ LUBY, Š.: c. d., s. 276 n.

¹¹⁵ CDSI II, s. 78, č. 118*.

¹¹⁶ „...domina Ondurnia, ...relicta Petri comitis“, CDSI II, s. 218, č. 311.

¹¹⁷ CDSI II, s. 118, č. 176* a 177*.

¹¹⁸ CDSI II, s. 464, č. 666.

Vyšehradnom a napokon komes Budomerius tento kostol aj s majetkami daroval turčianskemu konventu.¹¹⁹

Každý šľachtic, ako sme už povedali, mal v zásade právo voľne disponovať s vlastným nehnuteľným majetkom. Táto zásada však celkom neplatila v prípade, že išlo o majetok celého rodu, resp. viacerých príbuzných, ktorých spoluvlastnícke nároky bolo treba rešpektovať. Preto keď chcel niektorý z členov rodu takúto zem predať, potreboval na to súhlas ostatných relevantných príbuzných (teda tých, ktorí mali na príslušnej zemi svoje podiely), ako napr. v roku 1239 istý Misouc predal zem *Vyšná komesovi Mikulášovi so súhlasom svojich príbuzných, komesa Arnolda a jeho synov Ponita (Ponitus) a Kalada (Kalad).¹²⁰ Aj v prípade, že zem bola spoločná, mal každý z členov rodu právo rozhodovať o svojej časti, a tak dochádzalo aj k predaju pôdy medzi členmi jedného šľachtického rodu. Medzi príslušníkmi rodu Hunt-Poznan prebehol takýto majetkovoprávny akt v roku 1259, keď komes Jakov (Iakou) kúpil od svojho pokrvného príbuzného („consanguineo suo de eadem generacione“) Mikuláša zem (Ipeľské) Úľany za dvanásť hrivien striebra.¹²¹ Keďže každý z príbuzných mal právo slobodne disponovať so svojou časťou spoločného majetku, mohlo sa stať, že vznikali medzi nimi spory, ak sa nezhodovali ich predstavy o narábaní s majetkom. Názornú ukážku takéhoto sporu obsahuje listina kráľa Bela IV. z roku 1256: komes Ondrej (Andreas), kráľov hlavný taverník, sa sťažoval, že jeho príbuzní predali magistrovi Abovi zem Komjatice bez jeho súhlasu a požadoval vrátenie tejto zeme; spor sa vyriešil tak, že Ondrej vyplatil Abovi 85 hrivien striebra a Aba mu zem vrátil.¹²²

Spory o majetok boli, rovnako ako dnes, bežným javom, a to nielen medzi príbuznými členmi šľachtických rodov, ale všeobecne medzi akýmikoľvek vlastníkmi. Častými účastníkmi majetkovoprávných sporov sa stávali cirkevné inštitúcie. Vzhľadom na veľký vplyv cirkvi sa ich šľachtickí protivníci usilovali urovnať konflikty radšej podobom, aby nedopadli ako šľachtic Fabián v kauze so zabratím majetkov, ktoré si nárokoval pannohalmský kláštor.¹²³ Preto, keď sa približne v rovnakom čase dostal komes Paulinus do sporu s tým istým kláštorom o neďaleký majetok Vduorch (Dvorec, v susedstve Šale), uzavrel s opätom Uriášom dohodu o vzájomnom podiele na vlastníctve tejto zeme.¹²⁴ Majetkové spory medzi dvoma šľachtickými stránkami sa v určitých prípadoch riešili súbojom¹²⁵ – zriedkakedy však bojovali sami účastníci sporu, väčšinou mali ustanovených bojovníkov (často z radov vlastného príbuzenstva alebo familiarity, nižší šľachtici spomedzi svojich spolubojovníkov), ktorí ich zastupovali. V roku 1243(?) sa takto riešil spor medzi komesom Bečendom a jobagionmi Trenčian-

¹¹⁹ CDSI II, s. 408, č. 591.

¹²⁰ CDSI II, s. 44, č. 61.

¹²¹ CDSI II, s. 448, č. 642*.

¹²² CDSI II, s. 365, č. 528; komes Ondrej bol predkom šľachtického rodu Forgáčovcov (za informáciu ďakujem PhDr. J. Lukačkovi, CSc.).

¹²³ Pozri vyššie.

¹²⁴ CDSI I, s. 262, č. 369 (rok 1231).

¹²⁵ Podľa Š. LUBYHO (c. d., s. 146) sa súbojom riešili spory vo veciach cti.

skeho hradu o zem *Výčapy¹²⁶. Ak boli v súdnom spore stránkami šľachtické osoby nerovnakého hierarchického postavenia (vyšší šľachtic verzus nižší), verdikt znel spravidla v prospech vyššieho šľachtica.¹²⁷ Logicky sa potom vynára otázka, aké bolo riešenie sporov medzi rovnako spoločensky postavenými šľachticmi, obzvlášť vysokými. Doklad z roku (1247) vydáva svedectvo o tom, že v spore medzi komesom Ondrejom a komesom Undom (Vnd) o zem Vojka nad Žitavou ostrihomský arcibiskup Štefan ako sudca nebol schopný spor rozsúdiť, a preto rozhodol, aby komesovi Ondrejovi bola darovaná iná, rovnocenná zem Dorok.¹²⁸

Typickým atribútom majetkového vlastníctva šľachty bola jeho dedičnosť.¹²⁹ Už kráľ Štefan I. uznal zákonné dedičské právo pre descendantov (potomkov v priamej postupnosti) a iných príbuzných. Vlastník mal právo deliť majetok medzi príbuzných a obdarovať cirkev; testamentárne mohol odkázať majetok len v prípade, že nemal descendantov, a aj to len so súhlasom kráľa.¹³⁰ Od vlády kráľa Kolomana sa v pozostalosti rozlišoval majetok nedonačný (t. j. nadobudnutý pôvodnou okupáciou pred sv. Štefanom alebo zabratím v čase usadzovania Maďarov alebo donáciou udelenou sv. Štefanom), donačný a nadobudnutý. Nedonačný majetok zo zákona dedili v prvom rade descendanti. Ak chýbali descendanti a nebol vyhotovený ani testament, majetok devolvoval na kráľa.¹³¹ Pozemky z odúmrtie po komesovi Boršovi (Bors), synovi bána Dominika, napríklad daroval kráľ Belo IV. v roku 1243 komesom Filipovi a Detrikovi.¹³² Ženy mali nárok na vydržovanie a v prípade vydaja na výbavu. Tento nárok sa po roku 1222 zmenil na právo na dievčenskú štvrtinu. Testovať bolo možné pri absencii descendantov a s dodržaním práv žien po roku 1222 voľne, predtým len so súhlasom kráľa, ktorý však bol udeľovaný pravdepodobne iba v prospech príbuzných alebo cirkvi.¹³³ Donačný majetok pred rokom 1222 dedili len descendanti, bratia a ich potomkovia, inak sa vracal späť do rúk kráľa. Po roku 1222 pribudlo právo žien na dievčenskú štvrtinu, uplatniteľné i proti kráľovskému právu na odúmrtie, čiže panovník mohol disponovať odúmrtým majetkom až po uspokojení nárokov pozostalých žien. Testovať bolo možné len ak nebolo descendantov, bratov a ich potomkov, avšak iba v prospech príbuzných alebo cirkvi. Nadobudnutý majetok sa dedil podľa zákona bez rozdielu mužov a žien, podľa testamentu sa pripúšťala voľná dispozícia s týmto majetkom.¹³⁴

¹²⁶ CDSI II, s. 81, č. 124; s. 91, č. 135*; s. 94, č. 140*.

¹²⁷ Napr. CDSI II, s. 384, č. 553 (rok 1256); o opačnom rozsudku nemáme žiaden doklad.

¹²⁸ Prameň nehovorí o tom, či darovaná zem Dorok patrila predtým kráľovi alebo ostrihomskému arcibiskupovi – CDSI II, s. 167, č. 242*.

¹²⁹ Právo dediť majetok, pochopiteľne, nebolo len výsadou šľachty, v tejto štúdii by sme sa však chceli – popri načrtnutí základných zásad dobového dedičského práva – zamerať na dedičské záležitosti príslušníkov šľachtického stavu.

¹³⁰ LUBY, Š.: c. d., s. 427.

¹³¹ Tamže, s. 207.

¹³² CDSI II, s. 86, č. 130.

¹³³ LUBY, Š.: c. d., s. 428.

¹³⁴ Tamže.

Všeobecné zákonné pravidlá v konečnom dôsledku ešte stále poskytovali dostatok priestoru pre rozličné formy individuálneho riešenia dedičských záležitostí za predpokladu, že sa dediči v medziach zákona pokojne dohodli. Po smrti komesa Tomáša zrejme nebolo jasné presné rozdelenie majetku medzi jeho dedičov, a preto jeho synovia, komes Šebeš a Alexander (mal funkciu hlavného pivničného majstra kráľa Ondreja II.) v roku 1216 uzavreli medzi sebou dohodu o delbe zdedených majetkov, ktorú potvrdil aj panovník.¹³⁵ Podľa svedeckej listiny konventu v Šahách sa bratia zosnulého komesa Preslava dohodli s jeho vdovou, že okrem náhrady vena a vyčleneného majetkového podielu na dievčenskú štvrtinu pre dve slobodné dcéry jej z dedičstva prenechajú sluhov, slúžky a všetok dobytok.¹³⁶

Na záver tejto časti by sme chceli bližšie objasniť spoločenské zaradenie niektorých špecifických vrstiev vyššej šľachty, a to tých, ktorých príslušníci mali relatívne najviac vyhranenú svoju sociálnu funkciu, vyjadrenú i terminologicky.

Jednou takouto skupinou boli ľudia nazývaní v prameňoch slovom „*magistri*“. Osoby s titulom „magister“ sa javia ako príslušníci vyššej vrstvy šľachty,¹³⁷ dobre hospodársky situovaní, disponujúci určitým vzdelaním, a preto pôsobiaci vo významných cirkevných i svetských funkciách (archidiakoni, prepošti, kanonici, homines regii, kráľovskí kancelári a vicekancelári). O ich učenosti sa dá usudzovať zväčša len z nepriamych dôkazov, keď sa spomínajú na postoch, ktoré vyžadovali okrem gramotnosti aj ďalšie vedomosti, najmä z oblasti práva a teológie. Sami boli aj vydavateľmi listín (najmä svedeckých).¹³⁸ Magister Smaragdus, bratislavský prepoš, bol v roku (1254) vyslaný k pápežovi ako zmocnenec kráľa Bela IV., aby dohodol podrobnosti sobáša Belovho syna.¹³⁹ Znalosť práva musel preukázať magister Štefan, keď z titulu funkcie tekovského archidiakona súdil spor o náhradu vena istej pani Beaty.¹⁴⁰ V roku 1217 vystupuje ako homo regius pri reambulácii a štatúcii majetku Skalica do rúk komesov Šebeša a Alexandra magister Hungrinus, ktorý neskôr pôsobil ako kráľovský kancelár.¹⁴¹ Toto všetko sú však iba nepriame dôkazy o vzdelanosti dotýčnych osôb. Priamych dôkazov je podstatne menej. Podľa literatúry zrejme v prvej štvrtine 11. storočia v kláštore na Zobore pôsobil magister Valter, ktorý bol prvým menovite známym pedagógom na našom území. Mal výborné znalosti

¹³⁵ CDS I, s. 164, č. 209.

¹³⁶ CDS II, s. 324, č. 468.

¹³⁷ Napr. magister komes Šebeš pochádzal z rodu Hunt-Poznan – CDS I, s. 122, č. 154; magister Demeter z rodu Aba – CDS II, s. 75, č. 114. Porov. SULITKOVÁ, L.: c. d., s. 18; tiež BARTAL, A.: *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Lipsiae, in aedibus B.G.Teubneri 1901, s. 397.

¹³⁸ V r. 1255 vydal magister Pouša (Pousa), nitriansky archidiakon a kanonik ostrihomskej kapituly svedeckú listinu o žalobe desiatkárov ostrihomskeho arcibiskupa proti ich spoločníkom za neplatenie desiatkov ostrihomskej kapitule, CDS II, s. 360, č. 519.

¹³⁹ CDS II, s. 314, č. 451.

¹⁴⁰ CDS I, s. 272, č. 381; nemožno však tvrdiť, že pre výkon sudcovských právomocí spojených s určitými funkciami sa vyžadovala hodnosť magistra.

¹⁴¹ CDS I, s. 174, č. 22.1

najmä z oblasti cirkevnej hudby.¹⁴² Magistri ako vzdelanci, resp. učители, sú charakterizovaní v pápežskej listine z roku [1257] vyzývajúcej k ochrane rehole minoritov.¹⁴³ Napokon funkčným označením môžeme nazvať titul hlavného kráľovského taverníka Ondreja (Andreas) v doklade z roku 1256, kde vystupuje ako učiteľ vojvodu Bela.¹⁴⁴

Ďalším špecifickým pojmom na označenie privilegovaných vrstiev obyvateľstva bol pojem „*iobagio*“. V genéze tohto termínu možno rozoznávať dve základné fázy: v staršom období označoval najvyššie postavené osobnosti uhorského štátu s výnimkou kráľa (napr. palatína, kancelára, prelátov), v mladšom období sa začal používať na označenie určitej kategórie obyvateľstva (zameranej na vojenstvo), pričom dochádzalo k silnej diferenciacii vnútri tejto skupiny, ktorá sa odzrkadlila aj v pestrosti pomenovaní jednotlivých podskupín (*iobagiones Sancti Regis*, *iobagiones castri*, *filii iobagionum* a pod.). Sociálny status sa pohyboval od sfér porovnateľných s vysokou rodovou šľachtou až po najnižšie pozície v strednej vrstve.¹⁴⁵ Termín „*iobagio*“ vo všeobecnosti označuje osobu viazanú feudálnym služobným pomerom voči osobe mocensky a spoločensky nadradenej. Spoločenské zaradenie každého *iobagiona* bolo preto ovplyvnené postavením tejto nadradenej osoby.¹⁴⁶ Dôkazom výsadného postavenia všetkých *iobagionov* (od najvyšších po najnižších) je povyšovanie do tohto stavu.¹⁴⁷ *Jobagionský* stav podliehal donácii a mohlo sa ním disponovať, pokiaľ ostali zachované jeho výsady.¹⁴⁸ Dedičnosť *iobagionátu* bola zakotvená v Zlatej bule z roku 1222.¹⁴⁹

Zmienky o *iobagionoch* vo význame najvyšších krajinských hodnostárov sa v prameňoch vyskytujú ešte aj v prvej polovici 13. storočia.¹⁵⁰ Vzťahujú sa na úlohu týchto ľudí v procese kráľovho rozhodovania.¹⁵¹ Zdá sa však, že ich skutočný podiel na výkone moci mohol byť značne odlišný od dikcie listín.¹⁵²

¹⁴² SOPKO, J.: O školstve a vzdelanosti na Slovensku v stredoveku, *Historický časopis* 36, 1988, s. 176.

¹⁴³ „...nonnulli magistri et doctores...“, CDSI II, s. 394, č. 567.

¹⁴⁴ „magister Bele ducis“, CDSI II, s. 381, č. 548 (listina je donáciou zeme pre Ondreja).

¹⁴⁵ SEDLÁK, V.: Nemaďarské vplyvy na začiatku uhorského štátu, *Historické štúdie* XXVII/2, 1984, s. 62 n. V neskoršom období sa dokonca tento termín používal na označenie poddanstva.

¹⁴⁶ SULITKOVÁ, L.: c. d., s. 12.

¹⁴⁷ SEDLÁK, V.: c. d., s. 70; porov. KARPAT, J.: c. d., s. 217; SULITKOVÁ, L.: c. d., s. 12.

¹⁴⁸ SULITKOVÁ, L.: c. d., s. 12.

¹⁴⁹ „Si quis *iobagio* habens honorem in exercitu fuerit mortuus, eius filius vel frater congruo honore sit donandus;“, CDSI I, s. 200, č. 270.

¹⁵⁰ Porov. SULITKOVÁ, L.: c. d., s. 12.

¹⁵¹ CDSI I, s. 252, č. 352 (rok 1229); CDSI I, s. 317, č. 436 (rok 1234); CDSI II, s. 36, č. 50; s. 37, č. 51 (rok 1239).

¹⁵² Niekedy ich vplyv výrazne presahoval rámec poradného hlasu, inokedy bola zmienka o ich participácii len formálnou záležitosťou. Miera ich vplyvu sa však z prameňov nedá vždy dost presne zistiť.

Stredná a nižšia šľachta

Za typických predstaviteľov strednej šľachty v Uhorsku (a teda aj na Slovensku) v 13. storočí môžeme na základe analyzovaných prameňov považovať vrstvu tzv. *kráľovských služobníkov (servientes regis)*. Boli to majitelia menších statkov, ktorí za to, že užívali pozemky, mali povinnosť vojenskej služby, keď ich kráľ povolal.¹⁵³ Niektorí z nich však mohli nadobudnúť aj pomerne významné spoločenské postavenie, najmä ak vykonávali službu pri kráľovskom dvore.¹⁵⁴

Služobná závislosť (servitus) bola všeobecným princípom, platným medzi privilegovanými vrstvami uhorskej spoločnosti, ako to vyplýva z formulácie hlavy 21 v 2. knihe dekrétov sv. Štefana: „Volumus, ut unusquisque senior (seu dominus) suum habeat militem (id est) servientem“.¹⁵⁵ Každý servient bol osobne viazaný k svojmu seniorovi. Ak servient sám ušiel, poslal poňho senior svojho legáta, ktorý ho mal priviesť späť. Úteky servientov predstavovali nielen konflikt dvoch seniorov navzájom, ale predovšetkým konflikt medzi servientom a jeho seniorom. V týchto konfliktoch sa odzrkadľuje zápas o mieru slobody servientov a charakter ich väzieb so seniormi.¹⁵⁶ Servienti sa dlho usilovali oslobodiť z pút osobnej závislosti a vymôcť si právo slobodného prechodu od jedného seniora k druhému; darilo sa im to len postupne – zmeny ich postavenia sa odvíjali od zmien v majetkovom rozvrstvení pôdy. Táto etapa vývoja sa zavŕšila až v roku 1222.¹⁵⁷

Ťažiskovým dokumentom pre poznanie tejto skupiny obyvateľstva a jej miesta v sociálnej štruktúre arpádovského Uhorska je Zlatá bula kráľa Ondreja II. z roku 1222. Rozsiahle kráľovské donácie v predchádzajúcom období (najmä v prvej polovici vlády Ondreja II.) totiž spôsobili výrazné posuny vo vlastníctve nehnuteľného majetku; kráľ daroval veľké územia, často celé komitáty, čím vzrástla a zosilnela najvyššia vrstva šľachty a zo strany magnátov vznikol tlak na pozície slobodných bojovníkov – servientov. Servienti sa, pochopiteľne, bránili tomuto tlaku a snažili sa zákonnou cestou si zabezpečiť svoje postavenie. Podarilo sa im to práve prostredníctvom Zlatej buly. Kráľ v nej povolil servientom slobodný prechod od jedného seniora k inému bez straty majetku. Ďalej sa zaviazal, že v budúcnosti nebude darovať celé komitáty. Každý rok na sviatok sv. Štefana (20. 8.) sa malo v Stoličnom Belehrade konať súdne zhromaždenie, na ktoré mali prístup všetci servienti a mohli tam predniesť svoje spory pred samotným kráľom (výnimočne pred palatínom). Župani nemali právo súdiť majetkové záležitosti servientov s výnimkou problematiky desiatkov a výmeny mincí. Inak podliehali jedine kráľovskému súdu; uväzniť ich, príp. odňať im majetok bolo možné len na základe právoplatného rozsudku. Servienti tiež do-

¹⁵³ Vojenské dejiny Československa I, Praha, Naše vojsko 1985 (ďalej Vojenské dejiny), s. 100.

¹⁵⁴ BARTAL, A.: c. d., s. 611.

¹⁵⁵ CJH, s. 129 (sv. Štefan II/21).

¹⁵⁶ CJH, s. 129 (sv. Štefan II/21, 23).

¹⁵⁷ RAPANT, D.: Milites, s. 105; MARSINA, R.: Štruktúra, s. 140.

stali právo dediť majetky nielen v priamej postupnosti, ale aj v bližšom príbuzenstve; ak aj nemali dedičov, mohli majetok odkazovať pri rešpektovaní dievčenskej štvrtiny úplne voľne. Až keď neexistovali ani žiadni dediči ani závet, pripadla odúmrt' kráľovi. Kráľ nesmel na majetkoch servientov vyberať vojenskú daň (kolektu) ani denáre slobodných a nesmel vyžadovať pohostenie (descensus). Vojenské povinnosti servientov sa vzťahovali len na územie uhorského štátu – ak napadol krajinu nepriateľ, museli sa zúčastniť obranných bojov na vlastné trovy. Na vojnovú výpravu do zahraničia boli povinní ísť len vtedy, ak všetky náklady znášal kráľ. Napokon jedným z najdôležitejších ustanovení Zlatej buly bolo uzákonenie práva servientov na ozbrojený odpor proti kráľovi v prípade nedodržiavania záväzkov vyplývajúcich z tohto dokumentu.¹⁵⁸

V renovácii Zlatej buly v roku 1231 potvrdil Ondrej II. servientom ich výsady a navyše ich ešte oslobodil od povinnosti podieľať sa na budovaní opevnení a pohraničných zásekov.¹⁵⁹

Z uvedeného vyplýva, že v Zlatej bule nešlo panovníkovi iba o to, aby zabránil sociálnemu úpadku vrstvy servientov, ale priamo o cieľené posilnenie ich postavenia voči príslušníkom vysokej šľachty. Snažil sa tým vytvoriť akúsi protiváhu k stále mocnejšej a nevládateľnejšej vrstve magnátov, ktorá sa mu vymykala spod kontroly. Obnoviť politickú stabilitu a vojenskú obranyschopnosť krajiny sa mu však nepodarilo; polarizácia a dezintegrácia spoločnosti naďalej pokračovala, čo sa v plnej nahote prejavilo najmä počas tatárskeho nebezpečenstva. Upevnila sa síce sociálna pozícia strednej šľachty, ale to nestačilo na obmedzenie vplyvu aristokracie, ktorá už mala pevne v rukách najlucratívnejšie majetkové komplexy. Napokon majetková základňa celej tejto vrstvy ani zďaleka nemohla konkurovať vlastníctvu príslušníkov vysokej šľachty, a teda ani spoločenský vplyv servientov napriek ich väčšiemu počtu nemohol eliminovať vplyv magnátov.

Servienti pochádzali pravdepodobne z vrstiev prostých slobodných bojovníkov, ktorí postupom času nadobúdali pôvodne služobnú hradnú pôdu do súkromného vlastníctva. O tom, že nevlastnili pôdu od prvopočiatkov, svedčí fakt, že ich pôda bola len donačná (kráľovské donácie pre servientov sú v 13. storočí dosť početné). Donáciami nadobudnutú pôdu mali servienti v dedičnom vlastníctve, pričom v tých prípadoch, keď v prameni nie je explicitne vyjadrený záväzok vojenskej služby späť s darovanou pôdou (väčšina donácií má práve takýto charakter), možno predpokladať, že táto pôda nebola pôdou služobnou, ale už dedičným šľachtickým majetkom.¹⁶⁰ Vďaka spomínaným výsadám v oblasti dedičského práva neprekvapuje, že doklady o devolúcii odúmrtých majetkov servientov do rúk kráľa sú pomerne zriedkavé. Kráľ ich zväčša hneď znovu daroval, no z dokladov z polovice 13. storočia vyplýva, že vtedy už nebola táto

¹⁵⁸ CDS I, s. 200, č. 270; k interpretácii porov. MARSINA, R.: Štruktúra, s. 140; KADLEC, K.: Dějiny veřejného práva ve střední Evropě, Praha 1921, s. 235; Vojenské dějiny, s. 193; SULITKOVÁ, L.: c. d, s. 13.

¹⁵⁹ CDS I, s. 267, č. 375.

¹⁶⁰ Napr. CDS II, s. 303, č. 436. Záväzok je priamo vyjadrený len v CDS II, s. 107, č. 159.

pôda vnímaná ako služobná, ale skôr ako pôda v dedičnom vlastníctve jednotlivých servientov.¹⁶¹

Do skupiny kráľovských servientov, rovnako ako do iných privilegovaných vrstiev, sa dalo dostať aj ďalšou cestou: povýšením. Povýšenie medzi servientov bolo kráľovským rozhodnutím uskutočneným väčšinou na základe ocenenia zásluh získaných v boji. Najpočetnejšiu skupinu tvoria doklady o povýšení hradných jobagionov a ich vyňatí z hradskej služby, často aj s dedičnou zemou, ktorú už vlastnili.¹⁶² Tieto dve sociálne skupiny (hradní jobagioni a (kráľovskí) servienti) stoja totiž v hierarchickom rebríčku na susedných stupienkoch, a preto je takáto sociálna mobilita celkom logická. Niekedy však bol sociálny vzostup markantnejší: podľa listiny z roku 1248 kráľ Belo IV. povýšil svojho rybára, Vojtecha (Weyteh) z dediny Pír, medzi kráľovských servientov a daroval mu do dedičného vlastníctva zem, pôvodne patriacu inému servientovi, ktorý zomrel bez potomkov.¹⁶³ To znamená postup osoby s neslobodným postavením na úroveň strednej šľachty.¹⁶⁴

Napriek tomu, že servienti patrili k vrstve slobodných a privilegovaných obyvateľov, ich zvrchovaným pánom bol kráľ. On mal teda aj právo meniť ich spoločenský status. Neznamenalo to však iba povyšovanie z nižších spoločenských skupín, ale aj iné formy sociálneho pohybu. Servienti s donačnými dedičnými majetkami sa vyskytujú i v službách veľkých feudálov.¹⁶⁵ Z polovice 13. storočia poznáme prípady, keď kráľ preradil svojich servientov medzi jobagionov kláštora v Hronskom Beňadiku, z toho jedenkrát sa preradenie uskutočnilo na ich vlastnú žiadosť.¹⁶⁶ Predpokladáme, že títo servienti ani po preradení nestratili svoje výsady, len ich vojenská povinnosť už nebola viazaná na kráľovské vojsko, ale na iného seniora, prípadne na kláštor.

Servienti, ktorí preukázali kráľovi verné služby a mimoriadnu oddanosť, mohli dosiahnuť povýšenie a spoločenský vzostup. V roku 1266 daroval kráľ Belo IV. zem Dubová Priechod kráľovskému servientovi Rečkovi (Rechk) z Turca, a v roku 1279, pri donácii zeme (Slovenské) Pravno, sa už ten istý Rečk uvádza ako komes.¹⁶⁷

Medzi jobagionmi, chápanými ako osoby s vojenskými povinnosťami, najvyššie postavenie v spoločenskej hierarchii mali tzv. *jobagioni sv. kráľa (iobagiones Sancti Regis)*. Už z ich pomenovania vyplýva, že výsady im udelil kráľ Štefan I.,¹⁶⁸ neznamená to však, že Štefan I. bol jediným panovníkom, ktorý ustanovoval ľudí do tejto pozície. V roku 1243 povýšil kráľ Belo IV. ozbrojencov slúžiacich na Trenčianskom hrade („homines castri Trenchiniensis, in cabatis

¹⁶¹ CDSI II, s. 213, č. 303 (rok 1248); CDSI II, s. 271, č. 391.

¹⁶² Napr. CDSI I, s. 95, č. 102++; CDSI II, s. 133 č. 200 a iné.

¹⁶³ CDSI II, s. 213, č. 303.

¹⁶⁴ Porov. SULITKOVÁ, L.: c. d., s. 13 a tam aj pozn. 83.

¹⁶⁵ Tamže, s. 13.

¹⁶⁶ CDSI II, s. 328, č. 475; CDSI II, s. 403, č. 580* – na vlastnú žiadosť.

¹⁶⁷ VARSÍK, B.: c. d., s. 62.

¹⁶⁸ SEDLÁK, V.: c. d., s. 71; porov. RAPANT, D.: Drobné štúdie k slovenskému stredoveku III. Filií iobagionum (Detí bojarské), Slovenská archivistika IX, 1974, č. 1 (ďalej Filií), s. 68.

servientes“) za zásluhy pri obrane hradu pred Tatármi medzi jobagionov sv. kráľa,¹⁶⁹ v roku 1251 tiež kráľ Belo IV. povýšil do tohto stavu troch bratov – servientov z Chmeľova.¹⁷⁰

Výsady, ktorými disponovali, boli také rozsiahle, že ich mohli v niektorých prípadoch stavať až na úroveň rodovej šľachty, pričom nie je vylúčené, že z nej aj priamo pochádzali.¹⁷¹ Právne postavenie jobagionov sv. kráľa sa od postavenia vyššej šľachty odlišovalo tým, že mali podrobnejšie predpísaný spôsob, akým museli vykonávať vojenskú službu, i výzbroj, s ktorou slúžili.¹⁷² V reálnom živote však mohli niekedy klesnúť až na úroveň obyčajných vojakov s veľmi skromným majetkom: iobagio sancti regis Radoš (Radws) z dediny Jacovce (Jecz) bol jobagionom nitrianskeho hradu Krištofom z tej istej dediny obvinený z krádeže a podpaľačstva; nitriansky podžupan nariadil riešiť spor súbojom, ktorý Radoš prehral, a preto dve poplužia jeho zeme v Jacovciach, ako i on sám spolu s celou svojou rodinou (manželkou, synmi i dcérami) sa stali majetkom žalobcu.¹⁷³

Majetky, ktoré im daroval kráľ Štefan I., boli dediteľné bez akéhokoľvek obmedzenia alebo prepadnutia v prospech kráľa, majetky darované ostatnými kráľmi boli dediteľné len v priamej línii.¹⁷⁴

Najnižšiu vrstvu privilegovaného obyvateľstva na našom území tvorili *hradní jobagioni* (*iobagiones castri*), sústredení okolo kráľovských hradov a tvoriaci posádky týchto hradov.¹⁷⁵ Podľa Zlatej buly z roku 1222 im ich slobody udelil už kráľ Štefan I.¹⁷⁶ Táto vrstva sa konštituovala počas 11. a 12. storočia pravde-

¹⁶⁹ CDSI II, s. 85, č. 129; porov. VARSÍK, B.: c. d., s. 100.

¹⁷⁰ CDSI II, s. 261, č. 375; porov. ULÍČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Šariša, Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1990, s. 106.

¹⁷¹ SEDLÁK, V.: c. d., s. 71.

¹⁷² SULITKOVÁ, L.: c. d., s. 12.

¹⁷³ „...accedentes ad presenciam dicti capituli Petrus de villa Ethey, curialis Ladislai comitis Nitriensis, et Petrus filius Rywatha de prefata villa Ethey cum Cristofero filio Wladislai de villa Jecz, coram ipso capitulo confessi fuissent, quod dictus Christopherus quendam iobagionem sancti regis nomine Radws de prefata villa Jecz, super furto et incendio coram prefato Petro comite citasset; audita igitur responsione utriusque partis, Petrus comes eisdem per propriam personam duellum indixisset; cumque ambo diu dimicassent, deus et iustitia sepe dicto Cristofero de predicto Radws victoriam concessisset; quo facto iudex terram Radws ad duo aratra, sitam in villa Jecz, perpetuo iure possidendam pariter cum persona, uxore, filiis et filiabus eiusdem, Christophoro contradidisset.“, NAGY, I.: Anjoukori okmánytár VII, Budapest 1920, s. 396, č. 221.

¹⁷⁴ SEDLÁK, V.: c. d., s. 71.

¹⁷⁵ Niektorí autori o nich hovoria ako o nešľachticoch, ale nepovažujú ich ani za poddaných – pozri KUČERA, M.: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava, Veda 1974 (ďalej Slovensko), s. 123, 346 a 364; TEN ISTÝ: K problému včasnostredovekej služobníckej organizácie na Slovensku, Historický časopis XII, č. 4, 1964 (ďalej K problému), s. 560 n.; KARPAT, J.: c. d., s. 217; KRZEMIENSKA, B. – TRÉŠTIK, D.: Hospodárske základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10.–11. století), Československý časopis historický XXVII, 1979, č. 1, s. 123; porov. SEDLÁK, V.: c. d., s. 70; Zlatá bula Ondreja II. (1222) ich tiež zaraďuje medzi privilegované vrstvy – CDSI I, s. 200, č. 270; pozri aj CDSI II, s. 14, č. 18: „...et aliis quam pluribus, tam iobagionibus castri, quam aliis nobilibus...“

¹⁷⁶ CDSI I, s. 200, č. 270.

podobne spomedzi slobodných bojovníkov,¹⁷⁷ ktorí boli pôvodne dosadzovaní na hrady vo funkciách veliteľov z radov vládnucej vrstvy, neskôr vzišli i z nižších služobných skupín na základe kráľovských exempcií za rozličné zásluhy, predovšetkým vojenského charakteru (tzv. exempti).¹⁷⁸ Bol to slobodný vojenský element, ktorý sa v priebehu 13. storočia stal jadrom drobnej šľachty – zemianstva. Povyšovanie hradných jobagionov do šľachtického stavu bolo v tomto období natoľko rozšíreným javom, že aj tí jobagioni, ktorí neboli výslovne povýšení osobitnou listinou, sa usilovali o to, aby boli považovaní za šľachticov, čo sa im niekedy aj podarilo, inokedy bola ich snaha neúspešná.¹⁷⁹

Hradní jobagioni dostali do dedičného užívania určité majetky a s nimi spojené výsady s trvalou povinnosťou vojenských služieb v prípade potreby. Boli teda len užívateľmi kráľovskej pôdy, na ktorej žili z titulu služobnosti. Situácia sa menila v prípade, že získali špeciálnu donáciu pôdy do vlastníctva, alebo keď si zem kúpili.¹⁸⁰

Za užívanie kondicionálnych majetkov boli jobagioni zaviazaní plnením povinností vojenského charakteru najmä ako členovia posádok kráľovských hradov – pri ich budovaní, udržiavaní a obrane. Ako ozbrojená zložka hradského systému patrimonialneho uhorského štátu pôsobili najmä pri komitátnych hradoch vo funkcii vykonávateľa rozhodnutí štátnej moci. V pramennom materiáli sme našli doklad na takúto funkciu jobagionov, lenže, takpovediac, v zrkadlovom obraze: v penitenčnej formule konfirmačnej listiny z roku 1248 kráľ Belo IV. zakázal novohradskému županovi a jobagionom Novohradského hradu brániť ostrihomskej kapitule vo vlastníctve zemí Zlievce a *Rendava, ktoré kapitule v minulosti daroval,¹⁸¹ z čoho dedukujeme, že k podobným konfliktom naozaj dochádzalo. Bojovali však aj v kráľovskom vojsku – dá sa to vyvodiť z ustanovenia Zlatej buly (1222), že ak jobagion zomrie vo vojsku, jeho syn (resp. brat) bude požívať rovnaké práva.¹⁸² V renovácii Zlatej buly (1231) im pribudla povinnosť zúčastniť sa pod kráľovskou vlajkou aj vojnových výprav za hranice Uhorska.¹⁸³ Okrem vojenského poslania museli platiť desiatky cirkvi a ako daň denáre slobodných („liberi denarii“), avšak poddanské dávky neodvádzali.¹⁸⁴

Jobagionský stav, podobne ako iné privilégia, podliehal donácii a za predpokladu zachovania práv a povinností sa s ním mohlo disponovať.¹⁸⁵ Hodnosť jobagionov mohla byť dedičná pod podmienkou prevzatia záväzkov dedičmi, čo

¹⁷⁷ M. KUČERA (Slovensko, s. 364) im prisudzuje maďarský pôvod, naproti tomu maďarský autor E. MOLNÁR (*A magyar társadalom története I*, s. 290 – cituje SULITKOVÁ, L.: c. d., s. 12, pozn. 69) tvrdí, že to boli Slovania – vojenský predstavitelia slovanských žúp.

¹⁷⁸ SULITKOVÁ, L.: c. d., s. 12.

¹⁷⁹ Dejiny Slovenska I, s. 269.

¹⁸⁰ SEDLÁK, V.: c. d., s. 70 n.; porov. LUBY, Š.: c. d., s. 162 n.

¹⁸¹ CDSI II, s. 213, č. 304 (pôvodná donácia: CDSI II, s. 106, č. 158).

¹⁸² CDSI I, s. 200, č. 270; doklad o jobagionovi, ktorý padol v kráľovskom vojsku: CDSI II, s. 77, č. 116; porov. LUBY, Š.: c. d., s. 162 n.

¹⁸³ CDSI I, s. 268, č. 375.

¹⁸⁴ LUBY, Š.: c. d., s. 162 n.; porov. KUČERA, M.: Slovensko, s. 364.

¹⁸⁵ SULITKOVÁ, L.: c. d., s. 12.

naznačuje aj vyššie uvedená klauzula Zlatej buly o postavení syna (resp. brata) padlého jobagiona.¹⁸⁶

Hradské obyvateľstvo slúžiace na kráľovských hradoch, predovšetkým hradní jobagioni, bolo organizované formou stotinnej a desatinnej organizácie. Stotníci žili v dedinách spolu s hradským obyvateľstvom, boli jednými z hradných jobagionov a mali úzke väzby najmä s tou časťou jobagionov, ktorá si získavala významnejšie postavenie a pôdu a smerovala k šľachtickému stavu. Funkcia stotníka nebola volená, ale ustanovovaná na určitý čas, a hoci nebola dedičná, ostávala zvyčajne v rodine, čo vytváralo predpoklady pre dlhodobú držbu služobných majetkov a ich eventuálny prechod do dedičného vlastníctva. Stotníci sa zúčastňovali všetkých záležitostí, ktoré sa týkali hradskej pôdy a obyvateľstva v obvode ich centurionátu, asistovali pri vyberaní kráľovského mýta a cla, čo im mohlo otvárať možnosti rýchleho zbohatnutia i spoločenského vzostupu.¹⁸⁷

Službu na kráľovských hradoch vykonávali hradní jobagioni buď ako radoví vojaci, alebo mohli mať aj rôzne špeciálne funkcie, resp. určité veliteľské právomoci. Veliteľskou funkciou bol bezpochyby maior exercitus, ktorý sa v prameňoch vyskytuje často a na mnohých hradoch (Nitra, Šintava, Bana, Szolgagyőr, Tekov).¹⁸⁸ Na Tekovskom hrade sa v roku 1246 spomínajú hneď traja naraz.¹⁸⁹ Z niekoľkých dokladov vyplýva, že vlastnili aj pozemkový majetok.¹⁹⁰ Veľmi podobne sa javí hodnostár nazývaný princeps exercitus – zrejme kapitán hradného vojska.¹⁹¹ Maior castri disponoval podľa všetkého kompetenciami voči celému osadenstvu hradu, teda aj nevojenským zložkám. Maior castri, spomínaný v roku 1226 v Nitre, vlastnil aj zem, ktorá mu však bola odňatá ako trest za zradu.¹⁹² Človek na poste zvanom princeps milicie z Trenčína asistoval v roku (1208) pri reambulácii majetkov nitrianskeho biskupa.¹⁹³ Správu hradu vo vojenskom aj civilnom smere zabezpečoval comes curialis (podžupan) príslušného hradu. Nemusel vždy automaticky pochádzať z radov hradných jobagionov, ale v prameňoch je práve často spomínaný ako jobagion. Okrem organizačných, správnych a veliteľských právomocí disponoval aj právomocou súdnou.¹⁹⁴ Akýmsi predstaveným hradných jobagionov v Šintave bol tzv. comes iobagionum, ktorý viedol týchto jobagionov v spore o spoločenský status proti obyvateľom dediny Mlyňany.¹⁹⁵ Na nižšej veliteľskej pozícii sa javí jobagion Zemplín-

¹⁸⁶ RAPANT, D.: Filii, s. 64; Zlatá bula 1222: CDS I, s. 200, č. 270 (porov. pozn. 182).

¹⁸⁷ KUČERA, M.: Desatinná a stotinná organizácia obyvateľstva v ranostredovekom Slovensku, Historické štúdie XI, 1966, s. 67 n.; doklad na stotníkovi: napr. CDS I, s. 187, č. 243A.

¹⁸⁸ Napr. CDS II, s. 432, č. 624; CDS I, s. 232, č. 320 a iné.

¹⁸⁹ CDS II, s. 163, č. 234.

¹⁹⁰ CDS I, s. 271, č. 380 (rok 1231) – kedysi predal zem; CDS II, s. 381, č. 547 (rok 1256) – ako sused pri reambulácii súhlasil s introdukciou a štatúciou zeme.

¹⁹¹ CDS I, s. 153, č. 193 (Komárno); BARTAL, A.: c. d., s. 420.

¹⁹² CDS I, s. 233, č. 321.

¹⁹³ CDS I, s. 116, č. 148; BARTAL, A.: c. d., s. 420.

¹⁹⁴ Napr. „Paulo iobagione atque curiali comite sepe dicti castri iudice“ (hrad Tekov), CDS I, s. 284, č. 397 (rok 1232).

¹⁹⁵ CDS I, s. 193, č. 257.

skeho hradu, titulovaný polatinčeným maďarským pomenovaním hadunogio. Etymológia tohto pojmu (had = vojsko, nagy = významný) naznačuje, že išlo o človeka s významnejším postavením vo vojsku (veliteľa, dôstojníka).¹⁹⁶ Pri Komárňanskom hrade pôsobil hodnosťár nazývaný archipreco¹⁹⁷ – veliteľ tzv. precones, ktorých úlohou bolo doručovanie posolstiev a správ. Medzi szolgyóorskými jobagionmi na Nitrianskom hrade a aj medzi jobagionmi Bratislavského hradu sme zaznamenali maiora preconum, pričom bratislavský maior preconum Berveynus úspešne súdne obhájil svoj majetkový nárok na zem, ktorú mu daroval kráľ.¹⁹⁸

Napokon sa pristavme pri listine z roku 1218, ktorou ostrihomská kapitula vydáva svedectvo o predaji zeme jobagionmi Komárňanského hradu komesovi Samuelovi.¹⁹⁹ Zem sa volala Vrs (t. j. Ōrs, dnes Nová Stráž, okr. Komárno) – išlo teda o dedinu, kde pôvodne žili strážcovia, ktorí sa zrejme v priebehu 11. a 12. storočia pretransformovali na hradných jobagionov (tieto dve vrstvy si boli pomerne blízke). Vojenské zameranie obyvateľov tejto dediny predpokladáme aj na základe zmienky o dôstojníkovi s hodnosťou „primipilus“, čo bol zrejme veliteľ jazdy.²⁰⁰ Cudzí pôvod možno predpokladať aj u hradných jobagionov z dediny Ruská (okr. Michalovce). Z názvu dediny vyplýva, že boli zrejme potomkami ruských strážcov.²⁰¹ Tieto dva prípady ukazujú jednu z možných ciest etablovania sa vojenských zložiek medzi hradných jobagionov: udomácnovanie a včleňovanie príslušníkov ázijských kočovných národov vykonávajúcich strážnu službu medzi nižšiu uhorskú šľachtu. Hradní jobagioni však v žiadnom prípade neboli iba cudzinci: na Slovensku existovali celé oblasti osadené jobagionmi prevažne domáceho, slovenského pôvodu (napr. trenčiansky komitát, Turiec).²⁰²

Jobagioni sa od počiatkov konštituovali ako vojaci slúžiaci pri kráľovských hradoch, a teda pôvodne všetci slúžili kráľovi. Postupom času sa v dôsledku rozpadu kráľovského majetkového domínia niektorí dostali aj do rúk iných feudálov, svetských i cirkevných.

V roku 1248 sa v dnešnom Palárikove spomína jobagion kráľovnej, za prítomnosti ktorého predal jeho zať svoju zem ostrihomskému arcibiskupovi.²⁰³ O jobagionoch slúžiacich príslušníkom vyššej šľachty sme v našom pramennom materiáli našli iba jeden doklad, z ktorého však nie je zjavné skutočné sociálne postavenie dotyčného jobagiona.²⁰⁴ Špeciálny status mali ďalší svedkovia spomínaní v prechádzajúcej listine: sú charakterizovaní ako jobagioni kráľovských

¹⁹⁶ CDS I, s. 187, č. 243A; BARTAL, A.: c. d., s. 303; v súčasnej maďarčine hadnagy = poručík.

¹⁹⁷ CDS I, s. 153, č. 193.

¹⁹⁸ CDS II, s. 349, č. 503 (Nitra); CDS II, s. 301, č. 430 (Bratislava).

¹⁹⁹ CDS I, s. 181, č. 231.

²⁰⁰ Poroy. BARTAL, A.: c. d., s. 523.

²⁰¹ ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Užskej župy, Prešov 1995 (ďalej Užská), s. 197.

²⁰² VARSÍK, B.: c. d., s. 99.

²⁰³ CDS II, s. 219, č. 312.

²⁰⁴ „Gregorius de Bele iobagio Abraee, filii Sebus comitis“ je uvedený medzi svedkami v majetkovom spore dvoch šľachticov o pozemok v dedine Nemyje na Ostrove, CDS II, s. 339, č. 489 – Abrahám bol príslušníkom rodu svätajurských grófov.

taverníkov.²⁰⁵ Keďže nepredpokladáme feudálnu závislosť týchto jobagionov od kráľovských taverníkov, ale skôr postavenie „vojenskej ochranky“ vzhľadom na hospodárske povinnosti taverníkov, boli vlastne nepriamo stále kráľovskými jobagionmi. Svojich jobagionov mohli mať zo zákona aj príslušníci nižšej šľachty, ale tento jav nebýval častý. Doklad svedčí o tom, že svojich jobagionov mali spíšskí kopijníci – teda príslušníci nižšej šľachty s osobitným postavením a mimoriadnymi výsadami.²⁰⁶

Väčšina hradných jobagionov, ktorí opustili kráľovské vojsko, prešla do služieb cirkvi. Tu mohli mať dosť významnú pozíciu nielen v obrannej, ale aj v hospodárskej oblasti, pretože ich vojenské poslanie im otváralo cestu aj do organizačných štruktúr cirkevných inštitúcií. Inak povedané – ochrana majetkového vlastníctva cirkvi predpokladala aj istú mieru zasahovania do hospodárskeho systému. Ako príklad možno uviesť jobagionov kláštora v Šahách, Pavla a Egídia, ktorí pôsobili súčasne ako hospodárski správcovia kláštora (*comites curiales*) a zastupovali kláštor v majetkovom spore proti šľachticovi z rodu Hunt-Poznan.²⁰⁷ Doklad z roku 1237 zasa hovorí o jobagionovi ostrihomského arcibiskupa z dediny *Pračany, ktorý bol arcibiskupovým úradníkom – správcom majetkov (*officialis archiepiscopi*).²⁰⁸ Určité výsadné postavenie jobagionov pôsobiacich v službách cirkvi je vidieť na príklade z roku 1245: opäť kláštora v *Sokole predal kláštornú zem vdove po bánovi Martinovi s dovoľením ostrihomského arcibiskupa a so súhlasom jobagionov kláštora²⁰⁹ – to znamená, že pri niektorých majetkových transakciách sa prihliadalo aj na ich názor.

Azda najväčším prameňom pre poznanie situácie príslušníkov jobagionskej vrstvy pôsobiacich v službách cirkevných inštitúcií je skupina listín týkajúcich sa sporu pannohalmského kláštora s vlastnými poddanými o mieru ich povinností voči kláštoru. Vleklý spor trval asi 15 rokov (podľa datovania listín) a poskytuje mnoho cenných informácií k našej téme. Práve tu je jasne viditeľné špecifické postavenie týchto jobagionov, ktorí sice slúžili kláštoru, ale neboli na úrovni poddaných, a súčasne sa podieľali na správe záležitostí kláštora ako feudálneho vlastníka, hoci neboli členmi duchovnej komunity. Dalo by sa povedať, že pokiaľ ide o dôležitosť, boli približne na úrovni mníchov – tvorili akýsi ich pandant po svetskej línii. V uvedenom spore sa niektorí z nich angažovali na strane poddaných, iní zasa na strane kláštora. Ak stáli na strane kláštora, zdôrazňuje sa ich súhlas s rozhodnutiami predstavených kláštora, čiže mali právo zasahovať do rozhodovania.²¹⁰ Na druhej strane boli jednými z tých, ktorí zastupovali nespokojných poddaných pred súdnou stolicou.²¹¹ V tomto prípade však nešlo o radových jobagionov, ale, takpovediac, o dôstojníkov – prameň ich nazýva

²⁰⁵ CDSI II, s. 339, č. 489.

²⁰⁶ CDSI II, s. 89, č. 131.

²⁰⁷ CDSI II, s. 412, č. 595.

²⁰⁸ CDSI II, s. 20, č. 26B.

²⁰⁹ CDSI II, s. 146, č. 211.

²¹⁰ „abbate tamen et capitulo nec non et iobagionibus eiusdem ecclesie consencientibus“, CDSI I, s. 234, č. 322; tiež CDSI II, s. 53, č. 75.

²¹¹ „procuratores iobagionum et populorum monasterii s. Martini“, CDSI I, s. 287, č. 402.

„principales capitanei omnium populorum et iobagionum omnium pertinencium ad ecclesias sancti Martini“.²¹² Jobagioni sa sťažovali, že im opát Uriáš vzal ich zem, ktorú následne dal hosťom, a teraz núti jobagionov platiť poplatky ako hostia a zároveň vykonávať jobagionskú službu.²¹³ Zmierovací súd určil presný rozsah ich povinností voči kláštoru: každý jobagion mal z kláštornej pôdy dostať 20 jutár, z ktorých 10 bolo viazaných na jobagionát a 10 bolo poddanských (odovzdávali z nich kláštoru poplatky). Ak niektorý jobagion nechcel byť poplatníkom, nemusel, ale dostal len 10 jutár zeme, a ak už nemohol vykonávať službu, ostalo mu iba 5 jutár na jeho obživu.²¹⁴ Službu vykonávali kolektívne a okrem toho platili z každej usadlosti poplatok 1 ferta, iní zasa platili daň slobodných (Albert z Klížskej Nemej).²¹⁵ Niektorí jobagioni však zrejme neboli spokojní s takýmto rozsudkom, porušovali ho, a tak boli potrestaní exkomunikáciou.²¹⁶

Prechod hradných jobagionov z kráľovských služieb pod právomoc feudálnych vlastníkov vytváral predpoklady pre vznik nových foriem organizácie vojenstva – banderiálneho systému. Zároveň sa tým urýchlil proces sociálnej polarizácie jobagionskej vrstvy v oboch smeroch. Na cirkevnom i šľachtickom majetku vidno zreteľnú tendenciu k zvyšovaniu feudálnej závislosti jobagionov a ich začleňovaniu medzi neslobodné obyvateľstvo. Nepriamym dôkazom tohto faktu je zmienka o jobagionoch pannonthalmského kláštora, žijúcich na majetku blízko Šale („iobagiones liberi“)²¹⁷: Jobagioni mali byť predsa v zásade všetci slobodní, a tak výslovné zdôrazňovanie slobodného postavenia nás vedie k dedukcii, že ich sloboda v tej dobe už nebola samozrejmosťou.

Jobagioni slúžiaci na kráľovských hradoch mali svoje výsady zabezpečené najmä Zlatou bulou Ondreja II. Keď preukázali kráľovi vernosť alebo mimoriadnu udatnosť v boji, bývali často povyšovaní na najbližší vyšší stupienok v spoločenskej hierarchii – medzi kráľovských servientov. Prvé takéto doklady pochádzajú z čias vlády Ondreja II.,²¹⁸ hromadné povyšovanie evidujeme od polovice 13. storočia.²¹⁹

Hradnými jobagionmi sa naopak stávali príslušníci nižších spoločenských vrstiev na základe povýšenia či preradenia. Povýšenie spomedzi hradčanov (castrensens) mohlo byť pomerne typické, v prípade z roku 1215 boli hradčania zároveň s povýšením na jobagionov ustanovení do služieb cirkvi.²²⁰ Z hradných jobagionov, ktorí sa dostali do rúk cirkvi, sa neskôr vyvinula vrstva tzv. predialistov.²²¹ Povýšenie dvorníkov zo Šale na jobagionov nitrianskeho hradu nariadil palatín Dionýz, proti čomu protestoval opát pannonthalmského kláštora s argu-

²¹² CDS I, s. 286, č. 400.

²¹³ CDS I, s. 288, č. 402.

²¹⁴ CDS I, s. 290, č. 404.

²¹⁵ CDS II, s. 24, č. 30.

²¹⁶ CDS I, s. 312, č. 428.

²¹⁷ CDS II, s. 24, č. 30 (rok 1237 – 1240).

²¹⁸ CDS I, s. 95, č. 102++; CDS I, s. 329, č. 460.

²¹⁹ Napr. CDS II, s. 275, č. 396; CDS II, s. 416, č. 600 a iné.

²²⁰ „iobagiones ecclesie Strigoniensis“, CDS I, s. 155, č. 198.

²²¹ Bližšie k tejto vrstve pozri Oslanský, F.: Predialisti ostrihomského arcibiskupstva na Slovensku do začiatku 16. storočia, Historický časopis 34, 1986, s. 487–508.

mentom, že títo dvorníci patria kláštora. Tomu však bola prisúdená len dotyčná zem, a nie jobagioni (pôvodne dvorníci).²²² Keď kráľ Belo IV. v roku 1236 povýšil do jobagionského stavu hostí z Veľkého Blahova, ktorých predkovia pochádzali z Čiech, a prideliť ich k dvorníkom,²²³ bolo ich postavenie o čosi nižšie, ako keby slúžili pri hrade, ale ostali v kráľovských službách. Prelínanie vrstvy hradných jobagionov a hostí v období okolo polovice 13. storočia veľmi dobre ilustruje sociálny pohyb v tejto časti spoločenského spektra. Úpadkom postihnutá časť jobagionov sa neraz ocitla v horšom postavení ako niektorí hostia, ktorí si dokázali uchovať, resp. aj posilniť svoje slobody. Preto, keď v roku 1255 jobagioni z Nitrianskeho hradu obvinili istého Uroša (Vros), že je jedným z nich, on sa bránil argumentom, že je slobodný a pochádza z radov slobodných hostí.²²⁴ Ocenením verných služieb jobagiona kráľovských koniarov kráľom Belom IV. bolo jeho oslobodenie od jobagionskej služby a preradenie medzi slobodných kráľovských hostí.²²⁵ V takýchto prípadoch zlepšenie či zhoršenie sociálneho postavenia dotyčných ľudí záviselo od rozsahu ich host'ovských práv. Jobagionom ich práva zabezpečovali zákonné normy, ale zároveň boli zaviazaní náročnou vojenskou službou (vojenské poslanie bolo považované za čestné a prestížne, mohlo však byť aj veľmi namáhavé). Ak boli teda jobagioni preradení medzi hostí, môžeme z toho odvodzovať menej výhodné postavenie týchto konkrétnych príslušníkov jobagionského stavu, a zároveň ich lepšie host'ovské práva.

Existovali však aj iné formy ocenenia vernosti a vojenských zásluh jobagionov. Bývali oslobodzovaní od platenia mýt a tribútov, a to buď v okolitom regióne, alebo aj v celej krajine.²²⁶ Jobagioni spišských kopijníkov boli zasa vyňatí spod jurisdikcie spišského župana (s výnimkou deliktu zlodejstva, záležitostí mincí a desiatkov)²²⁷ a jobagiona Bratislavského hradu menom Zerzowoy dokonca kráľ Imrich v roku 1197 previedol pod svoju výhradnú právomoc (normálne spadali pod právomoc hradného župana príslušného hradu).²²⁸ Podobnú situáciu zachytáva listina z roku 1245, keď kráľ Belo IV. vyňal jobagionov Beckovského hradu z hradskej služby za hrdinskú obranu opevneného kopca na ich dedičnej zemi a povýšil ich na servientov s trvalou povinnosťou obrany nimi vybudovaného opevnenia.²²⁹

Zdanlivo paradoxne vyznievajú tie doklady, podľa ktorých jobagionskú službu vykonávali osoby s vyšším spoločenským zaradením. V roku 1258 sa medzi jobagionmi zoborského kláštora spomínajú komesi Poson a Petk,²³⁰ v tom istom období boli zasa jobagionmi hronskobeňadického kláštora bývalí kráľovskí ser-

---

²²² CDSI II, s. 17, č. 22*.

²²³ DSI II, s. 11, č. 11.

²²⁴ DSI II, s. 349, č. 503.

²²⁵ DSI II, s. 46, č. 65.

²²⁶ DSI I, s. 137, č. 175 – jobagioni kláštora; CDSI II, s. 89, č. 131 – jobagioni spišských kopijníkov.

²²⁷ CDSI II, s. 89, č. 131.

²²⁸ CDSI I, s. 97, č. 105.

²²⁹ CDSI II, s. 133, č. 200.

²³⁰ CDSI II, s. 432, č. 624.

vienti.²³¹ Vysvetlenie takýchto anomálií podáva práve posledná z uvedených listín: vyššie postavení ľudia bývali preradení medzi jobagionov na vlastnú žiadosť.²³² Ak ostali v kráľovských službách, muselo to byť na základe dobrovoľného prijatia jobagionskej donácie od kráľa.²³³ Myslíme si však, že ľudia s vyšším spoločenským postavením ani po preradení na jobagionskú službu nepatrili medzi obyčajných radových vojakov, ale mali o čosi významnejšiu pozíciu. V prípadoch jobagionov Bratislavského a Hontianskeho hradu, označených prívlakom „magister“, sa domnievame, že išlo o osoby na vyššej vzdelanostnej úrovni.²³⁴ Najzvláštnejšie sú tie prípady prieniku sociálnych kategórií, keď medzi hradnými jobagionmi nachádzame duchovné osoby.²³⁵ Z prameňov sa o nich nedozvedáme nič konkrétnejšie (v oboch citovaných prípadoch boli spolu s inými hradnými jobagionmi účastníkmi majetkovoprávných pokonaní), a tak predpokladáme, že to boli príslušníci duchovenstva, ktorí poskytovali duchovné služby hradskému obyvateľstvu. Skutočnosť, že reprezentovali komunitu, ku ktorej patrili, svedčí o tom, že požívali istú autoritu a mali špecifické postavenie. Vojenské povinnosti u nich nepredpokladáme, pretože by to kolidovalo s ich duchovným poslaním.

Základným indikátorom pozície tej-ktorej vrstvy v hierarchii stredovekej spoločnosti bol vzťah príslušníkov danej vrstvy k pôde. Hradní jobagioni, ako sme načrtli už vyššie, mali podľa pôvodných právnych noriem hradnú (t. j. kráľovskú) pôdu iba prepožičanú – mali k nej užívacie právo pod podmienkou vojenskej služby. Toto pravidlo fungovalo v praxi ešte aj v polovici 13. storočia. V roku 1252 Mikuláš, jobagion Bratislavského hradu, vrátil služobnú zem Čandal, pretože mu nepostačovala na hmotné zabezpečenie výkonu služby. Kráľ mal zrejme o jeho jobagionské služby záujem, a preto prikázal prideliť mu zem vo zväčšenej výmere.²³⁶ Počas 13. storočia vzrástol počet jobagionov, ktorí sa usilovali – často aj úspešne – získať svoje služobné pozemky do dedičného vlastníctva. Hoci jobagionát nebol v princípe dedičný, bývalo zvykom, že prirodzene prechádzal z otca na syna, a takisto prechádzalo aj užívacie právo na hradnú pôdu. Pôda sa teda pod podmienkou služby stávala dedičnou de facto, a následne aj de iure. Na takúto pôdu už kráľ udeľoval oficiálne donácie s vojenskými záväzkami.²³⁷ V tej istej dobe však tiež zaznamenávame veľké množstvo dedičných donácií bez akejkoľvek podmienky. Najstaršie pochádzajú z 30. rokov 13. storočia a vzťahujú sa na severné oblasti Slovenska.²³⁸ Dôvodom bola zrejme panovníkova snaha o trvalejšie a kvalitnejšie zabezpečenie obrany severného po-

²³¹ CDSI II, s. 96, č. 144*; CDSI II, s. 328, č. 475; CDSI II, s. 403, č. 580*.

²³² CDSI II, s. 403, č. 580*.

²³³ LUBY, Š.: c. d., s. 162 n.

²³⁴ CDSI II, s. 378, č. 543; CDSI II, s. 459, č. 660.

²³⁵ „clericus Andurnuc, iobagio castri Posoniensis“, CDSI II, s. 267, č. 383; „clericus Bobas, iobagio de Kamarun“, CDSI II, s. 179, č. 262.

²³⁶ CDSI II, s. 284, č. 405.

²³⁷ Napr. CDSI II, s. 126, č. 190; CDSI II, s. 222, č. 318 – jobagioni Bratislavského hradu.

²³⁸ CDSI I, s. 257, č. 361 (Liptov); CDSI I, s. 305, č. 418* (Turiec) – porov. VARSÍK, B.: c. d., s. 55; aj z iných oblastí: CDSI II, s. 173, č. 254 (Gemery); CDSI II, s. 354, č. 511 (Bratislavská) atď.

hraničia a tiež o posilnenie pozícií nižšej šľachty ako protiváhy k mocnejúcej oligarchii, a to najmä v strategicky dôležitých lokalitách. Dedičná donácia zeme znamenala pre hradných jobagionov nobilitáciu a upevnenie spoločenského postavenia. Služobná pôda, ktorá neprešla donáciou do dedičného vlastníctva, mohla byť jobagionom odňatá za niektoré vážnejšie delikty, čo mohlo predstavovať zároveň stratu jobagionátu (ak odňatá pôda bola celým služobným pozemkom). Dokladom o odňatí služobnej pôdy je listina mladšieho kráľa Štefana z roku 1258, v ktorej uvádza, že daroval zem Svätuša, ktorú predtým odňal dvom bratom – szolagyóorským jobagionom – za zlodejstvo.²³⁹

Faktické dedenie služobnej zeme hradných jobagionov ilustruje zmienka v donačnej listine kráľa Bela IV. pre Damiána z Váhoviec. Darovaná zem, ležiaca v chotári dnešnej obce Veľký Grob, patrila kedysi jobagionovi Bratislavského hradu menom Rexit, ktorý zomrel bez potomkov.²⁴⁰ Z formulácie však nie je jasné, či išlo o zem služobnú, alebo o zem v dedičnom vlastníctve, čo vzhľadom na pomerne neskorú dobu vzniku tiež nemožno vylúčiť. Naopak – zdôraznenie jobagionskej hodnosti Rexitu nasvedčuje, že zem mohla stále patriť hradu. Dedenie takýchto zemí bolo prípustné len v priamom potomstve,²⁴¹ preto keď v roku 1233 traja jobagioni Zemplínskeho hradu chceli dediť zem Zatin po inom jobagionovi toho istého hradu, ktorý zomrel bez potomkov, tak vyhlásili, že patria k jeho najbližšiemu príbuzenstvu, ale keďže sa im tento fakt nepodarilo dokázať, museli sa vzdať svojich nárokov.²⁴² Ak jobagion zomrel bez potomkov, alebo ak jeho potomstvo vymrelo, služobnou pôdou disponoval župan (v zastúpení kráľa). Testamentárne odkazovať pôdu mohli jobagioni len so súhlasom panovníka.²⁴³

Značné množstvo dokladov zachytáva už od druhej štvrtiny 13. storočia akty predaja zeme hradnými jobagionmi. V mnohých prípadoch predávali svoju dedičnú zem,²⁴⁴ čo jednak indikuje ich vzostup medzi šľachtu, jednak vylučuje problémy s predajom takejto zeme. Vyskytujú sa však aj prípady predaja zeme, ktorá hradným jobagionom nepatrila dedične. Keď dvaja jobagioni Novohradského hradu v roku 1243 predali časť zeme *Romháň, ktorú mali len v držbe, majiteľ zeme (šľachtic) to akceptoval.²⁴⁵ Predaj zeme Comporfölda (dnes v chotári obce Uzovská Panica) jobagionmi Gemerského hradu, pri ktorom sa zdôrazňuje, že zem nie je ich dedičná, odobril svojou svedeckou listinou gemerský župan a tá istá transakcia bola potvrdená aj listinou jágerského biskupa Kleta.²⁴⁶

V častých sporoch o pôdu sa odráža rozklad hradského systému a sociálne pohyby vo vrstve hradných jobagionov, ktorí sa snažili udržať si pôdu a etablovať

²³⁹ CDSI II, s. 410, č. 593.

²⁴⁰ „...terram Rexit, iobagionis castri Posoniensis, decedentis sine herede“, CDSI II, s. 440, č. 634.

²⁴¹ LUBY, Š.: c. d., s. 162 n.

²⁴² CDSI I, s. 306, č. 419*.

²⁴³ Porov. LUBY, Š.: c. d., s. 162 n.

²⁴⁴ CDSI I, s. 283, č. 397; CDSI II, s. 177, č. 260 a iné.

²⁴⁵ CDSI II, s. 95, č. 141.

²⁴⁶ CDSI II, s. 116, č. 173 (župan); CDSI II, s. 117, č. 174* (biskup).

sa tak medzi privilegované obyvateľstvo; v prípade neúspechu im však hrozil pád medzi neslobodné vrstvy.

Osobitnou formou disponovania s nehnuteľným majetkom ako prejavu slobodnej vôle vlastníka bolo obdarúvanie cirkevných inštitúcií. Ani hradní jobagioni neboli výnimkou. Doklady na takéto donácie sa datujú už od poslednej tretiny 12. storočia – najstarší pochádza z roku 1172. Kráľovský jobagion Konrád („Stephani III. regis ioubagio“) daroval touto listinou pannonhalmskému kláštoru majetky Hecse (v Maď.), Čičov a tri vinice na majetku Écs (v Maď.).²⁴⁷ So zreteľom na pomerne veľký rozsah donácie a tiež na charakteristiku darcu (kráľovský jobagion s nemeckým menom) sa domnievame, že Konrád bol zámožný človek s významným spoločenským postavením.

Takisto Čepan (Chepanus), jobagion Trenčianskeho hradu, ktorý podaroval nitrianskemu biskupstvu zem Kotešová, podľa všetkého tiež nepatril medzi bezvýznamných vojakov – jeho syn Stojša (Stoysa) mal na Trenčianskom hrade veliteľskú funkciu.²⁴⁸ V tomto smere nezaostávali ani jednoduchí jobagioni: obyvatelia dediny Berki pri delení zeme Nána (dnes časť Štúrova) medzi nich a ostrihomskú kapitolu nezabudli zo svojho podielu vyčleniť časť, ktorú darovali miestnemu kostolu sv. Adalberta za spásu duší svojich a svojich predkov.²⁴⁹ Žiadny z dokladov sa však nezmieňuje o tom, či darované zeme boli v dedičnom vlastníctve donátorov, alebo či to bola služobná pôda hradu. Rozhodné formulácie by mohli indikovať predpoklad, že darovaná zem bola ich majetkom, že, takpovediac, „dávali zo svojho“. Okrem toho jobagioni nemohli služobnú pôdu darovať cirkvi z vlastnej vôle – darovanie služobnej pôdy bolo totiž podmienené súhlasom kráľa (táto zem patrila kráľovi). Ak teda zmienené doklady neobsahujú súhlas kráľa, v uvedených prípadoch išlo s najväčšou pravdepodobnosťou o zem v dedičnom vlastníctve darujúcich jobagionov.

V súvislosti s držbou pôdy u hradných jobagionov považujeme za potrebné dotknúť sa aj chúlостivej a často diskutovanej problematiky spoločného občinného vlastníctva pôdy v tejto spoločenskej vrstve.²⁵⁰ Nechceme robiť definitívne závery, ale systematickou analýzou listinného materiálu z rokov 1000–1260, vzťahujúceho sa k územiu dnešného Slovenska, sme nezískali ani jediný doklad, ktorý by jednoznačne dokazoval existenciu takejto formy vlastníctva. Zmienky o spoločnom vlastníctve určitého majetkového dielu spravidla súvisia s rodinným, pokrvným príbuzenstvom aktérov,²⁵¹ a teda sa týkajú skôr otázok rodinného nedielu. Právnym základom rodinného nedielu bola zásada, že majetok patrila rodine ako celku, nie jednotlivým jej členom, a každému členovi rodiny patrilo z tohto majetku ideálny podiel.²⁵²

²⁴⁷ CDS I, s. 89, č. 92.

²⁴⁸ CDS I, s. 322, č. 443; porov. CDS I, s. 116, č. 148 („coram Stoysa, principe milicie Trincinensis“).

²⁴⁹ CDS I, s. 245, č. 339.

²⁵⁰ Túto tézu prezentuje napr. KUČERA, M.: Slovensko, s. 344 n.

²⁵¹ CDS I, s. 247, č. 341; CDS II, s. 116, č. 173.

²⁵² LUBY, Š.: c. d., s. 249 n.

Najnižšou spoločenskou vrstvou, ktorú ešte môžeme označiť za privilegovanú, boli tzv. *synovia jobagionov* („*filiu iobagionum*“), ktorí predstavovali vývojovo neskoršiu podskupinu jobagionov. Príčina filiácie ich jobagionských práv tkvela v tom, že ich do tejto pozície povýšil niektorý z neskorších kráľov (nie sv. Štefan).²⁵³ Od začiatku 13. storočia, od najstarších písomných dokladov o ich existencii, vystupovali paralelne s hradnými jobagionmi. Táto vrstva mala pravdepodobne suplovať základné funkcie postupne sa rozkladajúceho stavu vlastných jobagionov.²⁵⁴

Synovia jobagionov boli slobodní ľudia, ktorí na základe kráľovských alebo županských privilégií vlastnili menšie donačné majetky a za to boli povinní vykonávať vojenskú službu. Vo väčšine výsadných listín je nezvyčajne dôsledne vyjadrená dedičnosť ich majetkových práv, a tým aj vojenských povinností.²⁵⁵ Povinnosti však bývajú stanovené len veľmi všeobecne.²⁵⁶ Až v privilegii pre synov Uzdu z roku 1255 kráľ Belo IV. upravil počet synov jobagionov v Turci na štyridsať, pretože ich počet bol podľa neho zbytočne vysoký – čo sa stalo s ostatnými, prameň nehovorí, pravdepodobne im časom pribudli ďalšie povinnosti a služobné záväzky a postupne klesli medzi poddaných. Okrem toho kráľ upresnil ich povinnosti tak, že každých šesť z nich malo vyslať do kráľovského vojska jedného ozbrojenca.²⁵⁷ Majiteľom zeme Ivančiná v Turci sa v roku 1248 na základe kráľovskej donácie stal istý Namaslav (Namazlo), ktorý patril medzi synov jobagionov,²⁵⁸ a jeho syn Ján o niekoľko rokov neskôr obdržal navyše výsadu, že ako zeman nemusí platiť žiadnu kolektu.²⁵⁹ Tento doklad už jednoznačne dokazuje nobilitáciu dotýčaných osôb, ktorých potomstvo položilo základy neskorších zemianskych rodov zo severného Slovenska – z Turca, Liptova, Oravy.²⁶⁰ Spoločenská vrstva synov jobagionov sa vyskytovala tak v severných oblastiach Slovenska, ktoré tvorili pohraničie uhorského štátu,²⁶¹ ako aj v oblastiach južnejších.²⁶²

Synovia jobagionov, keďže išlo o najnižšiu vrstvu privilegovaného obyvateľstva, bývali do tohto stavu povyšovaní spomedzi prostých ľudí, neslobodných, prípadne dvorníkov. V roku 1258 kráľ Belo IV. povýšil do skupiny synov jobagionov svojho kamenára, takisto medzi nimi nachádzame kráľovho rybára.²⁶³ Ak

²⁵³ SEDLÁK, V.: c. d., s. 71.

²⁵⁴ RAPANT, D.: Filiu, s. 69 n.; SULITKOVÁ, L.: c. d., s. 12 n.

²⁵⁵ Napr. CDSI II, s. 224, č. 321*.

²⁵⁶ Napr. „...viri supradicti servire teneantur ad ea servicia, que alii filii iobagionum socii eorundem domino regi servire consueverunt“, CDSI II, s. 355, č. 512 (rok 1255).

²⁵⁷ CDSI II, s. 332, č. 478; porov. VARSÍK, B.: c. d., s. 63.

²⁵⁸ CDSI II, s. 214, č. 305*.

²⁵⁹ CDSI II, s. 424, č. 610* (rok 125(8)); porov. VARSÍK, B.: c. d., s. 56 n.

²⁶⁰ Napr. Benický, Tomčianski, Zátareckí a pod., VARSÍK, B.: c. d., s. 56–62; ULÍČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia (III. časť), Liptov 9, 1987 (ďalej Liptov III), s. 119, 12.2

²⁶¹ Vid' vyššie, porov. RAPANT, D.: Filiu, s. 62.

²⁶² CDSI I, s. 118, č. 149* (Veľké Košťoľany, okr. Piešťany); CDSI II, s. 34, č. 48 (dedina *Mogor, blízko dnešnej obce Nový Život, okr. Dunajská Streda).

²⁶³ CDSI II, s. 425, č. 612 (kamenár); CDSI II, s. 331, č. 478 (rybár).

boli neslobodného pôvodu, ich donačný majetok býval zvyčajne vyčleňovaný z chotára ich bydliska, kde žili pred exempciou.²⁶⁴ Naopak príslušníci vrstvy synov jobagionov mohli klesnúť na spoločenskom rebríčku do takej miery, že sa z nich stali skutoční poddaní,²⁶⁵ tento proces však v skúmanom období ešte nie je viditeľný.

Z daného obdobia nie sú známe prípady synov jobagionov, ktorí by služobne podliehali inému feudálovi, okrem panovníka (šľachticovi, cirkvi), takže táto skupina nebola ani tak bohato vnútorne členená ako jobagioni samotní. Výnimku v našom materiáli tvoria iba synovia jobagionov, nazývaní maďarským termínom „szállásadó“ („salascadov“, „zalasodov“), čiže tí, ktorí sú povinní poskytovať descenzus. Doklady o nich pochádzajú z obdobia okolo polovice 13. storočia a vzťahujú sa na oblasť juhozápadného Slovenska.²⁶⁶ Pramene však okrem názvu nehovoria nič konkrétnejšie o ich postavení, právach či povinnostiach. V jednom prípade boli účastníkmi lokálneho sporu o časť zeme (Oľdza), v druhom dokonca ani aktívne neúčinkujú – spomína sa iba zem, ktorá im kedysi patrila, resp. na ktorej žili (*Nekyje) a ktorú kráľ daroval bratislavským hradným jobagionom. Povinnosť poskytovať descenzus, ak je takto osobitne zdôraznená v pomenovaní, bola teda záväzkom presahujúcim rámec povinností ostatných synov jobagionov a mohla byť aj dosť zaťažujúca (v tomto období už boli aj ostatné privilegované vrstvy zákonne zbavené povinnosti poskytovať descenzus – Zlatá bula 1222). Nemožno však vylúčiť, že ich pomenovanie odráža dávnejšiu situáciu, ktorá v čase vzniku uvedeného prameňa už nemusela byť aktuálna.

Osobitnou skupinou privilegovaného obyvateľstva, sociálne situovanou približne na úroveň nižšej šľachty, boli tzv. *spišskí kopijníci*. Z lokálneho hľadiska boli teda špecifickým úkazom spišského regiónu. Ich spoločenstvo – akýsi zväz šľachtických osád – nazývali „sedes decem lanceatorum“, „communitas decem lanceatorum“ alebo „communitas nobilium de Scepus“.²⁶⁷

Ich genéza býva odvodzovaná od potomkov pohraničných strážcov, resp. strážcov ciest, iná teória ich považuje za vojenskú obrannú líniu, ktorej úlohou bolo zachytiť prvý úder nepriateľa zo severu.²⁶⁸ Z etnického hľadiska sú pokladaní za slovanský (resp. slovenský) element;²⁶⁹ s najväčšou pravdepodobnosťou to neboli Nemci ani Románi – týchto bolo síce na Spiši mnoho, mali však vlastné, pramenne doložené spoločenstvá.²⁷⁰

Základné privilégium pre spišských kopijníkov (v listine nazývaných „universi nobiles de Scepus“) vydal kráľ Belo IV. 7. júna 1243. Kodifikoval v ňom

²⁶⁴ SULITKOVÁ, L.: c. d., s. 13; ULIČNÝ, F.: Liptov III, s. 123.

²⁶⁵ RAPANT, D.: Filii, s. 73 n.

²⁶⁶ CDSI II, s. 126, č. 190 (rok 1245, *Nekyje, dnes Čierna Voda, okr. Senec); CDSI II, s. 267, č. 383 (rok 1251, Oľdza, okr. Dunajská Streda).

²⁶⁷ BIDOVSÝ, E.: Orgány stredovekého súdnictva v Uhorsku 1000–1526, Slovenská archivistika XI, 1976, č. 2, s. 163.

²⁶⁸ HOMZA, M.: Vzťahy stredovekého Spiša a Malopoľska od najstarších čias do r. 1138, Historický časopis 43, 1995, č. 2, s. 204; tam aj prehľad názorov.

²⁶⁹ Tamže.

²⁷⁰ BEŇKO, J.: Osídlenie severného Slovenska, Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1985, s.156.

slobody, ktoré užívali už predtým – „odpradávná“ („ab antiquo“). Boli vyňatí spod jurisdikcie spišského župana (s výnimkou záležitostí zlodejstva, mincí a desiatkov); v menších sporoch, ktoré mali medzi sebou, si mohli sami vybrať sudcu. Župan od nich nesmel násilím vyžadovať descenzus. Nemuseli platiť kolektu ani tribút na trhoch a bránach celého Spiša. Dôležité je, že oslobodenie od tribútov na Spiši sa vzťahovalo nielen na nich, ale aj na ich jobagionov („nulum tributum ipsi nobiles et sui iobagiones persolvant“), čo predpokladá, že mali svojich jobagionov. Zásady dedenia upravil tak, že v prípade absencie mužských dedičov mali právo na zákonné dedenie v ženskom pokolení (t. j. vdova alebo dcéry) za podmienky prevzatia služobných záväzkov. Protiváhou týchto výhod boli zvýšené povinnosti: do kráľovského vojska museli každý štyria z nich, ktorí vlastnili osem popluží, vyslať jedného dobre vyzbrojeného vojaka.²⁷¹

Hoci sa táto skupina ľudí nazývala spišskými kopijníkmi, resp. spišskými šľachticmi, pre jednotlivé konkrétne osoby sa tento termín v prameňoch nikdy nepoužíva. Pravdepodobne k nim patrili niektorí ľudia označení ako synovia jobagionov zo Spiša²⁷² a tiež spišský jobagion Fyle, ktorý dostal donáciu na tri poplužia zeme „in Sceek“ (= Szék) pod podmienkou jobagionskej služby.²⁷³

Svetská šľachta prešla počas arpádovského obdobia búrlivým vývojom, ktorý významne obohatil najmä jej vnútornú štruktúru. V 1. polovici 13. storočia mala vysoká šľachta už dostatočne zabezpečené svoje majetkové vlastníctvo i spoločenský vplyv a významne mocensky konkurovala panovníkovi.

Stredná a nižšia šľachta vznikla transformáciou nižších zložiek kráľovského vojska, ktoré získavali majetky a nižšie výsady pri rozvoji tvoriaceho sa štátu. Charakteristickou črtou týchto vrstiev bolo postupné vymaňovanie sa spod osobnej závislosti voči veľmožom. Cieľným posilňovaním pozícií strednej a nižšej šľachty sa v 1. polovici 13. storočia panovník snažil eliminovať neovládateľný vplyv oligarchie, a upevniť si tak vlastnú moc. Dosiahol však pravý opak: vysokú šľachtu si nepodrobil a zároveň stratil kontrolu aj nad nižšou šľachtou.

DIE GESELLSCHAFTLICHE STELLUNG DES ADELS IN DER SLOWAKEI IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 13. JAHRHUNDERTS

Erika Javošová

In der Zeit Arpáden erlebte der weltliche Adel eine stürmische Entwicklung, die vor allem seine innere Struktur wesentlich bereicherte. Die indifferente Haltung des Adels zur Praxis der Anfertigung schriftlicher Dokumente über Rechtsakte bewirkte, dass diese Entwicklung in den Quellen nur sehr spärlich dokumentiert ist. In der 1. Hälfte des 13.

²⁷¹ CDSI II, s. 89, č. 131.

²⁷² CDSI II, s. 342, č. 492; CDSI II, s. 347, č. 498.

²⁷³ CDSI II, s. 362, č. 522.

Jahrhunderts hatte der Hochadel seinen Vermögensbesitz und seinen gesellschaftlichen Einfluss bereits hinreichend abgesichert und stellte eine deutliche Machtkonkurrenz für den Herrscher dar. Die Praxis hat gezeigt, dass im Falle des Hochadels der regionale Gesichtspunkt nicht strikt angewendet werden kann. Daher haben wir bei dieser Kategorie sowohl alle Personen, die in der Slowakei gelebt bzw. sich hier aufgehalten haben, als auch diejenigen, die hier ihre Interessen anderweitig durchsetzten, das heißt, alle Angehörigen des höheren Adels, die irgendeinen, selbst nur marginalen Zusammenhang mit dem Gebiet der heutigen Slowakei aufwiesen, in Betracht gezogen.

Der mittlere und niedere Adel entstand durch die Transformierung der niederen Komponenten des königlichen Heeres, die bei der Entwicklung des sich bildenden Staates Güter und niedere Privilegien erlangten. Ein charakteristisches Merkmal dieser Schichten war die allmähliche Befreiung aus der persönlichen Abhängigkeit von den Magnaten. Durch die gezielte Stärkung der Positionen des mittleren und niederen Adels bemühte sich der Herrscher in der 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts, den unbeherrschbaren Einfluss der Oligarchie auszuschalten und so die eigene Macht zu festigen. Er erreichte jedoch das gerade Gegenteil: der Hochadel unterwarf sich nicht, und er verlor zudem die Kontrolle über den niederen Adel.

Übersetzt von Ute Kurdelová

STREDOVEKÁ LATINSKÁ PALEOGRAFIA VO „VÝCHODNEJ“ EURÓPE A MEDZINÁRODNÁ PALEOGRAFICKÁ SPOLUPRÁCA

JURAJ ŠEDIVÝ

Šedivý, J.: Medieval Latin Paleography in „East“ Europe and International Paleographical Cooperation. *Slovenská Archivistika*, Vol XXXVIII, No 2, 2003, p. 78–97

The study presents the commented bibliography, survey of research of medieval Latin paleography in the former „East“ Europe. Important position after WWII has preserved Bohemia resp. Czechoslovakia and Hungary. In Poland science syntheses were published after the war (W. Semkowicz, A. Gieysztor). In the Balkans there have been profiled two national branches with regard to the historical contacts-Croatian and Romanian. Russian authors mostly belonged to Leningrad paleographical school. Cooperation within Europe is coordinated by the International Committee for Latin Paleography (CIPL). In 2002 Academic network: Latin Paleography Network-Central and Central-East Europe has been established.

Auxiliary historical sciences. Paleography.

PhDr. Juraj Šedivý, PhD., Katedra archívniectva a pomocných vied historických Filozofickej fakulty UK, Šafárikovo nám. 6, 818 06 Bratislava

Niekdajšia „východná“ Európa sa koncom osemdesiatych rokov minulého storočia rozpadla na tri veľké geopolitické oblasti – tzv. stredovýchodnú Európu (pobaltské krajiny a krajiny Vyšegrádskej štvorky), Balkán (bývalá Juhoslávia, Rumunsko, Bulharsko) a samotnú východnú Európu (Rusko, Bielorusko, Ukrajina, Moldavsko). Napriek tomu, že politický vývoj týchto štátov prebieha dnes divergentne, ich vývoj v oblasti stredovekej paleografie mal po 2. svetovej vojne veľmi podobné podmienky a priebeh, ktorý sa v nasledujúcom prehľade pokúsime zhrnúť.¹

Až do polovice 20. storočia nebol vklad spomenutých regiónov v paleografickej oblasti veľmi citeľný. Tunajšie inštitúcie často len recipovali západoeurópsky alebo juhoeurópsky vývoj, na základe čoho vznikali prvé paleografické príručky. Odborná paleografická problematika bývala pertraktovaná aj na okraji diplomatických či historických alebo kodikologických výskumov. Významné postavenie v pestovaní pomocných vied historických si až do vojny udržiavalo Rakúsko (najmä viedenský Institut für österreichische Geschichtsforschung založený roku 1854²) a Čechy, resp. Československo (reprezentované publikáciami historikov z Univerzity Karlovej a zo Státní archivní školy založenej v roku

¹ Naposledy bola táto problematika pertraktovaná v roku 1986 v prehľade: SPUNAR, P.: *Lateinische Paläographie in Mittel- und Osteuropa*. In: *Un secolo di paleografia e diplomatica (1887–1986)*, Roma 1988, s. 211–235.

² Porovnaj *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung – Ergänzungsband* z roku 1954, ktorý je celý venovaný storočnici inštitútu.

1919). Do polovice nášho storočia vyšli v Čechách tri väčšie práce z latinskej paleografie – od Josefa Emlera, Gustava Friedricha a Čestmíra Loukotku. Václav Vojtíšek vydal v roku 1928 paleografické tabule s vyobrazením písma mestských kníh.³ Dejiny uhorského a neskôr slovenského bádania zhrnuli už A. Húščava, D. Lehotská a L. Sokolovský.⁴ Len stručne možno spomenúť, že po tzv. uhorských *bella diplomatica* a prvom náčrte dejín písma profesorom Trnavskej univerzity A. Mancinim v 18. storočí, boli skoncipované tri práce z všeobecnej paleografie (Pavol Križko, Jozef Špetko, Jozef Genzor a Viktor Krupa), o vývoji latinského písma vyšla iba jedna monografia – od Alexandra Húščavu. V Maďarsku našla paleografia v medzivojnovom období väčšie miesto v rámci učebníc pomocných vied historických A. Gárdonyiho a I. Szentpéteryho a v prvých prácach I. Hajnala. V Poľsku bol priekopníkom vedeckej paleografie profesor Jagelonskej univerzity Stanisław Krzyżanowski, ktorý ešte pred 1. svetovou vojnou vydal tri paleografické tabuľové diela. V medzivojnovom období však v paleografii chýba výraznejšie meno poľského autora.⁵ Z ostatných štátov, ktorých výskumy budeme sledovať, treba spomenúť najmä predvojnové aktivity ruskej školy, ktorú reprezentovali najmä Oľga Dobiaš-Roždestvenskaja a Alexandra D. Ljublinskaja.

Po druhej svetovej vojne v Čechách pokračoval v práci Gustáva Friedricha Václav Vojtíšek, ktorého kodikologicko-paleografické výskumy predvojnové a z päťdesiatych rokov čoskoro doplnili práce príslušníkov mladšej generácie. Medzi nimi si zvýšenú pozornosť zasluhujú predovšetkým práce Jindřicha Šebánka a Miroslava Flodra z Brna, z Prahy najmä práce Pavla Spunara, Jiřího Pražáka, Františka Muziku, Zdeňky Hledíkovej, Ivana Hlaváčka, Jiřího Spěváčka a ďalších. Paleografi, ako aj kodikológovia a s rukopismi pracujúci klasickí filológovia, sa sústredili najmä okolo periodika *Studie o rukopisech* (vychádzajú od roku 1962), ktoré vydáva Komisia pre súpis rukopisov pri Č(S)AV, ale paleografické štúdie vychádzali častejšie aj v periodiku *Listy filologické*, menej aj v iných historicky orientovaných periodikách.

Latinská paleografia sa v súčasnosti vyučuje najmä na univerzitách so špecializáciou na archívniectvo a pomocné vedy historické (Katedra pomocných vied historických a archívneho studia na Univerzite Karlovej v Prahe, Ústav pomocných vied historických a archívniectví na Masarykovej univerzite v Brne). Posledný prehľad paleografickej výučby na českých vysokých školách, ktorý uvádza mená vyučujúcich, rozsah a aj približnú kvalitu výučby uverejnil Ivan Hlavá-

³ K predvojnovému vývoju českej paleografie pozri: HÚŠČAVA, A.: *Dejiny a vývoj nášho písma*, Bratislava 1951, s. 35–37.

⁴ HÚŠČAVA, A.: *Dejiny a vývoj nášho písma*, Bratislava 1951; LEHOTSKÁ, D.: P. Križko, priekopník slovenského archívniectva (1841-1902). In: *Slovenská archivistika* 15, 1/1980, s. 13–34; SOKOLOVSKÝ, L.: *Paleografia na Slovensku?* In: *Slovenská archivistika* 26, 1/1991, s. 36–55.

⁵ K predvojnovému vývoju poľskej paleografie pozri: GIEYSZTOR, A.: *Zarys dziejow písma łacińskiego*, Warszawa 1973, s. 16–17.

ček.⁶ Po predvojnových učebniciach latinskej paleografie z pera Josefa Emlera a Gustáva Friedricha sa v roku 1958 stal ďalším autorom českého kompendia latinskej paleografie Jindřich Šebánek.⁷ Vo svojich skriptách stručne podal vývoj latinky od staroveku po začiatok novoveku. Mnohé tézy už dnes neplatia,⁸ no oproti Húščavovej monografii bol Šebánek výklad vývoja karolínskej minuskuly detailnejší a presnejší, gotické písmo podnetne rozdelil podľa funkcie na monumentálne a úžitkové, pričom poskytol už kritériá pre presnejšie datovanie gotických knižných a listinných písiem.⁹ Vyzdvihnúť treba aj fakt, že autor často uvádzal príklady z domáceho materiálu. Okrem čisto paleografickej látky sa v krátkosti venoval aj písárom, rukopisom, ich popisu, knižniciam a transkripčným pravidlám. Oproti trochu nesúrodým skriptám J. Šebánka má ďalšia práca prísnejšiu štruktúru. V dvoch vydaniach a jednom nemeckom preklade vyšla monografia o vývoji latinského písma Františka Muziku.¹⁰ Prvý diel je venovaný vývoju latinky najmä v antickom a stredovekom období. Čo sa týka nomenklatúry stredovekých písiem, vychádzal autor v značnej miere z nomenklatúry stredovekých a barokových písárskych majstrov, k Bischoffovmu a Lief-tinckovmu návrhu sa staval skepticky. Preto je aj jeho kapitola venovaná gotike dnes už prekonaná.¹¹ Pozitívom práce je kontinuálny výklad ručne písaných aj tlačiarenských typov písma. Všeobecnú paleografickú čítanku, ktorá okrem zobrazení a prepisov obsahuje aj komentáre paleografického rázu, zostavila Zdenka Hledíková.¹²

Jednou z výraznejších postáv českej, resp. československej latinskej paleografie stredovekého obdobia sa stal Pavel Spunar, ktorý ako jediný odborník z Československa bol členom Medzinárodného paleografického výboru. Už od päťdesiatych rokov publikoval prehľady a teoretické články o objekte a ohraničení latinskej paleografie.¹³ Prvá zásadná štúdia, analyzujúca písomný materiál, sa

⁶ HLA VÁČEK, I.: Paläographie im Unterricht an den Universitäten der Tschechischen Republik. In: Gazette du livre médiéval n° 30, printemps 1997, s. 22–25. Celý text je dostupný aj na <http://www.oeaw.ac.at/ksbm/glm/hlavacek.htm>.

⁷ ŠEBÁNEK, J.: Pomocné vědy historické I, Paleografie. Praha ¹1958; Druhé a tretie vydanie vyšli pod mierne pozmeneným titulom: Základy pomocných věd historických I, Latinská paleografie. Praha ²1966, ³1976.

⁸ Napr. že bastarda listinná vzniká okolo roku 1300 (c. d., s. 56), že jej pôvod treba hľadať iba v kancelárskom písme (tamže) a pod.

⁹ Ako monumentálne písmo uvádza textúru (dnes by sme sem zaradili skôr minuskulu a kaligrafickú bastardu) a ako úžitkové chápe bastardu a notulu (dnes by sme sem zaradili len kurzívu a kaligraficky nižšie typy bastardy). Pozri c. d., s. 52–54.

¹⁰ MUZIKA, F.: Krásné písmo ve vývoji latinky I–II. ²Praha 1963; Tenže: Die schöne Schrift in der Entwicklung des lateinischen Alphabets I–II. Hanau am Main 1965.

¹¹ Napríklad od 12. storočia sa podľa autora vo Francúzsku vytvára „raná forma gotickej minuskuly“ (c. d., s. 324–325), pričom v abecede tohto písma, ktorá má zodpovedať 13. storočiu (s. 328) uvádza príklady na oblúčikové spojenia (*be, bo, de* atď.), Tieto pritom jednoznačne charakterizujú až rozvinutú gotickú minuskulu na rozdiel od ranogotickej. Taktiež ďaleko dopredu otvorená spodná časť *g* nezodpovedá 13., ale až nasledujúcemu storočiu.

¹² HLEDÍKOVÁ, Z. – KAŠPAR, J.: Paleografická čítanka I.–II. Praha ¹1982, ²2000.

¹³ SPUNAR, P.: Nynější stav latinské paleografie a její úkoly. In: Listy filologické (ďalej LF) 77, 1954, s. 66–75; Tenže: Définition de la paléographie. In: Scriptorium 12, 1958,

týkala vývoja gotickej bastardy.¹⁴ Pavel Spunar reagoval na medzinárodný návrh kritikou označenia *carolina*, ktoré pokladal pre písma 11. a 12. storočia za nevhodné. Navrhoval miesto neho názov *romana*, prechodné písmo navrhoval nazvať *romano-gothica*. Samotnú gotiku rozčlenil na gotickú minuskulu, kurzívu a bastardu. Od druhej polovice 14. storočia nachádza autor v rukopisoch *polo-kurzívu* (= *protobastarda*), ktorá sa vyvíja smerom ku knižnému písmu s názvom *bastarda* (vo forme kaligrafickej bez slučiek a nekaligrafickej so slučkami) a k písmu, nazvanému *hybrida* (Lieftinckova bastard/hybrida bez slučiek). Samostatne autor vyčlenil zmiešané písmo – *notula* (knižné písmo s kurzívnymi elementmi – len v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 14. storočia).¹⁵ Neskôr sa autor niektorých formulácií vzdal (*romana*, *romano-gothica*, *notula*).¹⁶ V nedávno uverejnenej štúdií spresnil vývoj gotickej knižnej kurzívy v českom prostredí.¹⁷

Na osvetlení vývoja stredovekých písiem v českom prostredí systematicky pracoval Jiří Pražák.¹⁸ V zásade prevzal návrh nomenklatúry z Parížskeho stretnutia v roku 1953, ale kritizoval najmä skutočnosť, že v ňom bol zanedbaný vplyv diplomatického písma na písmo knižné. Jiří Pražák predpokladal pre 11. storočie paralelný vývin *okružlej karolínskej minuskuly*, *neskorej karolínskej minuskuly* (so zmeneným modulom a váhou, s postupnou stratou okrúhleho charakteru a ustrnutím foriem) a *písma glos* (ktoré je vďaka predĺženým driekom *s*, *f*, *r* a celkovo malým literám blízke diplomatickému písmu). V 12. storočí sa formuje *Carolino-Gothica* (analogická organizácia driekov je zatiaľ nekonzekventná). Až ako ďalší stupeň sa formuje *Gothica primitiva* (= ranogotická minuskula). Je charakteristická jednotnou organizáciou driekov a začínajúcim lámaním. Z nej sa postupne formuje *Gothica* (= gotická minuskula s dvojitým zlomením a oblúčikovými spojeniami). Gotickú minuskulu ďalej delí na *Gothica formata*, *Gothica libraria* a *Gothica currens*. Už v svojej prvej názvoslovnej štúdií chcel navrhnúť medzistupeň pred sformovaním sa samotnej kurzívy. Toto prechodné písmo nazýva *Gothica cursiva primitiva* (minuskula infiltrovaná kurzívnymi elementmi). *Gothica bastarda* (v troch kaligrafických stupňoch: *formata*, –, *currens*) predstavuje zmiešané písmo, stojace síce bližšie ku kurzíve, ale

---

s. 108–110. Tenže: Kodikologie a paleografie. In: LF 83, 1960, s. 244–248; 84, 1961, s. 140–143; Tenže: Paleografie – její význam a metody. In: Dějiny a současnost 5, 1963, s. 43–48.

¹⁴ SPUNAR, P.: L'évolution et la fonction de la bâtarde en Bohême et en Pologne. In: Studia źródłoznawcze 6, 1961, s. 1–19; Tenže: Zum Aufkommen der gotischen Kursive in Mitteleuropa. In: Scriptorium LIV, 1/2000, s. 14–19 + 2 obr. prílohy a iné práce.

¹⁵ SPUNAR, P.: Genese české bastardy a její vztah k českým prvotiskům. In: Listy filologické 78, 1/1955, s. 34–51.

¹⁶ SPUNAR, P.: Lateinische Paläographie in Mittel- und Osteuropa. In: Un secolo di paleografia e diplomatica (1887-1986), Roma 1988, s. 213.

¹⁷ SPUNAR, P.: Zum Aufkommen der gotischen Kursive in Mitteleuropa. In: Scriptorium LIV, 1/2000, 14–19 + 2 obr. prílohy.

¹⁸ PRAŽÁK, J.: Počátky knižní kurzívy v Čechách. In: Studie o rukopisech (ďalej StR) 18, 1979, s. 115–143; Tenže: Původ české bastardy. In: StR 20, 1981, s. 93–118.

menej spojité a obvykle s väčšou váhou a rozmermi.¹⁹ V novšej verzii svojej nomenklatúry (po roku 1970)²⁰ vyčlenil okrem kanonizovaného knižného a listinného písma aj kategóriu úžitkových písiem. Medzi písma „maľované“ (*Textualis, Bastarda*) a jedným ťahom písané (*Kurzíva*) zavádza kategóriu *polokurzívy* (*Gothica semicursiva*). Plne sa stotožňujeme s jeho výrokom, že „popri ‘čistých’ typoch sú aj iné, menej výrazné a hranice medzi variantmi sú plynulé“.

Spomedzi detailných paleografických analýz, či už skriptórií alebo pisárov, treba spomenúť najmä meno Miroslava Fiodra, ktorý vynikol predovšetkým ako autor detailnej analýzy skriptória olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka.²¹ Práca je dôležitá najmä ako metodický model, akým by mohol prebiehať výskum ďalších stredovekých skriptórií. Zaujímavá je aj úvodná kapitola, kde sa zaoberá širšou problematikou stredovekých pisárskych dielní. Túto problematiku neskôr rozvinul Jiří Pražák v rámci samostatnej štúdie.²² Nové a poopravené poznatky k Olomouckému skriptóriu priniesol Jan Bystřický.²³ Zaujímavé štúdie k autografom vybraných pisárov priniesol Jiří Spěváček.²⁴ Z najmladšej generácie Hana Pátková z Katedry pomocných vied historických a archívneho studia na Karlovej univerzite pokračuje v úsilí Vojtíška, ktorý vydával paleografické tabuľky s príkladmi neskorostredovekého písma mestských kancelárií.²⁵ Dalibor Havel z Masarykovej univerzity v Brne sa venuje problematike gotického listinného písma.²⁶

Slovenský vývoj počtom prác zatiaľ mierne zaostáva za európskym priemerom. Problematike latinskej paleografie je venovaná jedna domáca monografia –

¹⁹ PRAŽÁK, J.: Názvosloví knižních písem v českých zemích I. 11.–13. století. In: StR 4, 1965, s. 1–25, 210–212, II. 14.–15. století. In: StR 5, 1966, s. 1–30.

²⁰ Tenže, Latinské písmo v českých zemích od 11. do 16. století. In: Archivní časopis, 1970–1977, zvláště přílohy; Tenže, Periodizace vývoje knižního písma v českých zemích. In: StR 10, 1971, s. 205–225.

²¹ FLODR, M.: Skriptorium Olomoucké, Praha 1960. Ten istý autor prispel aj do diskusie o nomenklatúre stredovekých písiem. Tenže: La terminologie paléographique des inventaires des manuscrits médiévaux (Paleografická terminologie v středověkých seznamech rukopisů). In: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity – Řada historická, 1966, s. 15–24 a iné práce.

²² PRAŽÁK, J.: Ke studiu skriptórií a knihoven doby přemyslovské. In: Studie o rukopisech 12, 1973, s. 141–159.

²³ BYSTRICKÝ, J.: Studien zum Urkunden- Brief- und Handschriftenwesen des Bischofs Heinrich Zdík von Olmütz, in: Archiv für Diplomatik 26, 1980, s. 135–258; Tenže: Chronologie rukopisů olomouckého skriptoria 12. století., In: Acta Universitatis Palackianae Olomouensis – Historica 21, 1981, s. 7–24.

²⁴ SPĚVÁČEK, J.: Vavřinec Mikulášův z Dědic, notář Karla IV. jako markraběte moravského (Paleografický a stylistický rozbor a určení jeho díla). In: Studia historica 21, 1973, s. 5–53; Tenže: Protonotář Velislav, přední rádce a diplomat na dvoře Karla IV. (Pokus o paleograficko-stylistické určení jeho notářského díla). In: Studia historica 22, 1974, s. 5–51.

²⁵ PÁTKOVÁ, H.: Album pozdně středověkého písma. Severní Čechy, Sv. I. (Soudní knihy města Loun), Dolní Břežany 2002. Pozri aj PÁTKOVÁ, H.: Cvičení z pozdně středověké paleografie, Dolní Břežany 2001.

²⁶ Pozri napr. HAVEL, D.: Entwicklungs- und Nomenklaturaspekte böhmischer Urkundenschrift um die Wende des 13. und 14. Jhs. In: History of Written Culture in the „Carpatho-Danubian“ Region. Ed. PÁTKOVÁ, H. – SPUNAR, P. – ŠEDIVÝ, J. (v tlači).

práca profesora Alexandra Húščavu z roku 1951, ktorá už nestihla reagovať na moderné trendy z Parížskej konferencie v roku 1953. Ako teoretické štúdie môžeme označiť príspevky, ktoré odznali na sympóziu o pomocných vedách historických v roku 1985 v Námestove,²⁷ alebo na sympóziu venovanom špeciálne paleografii, epigrafii a kodikológii v roku 1990 v Čingove.²⁸ Naposledy boli výsledky latinského paleografického bádania na Slovensku zhrnuté v roku 2002.²⁹ Dejinám písma v stredoveku venovali systematickú pozornosť najmä Július Sopko (knižné písmo), Richard Marsina (listinné písmo) a Juraj Spiritza (písmo nápisové).³⁰ Pre laickú verejnosť pripravil Jozef Novák pomôčku na čítanie historických rukopisných textov.³¹

Slovenský kodikológ Július Sopko prevzal pri popise stredovekých rukopisov so slovenskými vzťahmi mierne pozmenenú Pražákovu nomenklatúru. Používa názvy *karolínska minuskula* (do konca 10. storočia), *neskorokarolínska minuskula* (pre 11.–12. storočie), *karolínsko-gotická minuskula*, *ranogotická minuskula*, *gotická minuskula* (*Gothica textualis formata*, *G. textualis*, *G. textualis currens*). Pri minuskule rozlišuje aj geografické varianty: *G. textualis (fere) rotunda* (= *Bononiensis*) a *G. textualis (fere) littera Parisiensis*). Za kurzívne varianty považuje: *ranú polokurzívu*, *polokurzívu*, *ranú kurzívu*, *kurzívu* (ktorú delí na *Gothica cursiva* a *Gothica cursiva currens*). Zmiešaný typ písma nazýva ďalej *bastarda*, ktorú ďalej člení na *Gothica bastarda formata*, *G. bastarda*, *G. bastarda currens*. Medzi písma, v ktorých sa už prejavujú humanistické znaky, zaraďuje *goticko-humanistickú minukulu*, *goticko-humanistickú bastardu*, *goticko-humanistickú kurzívu*. Vlastné humanistické písma ďalej rozdeľuje na *humanistickú minuskulu* a *humanistickú kurzívu*. Je škoda, že J. Sopko svoju nomenklatúru širšie nerozvil a že slovenský čitateľ má zatiaľ k dispozícii iba dvojstranový úvod v jeho súpise slovenských rukopisov.³² Ten istý autor analyzuje stredoveké knižné písmo aj v štúdiu o najstarších kódexoch so slovenskými vzťahmi.³³

Zásadnejšiu štúdiu k vývoju listinných písiem uverejnil Richard Marsina. Po období *diplomatickej minuskuly*, ktorej tvary boli odvodené od karolínskej

²⁷ MARSINA, R.: Paleografia. In: Pomocné vedy historické, súčasný stav a perspektívy. Zost. L. Vrteľ, Dolný Kubín 1986, s. 53–57.

²⁸ MARSINA, R.: Vývoj listinného písma v stredoveku na Slovensku. In: Slovenská archivistika (ďalej SA) 26, 1991, s. 21–35; SOKOLOVSKÝ, L.: Paleografia na Slovensku? In: SA 26, 1991, s. 36–55.

²⁹ ŠEDIVÝ, J.: Dejiny latinského písma na Slovensku – stav a perspektívy. In: Studia historica Tyrnaviensia II, 2002, s. 73–82.

³⁰ Tento autor sa zatiaľ ako jediný na Slovensku programovo venoval epigrafii. Pozri napr.: SPIRITZA, J.: Nielen epitafy sú epigrafmi. In: SA 31, 2/1996, s. 36–55.

³¹ NOVÁK, J. a kol.: Paleografická čítanka. Pomôcka na čítanie rukopisov z 12.–19. storočia, Martin 2001. Niektoré myšlienky krátkeho teoretického úvodu však nie sú šťastne formulované. Napríklad „Osobitnú pozornosť si zasluhuje gotické knižné písmo. Ide o kaligrafickú minuskulu, pre ktorú je charakteristické rozčlenenie textu do dvoch stĺpcov“. (Tamže, s. 8).

³² SOPKO, J.: Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach. Martin 1981, s. 20–21.

³³ SOPKO, J.: O najstarších kódexoch so slovenskými vzťahmi. In SA 21, 1986, s. 50–71.

minuskuly, dochádza podľa neho v prvej tretine 12. storočia ku gotizácii, pričom gotické znaky prevládli pred polovicou 13. storočia. V tomto období je podľa neho vhodné používať pre písmo so snahou o spájanie niektorých litier pomenovanie *polokurzíva*, resp. *minuskulná kurzíva*. Vývin *gotickej kurzívy* datuje do poslednej tretiny 13. storočia. V 15. storočí doplnili škálu listinných písiem *bastarda* a *osobitný typ záznamového písma* (individuálne a silne kurzívne písmo). Po prieniku prvých humanistických znakov do neskorogotických listinných písiem môžeme o naozajstnom humanistickom písme v diplomatickom materiáli z územia dnešného Slovenska hovoriť až od 16. storočia.³⁴

Posledné výskumy k dejinám knižného písma, ktoré podnikol Juraj Šedivý najmä na prameňoch z knižnice a archívu Bratislavskej kapituly, sú zväčša zatiaľ nepublikované.³⁵ Paleografickej tematike venovali okrajovo pozornosť aj ďalší autori v rámci diplomatických a kodikologických publikácií.³⁶ Knižné písmo bolo pertraktované pri faksimilovom vydaní kódexov so slovenskými vzťahmi (Nitriansky kódex, Bratislavský misál I.).³⁷ Vývoj gotického písma bude mať primerané miesto aj v rámci pripravovaného katalógu o gotickom umení na Slovensku.³⁸ Napokon treba spomenúť množstvo recenzií (najmä od R. Marsinu a J. Sopka), ktoré dokladajú recepciu dôležitých zahraničných prác na Slovensku.

Poľskí čitatelia sa dočkali prvej paleografickej syntézy latinského písma krátko po vojne z pera Władysława Semkowicza. Jeho práca *Paleografia łacińska*

³⁴ MARSINA, R.: Vývoj listinného písma na Slovensku. In: SA 26, 1991, s. 21–35.

³⁵ ŠEDIVÝ, J.: Die Schriftkultur des Pressburger Kapitels im Mittelalter (Rukopis v rámci projektu „1000 Jahre Ungarn – der Nachbar ist interessant“ 2001); Tenže: Vývoj gotického knižného písma na príklade rukopisov Bratislavskej kapituly (Dizertačná práca na FiF UK 2002); Tenže: Vzťahy v písomnej kultúre Bratislavskej kapituly a mesta. In: Diplomatická produkcia v stredovekom meste. Zost. ROHÁČ, J. – RAGAČOVÁ, J. – RAGAČ, R. (v tlači); Tenže: Die Beurkundung im mittelalterlichen Pressburg. In: Der Weg der Urkunde, der Weg zur Urkunde. Zost. HRUZA, K. (v tlači); Tenže: Najstaršie listiny mesta Bratislavy „znovu objavené“. In: Zborník k 80. jubileu prof. R. Marsinu. Zost. ŠIMONČIČ, J. – RÁBIK, V. (v tlači).

³⁶ Ide najmä o výskumy kancelárií. Napr. BALOGH, A.: Kancelária a listiny Štefana V. (= Diplomová práca na Katedre Čs. dejín a archívniectva, 1968); SULITKOVÁ, L.: Kancelár posledného Arpádovce Ondreja III., její činnost a personální obsazení. In: Historické štúdie 25, 1981, 175–216; MARSINA, R.: Štúdie k slovenskému diplomatáru I. In: Historické štúdie 16, 1971; Tenže: Štúdie k slovenskému diplomatáru II. Bratislava 1989 (K uvedenej problematike je prínosná najmä druhá časť, s. 50–53 a podkapitola Zhoda písárskych rúk.); LEHOTSKA, D.: K počiatkom vedenia mestských kníh na Slovensku. Najstaršia bratislavská mestská kniha 1364–1538. In: Historické štúdie 4, 1958, s. 325–347; ČORDAŠOVÁ, S.: Vývoj spisomňovania v Trnave do r. 1526. In: SA 10, 1/1975, s. 102–121; LACKO, R.: Kremnická mestská kniha z rokov 1426–1700. In: SA 19, 2/1984, s. 96–114. Bohaté bibliografické údaje pozri v: SOKOLOVSKÝ, L.: *Paleografia...*, s. 41–42.

³⁷ *Musicalia Danubiana. Missale notatum Strigoniense ante 1341 in Posonio*. Ed. SZENDREI, J. – RYBARIČ, R., Budapest 1982; Nitriansky kódex. Ed. SOPKO, J., Martin 1987; Bratislavský antifonár II. (*Memoria Slovaciae Medii Aevi Manuscripta*). Ed. BURAN, D. – HANUS, J. – JANKOVIČ, L. – SOPKO, J., CD-Rom 2001.

³⁸ Autori kapitol o knižnej kultúre v katalógu *Gotika na Slovensku* (zost. BURAN, D.), ktorý by mal byť v tlači na jeseň 2003, sú Dušan Buran a Juraj Šedivý.

vyšla v tom istom čase ako Húščavova príručka, napriek tomu nedosahuje ešte jej kvalitu.³⁹ Autorom modernej učebnice, ktorá vyšla v sedemdesiatych rokoch, je Aleksander Gieysztor.⁴⁰ Aj keď z formálneho hľadiska je veľmi názorná, jej obsahu možno niekoľko vecí vyčítať. Prebral pôvodnú nomenklatúru G. I. Lieftincka, hoci v tom období už väčšina autorov zamenila všeobecné *Littera* za presnejšie *Gothica*. Pri listinných písmach uvádza ako príklad gotickej listinnej kurzívy z 13. storočia ukážku, ktorej litery sú ešte lámané, kolmé, písané každá osobitne a s rozdielom vlasových a tieňových ťahov a ktorú je treba jednoznačne charakterizovať ešte ako gotickú listinnú minuskulu. V spojení s kodikológiou a dejinami spisomňovania a knižnej kultúry sa domácim vývojom bádania o písme zaoberal Edward Potkowski.⁴¹ Spolu s mladšími kolegami – Jerzym Kaliszukom a Jackom Soszyńskym – pracujú na projekte Manuscripta Medii Aevi Poloniae, ktorý je pod patronátom Medzinárodného paleografického výboru. Projekt má zachytiť stredoveké rukopisy, skriptorov a kolofóny v poľských zbierkach.

V maďarskej odbornej spisbe bolo cítiť dlhšie trvajúcu tradíciu paleografických výskumov (Á. Horváth, L. Fejérpataky, L. Újházy, H. Hajdu). K svojim dvom starším dielam pridal István Hajnal po vojne svoju snáď najcitovanejšiu prácu o rozšírení gotickej kurzívy vďaka univerzitným štúdiám.⁴² Aj keď výsledky práce boli prijaté iba čiastočne, spomedzi maďarských prác vzbudila najväčšiu pozornosť v celoeurópskom meradle kvôli svojmu sociálno-historickému pohľadu na dejiny písma a spisomňovania. Za Hajnalovho nasledovníka môžeme považovať všestranného paleografa a kodikológa Lászlóa Mezeyho. Okrem štúdií k listinnému písmu a okrem početných kodikologických a katalógových prác uverejnil aj učebnicu latinskej paleografie.⁴³ Hoci táto, na rozdiel napríklad od učebnice A. Húščavu, vyšla už po zverejnení parížskych materiálov, napriek tomu ich nereflektuje, ba postráda aj obrazovú prílohu. Novú, takmer nezmienenú Lieftinck-Gumbertovu nomenklatúru však autor použil v súpise rukopisov Univerzitetnej knižnice, ktorý vydal o dva roky neskôr v Budapešti.⁴⁴ Písmo ním analyzovaných kódexov rozdelil do kategórií *Gothica textualis (formata fracta, formata rotunda, Gothica textualis)*, *Gothica cursiva (formata, textualis, currens a notularis* pre úžitkové písma) a *Gothica bastarda* (jej jednoduchšiu formu označuje ako *Gothica bastarda currens*). Vo svojom neskoršom katalógu fragmentov však používa mäťúco aj menej tradičné názvy ako *Minuscula postcaro-*

³⁹ Vyšla v Krakove v roku 1951 a na vydanie ju pripravila Z. Kozłowska-Budkowa (podľa SPUNAR, P.: *Lateinische Paläographie...*, s. 221).

⁴⁰ GIEYSZTOR, A.: *Zarys dziejow pisma łacińskiego*. Warszawa 1973.

⁴¹ POTKOWSKI, E.: *Książka rękopiśmienna w kulturze Polsk*. Warszawa 1984.

⁴² HAJNAL, I.: *Irástörténet az irásbeliség feljulásá korából*, Budapest 1921; Tenže: *Vergleichende Schriftproben zur Entwicklung und Verbreitung der Schrift im 12. und 13. Jh.* Budapest-Leipzig-Milano 1943; Tenže: *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales*. Budapest 1954, ²1959. Recenziu na poslednú prácu uverejnil R. Marsina v HČ 8, 1960, s. 683–686.

⁴³ MEZEY, L.: *Paleográfia (Scriptum)*. Budapest 1959.

⁴⁴ MEZEY, L.: *Codices latini medii aevi Bibliothecae Universitatis Budapestinensi*. Budapest 1961.

lina, *Minuscule praegothica (formata)*, *Gothica primaeva (formata)*, *G. rotunda*, *Littera hibrida*, *G. cursiva notularis (formata, textualis, currens)*.⁴⁵ Autor novšieho zväzku katalógu fragmentov, András Vizkelety, sa pridáva neutrálnych, aj keď trochu príliš všeobecných pomenovaní: *minuskula 11. a 12. storočia*, *ranogotická minuskula*, *Gothica textualis (formata, -, currens)*, *Gothica cursiva*, *Bastarda* a *Humanistica*.⁴⁶

Listinnými písmami v Uhorsku sa zaoberal István Hajnal, ktorý za rozhodujúci moment pri šírení nových foriem písma pokladal vyučovanie na stredo-vekých univerzitách. Už vo svojej najstaršej práci prispel k periodizácii diplomatických písiem v Uhorsku, keď navrhoval etapy 1000–1180, 1180–1240 a 1240–80.⁴⁷ Na jeho práce nadviazal v Rumunsku žijúci Zsigmond Jakó.⁴⁸ Etapu rokov 1180–1240 nazýva etapou stabilizácie gotického písma, nasledujúce obdobie 1240–80 je podľa neho obdobím tzv. magisterského písma. Z neho sa vyvinula gotická listinná kurzíva. Ako samostatný typ vyčlenil Zs. Jakó písmo registrov a každodenných záznamov (podobne ako Heinemeyerova kategória úžitkových písiem), ktoré sú písané plynulo a sú ťažko čitateľné. V 14. storočí vidí obdobie úpadku gotického listinného písma v Uhorsku a zároveň čas, keď dochádza k ustrnutiu foriem: pre slávnostné privilégia ostala podľa neho vyhradená *diplomatická minuskula*, jednoduchšie písomnosti sú vyhotovené kurzívou, interné dokumenty bývajú písané písmom registrov. Načrtnutý vývoj sa snáď ešte dá doplniť tým, že prinajmenšom od polovice 15. storočia aj v Uhorsku dochádza k rozštiepeniu (paralelizácii) vrcholkov a pätiok písmen (najmä pri písmenách *a*, *g*, *r*), ktorá po roku 1500 vyústila do neogotickej paralelizácie driekov. Jakó zhrnul svoje výskumy neskôr aj v monografii.⁴⁹ Písmom diplomatického uhorského materiálu sa zaoberala aj trojdielna séria príspevkov Lászlóa Mezeyho k dejinám latinského písma v Uhorsku.⁵⁰

Do maďarčiny bola preložená pomerne moderná učebnica latinského písma vytvorená maďarsko-rumunskou dvojicou Zsigmond Jakó a Radu Manolescu.⁵¹ Autori sa venovali zároveň aj kodikológii a cenné je, že vychádzali z vlastného výskumu a z materiálov uhorskej proveniencie. V súčasnosti sa paleografickou problematikou zaoberá zo staršej generácie aj Géza Érszegi z Maďarského krajinského archívu. Z mladšej generácie treba spomenúť najmä Lászlóa Veszprémyho, ktorý vyučuje latinskú paleografiu na Stredoeurópskej univerzite (CEU-Medieval Studies), a ktorý z tejto oblasti taktiež publikuje.⁵²

⁴⁵ Tenze: *Fragmenta latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensi*. Budapest 1983.

⁴⁶ VIZKELETY, A.: *Fragmenta codicum manuscritorum in bibliothecis Hungariae asservata*. Lateinische Handschriftenfragmente in Győr. Budapest 1998.

⁴⁷ HAJNAL, I.: *Írástörténet az írásbeliség feljúlása korából.*, Budapest 1921.

⁴⁸ JAKÓ, Z.: *Az oklevélírások fejlődése Erdélyben a XII–XV sz.* Budapest 1958.

⁴⁹ JAKÓ, Z. – MANOLESCU, R.: *Scrierea latina in evul mediu*. Bucarest 1971.

⁵⁰ MEZEY, L.: *A latin írás magyarországi történetéből*. In: *Magyar Könyvszemle* 82, 1/1966, s. 1–9; 3/1966, s. 205–216; 4/1966, s. 285–304.

⁵¹ JAKÓ, Zs. – MANOLESCU, R.: *A latin írás története*. Budapest 1987.

⁵² VESZPRÉMY, L.: *A 12. századi Magyar kódexírás alakulása*. In: *Századok CXXXII*, 1/1998, s. 222–230, Tenze: *On the margins of book and charter palaeography. The dating*

Paleografiou sa zaoberá aj skupina katalogizujúca rukopisné fragmenty (András Vizkelety, Edith Madásová). V Széchényiho knižnici sa rukopisom a písmu venuje Tünde Wéhliová.⁵³ Naposledy sa autori, ktorí sa venujú latinskej paleografii stredovekého obdobia, prezentovali na konferencii usporiadanej v roku 1991 na počesť I. Hajnala.⁵⁴ V súčasnosti je do tlače pripravený korpus stredovekých uhorských náhrobných nápisov, ktorý pripravili Géza Pálffy z Maďarskej akadémie vied a Pál Lövei z Maďarského pamiatkového ústavu.⁵⁵

Na Balkáne sa už kvôli historickým vzťahom k latinskému priestoru vyprofilovali najmä dve národné školy, a to chorvátska a rumunská. V Chorvátsku existovala pomerne dlhá tradícia paleografických výskumov (F. Rački, T. Smičiklas, F. Nagy). Prvú významnú syntézu však publikoval až takmer v tom istom čase ako vyšla monografia A. Húščavu Viktor Novak.⁵⁶ Podobne ako A. Húščava, aj V. Novak sa zaoberá iba vývojom starorímskym a stredovekým, novoveké dejiny latinského písma iba načrtáva, no oproti slovenskému autorovi sa už dá pozorovať detailnejšie rozčlenenie nomenklatúry stredovekých písiem. V rámci knižných druhov definuje V. Novak okrem karolínskej a gotickej minuskuly aj prechodnú karolínsko-gotickú minuskulu. Aj v rámci listinných písiem už vyčleňuje kategóriu karolínsko-gotických kancelárskych písiem (datuje ich do 2. polovice 12. storočia). Nejednotnosť pomenovania sa prejavila ešte v niektorých individuálnych pomenovaniach (napr. *Gothica Littera Bastarda*), napriek tomu sa práca dodnes používa v krajinách bývalej Juhoslávie ako štandardná príručka latinskej paleografie. V poslednom období vydala korpus stredovekých epigrafických pamiatok z Chorvátska Vedrana Delongová.⁵⁷

Z rumunských autorov boli aktívni najmä historici zo Sedmohradska, ktorých sme už menovali v súvislosti s vývojom v Uhorsku, resp. Maďarsku (napr. Zs. Jakó). Popri sedmohradskej Kluži sa druhé paleografické centrum vyprofilovalo v Bukurešti. Prehľad vývoja písma v Sedmohradsku počas 12. až 15. storočia publikoval Zsigmond Jakó v päťdesiatych rokoch spolu so štúdiom o počiatkoch spisomňovania laických vrstiev v tomto regióne Uhorska.⁵⁸ Spolu s Radu Manolescom publikoval začiatkom sedemdesiatych rokov monografiu o vývoji stredovekého latinského písma.⁵⁹

---

of some Hungarian manuscripts from the 11th to the 13th Century. In: Dating undated medieval charters. Ed. GERVERS, M., Woodbridge 2000, s. 193–205.

⁵³ Naposledy sa vývoju paleografického bádania v strednej Európe venoval SPUNAR, P.: Lateinische Paläographie in Mittel- und Osteuropa. In: Un secolo di paleografia e diplomatica (1887–1986). Roma 1988, s. 211–235.

⁵⁴ Irástörténet – szakszerűsítés (= Rendi társadalom – polgári társadalom 6). Zost. SAS-FI, Cs., Szombathely 2001.

⁵⁵ Za informáciu ďakujem Dr. G. Pálffymu z Maďarskej akadémie vied.

⁵⁶ NOVAK, V.: Latinskaja paleografija. Beograd 1952.

⁵⁷ DELONGA, V.: The Latin epigraphic Monuments of Early Medieval Croatia. Split 1996.

⁵⁸ JAKÓ, Zs.: Paleografia latină cu referire la Transilvania sec. XII–XV., In: Documente privind istoria României. București 1956; Tenže: Incepturile scrisului în aturile laice din Transilvania medievală. In: Studii și certări de istorie 7, Cluj 1956, s. 81–102.

⁵⁹ JAKÓ, Zs. - MANOLESCU, R.: Scrierea latina in evul mediu, București 1971. K vývoju v Chorvátsku a Rumunsku pozri SPUNAR, P.: Lateinische Paläographie.... s. 225–228.

Zakladateľkou leningradskej paleografickej školy sa stala historička Olga Dobiaš-Roždestvenskaja, s ktorej menom je spojená najmä diskusia v dvadsiatych rokoch 20. storočia o pôvode gotického písma.⁶⁰ Leningradskú paleografickú školu spoluformovala nástupkyňa Oľgy A. Dobiaš – Roždestvenskej a autorka učebnice latinskej paleografie. Aleksandra D. Ljublinskaja vychádzala prevažne z písma kódexov z leningradských zbierok. Jej práca predstavuje skôr len stručný prehľad vývoja latinského písma do 18. storočia, ktorý obsahuje aj 40 obrázkov.⁶¹ Napriek tomu, že práca je prínosná kvôli spojeniu paleografických a kodikologických tém, vyskytuje sa v nej aj viacero diskutabilných tvrdení, ako napr. hľadanie prvých tvarov karolínskej minuskuly už v 7. storočí (s. 85), alebo ranogotickej minuskuly už koncom 11. storočia.

V šesťdesiatych rokoch boli aj v bývalom Sovietskom zväze recipované zahraničné paleografické výskumy a domáci vedci sa pripojili k výskumom latinského písma monografiami, založenými zväčša na analýze materiálu z domácich zbierok západoeurópskych rukopisov. Spätne bol tento rozkvet latinskej paleografie recipovaný aj na Západe.⁶² Krátko po vojne uverejnila Tatiana V. Luidzova štúdiu o podmienkach vzniku gotického písma.⁶³ Nedostatok pergamentu zapríčinený vzrastom vzdelanosti a spísomňovania považuje za príčinu gotického natesnania a predĺženia písmen. Inak zrezané pero zase spôsobilo kontrast vlasových a tieňových ťahov. Gotizácia nevznikla podľa nej v jednom regióne, ale vyvíjala sa nezávisle vo viacerých kultúrnych centrách.

Už od začiatku šesťdesiatych rokov publikovala paleografické štúdie Vera L. Romanova. V štúdiu o nomenklatúre sa priklonila k Lieftinckovmu systému.⁶⁴ V obsiahlej štúdiu o vývoji gotickej minuskuly vo Francúzsku počas 13. a 14. storočia sa venovala problému diferenciacie minuskulného písma, pričom odpoveď narádza predovšetkým v rozdielnej funkcii jednotlivých kódexov.⁶⁵ Na predošlé štúdie nadviazala neskôr monografiou o dejinách rukopisov a gotického písma vo Francúzsku v 13. a 14. storočí.⁶⁶ Vychádzala prevažne z leningradských rukopisných zbierok, čo čiastočne znižuje všeobecnú platnosť jej záverov. Autorka uvádza, že kláštorné skriptoriá po roku 1200 vo Francúzsku získali konkurenciu v univerzitných a mestských pisárskych dielňach, čo malo vplyv na ich obsah, ale aj vonkajšiu stránku a teda aj písmo.

⁶⁰ Pozri štúdiu J. Šedivého v predošlom čísle Slovenskej archivistiky.

⁶¹ LJUBLINSKAJA, A. D.: Latinskaja paleografija. Moskva 1969.

⁶² SPUNAR, P.: Die lateinische Paläographie in der Sowjetunion. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 76, 1968, s. 189–194.

⁶³ LUIZOVA, T. V.: Ob istoričeskich uslovijach vzniknovenija tak nazyvajemogo gotičeskogo písma, in: Srednije veka 5, 1954 s. 269–286.

⁶⁴ ROMANOVA, V. L.: K voprosu o nomenklature tnz. gotičeskogo písma rukopisnych knig XIII–XV vekov. In: Srednije veka 23, č. 2/1963, s. 40–63. Recenziu uverejnil R. Marsina v HC 12, s. 593–594.

⁶⁵ ROMANOVA, V. L.: Francuzskij gotičeskij minuskul XIII–XIV vv. In: Problemy paleografii i kodikologii v SSSR. Moskva 1974, s. 219–305.

⁶⁶ ROMANOVA, V. L.: Rukopisnaja kniga i gotičeskoje pismo vo Francii v XIII–XV vv. Moskva 1975.

Ljudmila I. Kiseleva sa zamerala na vývoj gotickej kurzívy. Pri kurzíve pritom nerozlišuje, či ide o jej listinnú alebo knižnú formu. Práca je, ako ukazuje aj zoznam použitej literatúry, silne ovplyvnená francúzskou literatúrou. Samotné analýzy však opäť vychádzajú len z leningradských zbierok. Listinné písma delí na diplomatickú minuskulu a *kurzívu*. Samotnú kurzívu člení na kancelársku kurzívu (*kaligrafickú, jednoduchú a zbežnú*) a jednoduché kurzívne písmo (písmo mimo kancelárskych noriem používané pre osobné záznamy literátov).⁶⁷ Východisko pre gotickú knižnú kurzívu neponúkli podľa autorky gotizované diplomatické minuskuly, ale drobné písmo vzdelancov, študentov a notárov z 11. a 12. storočia. Kritériá pre určenie vývojových fáz kurzívy sú veľmi podobné Heinemeyerovým, aj keď, ako sa zdá, jeho prácu vôbec nepoznala. Nie príliš presvedčivo rozoznáva „národné“ špecifiká anglickej, francúzskej a nemeckej kancelárskej kurzívy už od 14. storočia. V tom istom roku, v ktorom bola publikovaná práca Kiselevovej, vyšiel aj zborník o problémoch paleografie a kodikológie v ZSSR.⁶⁸ Po uvedených prácach bolo možné prikrčiť k tvorbe generálneho katalógu stredovekých (nielen) latinských rukopisov,⁶⁹ ktorý však dodnes nevyšiel. V súčasnom období sa latinskou paleografiou zaoberá Oľga Bleškina z Ruskej akadémie vied.

Okrem „západo-“ a „východoeurópskych“ výskumov tvorí tak trochu osobitnú kapitolu stredovekej paleografie vývoj písma v pápežskej kancelárii. Jeho výskum po 2. svetovej vojne sa spája najmä s menami ako Paulus Rabikauskas alebo Thomas Frenz.⁷⁰ Obaja sa zaoberali listinným písmom. Obzvlášť detailná je analýza staršej a mladšej kuriály Paula Rabikauskasa. Autor periodizuje vývoj písma a charakterizuje jednotlivé etapy, ako aj vtedajšie formy písomných znakov. V prílohách uvádza aj zoznam jednotlivých listín napísaných staršou alebo mladšou kuriálou. V gotickej perióde analyzovali obaja autori vývoj kuriálnej minuskuly, ktorá sa podľa nich vyvíjala pod silným vplyvom písma cisárskej kancelárie. Kuriála má od čias avignonského zajatia tendencie smerom k bastarde. Od 15. storočia sa v písme pápežskej kancelárie dá pozorovať prienik humanistických vplyvov.

Praktická potreba unifikácie a štandardizácie, ako aj koordinácie medzinárodných výskumov vyústila v polovici 20. storočia do vytvorenia nadnárodnej inštitúcie – Medzinárodného výboru pre latinskú paleografiu (Comité international de paleographie latine), ktorý v podstate petrifikoval zmenu ťažiska paleografického záujmu z antických písiem na písma stredoveké a humanistické. Už na prvom medzinárodnom kongrese v Paríži (1953) si za hlavný cieľ vytýčil iniciovať zjednotenie odbornej terminológie, vytvorenie jed-

⁶⁷ KISELEVA, L. I.: Gotičeskij kursiv XIII.–XV. vekov. Leningrad 1974.

⁶⁸ Problemy paleografii i kodikologii v SSSR. Zost. LJUBLINSKAJA, A. T., Moskva 1974.

⁶⁹ SOPKO, J.: Kodikológia. In: Pomocné vedy historické, súčasny stav a perspektívy. Zost. VRTEL, L., Dolný Kubín, s. 49.

⁷⁰ RABIKAUSKAS, P.: Die römische Kuriale in der päpstlichen Kanzlei. Roma 1958; FRENZ T.: Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit. Stuttgart 1986, s. 25; Tenže: Littera sancti Petri. Zur Schrift der neuzeitlichen Papsturkunde 1550–1878. In: Archiv für Diplomatik 24, 1978, s. 443–515.

notného názvoslovia knižných písiem, evidovať a publikovať katalógy datovaných a lokalizovaných rukopisov, analyzovať jednotlivé skriptória a vytvoriť generálne repertorium skratiek.⁷¹

Problém jednotnej medzinárodnej terminológie nie je dodnes uspokojivo do-riešený (na rozdiel napríklad od pomerne unifikovanej terminológie archívnicstva alebo kodikológie). Mená jednotlivých stavebných prvkov písma odvodzujú niekde od antropomorfných termínov typu: hlavička, bruško, päťka, inde sa miesto nich používajú neutrálnejšie pojmy ako vrcholok, oblúčik a podobne. Všeobecne je možné konštatovať, že paleografická terminológia speje aspoň v jednotlivých štátoch k unifikácii a zároveň sa zdá, že k jej štandardizácii najviac prispeli nepaleografi. Vo Francúzsku venoval široký priestor paleografickej terminológii kodikológ Denis Muzerelle v rámci veľkého a bohato ilustrovaného kodikologického slovníka s takmer 350 obrazovými prílohami.⁷² Z neho vychádzala aj talianska príručka terminológie od kodikologičky Marileny Maniaciovej, ktorej textová aj obrazová časť je oproti Muzerellovi ešte obširnejšia.⁷³ V Nemecku už jestvuje štandardné terminologické dielo, vytvorené pre potreby súpisu epigrafických pamiatok.⁷⁴ Je však natoľko podrobné, že sa až príliš topí v detailoch. Prehľadnejšia a jednoduchšia je práca historičky umenia Christine Jakobi-Mirwaldovej, no autorka sa venuje prevažne terminológii zvýraznených a zdobených písiem.⁷⁵ Zjednotenie terminológie v krajinách strednej Európy zatiaľ ostáva otvoreným problémom do budúcnosti. V súčasnosti pracujú na publikovaní viacrečového slovníka paleografickej terminológie členovia akademickej siete Latin Paleography Network – Central and Central-East Europe.⁷⁶

Problém nomenklatúry sa začal riešiť už na prvom zasadnutí Medzinárodného výboru latinskej paleografie. Hneď na prvom medzinárodnom stretnutí v Paríži bol predložený návrh jednotnej nomenklatúry karolínskych, gotických a humanistických písiem.⁷⁷ Tento návrh, ako poukážeme ďalej, sa stal bázou, z ktorej po väčších či menších obmenách vyšli všetky moderné nomenklatúry európskych štátov. Príspevok Bernharda Bischoffa sa zaoberal vývojom od karo-

⁷¹ Z českých reflexii pozri napr. príspevok PRAŽÁK, J.: Deset let Mezinárodního paleografického komitétu. In: *AC* 13, 4/1963, s. 241–243.

⁷² MUZERELLE, D.: *Vocabulaire codicologique du français: répertoire méthodique des termes français relatifs au manuscrit*. Paris 1985.

⁷³ MANIACI, M.: *Terminologia del libro manoscritto*. Préface di Denis Muzerelle. Roma – Milano 1996.

⁷⁴ *Deutsche Inschriften: Terminologie zur Schriftbeschreibung*. Erarb. von den Mitarbeitern der Inschriftenkommissionen der Akademien der Wissenschaften in Berlin..., Wiesbaden 1999.

⁷⁵ JAKOBI-MIRWALD, Ch.: *Buchmalerei. Ihre Terminologie in der Kunstgeschichte*. Berlin 1997.

⁷⁶ Koordinátormi akademickej siete sú P. Spunar a H. Pátková z Prahy a J. Šedivý z Bratislavy. Bližšie informácie o pripravovanom slovníku budú pravdepodobne od júna 2003 prístupné na <http://www.cep.org.hu/ani>.

⁷⁷ BISCHOFF, B. – LIEFTINCK, G. I. – BATELLI, G.: *Nomenclature des écritures livresques du IX au XVI siècle*. Paris 1954 (Colloques internationaux du CNRS, Sciences humaines 4).

línskej minuskuly až po vznik gotického písma. Oproti rôznym predošlým názvom pre písma 11. a 12. storočia (písmo románske, postkarolínske, okrúhla minuskula...) navrhol používať aj pre pokarolínsku epochu jednotný termín *karolínska minuskula* (fr. *minuscule caroline*). Najsilnejším argumentom bola téza, že v jej vývine nedochádza medzi 9. a 12. storočím k nijakým prelomovým zmenám, ktoré by si vynútili rozčleniť celú skupinu. Vývojovo nasledujúci štýl navrhuje nazývať *ranogotickou minuskulou* (fr. *minuscule gothique primitive*). Od karolínskej minuskuly sa odlišuje napriamením, začínajúcim lámaním a analogickou organizáciou driekov. Až pre písma od 13. storočia považuje za primerané používať názov *gotické* (fr. *gotique*). Vyznačujú sa oblúčikovými spojeniami a konzekventnou prítomnosťou všetkých ostatných gotických znakov (napriamenie, zlomenie, napodobňovanie driekov). Ako regionálny typ uvádza len *rotundu*. Popri textovom písme (fr. *écriture du textes*) však navrhuje, možno inšpirovaný Wehmerom, zaviesť špeciálny druh – *písmo glos* (fr. *écriture de glose*), ktoré sa od textového líši predĺžením niektorých litier (*l, r, s*), resp. inými formami písmen *a* (uzavreté) a *d* (okrúhle).

Chronologicky nadviazal na jeho príspevok holandský bádateľ Gerard Isaac Lieftinck. Základnou premisou jeho vystúpenia bola snaha vyhnúť sa v rámci ním navrhnutého systému všetkým starým, semaziologickými reminiscenciami zaťaženým a často viacznačným pomenovaniam. Vychádzajúc z hierarchie písiem, používanej holandskými skriptóriami od konca 13. do konca 15. storočia, navrhol veľmi exaktnú nomenklatúru vrcholnogotických písiem. Zadefinoval tri druhy a viacero typov gotického knižného písma, pričom mu za hlavné rozlišovacie znaky slúžia tvary písmen *a, g, s, f* a prítomnosť, resp. absencia slučiek na horných dĺžkach.

Keďže pojem *textúra* pokladá za ideologicky zaťažený, použil miesto neho pomenovanie *Littera textualis*, pričom tento druh delí na tri kaligrafické typy – *Littera textualis formata* (kaligrafické písmo, pre ktoré H. Fichtenau navrhol v diskusii meno *textualis quadrata*), *Littera textualis* (obyčajná, bežná knižná minuskula, neskôr ju označil prívlastkom *libraria*) a *Littera textualis currens* (zbežné písmo glos a maloformátových učebníc). Všetky tri typy sú charakteristické dvojoblúkovým *a*, zložitým *g*, driekmi dlhého *s* a *f*, ktoré nesiahajú pod základnú linku a absenciou slučiek. V období pred sformovaním knižnej kurzívy navrhuje na označenie písma všade tam, „kde myšlienka knižného písma zišla z mysle pisára“ (v rôznych odkazoch pre rubrikátora, knihovníckych, resp. vlastníckych poznámkach a pod.) používať pomenovanie *notula*, resp. *úžitkové písmo*, prípadne *scriptura notularis*.

Podobne ako minuskulu člení aj ďalší druh – *Littera cursiva* (charakteristický jednoduchými tvarmi *a, g*, pod základnú linku siahajúcimi *s, f* a slučkami na horných dĺžkach). Rozoznáva typ *Littera cursiva formata* (v podstate všetky písma, ktoré stredoeurópski paleografi nazývajú klasickou bastardou), *textualis* (aj tento typ po neskoršej kritike premenoval na *Littera cursiva libraria*, teda bežná knižná kurzíva) a *currens* (zbežné písmo rýchlych záznamov).

Ako posledný druh gotického písma sa podľa neho vytvorila v priebehu 14. storočia *Littera bastarda*. Predstavuje „písmo druhej kategórie veľkého knižné-

ho štýlu 15. storočia“ a od *Littera cursiva* (s ktorou má rovnaké tvary *a, g, s, f*) sa líši absenciou slučiek. Prechodné písmo s čiastočným výskytom slučiek chápe ako medzistupeň a nazýva ho preto *Cursiva bastarda* (ako typický príklad uvádza písmo burgundského dvora). Popri jednoduchej *Littera bastarda textualis* ešte definuje aj nižší stupeň – *Littera bastarda currens*. G. I. Lieftinck je skeptický voči tak exaktnému geografickému rozdeleniu bastárd, ako ho navrhol J. Kirchner. Naopak – podľa neho v neskorom stredoveku „písal každý svojím štýlom“. Už počas diskusie v rámci kongresu ho talianski kolegovia presvedčili, aby miesto pomenovania *Littera bastarda* použil v záujme lepšej rozlíšiteľnosti pojem *Hybrida*.

Pozitívom Lieftinckovho návrhu bola na vtedajšiu dobu veľmi vysoká exaktnosť pri rozlišovaní druhov. V jeho ponímaní nehrala rozhodujúcu rolu dynamika písania, či snaha po spojitom písaní, ale konzekventné tvary charakteristických písmen. Návrh, ako ďalej ukážeme, vyvolal najväčšiu (hoci iba v detailoch kritickú) odozvu a stal sa jednou z najpodnetnejších inšpirácií v gotickej nomenklatúre za posledných 50 rokov.

Nomenklatúrou písiem na prechode od gotiky k humanizmu sa zaoberal Giulio Battelli. Taliansku gotickú minuskulu, pri ktorej badať tendenciu ku „*scriptura clara et castigata*“, nazýva *prehumanistickým* (fr. *écriture gothique préhumanistique* – napr. typické písmo Francesca Petrarca). *Goticko-humanistické písmo* (fr. *gothico-humanistique*) sa už vyznačuje väčším podielom humanistických elementov. Vlastné *písmo humanistické* delí na *okružle* (fr. *ronde* – v podstate ide o humanistickú knižnú minuskulu s jednoduchým *a*, minuskulným *d* a *r*, humanistickým *g*, moderným okrúhlym *s* vnútri slova miesto dlhého tvaru), *kurzívne* (fr. *cursive* – starostlivo napísaná kurzíva so sklonom vpravo a jednoduchým *a* a *g*) a *kurentné* (fr. *courrante* – dynamické a spojito písané písmo každodenných záznamov so silným individuálnym vplyvom pisára).

Tento jednotný a premyslený systém troch popredných paleografov vyvolal čoskoro po svojom publikovaní početné – zväčša pozitívne – reakcie. Napriek všeobecne prevažne pozitívnemu prijatiu obsahovala takmer každá obsažnejšia odozva jednu-dve kritické pripomienky. Mnohí nepovažovali označenie karolínska minuskula vhodné pre písmo 11.–12. storočia. Už predtým v tejto otázke nevládla jednota: ako uviedol už Bischoff, chcel ho W. Wattenbach nazvať *vyvinutou minuskulou*, Th. Sickel *pokarolínskou minuskulou*, Paoli/Lohmayer *dotvorenou minuskulou* a Chroust *mladšou okrúhlooblúkovou minuskulou* (nem. *Rundbogenminuskel*).⁷⁸ Giulio Battelli používal pre písmo, ktoré sa vyvíjalo paralelne (!) s karolínskou minuskulou názov *Romana*.⁷⁹ Ani po kongrese nezavládla jednota. Pravdepodobne najväčšiu konkurenciu pre *minuscule caroline* predstavoval terminus technicus *Romana*, resp. *románska minuskula*. Tento názov použil už K. Löffler vo svojej učebnici.⁸⁰ Po publikovaní Bischoffovho ná-

⁷⁸ Tamže, s. 7.

⁷⁹ BATELLI, G.: *Lezioni di paleografia*. ³Citta del Vaticano 1949, s. 189, 193.

⁸⁰ LÖFFLER, K.: *Einführung in die Handschriftenkunde*. Leipzig 1929.

vrhu sa ho pridržali ešte H. Foerster, H. Sturm, A. Bruckner na Západe,⁸¹ vo vtedajšej východnej Európe W. Semkowicz⁸² a P. Spunar,⁸³ ešte v osemdesiatych rokoch ho používal rakúsky paleograf O. Mazal.⁸⁴

Aj otázka pomenovania, resp. samotnej opodstatnenosti vyčlenenia prechodných písiem medzi karolínskou minuskulou a Bischoffovou ranogotickou minuskulou ostala dlho témou odborných debát. Paralelne k navrhovanému názvu niektorými paleografmi *Carolino-Gothica* (J. Kirchner, J. Pražák⁸⁵), bolo možné stretnúť sa aj s výrazom *Romano-Gothica* (P. Spunar, O. Mazal⁸⁶). Mätúco pôsobilo aj nešťastne zvolené pomenovanie *Littera praegothica*, ktoré G. I. Lieftinck použil vo svojom katalógu datovaných rukopisov⁸⁷ a ktorá označovala vlastne už Bischoffovu *gotique primitive*.

Najväčšia vlna kritiky zasiahla jednoznačne návrh Lieftinckov. Veľmi všeobecný názov *Littera* navrhovali mnohí zameniť za signifikantnejší – *Gothica*.⁸⁸ Výčitky boli smerované aj voči pomenovaniu *textualis*, ktorým sa mal označovať jednak druh (napr. *Littera textualis*) a jednak kaligrafický stupeň (napr. *Littera cursiva textualis*).⁸⁹ Proti pojmu *Bastarda* sa zdvihli protesty už na kongrese⁹⁰ a sám Lieftinck ho neskôr nahradil novotvarom *Hybrida*. Neprijateľným pre stredo európskych paleografov sa však nezdalo tak pomenovanie tohto druhu, ako skôr jeho zadefinovanie, vďaka ktorému sa väčšina klasických Kirchnerových bastárd (kvôli slučkám) ocitla v skupine *Cursiva textualis formata*. Väčšina dôvodila, že tieto typy písma nepredstavujú osobitý stupeň kurzívy, naopak, predstavujú písmo zmiešané.⁹¹ Aj napriek čiastočnej kritike sa však predložená nomenklatúra stala základným modelom pre pomenovanie gotických písiem v rámci popisu rukopisov v jednotlivých európskych krajinách, resp. v rám-

⁸¹ FOERSTER, H.: Abriss der lateinischen Paläographie. Bern 1949, s. 173; STURM, H.: Einführung in die Schriftkund. München – Passing 1955, s. 24ff; BRUCKNER, A.: Katalog der datierten Handschriften in der Schweiz in lateinischer Schrift vom Anfang des Mittelalters bis 1500 zv. In. Zürich 1978n.

⁸² SEMKOWICZ, W.: Paleografija łacińska. Kraków 1951.

⁸³ SPUNAR, P.: Sur les questions de la terminologie paléographique des écritures livresques du 9 au 16 siècle. In: Listy filologické 80 – príloha Eunomia 5, 1957, s. 35–40, s. 95–97.

⁸⁴ MAZAL, O.: Paläographie und Paläotypie. Stuttgart 1984, s. 5.

⁸⁵ KIRCHNER, J.: Scriptura latina libraria. Monachii 1955, s. 7; PRAŽÁK, J.: Názvosloví... I, s. 22.

⁸⁶ SPUNAR, P.: Sur les questions de la paléographie des écritures livresques du 9e au 16e siècle. In: Listy filologické 80 – príloha Eunomia 5, 1957, s. 35–40, s. 95–97; MAZAL, O.: Paläographie..., s. 5.

⁸⁷ LIEFTINCK, G. I.: Manuscripts dates..., XIII.

⁸⁸ KIRCHNER, J.: Scriptura gothica libraria. München – Wien 1966; SPUNAR, P.: Sur les questions..., s. 96; Aj Lieftinck sám pripojil v jeho katalógu datovaných rukopisov k pojmu *Littera* ešte adjektívum *gothica* (pozri PRAŽÁK, J.: Názvosloví... II, pozn. 3).

⁸⁹ PRAŽÁK, J.: Názvosloví... II, s. 5–7.

⁹⁰ La Nomenclature..., pozn. 21; SPUNAR, P.: L'évolution et la fonction..., s. 1n., GUMBERT, J. P.: Die Utrechter Kartäuser und ihre Bücher im frühen 15. Jh. Leyden 1974, s. 199–214.

⁹¹ Pozri pri návrhu nomenklatúry J. Pražáka.

ci nových povojnových učebníc.⁹² Tento návrh je dodnes základným východiskom na ceste k jednotnej nomenklatúre stredovekých písiem.

Lieftinckovu nomenklatúru spresnil J. P. Gumbert, ktorý taktiež zamenil pojem Bastarda novým pomenovaním *Hybrida* a zdôraznil, že *Cursiva* „podľa Lieftincka“ (nie nem. *Kursive!*) nie je rýchle a povrchné písmo (pre takéto formy používa výraz *currens*), ani nie je písmom spojitým, ale je jednoducho druhom na základe inej morfológie písmen.⁹³ Ten istý vedec predložil vo svojich návrhoch mimoriadne zaujímavý pokus o riešenie problematiky nomenklatúry: miesto toho, aby exaktne pomenoval niektoré sporné druhy gotického písma, vytvoril trojrozmerný model kocky, na príklade ktorého vizuálne znázornil rozdiely medzi nimi.⁹⁴ Na ním prezentovaných modeloch je veľmi názorne viditeľný rozdiel v neskorogotickom vývoji Holandska (odkiaľ pochádzal Lieftinckov materiál) a strednej Európy.

Ďalšou úlohou, ktorú vytýčil medzinárodný výbor, bola katalogizácia datovaných a lokalizovaných rukopisov. Textové súbory sprevádzané bohatým obrazovým materiálom mali umožniť najmä pokrok v štúdiu jednotlivých skriptórií, resp. v mladšom období mali poskytnúť možnosť komparácie a zistenia prípadných nových datovacích kritérií. Medzi krajiny, ktoré vydávajú takéto súpisy, sa zatiaľ zaradili Nemecko, Rakúsko, Belgicko, Francúzsko, Veľká Británia, Taliansko, Holandsko, Švédsko, Švajčiarsko a Vatikán.⁹⁵ Okrem tejto akcie Medzinárodného výboru latinskej paleografie sa počas posledných 50 rokov pracovalo aj na ďalších veľkých medzinárodných projektoch, ktorých obrazové prílohy tvoria podstatnú časť práce. Edíciu *Chartae latinae antiquiores* (ChLA) vydávali Albert Bruckner a Robert Marichal od roku 1954 do 1967 v Olten a Lausanne, po roku 1975 v Zürichu. Edícia si postavila náročný cieľ – publikovať vo faksimile, v prepise a s kritickým komentárom všetky diplomatické texty pochádzajúce pred roku 800. Zatiaľ sú spracované fondy zo Švajčiarska, čiastočne je spracovaná Veľká Británia, USA, Nemecko a Francúzsko.⁹⁶ Podobný veľký projekt sa zamerával na knižné písmo v tom istom období: Elias A. Lowe bol vydavateľom edície *Codices latini antiquiores* (CLA). A *Palaeographical Guide to Latin Manuscripts prior to the Ninth Century*, Oxford 1934–72. Edícia obsahuje popis kódexu a ukážku aspoň jednej fólie. Doposiaľ je spracovaný Vatikán, Veľká Británia, Taliansko, Francúzsko, Švajčiarsko, Nemecko, Rakúsko, Belgicko, bývalé

⁹² BISCHOFF, B.: *Paläographie. Mit besonderer Berücksichtigung des deutschen Kulturgebietes. Deutsche Philologie im Aufriss*. Berlin – Bielefeld – München 1957, STIENNON, J. – HASENOHR, G.: *Paléographie du Moyen Age*. Paris 1973 a iné.

⁹³ GUMBERT, J. P.: *Die Utrechter Kartäuser und ihre Bücher im frühen fünfzehnten Jahrhundert*. Leiden 1974, s. 204–205.

⁹⁴ GUMBERT, J. P.: *Nomenklatur als Gradnetz: Ein Versuch an spätmittelalterlichen Schriftformen*. In: *Codices manuscripti* 1, 1975, s. 122–125.

⁹⁵ Presné citácie pozri v: BOYLE, L.: *Medieval Latin Palaeography. A Bibliographical Introduction*. Toronto – Buffalo – London 1984, s. 44–47, resp. úplne najnovší zoznam je na domovskej stránke Medzinárodného výboru latinskej paleografie pod adresou: <http://irht.cnrs-orleans.fr/cipl/cmd.htm>.

⁹⁶ Pozri BOYLE, L.: *Medieval Latin Palaeography. A Bibliographical Introduction*, Toronto – Buffalo – London 1984, s. 26–27.

Československo, Dánsko, Egypt, Holandsko, Maďarsko, Luxembursko, Poľsko, Rusko, Španielsko, Švédsko, USA, Juhoslávia, v poslednom zväzku sú dodatky.⁹⁷ K ďalším projektom podobného druhu môžeme zaradiť aj projekt Monumenta palaeographica Medii Aevi, alebo poľský projekt Manuscripta Medii Aevi Polonie, prebiehajúce pod patronátom medzinárodného výboru. Z rakúskych edícií podobného druhu je edícia Codices selecti phototypice impressi (ed. F. Sauer – J. Stummvoll), ktorá vychádza v Štajerskom Hradci od šesťdesiatych rokov. Doteraz vyšli v rámci edície desiatky faksimilových vydaní stredovekých kódexov spolu s paleografickými komentármi z pera nemeckých a rakúskych odborníkov (F. Unterkircher, F. Mütterich, O. Mazal a iní).

Ďalšou medzinárodnou prioritou mal byť výskum skriptórií. Už v predvojnovom období prebehli výskumy niektorých najvýznamnejších včasnostredovekých písárskych dielní ako boli Tours (E. K. Rand), St. Gallen (K. Löffler), Reichenau (A. Holder a K. Preisendanz) alebo Kolín (L. W. Jones).⁹⁸ Do konca vojny vznikla v nemecky hovoriacich krajinách asi najrozsiahlejšia analýza karolínskych skriptórií v juhonemeckej (najmä bavorskej a švábskej oblasti) od Bernharda Bischoffa.⁹⁹ Väčšina podobných štúdií však vznikla až po 2. svetovej vojne. Dodnes sú spracované najmä veľké cirkevné centrá, u ktorých je dokázaný, alebo sa per analogiam predpokladá veľký okruh pôsobnosti a šírenia foriem písma. Tak napríklad z veľkých centier bývalej Svätej ríše Rímskej sú spracované skriptória v Mondsee (C. Pfaff), Würzburgu (B. Bischoff a J. Hoffmann), Lorsch (B. Bischoff), Tegernsee (Ch. E. Eder).¹⁰⁰ Inšpiratívne a metodologicky prínosné môžu byť aj analýzy menších skriptórií, ako ukázala práca Karin Dengler-Schreiber o písárskej dielni kláštora v Michelsbergu.¹⁰¹ Predovšetkým pre účely komparácie je vhodné publikovanie ukážok písma z významných

---

⁹⁷ Detaily pozri v: BOYLE, L.: *Medieval Latin Palaeography. A Bibliographical Introduction*, Toronto – Buffalo – London 1984, s. 35–37.

⁹⁸ LÖFFLER, K.: *Die Sankt Galler Schreibschule*. Oxford 1929; HOLDER, A. – PREISENDANZ, K.: *Die Reichenauer Handschriften*. Leipzig – Berlin 1918; RAND, E. K.: *Studies in the Script of Tours*. Cambridge 1929–1934.

⁹⁹ BISCHOFF, B.: *Die südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit*. Leipzig 1940/80.

¹⁰⁰ PFAFF, C.: *Scriptorium und Bibliothek des Klosters Mondsee*. Wien 1967; BISCHOFF, B. – HOFMANN, J.: *Libri Sancti Kyliani: die Würzburger Schreibschule und die Dombibliothek im VIII. und IX. Jahrhundert*. Würzburg 1952; Bischoff Bernhard, Lorsch im Spiegel seiner Handschriften, München 1974, BISCHOFF, B.: *Die Abtei Lorsch im Spiegel ihrer Handschriften*. Lorsch 1989; EDER Ch. E.: *Die Schule des Klosters Tegernsee im frühen Mittelalter im Spiegel der Tegernseer Handschriften*. (= Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissanceforschung, Beiheft), München 1972.

¹⁰¹ DENGLER-SCHREIBER, K.: *Skriptorium des Klosters Michelsberg bei Bamberg, Michelsberg 1979*. Z iných štátov možno len ako príklady spomenúť: ROLAND, M.: *Buchschmuck in Lilienfelder Handschriften. Von der Gründung des Stiftes bis zur Mitte des 14. Jhs.*, Wien 1996; JAŹDŹEWSKI, K.: *Dzieła kaligraficzne mnicha Jakuba, kopisty skriptorium cysterskiego w Lubiążu z pierwszej ćwierci XIII. wieku*. In: *Studia źródłoznawcze* 21, 1976 19–44; MAŁECZYŃSKA, K.: *Recepcja książki francuskiej we Wrocławiu w XVI. w.* Wrocław 1968 a iné.

skriptórií, aké napríklad pre Veronu publikoval Giuseppe Turrini.¹⁰² Tieto publikácie už splňajú aj funkciu tabuľových edícií, ktorých materiál je vybraný na základe regionálneho, resp. lokálneho pôvodu. Z bývalej československej odbornej spisby sa tematike skriptórií vo všeobecnosti venovali dve štúdie I. Hlaváčka a J. Pražáka uverejnené v periodiku Studie o rukopisech I.¹⁰³ Výsledkom ojedinelého výskumu skriptória v rámci bývalého Československa sú práce Miroslava Flodra a Jana Bystrického o olomouckom skriptóriu, analyzujúce intenzívne 12. storočie a najmä obdobie pôsobenia biskupa Jindřicha Zdíka.¹⁰⁴

Poslednou úlohou z parížskeho zakladacieho zjazdu Medzinárodného výboru pre latinskú paleografiu bolo vyhotovenie generálneho repertória skratiek. V tejto oblasti možno za posledné polstoročie konštatovať azda najmenší pokrok. Stále sa po celej Európe využíva klasický slovník skratiek Adriana Capelliho, ktorý síce vyšiel v Miláne v roku 1929, ale ktorý vychádza stále znovu v reprintových vydaniach.¹⁰⁵ Do budúcnosti sa zdá byť perspektívne vytvorenie veľkej databázy skratiek na internete. Výhodou tohto riešenia je možnosť neustálej inovácie a dopĺňania údajov. Prvý pokus o vybudovanie takejto databázy sprístupnil Olof Pluta na serveri univerzity v nemeckom Bochume. Žiaľ, aplikácia je určená pre MAC a nie pre všeobecne rozšírené PC.¹⁰⁶

Písmo vytvára individualita pisára a vníma ho individualita vedca, čo zapríčiňuje problémy pri nachádzaní exaktných kritérií a deliacich hraníc. Metódy paleografie môžeme prirovnať k metódam historika umenia alebo literárneho vedca – a nie bezdôvodne – veď písanie bolo v stredoveku umením (*ars*). Aj napriek tomu treba v blízkej budúcnosti očakávať dokončenie štandardizácie medzinárodných termínov a nomenklatúry. Zjednotený odborný jazyk a systém pomenovaní budú predpokladom pre väčšie medzinárodné projekty a komparácie.

Práve stredná a východná Európa začala v poslednom období vyvíjať zvýšenú aktivitu. Časť paleografov z tohto regiónu sa v roku 2002 spojila, aby založila akademickú sieť Latin Paleography Network – Central and Central-East Europe. Doteraz sa k projektu pripojili inštitúcie a jednotlivci z Nemecka, Poľska, Česka, Rakúska, Slovenska, Maďarska, Ukrajiny a Ruska. Prvý ročník spoločných aktivít sa sústredil na to, aby predstavil výskumy v jednotlivých krajinách za posledné obdobie, aby načrtnol možné témy spoločných výskumov a pokúsil sa navrhnúť jednotný terminologický slovník v rečiach zúčastnených krajín.¹⁰⁷ Akade-

¹⁰² TURRINI, G. (vyd.): Millennium scriptorii Veronensis. Dal IV al XV secolo. Esempi di scrittura veronese scelti dai preziosi tesori della Biblioteca capitolare di Verona con una introduzione italiana-inglese. Verona 1967.

¹⁰³ HLAVÁČEK, I.: Rukopisy, jejich funkce a čtenáři v Českém státě od nejstarších dob do husitství. In: Studie o rukopisech 12, 1973, 33–51; PRAŽÁK, J.: Ke studiu skriptórií a knihoven doby přemyslovské. In: Studie o rukopisech 12, 1973, 141–159.

¹⁰⁴ Pozri pozn. 21 a 23.

¹⁰⁵ CAPPELLI, A.: Lexicon abbreviaturarum. Dizionario di abbreviature latine ed italiane. Milano 1990.

¹⁰⁶ Adresa databázy je: <http://www.ruhr-uni-bochum.de/philosophy/projects/abbrev.htm>.

¹⁰⁷ Bližšie informácie budú od júna 2003 prístupné na internetovej adrese <http://www.ccp.org.hu/ani>.

mická sieť uvažuje do budúcnosti okrem klasickej formálnej analýzy identifikačných znakov skriptórií, resp. duku jednotlivých písárskych rúk aj o analýze písma ako kultúrneho a sociálneho fenoménu. Napríklad poznatok semiotickej analýzy neskorogotických písiem Pavla Spunara o takmer výhradnom používaní humanistického písma utrakvistami a neskorogotického katolíckymi, má dôležitú kultúrno-historickú výpovednú hodnotu.¹⁰⁸ Zdá sa, že nové témy latinskej paleografie budú mať blízko témam, považovaným dnes ešte za doménu klasickej historickej vedy.

MEDIEVAL LATIN PALEOGRAPHY IN „EAST“ EUROPE AND INTERNATIONAL PALEOGRAPHICAL COOPERATION

Juraj Šedivý

The continuity of codicological-paleographical research in Bohemia was represented after WWII by V. Vojtíšek, later J. Šebánek, M. Flodr and J. Bystřický from Brno, then P. Spunar, J. Pražák, F. Muzika, Z. Hledíková, I. Hlaváček, J. Spěváček, etc. Paleographers and codicologists were concentrated around the periodical „Studie o rukopisech“ (Studies about manuscripts), „Listy filologické“ (Philological Letters) and others. The youngest generation dealing with medieval paleographical problems is represented by H. Pátková from Prague and D. Havel from Brno.

The monography of professor A. Húščava deals with the problem of Latin paleography in Slovakia. Theoretical articles about paleography were presented at symposia in Námestovo (1985), Čingov (1990) and Modra-Harmónia (2002). There was paid systematic attention to the history of script by J. Sopko (bookish script), R. Marsina (document script), J. Spiritza (epigraphic script).

We have to mention Polish authors W. Semkowicz and A. Gieysztor. E. Potkowski, J. Kaliszuk and J. Soszyński deal both with codicology and paleography.

Hungariann specialized works have had longer tradition of paleographical research developed after WWII by I. Hajnal, L. Mezey, Zs. Jakó (lives in Romania), now L. Veszprémy, E. Madás and others. In the Balkans there have been profiled two national branches with regards to the historical relations to the Latin area – Croatian and Romanian (V. Novak, resp. Zs. Jakó, R. Manolescu). Leningrad (Sankt Peterburg) paleographical school established by O. A. Dobiaš-Roždestvenskaja was represented by A. D. Ljublinskaja, T. V. Luizova, V. L. Romanova, L. I. Kiseleva. O. Bleškina deals with Latin paleography at present time.

Cooperation in Europe is coordinated by the International Committee for Latin Paleography (CIPL). Central and East Europe have activated nowadays. The part of paleographers of this region have united in 2002 to establish academic network – Latin Paleography Network-Central and East Europe to intensify international cooperation. The work has been developed to publish a multilingual dictionary of paleographical terminology and the survey of research in this sphere during the last 25 years.

Translated by Ema Draškabová

---

¹⁰⁸ Za informáciu ďakujem prof. PhDr. P. Spunarovi, DrSc.

O ERBOVÝCH ZNAKOV ZO 14. AŽ 18. STOROČIA
(najmä na pečatiach mešťanov Modry, Pezinka a Svätého Jura
zo 16. až 18. storočia)

PETRA POSPECHOVÁ – JURAJ SPIRITZA

Pospechová, Petra – Spiritza, Juraj: About Coat-of-arms Signs from 14th to 18th Century (especially on the Seals of Modra, Pezinok, Svätý Jur citizens from 16th to 18th Century). Slovenská archivistika, Vol XXXVIII, No 2, 2003, p. 98–116

Authors pay attention to little known examples of civil heraldry-symbols and signs used by citizens-of West-Slovakia towns Modra, Pezinok, Svätý Jur in 14th to 18th century instead of coat-of-arms. There were presented 72 examples of prints of their seal rings preserved in a sphragistic form on testaments, various agreements, accounts and promissory notes. These identify citizens who did not belong to nobility by the geometrical forms, craft symbols (professions) and other symbols completed by the initials of the users.

Slovakia. Auxiliary historical sciences. Heraldry. Sphragistics.

Mgr. Petra Pospechová, Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Dolná ul. 140, 900 01 Modra

PhDr. Juraj Spiritza, Ul. planét č. 6, 821 02 Bratislava

Záujem o heraldiku si zachováva, a to napriek mocnejšej vitalite a samozrejmosti vnímať pečate ako jej *testes temporis acti*, viac-menej nemennú neúplnú podobu. Heraldici, štátna správa (zastúpená od roku 1975 heraldickou komisiou ministerstva vnútra), takisto obce spolu so *Združením miest a obcí Slovenska*, iné právnické osoby aj novinári pri sprostredkovaní informácií či šírení dezinformácií venujú pozornosť temer výlučne erbom historických rodov, obnovovaniu erb-ov miest a obcí, prípadne kreovaniu erb-ov vyšších územnosprávnych celkov, cirkevných hodnostárov, farností, cirkevných zborov a štátnych a iných ustanovizní. Z novotvarov vzbudili pozornosť okrem iných erb-ové pečate a heraldické emblémy *Burzy cenných papierov v Bratislave*, *Slovenskej informačnej služby* (so sovami držiacimi rozpätými krídlami štít so štátnym znakom) aj *Zboru väzenskej a justičnej stráže*, v ktorom prevzali postavenie nosičov štítu patróni väznenstva sv. Hypolit a sv. Michal.

Po roku 1989, keď sa uvoľnili dovtedy tlmene oblasti heraldickej tvorby, prejavil sa i záujem občanov o vytvorenie a používanie [zvyčajne hovoriacich] občianskych erb-ov, ktoré ... nadviazali na dávnu tradíciu mešťianskych erb-ových znamení. Na mešťianske erb-ové znaky,¹ čiže na mimošľachtickú heraldiku, ako-

¹ VRTEL, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky. Martin 1999 (ďalej len Osem storočí), s. 256. V zhode so Synonymickým slovníkom slovenčiny (Bratislava 1995, s. 965) sme

by sa ale zabúdalo. Napriek starobylosti a existencii rozmanitých a početných príkladov použitia, vzbudila táto časť heraldiky doteraz nepatrný bádateľský záujem. Primäla iba výnimočne niekoho z heraldikov k zverejneniu znalostí o nej² a ostáva v ústraní.

Erbové znaky mešťanov na pamiatkach kultu mŕtvych

Mešťania, hoci im chýbal armáles o povýšení do šľachtického stavu, začali používať rôzne symboly a znaky, a to v identifikačnej funkcii erbov, pomerne skoro. Ivan Chalupecký upozornil v spomenutej súvislosti na Juraja Ulenbacha, ktorý opustil svet živých na oktavu Božieho Tela, čiže 20. júna 1392.³ Pochádzal zrejme zo spišskej obce Veľbachy (teraz Bystrany v okrese Spišská Nová Ves), stal sa mešťanom Košíc a financoval stavbu kaplnky sv. Juraja v Kostole sv. Jakuba v Levoči, v ktorej ho napokon pochovali. Na náhrobnej doske z červeného mramoru ho sprítomňuje totiž okrem latinského epitafu s minuskulnými literami aj doprava naklonený štít s prevráteným dvojitém krížom, ktorého päťu pretína lomený (hadí) oblúk, vedierkovitá prilba s prikrývadlom nad štítom a sova (e Eule) ako hovoriaci klenot erbu.⁴ Sepulkrálie Juraja Ulenbacha-Veľbašského nie je ojedinelou pamiatkou svojho druhu. Robustné artefakty kultu mŕtvych zachovávajú tiež podoby erbových znakov (erbov) iných mešťanov vrátane tých, ktoré dostali za úlohu byť *ad infinitum* identifikačným znakom ich manželiek. Pripomíname ako príklady erbové znaky Augustína Cromera, fundátora kaplnky sv. Michala v Košiciach. V prímení tamojšieho mešťanostu znie doteraz spoločenský vzostup muža patriaceho sprvu k drobnejším obchodníkom (r Kramer). Náhrobná doska z roku 1472 hovorí o ňom latinským epitafom s minuskulnými literami, zároveň gotickým turnajovým štítom s jeho (asi) domovým znamením,⁵ podobným šikmému (ondrejskému) krížu, ktorého pravé rameno končí v polovičných strelkách. V pravej rázsoche kríža je minuskulné *a* (prvá litera nebožtíkovho mena), z ľavej rázsochy vyrastá položený latinský kríž s rozšírenými koncami; Gertrúdy, manželky Gregora Molnera (maliara vyučeného v sliezskom meste Wroclaw?), ktorú pochovali v Gelnici v roku 1489. Na náhrobnej doske v miestnom Kostole Narodenia Panny Márie upozorňuje na nebohú okrem nemeckého epitafu s minuskulnými literami aj (zaiste pôvodne domové) znamenie

---

neprevzali Vrteľov termín *meštianske erbové znamenie* a uprednostnili sme označenie *meštiansky erbový znak*.

² FEDERMAYER, F.: Meštianska heraldika na Slovensku (ďalej len Meštianska heraldika). In: Občianska heraldika – Civil Heraldry. Martin 2002 (ďalej len Občianska heraldika), s. 13–48. FEDERMAYER, F.: Rody starého Prešporka. Bratislava 2003.

³ CHALUPECKÝ, I.: Znaky a erby levočských mešťanov v 16. a 17. storočí. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Historica XLI. Bratislava 1995, s. 78 a 86.

⁴ SPIRITZA, J.: Svedectvo sepulkrálií z 12.–17. storočia (v tlači). Názor F. Federmayera, že meštianske erby s prilbou a klenotom mohli pochádzať z mimouhorskej vlasti používateľov (Meštianska heraldika, s. 18–19), koliduje práve pri ním spomenutom Jurajovi Ulenbachovi so skutočnosťou.

⁵ MYSKOVSKÝ, V.: Két régi síremlék a kassai dómban. In: Archeológiai Értesítő. Budapest 1888, s. 128–130.

s iniciálami *g m* patriaciami jej manželovi;⁶ Evy, manželky ťažiara Kristiána Stahleho, ktorá umrela 5. mája 1581. Na prístennom náhrobku umiestnenom druhotne v lapidáriu Starého zámku v Banskej Štiavnici vypovedá o nej okrem nemeckého epitafu s minuskulnými literami tiež erbový štít s nohou dravého vtáka s oblúkovito ohnutými pazúrami, turnajová prilba s rozvinutými prikrývadlami nad štítom a dvojica proti sebe obrátených perutí (naznačujúcich neúnavnosť bohatného patricija?⁷), každá s nohou lietajúceho dravca (orla symbolizujúceho hrdosť?) ako klenot erbu⁸; Jána Wolfa, veľkoobchodníka, ktorý prišiel na Spiš z Bratislavy a stratil život v roku 1625 ako štyridsaťpäťročný po zranení zbojníkmi. Rozmerné rezbársko-maliarske *laudatio funebris* (4 500 mm × 9 000 mm) zachováva v Kostole sv. Jakuba v Levoči pamiatku člena jej mestskej rady *nekrológiom* aj hovoriacim erbom s kráčajúcim vlkom (r Wolf), držiacim pred sebou vytasený meč⁹ – symbol autority, práva a sily. Tušil Ján Wolf v roku 1620 pri nahradzovaní dovtedajšieho erbového znaku s geometrickou zloženinou a iniciálami hovoriacim erbom,¹⁰ že meč symbolizoval pôvodne v starovekom Grécku všadeprítomnosť zla?¹¹ Zároveň s erbom Juraja Ulenbacha hlási sa do 14. storočia erb bratislavského richtára Jakuba II. Má takisto petrifikovanú podobu (na svorníku v pohrebnej kaplnke pristavovanej od roku 1361 ku Kostolu františkánov v Bratislave) a nad nakloneným štítom vedierkovitú prilbu s klenotom. V prítomnosti práve takej prilby (príznančnej pre koniec 13. storočia a začiatok 14. storočia), v identifikačnom znaku úspešného richtára vidí Ladislav Vrteľ dôkaz o jeho rytierskom stave a pravdepodobnej účasti na rytierskych turnajoch.¹² Bol teda rytierom tiež Juraj Ulenbach-Veľbašský?

Erbové znaky mešťanov na archívnych dokumentoch

Identifikačný znak iného richtára, a to Jána Hebenstreyta (ktorý zostavil v roku 1404 v Košiciach *Articuli communitatis*¹³) je namaľovaný v pravom dolnom rohu armálnej listiny kráľa Žigmunda z 31. januára 1423 pre Košice. Nielen tento typicky mešťiansky erbový znak bez prilby a klenotu je spätý s archívnym dokumentom. Identifikačné znaky ďalších mešťanov, v skutočnosti väčšina zo zachovaného celoslovenského súboru bola umiestnená v 16. až 18. storočí na spisomnene vyjadrenie zmien v majetkových a právnych vzťahoch, o vzniku alebo zániku nároku na mzdu za dohodnutú prácu či stavu splácania dlhu. Povedané

⁶ SCHÜRER, O. – WIESSE, E.: Deutsche Kunst in der Zips. Brno 1938, s. 81.

⁷ COOPEROVÁ, J. C.: Ilustrovaná encyklopédia tradičných symbolů. Praha 1999, s. 90.

⁸ PLICKOVÁ, E.: Banská Štiavnica. Martin 1973, obr. 13.

⁹ SPIRITZA, J.: Motív rodinnej genealógie na epitafoch zo 16. a 17. storočia. In: Genealogicko-heraldický hlas, Martin 2000, 1 (ďalej len GHH), s. 10–11.

¹⁰ CHALUPECKÝ, I.: c. d., s. 81.

¹¹ COOPEROVÁ, J. C.: c. d., s. 112–113.

¹² VRTEĽ, L.: Osem storočí, s. 101 a 108.

¹³ VÍZKELETI, A.: Die Mobilität der weltlichen Intelligenz im deutschsprachigen Raum des Spätmittelalterlichen Europas am Beispiel von Liebhard Eghenvelder, Stadtschreiber in Pressburg. In: KRIEGLEDER, W. – SEIDLER, A. – TANCER, J.: Deutsche Sprache und Kultur im Raum Pressburg. Bremen 2002, s. 222.

inými slovami, mešťania potvrdzovali ako pôvodcovia alebo svedkovia pravosť testamentov, manželských zmlúv, kúpnopredajných zmlúv, účtov aj dlžobných úpisov pečatami s erbovými znakmi.

Sepulkrálie Gertrúdy Molnerovej a Evy Stahelovej signalizujú, že jeden erbový znak mohol identifikovať okrem používateľa tiež s ním spríbuznené osoby. Vie sa, že identifikačné znaky mešťanov sa občas dedili.¹⁴ Vladimír Rábik, skúmajúc pôsobenie banskobystrického ťažiara Štefana Junga v 15. storočí, zistil, že rovnakým, len odchylné výtvarne stvárneným znakom sa preukazovali súčasne tri osoby. Gotický delený štít, v hornej polovici s dvomi mušľami a v dolnej s jednou, dopĺňali na prsteňovom pečatidle Štefana Junga majuskulné litery S I [Stephanus Iung] a na typárii jeho mladšieho syna Jakuba litery I I [Iacobus Iung]; poškodenie pečate staršieho syna Mikuláša odopiera informáciu o existencii iniciál M I na jeho typárii. Prítomnosť mušlí v erbovom znaku dvoch ťažiarov a kňaza vnútrozemského mesta spája V. Rábik s ojedinelosťou osvojenia si atribútu sv. Jakuba, patróna kostola v rovnomennej obci pri Banskej Bystrici bohatým rodom, ktorý obec získal.¹⁵

Ivan Chalupecký zachytil v Levoči viac ako dvesto erbových kreácií jej mešťanov. Väčšinu našiel v archívnom fonde Magistrát mesta Levoče, a to na pečatiach pritlačených na písomnosti v druhej polovici 16. a počas celého 17. storočia.¹⁶ Patria k nim tiež pečate levočských notárov nazvaných Františkom Žifčákom *humanistickými učencami*.¹⁷ Pri obnove ich biografických portrétov si všimol, že Jakub Gulden (doložený ako notár s prívlastkom *nobilis* v rokoch 1541–1552) používal pečatný prsteň s erbom šľachtického typu a iniciálami I G a iný s gemou, do ktorej bola vyrezaná antikizovaná hlava muža. Guldenov následník Daniel Türck-Turcius (zvolený v roku 1555 prvý raz za richtára a po roku 1567 pôsobiaci v Levoči znova ako notár) dal umiestniť vlastnú notársku značku (s dominujúcim antonským krížom s neprekríženými líniami¹⁸ a iniciálami D T) aj na pečatný prsteň. Jednu z línií notárskej značky nahradil ale na štíte erbového znaku ľaliou. Vyjadril ňou manželský zväzok s dcérou patricija Šebastiána Krupeka, ktorý dovážal do Levoče z Poľska najmä olovo, vyvážal meď a mal v erbe dve ľalie?

Po Türckovi sa stal levočským notárom Filip Queschin. Narodil sa v rodine obuvníka v medzičasom zaniknutom *Clossdorffe/Nameske* pri Spišskom Podhradí (okres Levoča). Pred návratom na Spiš bol rektorom školy vo Veľkom Šariši (okres Prešov). Používal tri rôzne prsteňové pečatidlá. S prihliadnutím na výskyt ich odtlačkov nevyklučuje F. Žifčák, že po 2. marci 1579, čiže po prijatí za

¹⁴ CHALUPECKÝ, I.: c. d., s. 80. Pozri obr. 27 (zdedené pečatidlo?)

¹⁵ RÁBIK, V.: Erb stredovekej banskobystrickej meštianskej rodiny Jungovcov. In: *Občianska heraldika*, s. 49–57.

¹⁶ CHALUPECKÝ, I.: c. d., s. 77.

¹⁷ ŽIFČÁK, F.: Leutschauer Notare als humanistische Gelehrten. In: ČIČAJ, V. – PICKL, O.: *Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. Bratislava 1998, s. 101–109.

¹⁸ VRTEĽ, L.: Heroldské a heraldické kríže. In: *Slovenská archivistika* (ďalej len SA). Bratislava 2002, 2, s. 85 a 87.

mešťana Levoče a nadväzujúcom ustanovení za jej notára, prestal používať erb šľachtického typu (s kráčajúcim levom) a preukazoval sa erbovým znakom s vynímajúcou sa *majuskulnou literou X* (= Ondrejský kríž). Mal aj gemu *s hlavou antickej ženy spodobenej z profilu a s prilbou*¹⁹ (grécka bohyňa Aténa ako symbol múdrosti?).

Prichodí pripomenúť, že pečatné prstene stredovekých aj ranonovovekých mešťanov boli nielen typármi, ktoré opakovane dávali možnosť preukázať odtlačkom erbového znaku do pečatného vosku, a to *manu propria*, vlastnú identitu. Pretože dostávali od zlatníkov podobu artefaktov z drahých kovov, považovali ich za šperky. Zhmotňovali dôstojnosť používateľov a tú, napriek nemalým rozdielom v sociálnom postavení, aspoň pri overovaní písomností zdanlivo zrovnoprávňovali. Nečudo, že mešťania nezabúdali na ne pri spisomňovaní poslednej vôle. Bratislavský mešťan Ulrich Wyder odkázal dokonca v roku 1458 pečatný prsteň *nasciturovi – dem kind, so noch in muter leyb ist*, ale s podmienkou, že sa narodí syn (*ist das aber ain tachter, so sol der ring in unser Frawen zech gevallen*).²⁰ Iní bratislavskí testátori odkazovali zlaté alebo strieborné pečatné prstene manželke (napr. Erazmus Barbierer v roku 1481), bratovi (napr. bývalý mestský komorník aj mešťanosta Pankrác Ruthnstockh v roku 1527), bratrancovi (napr. bývalý mešťanosta aj richtár Jakub Aigner v roku 1511). Neraz zrušili nepoužívanú vec pridaním ku kovom určeným na urobenie alebo pozlátenie kalicha (napr. Greymlin, vdova Jána Fleischa, mestského pisára v rokoch 1483–1489).²¹ Šperkovnice banskoštiavnických testátorov zo 16. storočia s prsteňmi z drahých kovov vrátane pečatných *s obrázkami ... a monogramami* (Matej Moldner odkázal v roku 1595 až tri také prstene),²² tiež testament majiteľa mlyna v Modre Pavla Bahra z roku 1621²³ svedčia, že pečatné prstene nielen bratislavských mešťanov boli z drahých kovov.

V marci 1647 spečatila vdova svätajurského obuvníka Juraja Männdla kvitančiu jeho bývalému dlžníkovi o zániku dlhu manželovým typárom (obr. 40). Pečatný prsteň zvonolejára Matiasa Orfandla použila jeho nevlastná dcéra Magdaléna 33 rokov po otcovom skone (roku 1791) ako vdova trnavského zvonolejára Karola Filgradera pri spečatení dlžobného úpisu pre zvonolejára

¹⁹ ŽIFČÁK, F.: Kancelária Levoče v druhej polovici 16. storočia. In: SA. Bratislava 1976, 2, s. 134 a 140.

²⁰ Archív hlavného mesta Bratislavy, Magistrát mesta Bratislavy, inv. č. 4n1 (Prothocollum Testamentorum ab Anno 1427 usque Annum 1529). Pozri: SPIRITZA, J.: Údaje o zlatníckych výrobkoch v najstaršom bratislavskom protokole testamentov ... In: Zborník Slovenského národného múzea – História 8. Bratislava 1968 (ďalej len Tamže), s. 179.

²¹ Tamže, s. 184, 187, 196 a 200.

²² Písomná informácia Márie Šorecovej-Čabákovovej zo Zvolena. Pozri: ČABÁKOVÁ, M.: Testamenty ako prameň poznania k dejinám Banskej Štiavnice v 16. storočí. Bratislava 1975 (Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, diplomová práca; ďalej len UK, FF, DP), s. 46.

²³ Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra (ďalej len ŠA B, pob. Modra), MMM, inv. č. 2719 a inv. č. 2726 (Liber ... Testamentorum, s. 227).

Kajetána Zadla.²⁴ Isto to neboli jediné manželove, (otcove) či otčimove typária použité v našich ranonovovekých mestách ich dedičkami. Spoločný testament pezinských manželov Štefana Gebharda a Anny z 1. decembra 1650 naznačuje, že v tom čase používali zrejme (niektoré) mešťanky pečatidlo s výlučne im patriacim erbovým znakom. Prípadné pochybnosti ruší viacslavný podpis Anny Gebhardovej pod pečaťou a výpoveď jeho počiatových litier A[nna] G[ebhardin] G[eborene] R[endingling] rozmiestnených v rohoch erbového znaku (so šiškou pínie symbolizujúcej plodnosť?; obr. 69).

Mnohotvárnosť erbových znakov mešťanov

Typová mnohosť erbových znakov levočských mešťanov priviedla I. Chalupeckého k ich rozčleneniu na *geometrické tvary*, ktorých konštrukčným prvkom je stredová zvislá čiara (brvno) prekrížená vodorovnými, šikmými alebo zakrivenými čiarami súvisiacimi pravdepodobne so starobylosťou zobrazovania *per formulas geometricales*;²⁵ *geometrické tvary kombinované s iniciálami používateľov*; *hovoriace erbové znaky*, ktoré mali tlmočiť prímene konkrétnych mužov; *symbols remesiel* (zamestnaní), ktoré sa udomácnili v podobe pracovného náradia a výrobkov tiež na mobiliári cechov; *iné symbols*, napríklad srdce prebodnuté šípom (šípmi), srdce s vyrastajúcimi kvetmi, ruža atď. vyjadrujúce v onej dobe známe ikonografické odkazy; *tradičné heraldické motívy*.

Erby nobiletovaných mešťanov považuje I. Chalupecký za *samostatnú kapitolu meštianskej heraldiky*. Odvoláva sa na fakt, že *naše mestá rozlišovali medzi statkárskou šľachtou, ktorú do mesta nepúšťali a medzi meštianskou šľachtou, ktorá aj po získaní armálesu ... pokračovala v ... živote mešťana ako kupec, remeselník, učiteľ ... Mestskí armálisti ... mohli zastávať aj mestské funkcie vrátane funkcie richtára*.²⁶

Frederik Federmayer uverejnil informáciu o erboch patricijov aj menej zámožných mešťanov žijúcich v 16. a 17. storočí v Bratislave, ktoré *... najbohatšie sú zastúpené na testamentoch a potvrdenkách*.²⁷ V Archíve hlavného mesta Bratislavy isto spoznal (nespomenul ale kvôli dobe vzniku?) kvitancie, ktorými potvrdzoval pred 5. aprílom 1456 prevzatie mzdy mestský notár Liebhard Egkenfelder. Odtlačky masívneho pečatného prsteňa na nich ohlasujú, že pečatné pole typária ohraničil zlatník výraznou plastickou linkou a do stredu erbového znaku umiestnil neskorogotický štít so širokým vpravo nahor smerujúcim plným vretenom. Štít lemujú sprava aj zľava tri stonky s kvetmi. Minuskulné litery *l e* nad ním vyjadrujú používateľove iniciály. Pretože pisár a skriptor Egkenfelder nebol remeselníkom a vreteno symbolizovalo v európskom stredoveku pokojný

²⁴ SPIRITZA, J.: Biografický slovník zvonolejárov činných na Slovensku v druhom tisícročí. Bratislava 2002 (ďalej len Biografický slovník), s. 57 a 75.

²⁵ STEJSKAL, K.: Středověké výtvarné umění. In: SPUNAR, P.: Kultura středověku. Praha 1972, s.177. Pozri: KADERÁVEK, F.: Geometrie a umění v dobách minulých. Praha 1935.

²⁶ CHALUPECKÝ, I.: c. d., s. 80.

²⁷ FEDERMAYER, F.: Erby bratislavských patricijov a mešťanov v 16. a 17. storočí (ďalej len Erby). In: Heraldika na Slovensku. Martin 1997 (ďalej len Heraldika), s. 90.

až rozjímavý spôsob života, malo tiež význam atribútu sv. Margaréty, azda sa nemusíme brániť myšlienke, že v erbovom znaku rezonuje nielen hlbavosť laického vzdelanca nastupujúceho humanizmu. Artefakt dala urobiť a jeho podobu pravdepodobne ovplyvnila matka Egkenfelderovej manželky, Margareta.²⁸

Doklady meštianskej heraldiky vo fondoch Archívu hlavného mesta Bratislavy aj v Súkromnom archíve Bratislavskej kapituly (spravovanom Slovenským národným archívom) poskytli F. Federmayerovi, vedno s erbami nobilitovaných vzdelancov meštianskeho pôvodu, osobitne lekárov,²⁹ oporu pre názor, že *používanie* [erbových znakov a erbov] ... *nebolo iba okrajovou záležitosťou a vo vtedajšej mestskej spoločnosti malo svoj význam ... Rovnaká situácia bola i v Svätom Jure, Pezinku ...* Identifikačné znaky, ktoré si ich nenobilitovaní používatelia *jednoducho ... zvolili sami*, rozčlenil, a to odchylné od I. Chalupeckého na *erby s kvetmi*, prevažne s rozkvitnutými ružami; *erby s remeselníckymi symbolmi*; *erby so symbolmi vinohradníctva*, ktoré vyčlenil z remeselníckych symbolov do osobitnej skupiny; *erby so symbolmi v tvare iniciál, písmen, značkových symbolov a rún*; *erby s heraldickými symbolmi a heroldskými figurami* šľachtickej heraldiky (gryf, kríž, lev, šípy atď.).³⁰

Pečate mešťanov Modry, Pezinka a Svätého Jura

Súpis archívnych dokumentov spisomnených pred rokom 1651 po nemecky a včlenených zväčša do *pisomných pozostalostí* magistrátov miest a mestečiek na Slovensku,³¹ takisto sprístupňovanie účtovnej agendy Pezinka zo 17. až 19. storočia prináša dôkazy, že aj mešťania vinohradnícko – remeselných komunit na úpätí Malých Karpát považovali používanie erbových znakov za samozrejmú. Na písomnostiach tvoriacich archívne fondy Magistrát mesta Modry (ďalej len MMM), Magistrát mesta Pezinka (ďalej len MMP), Magistrát mesta Svätý Jur (ďalej len MMSJ) aj regionálnu zbierku Písomnosti cechov (ďalej len PC) sú okrem pečatí s erbovými znakmi ich mešťanov tiež (najmä na *litterae missiles*) pečate s erbovými znakmi mešťanov inde. Napríklad bratislavskú provenienciu má štít s ozubeným kolieskom výrobcu vežových, izbových a vreckových hodín (*gross vnd kleiner Vhrmacher*) Wolfa Fuxa (domáhajúceho sa v januári 1661 u richtára Modry zaplattenia dlhu) aj pečať v liste, ktorý napísal v máji 1769 *physicus* Ján Justus Torkos o kontrole „apatéky“ v Modre.³² Počet nedovoľuje publikovať v Slovenskej archivistike všetky varianty zachytených meštianskych erbových znakov. V súlade s publikačnými možnosťami (a stavom bádania) rozhodli sme sa poukázať aspoň na príklady späté používateľmi so

²⁸ SPIRITZA, J.: Curriculum vitae bratislavského mestského notára a skriptora Liebharda Egkenfeldera. In: Zborník príspevkov k slovenským dejinám. Martin 1998, s. 200–201.

²⁹ HORVÁTH, P.: Nobilitácia a erby lekárov na Slovensku v prvej polovici 17. storočia. In: GHH, s. 17–22.

³⁰ FEDERMAYER, F.: Erby, s. 90–91. Porovnaj modifikované delenie štítových znamení. In: FEDERMAYER, F.: Meštianska heraldika, s. 20 a nasl.

³¹ SPIRITZA, J.: Sympóziu o úlohách výskumu nemčiny používanej písarmi v stredovekých a ranonovovekých mestských kanceláriách. In: SA. Bratislava 2000, 1, s. 196.

³² SA B, pob. Modra, MMM, inv. č. 1405 a inv. č. 1513.

spomenutými malokarpatskými mestami, a to na erbové znaky s geometrickými tvarmi a iniciálami (obr. 1 až obr. 14), na príklady so symbolmi remesiel (obr. 15. až obr. 55) a tiež s inými symbolmi (obr. 56 až obr. 72). Prevzali sme medzi ne aj erbový znak z Grinavy, súčasnej miestnej časti Pezinka, a výrečný identifikačný znak učiteľa z neďalekého Limbachu, ktorý zastúpil v roku 1663 limbašského vápeníka nemajúceho pečatidlo s erbovým znakom (obr. 47).

Obrázky sme zoradili v každej z troch skupín príkladov chronologicky. Všetky identifikuje rok spísomnenia archívneho dokumentu, na ktorom sa pečať nachádza, meno používateľa typária (erbového znaku) a údaje o uložení príslušného archívneho dokumentu (názov archívneho fondu, inventárne číslo). Mená používateľov pečatných prsteňov (erbových znakov) citujeme (pre germanistov!) v sprievodných textoch k obrázkom v transliterovanej neposlovenčovanej podobe. Preložili sme iba (dostupné) údaje o ich sociálnom postavení v meste.

Mešťania z Modry, Pezinka a Svätého Jura pečatili takmer vždy červeným voskom s rôznymi odtieňmi, málokedy svetlozeleným alebo tmavým až čiernym voskom. Vosk pritlačali typáriom (pečatným prsteňom) pod text s clonou aj bez nej. Sfragistické odtlačky erbových znakov majú diskové (okružle) alebo osemhranné, niekedy oválne pečatné pole so skutočným alebo opísaným priemerom 10 až 19 milimetrov, prípadne výškou 11 až 21 milimetrov. Ohraničuje ho plastická linka (dvojité linka) alebo perlovec, ojedinele veniec z listov. Nie je výnimkou vsadenie pečatného obrazu (erbového znaku) priamo do ničím neohraničeného pečatného poľa. Meno používateľa erbového znaku s označením miesta v sociálnom organizme mesta aj dôvodom prítomnosti pri overovaní pôvodnosti určitej písomnosti dáva na známosť obvyčajne jej text. Stretávali sme sa aj s podpismi svedkov a stručným oznamom o ich *statuse* vedľa pečate alebo pod ňou. Niektorí muži, napríklad Martin Andreades (Modra; 1645), Wolf Übelbacher (Pezinok; 1645), Samuel Schreiber (Svätý Jur; 1647), si dali svoje meno vpísať majuskulnými literami priamo do erbového znaku (obr. 66, obr. 36 a obr. 67). Ak sa prizvaný používateľ pečatidla spoľahol výlučne na výpoveď odtlačku v pečatnom vosku a overený text meno svedka nepripomína, vymretím pamätníkov jeho iniciály (aj znak) onemeli.

Pečate s meštianskymi erbovými znakmi sa líšia od erbových pečatí nobilitovaných mužov najvýznamnejšie tým, že *homo faber*, živiaci seba a rodinu ako remeselník, vinohradník, kupec či rektor školy, doktor medicíny, „apatekár“, „barbier“ atď., považoval repliku domového znamenia (označujúceho zrejme viac ako iba stavebný objekt, v ktorom mal domov³³) aj zamestnaneckú symboliku za výstižné a dôstojné vyjadrenie identity. Erbový znak pezinského mešťana Jakuba Widmana s levom a vinohradníckym nožíkom v jeho pravej prednej labe (na pečati z roku 1617; obr. 59), znak pezinského kolára Baltazára Grafa s levmi – nosičmi štítu (na pečati z roku 1640; obr. 31) aj znak modranského kožušníka Juraja Miklosseka s levmi – nosičmi štítu na pečati z roku 1695 (obr. 53) pripomínajú, že používatelia meštianskych erbových znakov spájali neraz vyslovene

³³ DÜLMAN, R. van: Kultura a každodenný život v raném novověku. (16.–18. století). Praha 1999, s. 13.

meštiansku zamestnaneckú symboliku s charakteristickými prejavmi šľachtickej heraldiky.

Azda príliš neodbočíme zmienkou o zvonolejárovi a delolejárovi Jánovi Michalovi Schneiderovi pôsobiacom na prelome 17. storočia a 18. storočia v Košiciach a o bratislavskom rodákovi Jánovi Augustínovi Christellim. Východoslovenský majster vkladal erbový štít s delovou hlavňou a dvoma zvonmi ako lejársky znak do výzdoby zvonov a mal ho tiež na pečatnom prsteni.³⁴ J. A. Christelli používal pečatidlo s erbom šľachtického typu aj iné s meštianskou symbolikou zdedeného remesla: na pečati z roku 1779 vyplňa erbový štít delo stojace na pažiti a mieriace dol'ava a tri pod jeho hlavňou navršené delové gule. Nad štítom je turnajová prilba a ako klenot zvon ohlasujúci, že Christelli nebol iba *tormentorum fusor*. Spoza štítu vyrastajú vojenské trofeje.³⁵

Odtlačky zaniknutých typárií (pečatných prsteňov) dokladajú, že meštianske erbové znaky nestrácali vitálnu čistotu vyjadrovania ani po rozkvetu v 17. storočí. Preto siaha výber príkladov z Modry, Pezinka a Svätého Jura až do 18. storočia poznačeného *úpadkom heraldického myslenia*.³⁶

Bolo by omylom myslieť si, že erbové znaky s jednoduchými geometrickými tvarmi oslovovali v 17. storočí súčasníkov menej zrozumiteľne. O opaku hovorí okrem iných osemhranné pečatné pole typária modranského „apatekára“ (obr. 12); zreteľne vyjadruje (ligatúrou litier Z O) od roku 1649, že patrí Zachariášovi Otthovi, ktorý (lieky) predáva (arabská štvorka ako štylizovaná časť atribútu ochrancu obchodu a kupcov Merkúra), a že má v bydlisku v onej činnosti primát (jednotkou končiace vodorovné rameno). O stotri rokov neskôr (1776) považoval modranský senátor Ján Gašpar už ale za potrebné *vysvetliť* atribút antického patróna vo svojom erbovom znaku pridaním samotného Merkúra do neho (obr. 14). Z dôvodov, ktoré isto netreba vymenúvať, nemôže chýbať medzi vybranými symbolmi remesiel vinohradnícky nožík s oblúkovou čepeľou, spojený zväčša s viničom a strapcom či strapcami hrozna. Týka sa to aj symbolov debnárov robiacich v malokarpatskej oblasti najmä sudy, kade a putne pre vinohradníkov, okrem nich ale tiež kade pre farbiarov, kade pre kúpeľníkov, súdky na múku, strelný prach aj na úschovu či prevoz iných pevných látok a tekutín.

Význam iniciál v erbovom znaku zdôrazňujú najmä pečate so zhodnými symbolmi, osvojenými ale rozdielnymi osobami. Napríklad vo Svätom Jure použili v rokoch 1603–1610 pečatné prstene s vyrytým vinohradníckym nožíkom (bez sekierkovitého výčnelku na tupej strane) medzi strapcami hrozna Valent Paumhackel, Šimon Zchäcter, Juraj Pogner aj Augustín Peck; prví dvaja dokonca súčasne 14. júla 1603 pri potvrdzovaní hodnovernosti druhopisu poslednej vôle Krištofa Kaima. Odlíšenie štyroch pečatí so zhodnými symbolmi príslušnosti k vinohradníkom umožňujú hlavne majuskulné monogramy v hlavách erbových znakov, a to P V (obr. 16), S Z (obr. 17), G P (obr. 18) a A P (obr. 19). Inou

³⁴ SPIRITZA, J.: Biografický slovník, s. 63.

³⁵ FEDERMAYER, F.: Meštianska heraldika, s. 39. ŠA B, Rod Mikley, kr. 2, fasc. 15; za upozornenie ďakujeme Radoslavovi Ragačovi z Bratislavy. Pozri: SPIRITZA, J.: Biografický slovník, s. 36.

³⁶ VRTEĽ, L.: Osem storočí, s. 189.

ukázkou zhody je býčia hlava, jeden zo symbolov ďalšieho z najstarších remesiel. Mal ju na pečatnom prsteni modranský mešťan Lukáš Leupoldt (1615) aj richtár Grinavy Viliam Stangrueber (1667). Prvého mäsiara pomenúvajú iniciály L L (obr. 22), druhého majuskulný monogram W S G (obr. 48). Výrečný znak mal v polovici 17. storočia pezinský mäsiar Wolfgang Kemeter. Umiestnil ho na štít rozdelený klinom na tri časti. V samotnom klíne sa vznášal (nad trojvrším) doprava obrátený mäsiarsky sekáč. Pravú hornú časť štítu vyplnila doľava obrátená býčia hlava, ľavú hornú časť doprava obrátená prasačia hlava.³⁷

Nechýbajú príklady, že erbové znaky dostávali, a to napriek tomu, že sa mali preukazovať nimi rozdielni muži, okrem rovnakej podoby tiež zhodné iniciály. Osemhranné pečatné pole typária svätajurského kupca Benedikta Hallsingera, doložené v roku 1603 (obr. 3) a rovnako ohraničené pečatné pole typária Baltazára Hermana, odosielateľa listu v roku 1610 richtárovi a mestskej rade Modry z Viedne (obr. 5), vyplňa takmer rovnaká geometrická konfigurácia so stredovým zvislým brvnom (z ktorého päty vyrastá na ľavej strane minuskulné *h*) a iniciály B H. Obidva znaky sa líšia iba detailmi: Hallsingerovo stredové brvno končí hore úplnou strelkou a Hermanovo iba polovičnou, nad Hallsingerovou strelkou sú dva okrúhle terčiky a pod ňou pretína brvno polkruh pripomínajúci literu C, Hermanovo brvno kríži asi v polovici vodorovné rameno. Námetová zhoda spája aj iné erbové znaky. Napríklad *Agnus Dei*, čiže Baránok so zástavkou ako symbol Kristovho ukrižovania bol okolo roku 1636 ústredným motívom erbového znaku modranského pastora Jakuba Huebera (obr. 64) aj pezinského mešťana Melchiora Seydendorfera okolo roku 1647 (obr. 68). Upriamujeme pozornosť tiež na podobnosti a rozdiely vo výzore erbových znakov pezinského mešťana Joachima Erbera z roku 1645 a rovnomenného pezinského obchodníka so železom (jeho syna?) z roku 1705.³⁸

Záver

Zameranie príspevku nás zbavilo povinnosti hovoriť o povýšení troch vinohradníckych mestečiek v 17. storočí na slobodné kráľovské mestá, o útrapách Modry počas protihabsburských stavovských povstaní, o zápase Pezinka s hrabivým Štefanom Iľsházim či spustošení Svätého Jura Osmanmi v roku 1663 a Rákocziho vojakmi v roku 1704. Vystačíme so zmienkou, že najstarší zo zverejňovaných príkladov vznikol v 15. storočí a najmladšia z pečatí je takrečeno *rovesníčkou* tolerančného ediktu Jozefa II. a zrušenia poddanstva v Uhorsku.

Spodobovanie erbových znakov mešťanmi Modry, Pezinka a Svätého Jura ovplyvňoval v turbulentnom ranom novoveku očividne tiež pôvod nejedného z rôznych končín Európy.³⁹ Nemôžeme opomenúť v tejto súvislosti ani ich čulé

³⁷ ŠA B, pob. Modra, MMP, inv. č. 1537. Pozri FEDERMAYER, F.: Meštianska heraldika, s. 32. VRTEĽ, L.: Heraldika mäsiarskych cechov na Slovensku. In: Mäsiarstvo a údenárstvo v dejinách Slovenska. Martin 1999, s. 231–249.

³⁸ ŠA B, pob. Modra, MMP, inv. č. 1537 a inv. č. 2515.

³⁹ V roku 1608 prijala Modra za mešťana Jána Ziermana z Talianska (MMM, inv. č. 1307), v roku 1618 sa stal jej notárom Tobiáš Beigler z Prešova (MMM, inv. č. 344), organistom Ján Holbeckh z Kulmbachu vo Voigtlande (tamže) atď. V roku 1648 bol rektorom školy

styky s odberateľmi malokarpatského vína neraz z ďaleka⁴⁰ a skutočnosť, že prešli ako tovariši alebo poslucháči univerzít nejednu krajinu a spoznali pritom tiež identifikačné znaky tamojších mešťanov na pečatiach, nad portálmi aj v kostoloch na sepulkráliách. Jeden z nich, budúci „apatekár“ Ján Grall dovandroval (po štvorročnom osvojení si „*apatekárskoho*“ *umenia* v Trnave) v roku 1650 až do severonemeckého prístavu Emden.⁴¹ Syn modranského gombičkára Jána Ruprechta (obr. 55) Gottlieb študoval v rokoch 1767–1772 v Jene. Zápisy v pamätníku *licenciáta teológie* svedčia, že získal predovšetkým v Nemecku dedikačné úsudky až od tristo teológov rôznych vierovyznaní a iných osobností. Dodávame, že v januári 1773 ho ordinovali za ev. a. v. farára v rodnom meste a od decembra 1782 bol pastorom v Pezinku.⁴²

Príslušnosť k societe archivárov nás primäla všímať si, či sú medzi držiteľmi erbových znakov tiež muži zodpovední za administratívu miest. Zistili sme, že pisár František Iglshofer sa preukázal v roku 1575 erbovým znakom, v ktorom dominoval štípený štít so šesťkrát delenou pravou polovicou, štyri razy delenou ľavou polovicou a srdcovým štítom (s ježom?); meno používateľa je kontrahované do majuskulného tria F I S nad štítom.⁴³ V erbovom znaku svätøjurského notára Valentina Becka dominoval v roku 1577 štít s dvoma skríženými majuskulnými literami V a tromi z nich vyrastajúcimi žaludmi v čiaškach; nad štítom bol monogram V B (obr. 57). Pezinský podnotár Matej Rainer použil v roku 1623 ako identifikačný znak štít so srdcom a z neho vyrastajúcimi tromi päťlúpeňovými kvetmi; nadštítovú tretinu osemhranného pečatného poľa rezervoval pre monogram M R (obr. 62). Modranský notár Ján Büringer je doložený v rokoch 1656–1658 o. i. pečatami s Pegasom, iniciálami I B nad okrídleným koňom a dvomi kvetmi pod ním (obr. 70). Notár rovnakého mesta Jozef Alagovich dal si o trinásť decénií neskôr do erbového znaku bociana stojaceho na trojvrší, prívratný polmesiac, hviezdu, iniciály I A a (ako prejav protiosmanských tradícií rodu aj ako *signum* notára?) rameno so šablou (obr. 71). Mohli by sme citovať aj iné príklady.

Leon Sokolovský spomenul nedávno, že *slovo erb pochádza z nemčiny* [v ktorej] *der Erbe* znamená *potomok, dedič*, dá sa teda vnímať tiež ako dedičstvo. Napriek konštatovaniu, že znaky nositeľov (používateľov) na výsostných atribútoch, menovite na pečatiach majú *o stupeň nižšiu vypovedaciu silu*, lebo sú len ich bezfarebnou (jednofarebnou) reprodukciou, neupiera Leon Sokolovský erbovým znakom mešťanov príslušnosť k predmetu heraldiky, lebo tá *skúma všetko ... čo ... s erbom súvisí*. Veríme, že erbové znaky mešťanov sa dočkajú

vo Sv. Jure Ján Krištof Dürsch z Norinbergu (MMSJ, inv. č. 5641) atď. Pozri: POSPECHOVÁ, P.: Novoprijatí mešťania v mestách Modra, Pezínok a Svätý Jur v 17. storočí. Bratislava 2001, UK, FF, DP.

⁴⁰ ŠA B, pob. Modra, MMM, inv. č. S 21 (Šumperk na Morave); tamže, MMSJ, inv. č. 1208 (Opole v Sliezske) atď.

⁴¹ ŠA B, pob. Modra, MMM, inv. č. 166 a inv. č. S 31.

⁴² Písomná informácia Jörga-Ulricha Fechnera z Bochumu. Pozri: ŠA B, pob. Modra, fond Ev. a. v. nemecký cirkevný zbor v Modre, inv. č. 19, s. 24.

⁴³ ŠA B, pob. Modra, MMSJ, inv. č. N 19. Testament svätøjurčanky Barbory Maurerovej odpsal Iglshofer z knihy testamentov Viedne, kde pôsobil ako *Statschreiber*.

zmeny z pasívnych svedkov minulosti na predmet a zdroj historického poznania,⁴⁴ že meštianska heraldika prestane byť *terra incognita* slovenskej heraldiky.⁴⁵

ÜBER WAPPENZEICHEN AUS DEM 14. BIS 18. JAHRHUNDERT
(BESONDERS AUF DEN SIEGELN DER BÜRGER VON MODRA, PEZINOK
UND SVĚTÝ JUR AUS DEM 16. BIS 18. JAHRHUNDERT)

Petra Pospechová – Juraj Spiritza

Die Autoren lenken das Augenmerk auf ein wenig bekanntes Beispiel der außeradligen Heraldik, also auf verschiedene Symbole und Zeichen, die von Bürgern, die keinen Armáles (Adelsbrief in ehemaligen Ungarn) über die Erhebung in den Adelsstand besaßen, in der Identifikationsfunktion der Wappen verwendet wurden und zwar schon seit dem 14. Jahrhundert. Sie erinnern in diesem Zusammenhang daran, dass die Kennzeichen der Bürger in der Slowakei nicht nur auf Denkmälern des Totenkultes (Sepulkralien), sondern vor allem und in großer Anzahl in Form von Siegeln auf Testamenten, Eheverträgen, Kaufverträgen, Rechnungen, Schuldverschreibungen und Schriftstücken, die von Archivaren als *litterae missiles* angesehen wurden, erhalten geblieben sind.

Siegelringe, auf denen die Bürger von ihnen benutzte Kennzeichen darstellen ließen, waren nicht nur Typarien. Da sie von Goldschmieden die Form von Artefakten aus Edelmetallen erhielten, galten sie auch als Schmuck. Sie vergegenständlichten zugleich die Würde ihrer Besitzer, die sie, trotz großer Unterschiede in ihrer sozialen Stellung, zumindest bei der Beglaubigung von Schriftstücken scheinbar gleichstellten. Kein Wunder, dass die Bürger ihre Siegelringe auch bei der schriftlichen Abfassung der eigenen Testamente nicht vergaßen. Der Bürger von Bratislava (Preßburg) Ulrich Wyder vermachte ihn sogar, und das im Jahr 1458, dem *Nasciturus*, „dem kind so noch in muter leyb ist“, vorausgesetzt, dass ein Sohn geboren würde.

Die Identifikationszeichen der Bürger wiesen mannigfaltige Formen auf. Zu den ältesten gehören geometrische Formen, deren Konstruktionselement die senkrechte Mittellinie, gekreuzt mit anderen waagerechten oder schrägen Linien (zusammenhängend wahrscheinlich mit der Altehrwürdigkeit der Darstellung *per formulas geometricales*) und geometrische Formen, die mit den Initialen der Benutzer dieser Zeichen kombiniert sind. Die sog. redenden Zeichen sollten den Zunamen konkreter Männer vermitteln. Häufig wurden als Kennzeichen Symbole der Handwerke (Berufe), die sich in Form von Arbeitsgerät und Erzeugnissen auch auf dem Mobiliar der Zünfte einbürgerten, andere Symbole (etwa ein von einem Pfeil durchbohrtes Herz), die in jener Zeit allgemein bekannte ikonographische Hinweise (Verweise), sowie traditionelle heraldische Symbole und heraldische Figuren der adligen Heraldik (Kreuz, Löwe, Bär,

⁴⁴ SOKOLOVSKÝ, L.: Erb ako predmet a zdroj historického poznania. In: Heraldika, s. 20–35.

⁴⁵ FEDERMAYER, F.: Meštianska heraldika, s. 13–14.

Pfeile usw.) ausdrückten, verwendet. Aus der großen Zahl der Kennzeichen der Bürger von Modra (Modern), Pezinok (Bösing) und Svätý Jur (St. Georgen), die sich in sphragistischer Form auf Schriftstücken der genannten drei Städte aus dem 16. bis 18. Jahrhundert erhalten haben, präsentieren die Autoren 72 Beispiele mit geometrischen Formen (Abb. 1–14), mit Handwerkssymbolen (Abb. 15–55) und sog. anderen Symbolen (Abb. 56–72). Die Abbildungen sind in jeder der drei Gruppen chronologisch geordnet. Alle werden identifiziert durch das Jahr der schriftlichen Abfassung des Archivdokuments, auf dem sich das Siegel befindet, den Namen des Benutzers des Typariums sowie Angaben über die Aufbewahrung des betreffenden Archivdokuments (Name des Archivbestands, Inventarnummer). Die Namen der Benutzer der Kennzeichen werden in den Begleittexten in der transliterierten, also der ursprünglichen Form angeführt. Danach folgen (zugängliche) Angaben über die soziale Stellung des betreffenden Bürgers.

Es ist eine Fülle von Beispielen bekannt, dass Frauen die Siegelringe (Typarien) ihrer Ehemänner oder Väter benutzten. Das gemeinsame Testament des Bürgers von Pezinok Stephan Gebhard und seiner Frau Anna vom 1. Dezember 1650 lässt erkennen, dass zu jener Zeit zumindest einige Frauen (nicht dem Adel angehörend!) ein Typarium mit einem ausschließlich ihnen gehörenden Kennzeichen besaßen. Etwaige Zweifel daran beseitigen die Unterschrift Anna Gebhards unter dem Siegel und die Anfangsbuchstaben A[nna]G[ebhardin] G[eborene] R[ending], die in den Ecken ihres Identifikationszeichens (mit dem Pinienzapfen, der Fruchtbarkeit symbolisiert; Abb. 69) verteilt sind.

Die Autoren verweisen ausdrücklich darauf, dass unter den Benutzern von Siegelringen (Typarien) in Modra, Pezinok und Svätý Jur auch die Stadtschreiber nicht fehlten. Als Beispiele führen sie u.a. Valentin Beck (Notar von Svätý Jur 1577, Abb. 57), Matias Rainer (Unternotar von Pezinok 1623, Abb. 62), Johannes Büringer (Notar von Modra in den Jahren 1656–1658, Abb. 70) und Josephus Alagovich (Notar von Modra 1785, Abb. 71).

Übersetzt von Ute Kurdelová

Obr. 1: 1543, Wolff Mager – člen mestskej rady, MMSJ, inv. č. N 10

Obr. 2: 1602, Wenczeslau Laczkho, MMSJ, inv. č. N 48

Obr. 3: 1603, Benedict Hallsinger – kupec, MMSJ, inv. č. N 53

Obr. 4: 1608, Matthes Schmiedel – člen mestskej rady, MMSJ, inv. č. N 67

Obr. 5: 1610, Balthasar Herman, MMM, inv. č. 1364

Obr. 6: 1614, Jeremias Kieperger, MMSJ, inv. č. N 67

Obr. 7: 1616, Balthauser Segner – člen mestskej rady, MMSJ, inv. č. N 82

Obr. 8: 1618, Georg Kastner, MMP, inv. č. 1534

Obr. 9: 1631, Hans Käpler – člen mestskej rady, MMP, inv. č. 1536

Obr. 10: 1634, Hieronimus Hochmayr, MMM, inv. č. 2721

Obr. 11: 1638, Michael Leichtenperger, MMM, inv. č. 2719

Obr. 12: 1649, Zacharias Oth – „apatekár“, MMM, inv. č. 1393

Obr. 13: 1716, Jeremias Nesterer – komorník, MMP, inv. č. 2499

Obr. 14: 1776, Joannes Caspar – člen mestskej rady, MMM, inv. č. 2714

Obr. 15: 1530, Hans Henisch, MMSJ, inv. č. N 8

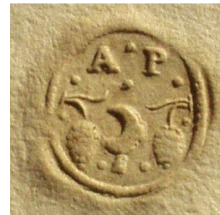
Obr. 16: 1603, Valtin Paumhackel, MMSJ, inv. č. N 55

Obr. 17: 1603, Simon Zehäcter, MMSJ, inv. č. N 55

Obr. 18: 1605: Georg Pogner, MMSJ, inv. č. N 62

Obr. 19: 1610, Augustin Peck, MMSJ, inv. č. N 71

Obr. 20: 1609, Michael Gutenberger, MMSJ, inv. č. N 70

Obr. 21: 1610, Hans Obermayer – krajčír, MMSJ, inv. č. N 71

Obr. 22: 1615, Lucas Leupoldt – mäsiar, PC, inv. č. 39

Obr. 23: 1618, Görgl Keller – debnár, MMP, inv. č. 1534

Obr. 24: 1618, Hans Fridrich – zámočník, MMP, inv. č. 1534

Obr. 25: 1618, Mert Mang – farbiar, MMP, inv. č. 1534

Obr. 26: 1622, Martynus Pongracz, MMP, inv. č. 1535

Obr. 27: 1627, Mihal Royner, MMM, inv. č. 2721 (zdedené pečatidlo?)

Obr. 28: 1634, Georg Schreiber – mäsiar, MMM, inv. č. 2721

Obr. 29: 1638, Ludwíg Nulff – murár, MMM, inv. č. 2719

Obr. 30: 1638, Thomas Eisenthaler – sklenár, MMM, inv. č. 2719

Obr. 31: 1640, Balthazar Graf – kolár, MMP, inv. č. 1537

Obr. 32: 1642, Peter Schickenrüter, MMP, inv. č. 1537

Obr. 33: 1642, Simon Brunning, MMP, inv. č. 1537

Obr. 34: 1643, Hanns Vhr – murár, MMSJ, inv. č. 1621

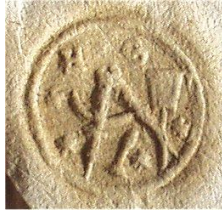
Obr. 35: 1645, Iacob Englmayr – garbiar, MMP, inv. č. 1537

Obr. 36: 1645, Wolff Vbelbacher – garbiar, MMP, inv. č. 1537

Obr. 37: 1645, Hanns Jochmann – debnár, MMP, inv. č. 1537

Obr. 38: 1646, Hanns Stefan – debnár, MMP, inv. č. 2513

Obr. 39: 1647, Iohan Sentey – krajčír a mestský kapitán, MMP, inv. č. 1537

Obr. 40: 1647, Georg Männdl – obuvník⁴⁶ (pečatidlo použila vdova), MMSJ, inv. č. 1623

Obr. 41: 1649, Christoff Laitreiterer – kamenár, MMP, inv. č. 2513

Obr. 42: 1650, Hanns Klein – tehliar, MMP, inv. č. 2510

Obr. 43: 1650, Thomas Herchel – kováč, MMP, inv. č. 2513

Obr. 44: 1651, Georg Hämbl – obuvník, MMP, inv. č. 2569

Obr. 45: 1654, Hanss Teillenberger – kováč, MMP, inv. č. 2663

Obr. 46: 1654, Georg Haydeker – pekár, MMP, inv. č. 2720

Obr. 47: 1663, Michael Conrad – učiteľ (M[agister] S[acro] S[anctae] T[heologiae]), MMP, inv. č. 2481

Obr. 48: 1667, Wilhelm Stangrueber – richtár v Grinave, MMSJ, inv. č. 1640

⁴⁶ I. Chalupecký (c. d., s. 79 a 89) považuje zhodný erbový znak za *hovoriace* vyjadrenie prímenia levočského mešťana Gregora Ziebocka (= Capa).

Obr. 49: 1668, Georg Künstler – debnár, MMSJ, inv. č. 1642

Obr. 50: 1684, Georg Liepman – kolár a mestský komorník, MMP, inv. č. 2600

Obr. 51: 1686, Andreas Ladreutter, MMP, inv. č. 2517

Obr. 52: 1690, Christian Rauts – puškár, MMP, inv. č. 2517

Obr. 53: 1695, Georgius Miklossek – kožušník, MMM, inv. č. 2711

Obr. 54: 1706, Georg Wolff – tesár, MMP, inv. č. 2520

Obr. 55: 1776, Joannes Ruprecht – gombičkár, MMM, inv. č. 2705

Obr. 56: 1449, Wolfgang Khorbler – člen mestskej rady, MMSJ, inv. č. N 3

Obr. 57: 1577, Valentin Beck – notár, MMSJ, inv. č. N 23

Obr. 58: 1609, Melchior Seufrid – správca mestského špitála, MMP, inv. č. 1534

Obr. 59: 1617, Jacob Widmann, MMP, inv. č. 1534

Obr. 60: 1617, Blasius Schus, MMSJ, inv. č. N 84

Obr. 61: 1617, Valentin Püchler, MMSJ, inv. č. N 84

Obr. 62: 1623, Matthias Rainer – podnotár, MMP, inv. č. 1535

Obr. 63: 1624, Cristoff Tzandel – člen mestskej rady, MMP, inv. č. 1535

Obr. 64: 1636, Iacob Hueber – ev. a. v. farár, MMM, inv. č. 2719

Obr. 65: 1643, Caspar Rauselt, PC, inv. č. 112

Obr. 66: 1645, Martinus Andreades – farár slovenského ev. a. v. cirkevného zboru, MMM, inv. č. 2711

Obr. 67: 1647, Samuel Schreiber – člen mestskej rady vo Svätom Jure, MMM, inv. č. 1391

Obr. 68: 1647, Melchior Seydendorffer, MMP, inv. č. 1537

Obr. 69: 1650, Anna Gebhardin geborne Rendling, MMP, inv. č. 1538

Obr. 70: 1656, Johannes Büringer – notár, MMM, inv. č. 2714

Obr. 71: 1785, Iosephus Alagovich – notár, MMM, inv. č. 2706

Obr. 72: 1577, Oswald Schreiner, MMSJ, inv. č. N 23 (zaradený dodatočne)

Autor fotografií: Matúš Turcsány

DISKUSIA

KONZERVAČNÁ KÓPIA A DIGITALIZÁCIA ARCHÍVNYCH DOKUMENTOV

PAVOL TIŠLIAR

Tento príspevok sa zaoberá jednou z alternatív vyhotovovania konzervačných kópií. Nejde o návod ani recept ako na to. Skôr dáva do pozornosti využitie niektorých, dnes už ľahko dostupných možností. Vyštudoval som archívniectvo a nie informatiku. Vychádzať preto môžem jedine z vlastných, takmer päťročných skúseností s digitalizáciou dokumentov.

Digitalizácia archívnych dokumentov nepatrí v súčasnosti k niečomu výnimočnému, práve naopak. Táto myšlienka už aj v okolitých krajinách nadobúda praktický význam. Úspešní sú v tejto činnosti hlavne naši južní susedia v Maďarsku, kde sa v jednoduchšej podobe digitalizované archívne dokumenty sprístupňujú verejnosti.¹

Hoci sme si už zvykli, že oproti ostatným krajinám takmer vo všetkom zaostávame, predsa by však bolo vhodné o podobných projektoch aspoň uvažovať.

Nový archívny zákon a konzervačná kópia

Nový zákon o archívoch a registratúrach pri základných pojmoch kodifikuje pojem konzervačná kópia. Táto konzervačná kópia je charakterizovaná ako kópia archívneho dokumentu vyhotovená spravidla na mikrofilme s cieľom zachovať informáciu, ktorú archívny dokument obsahuje.² Hovoriť o tom, či je alebo nie je konzervačná kópia dôležitá, je úplne zbytočné. Jej potrebu nikto nespochybňuje, a to aj napriek tomu, že sa v súčasnosti ochrana archívneho materiálu sústavne zlepšuje. Mať poruke „záložnú kópiu“, ktorá v prípade poškodenia, straty, príp. zničenia originálu archívny dokument nahradí, je logické a správne.

Nový archívny zákon nariaďuje archívom vypracúvať program vyhotovovania konzervačných kópií. Hlavným koordinátorom by mal byť Slovenský národný archív (SNA).³ Archívom vyplýva povinnosť zabezpečiť vyhotovenie konzervačnej kópie najvýznamnejších archívnych dokumentov. Jednu konzervačnú kópiu budú archívy povinné zasielať SNA.⁴ Poverenie SNA ako „zberného centra“ bezpochyby vychádzalo z dôležitosti tohto archívu.

¹ Napr. CD-ROM Királyi könyvek I. 1.–9. kötet 1527–1647. Magyar Országos Levéltár Budapest.

² Z. č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov, § 2, ods. 10.

³ Tamže, § 7, písm. h).

⁴ Tamže, písm. i).

Archívny zákon upravuje aj podmienky prístupu archívneho dokumentu na štúdium. Pritom celkom správne sleduje v prvom rade jeho ochranu.

Archív by mal predkladať na štúdium originál archívneho dokumentu iba výnimočne. Má však povinnosť predložiť kópiu archívneho dokumentu ak:

- a) ide o archívny dokument, ktorý vznikol pred rokom 1526,
- b) obsahuje informácie, ku ktorým je obmedzený prístup,
- c) by pri štúdiu mohlo dôjsť k jeho poškodeniu alebo možnosti jeho poškodenia.⁵

Možnosti digitalizácie archívnych dokumentov

Pod pojmom digitalizácia archívnych dokumentov treba rozumieť súbor činností, ktorými sa vytvorí digitálna kópia archívneho dokumentu za pomoci výpočtovej techniky. Výstupom je súbor dát, ktoré možno za pomoci výpočtovej techniky ďalej spracovať.

Ako už bolo spomenuté, zákon určuje, že konzervačná kópia sa vyhotovuje spravidla na mikrofilme. Nezakazuje teda použiť iný spôsob výstupu ako mikrofilm. Práve digitalizácia môže mikrofilm nielen vhodne nahradiť, ale svojimi možnosťami mikrofilmovanie prevyšuje.

Digitalizovať obrazovú predlohu možno dvoma spôsobmi. Prvý a jednoduchší spôsob je použiť skener. V druhom prípade je možné použiť digitálny fotoaparát. V súčasnosti už túto techniku nájdeme aj v niektorých archívoch na Slovensku.

Skener možno charakterizovať ako „prenosnú kopírku“, ktorej výstupom nie je obrazová kópia v papierovej forme, ale digitálny súbor v počítači. Skener teda nemožno použiť bez toho, aby bol prepojený s počítačom, kde sa digitalizovaná podoba dokumentu počas skenovania ukladá na pevný disk. V súčasnosti je najbežnejší skener formátu A4 s nízkou nadobúdacou cenou. Pochopiteľne, vzhľadom na malý formát nie sú v archívoch veľmi využiteľné. Vhodnejšie by bolo uvažovať o skeneroch s väčším formátom – A3, prípadne A2. Naposledy menovaný formát je vhodný hlavne na digitalizáciu máp, plánov a rozmernejších archívnych dokumentov. V súčasnosti existujú rozličné typy skenerov, s rozličným rozlíšením. Od tých najjednoduchších s rozlíšením 600 × 600 dpi až po profesionálne s rozlíšením 2 400 × 2 400 dpi, ktoré skenujú aj diapozitívy.⁶

Digitálny fotoaparát je oproti skeneru mobilnejší. Nepotrebuje pre svoju činnosť prepojenie s počítačom. Používa buď vlastnú vnútornú pamäť (zvyčajne však má malú kapacitu), alebo pamäťové karty s rôznou kapacitou až do 1 Gb.⁷ Existuje niekoľko typov digitálnych fotoaparátov.

Najrozšírenejšie sú kompaktné fotoaparáty, ktoré sa delia do dvoch skupín – s pevným ohniskom (fix focus) a s premenlivým ohniskom, ktoré majú hlavne

---

⁵ Tamže, §12, ods. 3.

⁶ Rozlíšenie používané skenerom. Čím je hodnota vyššia, tým je kvalitnejší výstup v podobe digitalizovaného obrázku.

⁷ Vo vysokom rozlíšení sa na 1 Gb pamäťovú kartu zmestí do 500 snímok.

optický zoom.⁸ Na digitalizáciu dokumentov sú vhodnejšie práve fotoaparáty s premenlivým ohniskom. Tie ponúkajú možnosť optického priblíženia bez straty ostrosti. Pevné ohnisko totiž umožňuje len digitálny zoom, pri ktorom dochádza k určitej deformácii a nepresnostiam (napr. čiastočne rozmazaná snímka).

Cenovo sú podstatne drahšie digitálne fotoaparáty s jednookou zrkadlovkou. Tento typ fotoaparátov je v súčasnosti absolútna špička a digitálne fotografie sú ostré aj vo vysokom rozlíšení.

Oveľa praktickejšie je digitalizovať archívny dokument skenerom. Skener možno veľmi úspešne použiť na jednolistovú predlohu (originál). Naopak, úplne nevhodný je pri digitalizácii archívneho dokumentu s pevnou väzbou, napr. pri mestských knihách, kde by mohlo dôjsť k poškodeniu originálu (poškodenie väzby). Práve pri digitalizácii takéhoto dokumentu je vhodné použiť digitálny fotoaparát.

Spôsoby digitalizácie

Pri použití skenera máme na výber niekoľko základných režimov. Vzhľadom na to, že sú tieto režimy závislé od použitého softvéru, uvediem len najbežnejšie.

Režim COLOR je klasickým režimom, pri ktorom je originál naskenovaný vo farbe. V počítači je dokument zobrazený presne ako originál, s použitím 16,7 miliónov farebných odtieňov. Tento režim je na vyhotovenie konzervačnej kópie najvhodnejší. Dôležité je však správne nastavenie rozlíšenia. Z niekoľkoročných skúseností odporúčam rozlíšenie 400 dpi a viac. Pri nižšom rozlíšení je síce naskenovaný dokument na obrazovke monitora dobre čitateľný, avšak pri jeho reprodukcii sa na tlačiarňi objavujú viaceré nepresnosti, až nečitateľnosť.

Režim GRAYSCALE pracuje s odtieňmi šedej farby. Aj tento režim je vhodný na digitalizáciu archívnych dokumentov. Výhodou tohto režimu je menšia veľkosť výstupného súboru. Digitalizovaný obrázok je naskenovaný v 256 odtieňoch šedej farby. Aj v tomto prípade je potrebné použiť rozlíšenie od 400 dpi.

LINE ART pracuje v čiernobielym režime. Jeho výhodou je veľmi malá veľkosť naskenovaného súboru. Tento režim rozoznáva len bielu a čiernu farbu bez odtieňov a je vhodný napr. pre digitalizáciu dokumentov pre verejnosť. Na jednej strane je takto naskenovaný dokument dobre čitateľný, na druhej nenahrádza plnohodnotne originál. Tento spôsob digitalizácie použili a používajú napr. v susednom Maďarsku na vydávanie edície archívnych dokumentov z Maďarského krajinského archívu v Budapešti.⁹ To, že tento režim nevytvára veľké súbory, umožňuje zvyšovať rozlíšenie vysoko nad 400 dpi. Následne je vhodný aj na tlačové použitie.

Digitálny fotoaparát pracuje v podobných režimoch. Chýba však režim LINE ART. V prípade digitálnych fotoaparátov je dôležité správne nastavenie pixelov, čo priamo závisí od schopnosti prístroja. Dnes sú štandardnými 2,3 megapixelové digitálne fotoaparáty. Tieto fotoaparáty pracujú v maximálnych režimoch

---

⁸ ZOOM – dáva možnosť priblíženia objektu. Existuje optický a digitálny (softvérový).

⁹ Pozri poznámku č. 1.

1 600 × 1 280 pixelov,¹⁰ čo predstavuje približne rozlíšenie skeneru 150 dpi. Vhodnejšie sú teda prístroje s vyšším rozlíšením. Tie sú však aj cenovo náročnejšie. Kvalitné a vhodné na digitalizáciu archívnych dokumentov sú 4 a viac megapixelové digitálne fotoaparáty, pri ktorých je dokument digitalizovaný vo vysokom rozlíšení a vysokej kvalite. Pri digitálnych fotoaparátoch je možné použiť makrorežim, pri ktorom predlohu fotografujeme zo vzdialenosti menej ako 20 cm. Možno teda robiť aj detaily.

Základné výstupy digitalizovaného dokumentu

V súčasnosti prevládajú dva typy výstupných súborov, ktoré tvoria štandard pri skeneroch a digitálnych fotoaparátoch. Kvalitnejším je formát typu *.tiff, resp. *.tif. Tento typ sa v súčasnosti považuje za najkvalitnejší formát pre obrazový dokument. Druhým, známejším a obľúbenejším typom je formát *.jpg, resp. *.jpeg, ktorý má výhodu vo veľkosti. Zaberá omnoho menej miesta na disku. Formát jpg je špeciálny formát na kompresiu obrázkov.

Veľkosť súboru digitalizovaného dokumentu je priamo závislá od originálu. Menšiu veľkosť má napr. dokument obsahujúci text, väčšiu zase dokument obsahujúci napr. celofarebný obrázok.

V nasledujúcich tabuľkách sú uvedené veľkosti jednotlivých súborov pri rozlíšení 150 a 400 dpi vytvorené skenerom. Použitý bol farebný obrázok formátu A4.

formát: A4 režim:	150 dpi, 1 240 × 1 740 pix. veľkosť v Mb	400 dpi, 3 306 × 4 640 pix. veľkosť v Mb
COLOR	6, 17 Mb	43,89 Mb
GRAYSCALE	2,5 Mb	14,63 Mb
LINE ART	0,2657 Mb	1,84 Mb

Tab. 1. Porovnanie režimov a veľkosti súborov *.tiff v rozlíšení 150 a 400 dpi

formát: A4 režim:	150 dpi, 1 240 × 1 740 pix. veľkosť v Mb	400 dpi, 3 306 × 4 640 pix. veľkosť v Mb
COLOR	0,367 Mb	1,712 Mb
GRAYSCALE	0,354 Mb	1,452 Mb
LINE ART	–	–

Tab. 2. Porovnanie režimov a veľkosti súborov *.jpg v rozlíšení 150 a 400 dpi, s kompresiou kvality na 65%.

¹⁰ Počet zobrazených bodov na palec.

Z výsledkov jasne vyplýva, že konvertovaním kvalitne skenovaných súborov *.tiff na *.jpg možno získať takmer v rovnakej kvalite oveľa menšie súbory a ušetriť tak miesto v počítači. Pri formáte jpg sa takmer stiera rozdiel medzi režimom COLOR a GRAYSCALE. Treba však povedať, že tieto hodnoty sú prakticky pri každom dokumente individuálne. V režime LINE ART je komprimácia zbytočná. Nedosiahnu sa pri nej dobré výsledky. Komprimáciou totiž nezískame menší súbor, ale práve naopak. Formát jpg totiž nepracuje s dvoma farbami, ale automaticky súbor mení na 8 bit farieb. Preto sa konvertovaním do jpg výstupný súbor zväčšuje.

V tabuľke č. 3 sú uvedené veľkosti súborov z digitálneho fotoaparátu. Použitý bol rovnaký farebný obrázok veľkosti A4. Fotoaparát však na rozdiel od použitého skenera mal ako základný výstup súbory typu *.jpg. V tabuľke sa nachádzajú aj hodnoty kompresie týchto súborov pri 65% výstupnej kvalite.¹¹

formát: A4 režim:	1 600 × 1 208 pix., 24 bit farebná hĺbka veľkosť v Mb v zátvorkách jpg kompresia s kvalitou výstupu na 65 %
COLOR	1,126 Mb (0,193 kb)
GRAYSCALE (šedá)	0,760 Mb (0,167 kb)

Tab. 3. Porovnanie režimov a veľkosti súborov *.jpg digitálnym fotoaparátom.

Z uvedených tabuliek vyplýva, že viac miesta sa ušetrí pri použití digitálneho fotoaparátu. Treba však konštatovať, že veľkosť výstupných súborov je podmienená pomerne nízkym rozlíšením. To približne zodpovedá, ako už bolo spomenuté, rozlíšeniu skenera 150 dpi. Preto aj kvalita týchto digitalizovaných snímok je pomerne slabá.

Úprava digitalizovaného dokumentu

Digitálny dokument má jedinečnú vlastnosť. Môžeme ho pri použití počítača a príslušného softvéru upravovať. Okrem bežných a základných funkcií, ako je napr. zväčšovanie, zmenšovanie, možno za pomoci vhodného softvérového filtra napr. zvyšovať kontrast, jas, príp. teplotu farieb a pod. Občas nie je na škodu využiť možnosť dopísania vlastného textu (napr. poznámky, dopísanie signatúry, označovanie nečitateľných slov atď.), či vyňať a kopírovať časť dokumentu. Možností je skutočne veľké množstvo. Prácu dokáže uľahčiť hlavne možnosť použitia väčšieho kontrastu.

Ďalším zaujímavým spôsobom využitia digitalizovaných dokumentov je tzv. OCR (Optical Character Recognition). OCR je všeobecná skratka pre špecializovaný softvér, ktorý dokáže napísaný text „prečítať“ a uložiť ho napr. ako doku-

¹¹ Pri digitalizovaní bol použitý dig. fotoaparát Olympus Camedia C-120, s maximálnym rozlíšením 1 600 × 1 208 pix.

ment Word (*.doc), či bežný textový dokument (*.txt). Žiaľ, treba konštatovať, že použitie tejto možnosti pri archívnych dokumentoch je prakticky nemožné. OCR softvér, nech je akokoľvek kvalitný, v súčasnosti ešte nedokáže dôkladne prečítať ani len horší strojopis. Rukopisný text nedokáže prečítať vôbec. Jeho použitie a využitie je zatiaľ minimálne. V lepších prípadoch sa na jednej strane vyskytne niekoľko chýb, ktoré je potrebné ručne opraviť. To však pri obrovskom množstve archívnych dokumentov písaných strojom nie je z dôvodu časovej náročnosti absolútne možné.

Archivovanie a ochrana digitálnych dokumentov

V súčasnosti je azda najväčším problémom archivovanie dát. Súčasne používané archivačné médiá majú relatívne malú životnosť. Navyše sústavne sa zapa-sí s ich kapacitou, ktorej nie je nikdy dost'. Najväčším problémom je vybrať vhodné médium. Dôvod je veľmi jednoduchý. Vzhľadom na rýchle tempo rozvoja informatiky dnes nemožno s istotou povedať, aké nosiče sa budú používať trebárs za 10 rokov. Príkladom toho sú 5,25" „veľké“ diskety, ktoré už v súčasnosti prakticky nekúpate, nehovoriac o starých veľkých disketových mechanikách, ktoré sa dnes zohnať nedajú. Dáta uložené na týchto nosičoch za krátky čas nebude možno využívať vôbec. Podobný osud čaká aj ostatné nosiče. Skôr či neskôr ich nahradia nové, kvalitnejšie, s väčšou kapacitou, životnosťou a väčšou ochranou uložených údajov. Samozrejme, tento trend možno len privítať, problémom však je, čo s údajmi, ktoré máme uložené na starom nosiči. Jediným možným spôsobom je hádam sústavné obnovovanie (prekopírovanie) dát na nový nosič.

Digitalizáciou archívnych dokumentov vznikne množstvo súborov, ktoré bude potrebné uschovať. Pevné disky počítačov, hoci aj veľkokapacitné, nie sú vhodné na úschovu. Pri ich použití nikdy nie je isté, či nedôjde k ich zničeniu, príp. k nechcenému zmazaniu. Navyše, po istom čase dochádza k ich zaplneniu. Preto je potrebné uvažovať o inom spôsobe úschovy. Nazvime ju externou, keďže digitalizované kópie budú uložené mimo počítača. Nosič by mal byť na jednej strane praktický, na druhej finančne nenáročný. Zároveň by mal uchovávať údaje čo najdlhšie.

Úplne nevhodné by bolo ukladať dáta na magnetické nosiče, napr. bežné 3,5" diskety. Tie totiž nevyhovujú jednak kapacitne (cca. 1,44 Mb), jednak majú krátku životnosť. Navyše pomer cena/kapacita je príliš vysoká. V súčasnosti je tento nosič na ústupe. Vhodnejšie je uvažovať o optických nosičoch. Do úvahy v súčasnosti pripadajú CD-R disky a DVD-R, resp. DVD+R disky.¹²

Klasické CD-ROM nie je potrebné zvlášť predstavovať. Dnes patria medzi najviac používané médiá v oblasti archivovania dát. Ich nevýhodou je dnes už v podstate malá kapacita. V súčasnosti možno za veľmi nízku cenu (už prakticky nižšiu akou je cena 3,5" diskety) zakúpiť 74 min. (650 Mb) a 80 min. (700 Mb) CD-R. Pomer cena/kapacita je veľmi priaznivý. Renomovaní výrobcovia CD-R

¹² DVD-R a DVD+R médiá majú rozdielne formáty zápisu a nie sú kompatibilné. Potrebujú rozdielne napaľovacie mechaniky, ktoré tieto formáty zápisu podporujú.

diskov dnes uvádzajú až 100 rokov uschovania dát na týchto nosičoch (30 rokov pri prepisovateľných médiách CD-RW). Ak by to aj bola pravda, predsa je táto dĺžka pomerne krátka. Jednoznačnou výhodou je nízka nadobúdacia cena. Po určitom čase by sa museli dáta „prepáliť“. K archivovaniu na tento nosič potrebujeme CDR mechaniku, ktorá dnes nepredstavuje vysoké investície.

DVD-R a DVD+R disky sú veľmi podobné bežným CD-R diskom. Majú však omnoho väčšiu kapacitu, až 4,7Gb, čo približne predstavuje kapacitu takmer 7 CD-R 80 min. diskov. V súčasnosti ich cena prudko klesá, hoci ešte v prepočte nedosahujú taký výhodný pomer cena/kapacita ako bežné CD-R disky. V blízkej budúcnosti však určite CD-R disky nahradia. Archivovanie dát na tieto nosiče je podobné ako pri CD-R diskoch, zároveň sa rovnako uvádza 100 rokov úschovy dát na kvalitnejších značkových nosičoch. Pre archivovanie na tieto nosiče je potrebné použiť DVDR mechaniku. V súčasnosti ich je nepreberné množstvo. Všetky však majú spoločné jedno. Sú plne kompatibilné s bežnými CD-R diskami. Väčšina z týchto DVDR mechaník zároveň „napaľuje“ aj bežné CD-R disky. Preto by bolo hľadám vhodné uvažovať do budúcnosti a investovať skôr do nákupu síce drahšej, ale viac využiteľnej DVDR mechaniky.

Výhodou pri použití nosičov CDR a DVD-R (DVD+R) je zároveň to, že už raz uložené (napálené) údaje nie je možné náhodne zmazať. Iba ak poškodením celého nosiča. Existujú však aj prepisovateľné formy týchto nosičov – CD-RW, DVD-RW, DVD+RW, ktoré je možné niekoľkokrát zmazať a prepísať.¹³

Existujú samozrejme aj iné archivovacie médiá, napr. magnetooptické disky, páskové zariadenia, LS 120, ZIP a pod., tie však nemajú taký výhodný pomer ceny a kapacity ako bežné disky.

Nech sa však na archivovanie dát použije akýkoľvek nosič, vždy by mala byť prvoradá jeho ochrana. Preto by bolo vhodné vytvárať archivovanie dát na viacerých nosičoch. Pri kopírovaní digitalizovaného dokumentu nedochádza k nijakým stratám na kvalite, ako napr. pri vytváraní kópií na bežných kopírovacích strojoch. To dáva do budúcnosti možnosť vytvárať x záložných kópií.

Správa súborov

Na to, aby sme sa neutopili v množstve uložených dát, je nutné vytvoriť si systém správy archivovaných údajov. Nech už použijeme akýkoľvek dostupný databázový softvér, zmyslom správy by mala byť rýchla a prehľadná orientácia – vyhľadávanie. Samozrejme, na tento účel možno použiť aj klasické archívne pomôcky (register, inventár, katalóg), ktoré sú k originálnym archívnym dokumentom vypracované. Vhodnejšie by azda bolo vytvorenie nových registrov, ktoré by evidovali každý digitalizovaný dokument s presným určením jeho uloženia na konkrétnom nosiči a zároveň by odkazovali na „papierovú“ archívnu pomôcku.¹⁴

¹³ Niektorí výrobcovia uvádzajú až 1000-násobný prepis.

¹⁴ Na tento účel možno napr. využiť v súčasnosti zavádzaný softvér na inventarizovanie, ktorý má k dispozícii každý štátny archív. Jeho nevýhodou je, že o. i. nepodporuje, na rozdiel dnes už bežných databázových softvérov priamu digitalizáciu.

Využitie digitalizovaných dokumentov

Digitalizovaný dokument ponúka množstvo výhod a spôsobov využitia. Počnúc vytvorením konzervačnej kópie až po vydávanie tematických edícií digitalizovaných prameňov. Konzervačné kópie vo forme digitalizovaného dokumentu sú vhodné na štúdium, keďže nahrádzajú originál. Za pomoci tlačiarne je možné z takéhoto dokumentu vyhotoviť x kópií bez toho, aby sa ničil originál. Ako som už spomenul, výhodou je možnosť úpravy dokumentu, čo bezpochyby môže uľahčiť jeho spracovanie.

Späť do reality

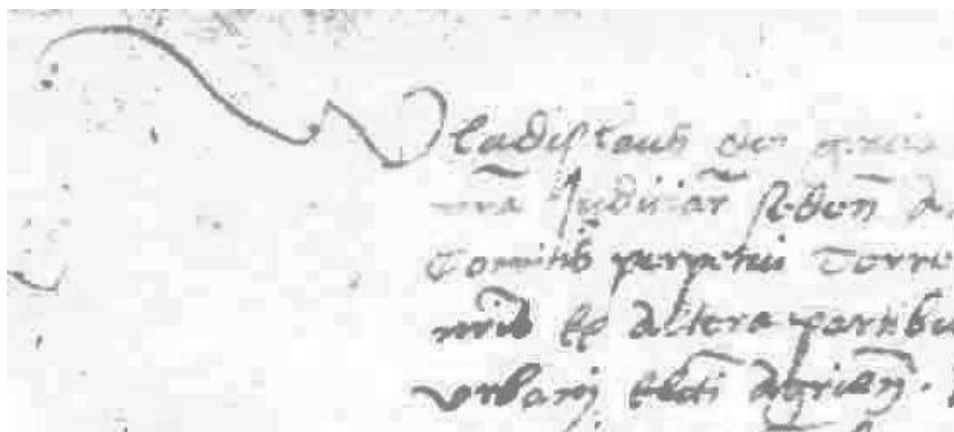
Realita v našich archívoch je v súčasnosti katastrofálna. Dnes sa celkom bežne pracuje na „počítačoch“, s ktorými som sa hrával ešte ako decko. Technické vybavenie našich archívov (česť výnimkám) je veľmi zlé. Ak chceme uvažovať o digitalizácii archívnych dokumentov, no nielen o nej, bude potrebné tieto obrovské nedostatky čo najskôr odstrániť. Nepostačuje uspokojiť sa s vedomím, že každý archív má aspoň jeden kvalitnejší počítač, na ktorom sa dá „normálne“ pracovať. To totiž vôbec nie je pravda.

Len pred nedávnom sa do našich archívov dostal nový softvér na inventarizovanie. Nie je žiadnym tajomstvom, že sa vo viacerých archívoch dodnes nevyužíva. Je to však pochopiteľné. Niet ho totiž ako nainštalovať (CD ROM mechaniku staré počítače nemajú) a zároveň nie sú na fungovanie dostatočne výkonné. V mnohých archívoch by sme ťažko hľadali napr. aj starý WIN95, pretože sa ešte stále používa verzia 3.11. Hoci nemožno pochybovať o vhodnosti špeciálnych programov a o ich využiteľnosti v archívoch, predsa si však myslím, že by bolo vhodnejšie, skôr než sa zavedie nejaký nový softvér, investovať do technického vybavenia. Tým sa určite predídete takpovediac trápny situáciám.

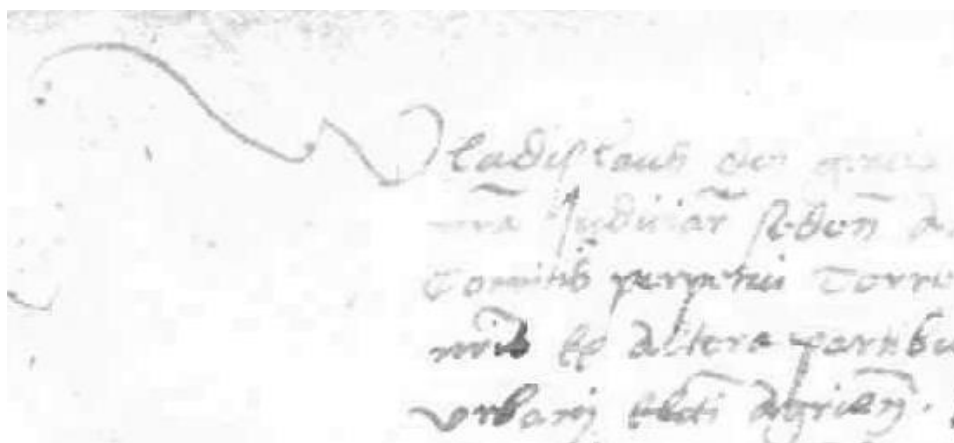
Od 1. januára 2003 sú všetky štátne archívy riadené odborom archívov a registratúr MV SR. Bude teda na odbore, aké stanovisko k tomuto akútnemu problému zaujme. Ak sa totiž ukáže, že je digitalizácia archívnych dokumentov najvhodnejším spôsobom vyhotovovania konzervačných kópií, tak prvým krokom jednoducho musí byť investícia do techniky.

Príloha

Použitie kontrastného filtra úpravou digitalizovaného dokumentu

s pridaním kontrastu

pôvodne

K DISKUSNÉMU PRÍSPEVKU P. TIŠLIARA
KONZERVAČNÁ KÓPIA A DIGITALIZÁCIA ARCHÍVNYCH DOKUMENTOV

JOZEF HANUS

Redakcia Slovenskej archivistiky ma požiadala o stanovisko k diskusnému príspevku P. Tišliara „Konzervačná kópia a digitalizácia archívnych dokumentov“. Zrejme ju viedli k tomu dva logické dôvody. Prvý bude asi ten, že sa už niekoľko desaťročí venujem problematike komplexnej ochrany archívnych dokumentov (konzervovanie, reštaurovanie, aplikačný výskum v tejto oblasti, mikrosnímkovanie – vyhotovovanie konzervačných a študijných kópií, ale aj problematike digitalizácie a pod.). Druhým dôvodom je zrejme skutočnosť, že pri príprave nového archívneho zákona¹ a príslušnej vyhlášky² som bol odborným garantom ustanovení týkajúcich sa ochrany archívnych dokumentov. A nech už sú názory na tieto legislatívne predpisy akékoľvek, som presvedčený, že z tejto oblasti sme do nich dostali všetky podstatné náležitosti, ktoré zásadným spôsobom prispievajú k zvýšeniu kvality ochrany archívnych dokumentov – za predpokladu dodržiavania zákona v praxi (čo by malo byť v civilizovanej a slušnej spoločnosti samozrejmosťou).

Predovšetkým chcem hneď na začiatku privítať uvedený diskusný príspevok a vyjadriť svoje potešenie nad tým, že sa o túto problematiku začínajú aktívne zaujímať mladí archívári. Je to prirodzené, pretože k novým informačným technológiám, ich využívaniu a mnohým výhodám, ktoré môžu poskytovať používateľovi (ktorý ich chce a vie využívať), majú oveľa bližšie ako mnohí z tých „dlhšie pracujúcich“ kolegov v archívoch, ktorí sa ich používaniu doteraz zdarne vyhýbajú alebo pre nich počítače predstavujú prinajlepšom vylepšený (ale predsa len príliš komplikovaný) písací stroj.

Aby sme sa predsa len dostali k meritu veci, rád by som na správnu mieru uviedol niektoré pojmy, ich výklad a aspoň stručne načrtol i problematiku, ktorá s tým súvisí.

Nový archívny zákon a konzervačná kópia

Konzervačná kópia archívneho dokumentu (ďalej len „konzervačná kópia“) je kópia archívneho dokumentu vyhotovená spravidla na mikrofilme s cieľom zachovať informáciu, ktorú archívny dokument obsahuje.³

Ako správne poznamenáva P. Tišliar, „hovoríť o tom, či je alebo nie je konzervačná kópia dôležitá, je úplne zbytočné; jej potrebu nikto nespochybňuje“. A nielen u nás, ale ani nikde na svete. Aké by však mala mať konzervačná kópia

¹ Zákon č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov zo 17. mája 2002.

² Vyhláška Ministerstva vnútra č. 628/2002 Z. z., ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov z 29. októbra 2002.

³ Zákon č. 395/2002 Z. z., §2, ods. 10.

vlastnosti? Predovšetkým verne zachytávať a poskytovať obraz originálu; ďalšou jej vlastnosťou by mala byť dostatočná trvanlivosť, okrem toho by bolo veľmi vhodné, keby jej podoba zaberala čím menej miesta. Po premietnutí týchto všeobecných požiadaviek do sveta reálnych technológií a materiálov sa v histórii ochrany archívnych dokumentov prepracoval celý civilizovaný svet k mikrografickej technike a mikrofilmu ako doteraz najvhodnejšiemu materiálu na vyhotovovanie konzervačných kópií. Ak hovoríme najvhodnejší – myslíme tým kombináciu stálosti a trvanlivosti nielen samotného materiálu konzervačnej kópie (životnosť kvalitatívne spracovaného mikrofilmu pri vhodnom uložení sa na základe testov urýchleného starnutia predpokladá niekoľko storočí), ale aj technológie jej vyhotovenia, možnosti vyhľadania a spätného získania požadovanej informácie v prístupnej a čitateľnej forme. A na to principiálne postačuje zdroj svetla a zväčšovacie sklo – všetko ostatné je len technické vylepšenie sprístupnenia požadovanej informácie. A tu sa dostávame k vysvetleniu, prečo príslušné ustanovenie obsahuje formuláciu „... konzervačná kópia je vyhotovená spravidla na mikrofilme ...“. Slovom „spravidla“ poukazujeme na mikrofilm ako na médium, ktoré je v súčasnosti považované za najvhodnejšie konzervačné médium, na druhej strane však nevyklúčujeme aj využitie a aplikáciu akéhokoľvek iného média a technológie, ktoré budú spĺňať horeuvedené požiadavky.

Tým chcem reagovať aj na konštatovanie P. Tišliara „... zákon určuje, že konzervačná kópia sa vyhotovuje spravidla na mikrofilme. Nezakazuje teda použiť iný spôsob výstupu ako mikrofilm. Práve digitalizácia môže mikrofilm nielen vhodne nahradiť, ale svojimi možnosťami mikrofilmovanie prevyšuje.“ A práve o poslednej citovanej vete musíme polemizovať a uviesť je na správnu mieru.

Na ilustráciu porovnania mikrofilmu a digitalizácie uvediem publikáciu *Digitalizácia ako metóda ochrany?*, ktorú vydala pred niekoľkými rokmi Európska komisia pre ochranu a sprístupňovanie.⁴ Jej slovenskú verziu prinieslo Fórum archivárov⁵ a Knižnica⁶. Uvediem z nej aspoň niekoľko myšlienok.

„Digitalizácia je bezpochyby problematikou, ktorá v súčasnosti viac ako čokoľvek iné fascinuje a priťahuje zodpovedných pracovníkov z oblasti ochrany dokumentov a fondov v archívoch a knižniciach. Možnosti sa zdajú byť neobmedzené, výhody sú zjavné a zo všetkých strán je tlak na využívanie nových médií na účely konzervovania a ochrany – niekedy v takom rozsahu, že na digitalizáciu

---

⁴ WEBER, H., Dörr, M.: *Digitization as a Method of Preservation?* European Commission on Preservation and Access, Amsterdam, Commission on Preservation and Access, Washington, July 1997. Translation from „Digitalisierung als Mittel der Bestandserhaltung? Abschlußbericht einer Arbeitsgruppe der Deutschen Forschungsgemeinschaft.“ *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie*, 44. Jg., Heft 1, 1997, S. 53–76.

⁵ HANUS, J.: Preklad publikácie H. Weber – M. Dörr: *Digitisation as a Method of Preservation?* European Commission for Preservation and Access Amsterdam, July 1997. Fórum archivárov, roč. XI, č. 5, máj 2000, s. 3–21; roč. XI, č. 6, 2000, s. 5–21.

⁶ HANUS, J.: Preklad publikácie H. Weber – M. Dörr: *Digitisation as a Method of Preservation?* European Commission for Preservation and Access Amsterdam, July 1997. Knižnica, roč. 2, č. 10 (2001), s. 548–552; Knižnica, roč. 2, č. 11–12 (2001), s. 619–626.

sú navrhnuté fondy, ktoré boli predtým určené na mikrofilmovanie alebo konzervovanie.

Avšak pre manažérov v oblasti ochrany je digitalizácia „vlkom v rúchu baránka“. Ako zaobchádzať – z pohľadu ochrany a konzervovania – s nosičom alebo médiom, ktoré je notoricky nestále a pre ktoré je 10 rokov dlhá doba? Aký zmysel má spoliehať sa na takúto techniku, keď sa obávame o uchovanie papierových materiálov postupne degradujúcich v priebehu 100 alebo 200 rokov? Uprostred tohto celého nadšenia z potenciálnych nových nosičov je nie vždy ľahké mať pevne na pamäti všetky výhody i nevýhody týkajúce sa danej problematiky.

Nemecká výskumná asociácia (Deutsche Forschungsgemeinschaft – DF) sa aktívne zúčastňuje na výskume v oblasti konzervovania a ochrane archívnych a knižničných materiálov. Pri udeľovaní grantových peňazí na projekty zastáva názor, že pri konzervovaní a ochrane by mal byť mimoriadny potenciál digitalizácie pre sprístupnenie materiálov kombinovaný so stabilitou mikrofilmu pre dlhodobé uloženie a uchovanie. Súčasná štúdia bola objednaná na preskúmanie vzťahu medzi týmito dvomi metódami, a na stanovenie spôsobu, ako by sa tieto dva postupy dali výhodne kombinovať. Výsledkom bola podrobná správa o technických požiadavkách a výhodách používania mikrofilmu ako základu pre digitalizáciu, ktorá ukazuje, akým spôsobom sa dá využiť to najlepšie z oboch spôsobov a dosiahnuť tak optimálne sprístupnenie, ako aj maximálnu ochranu.“

Napokon aj P. Tišliar vo svojom príspevku v časti Archivovanie a ochrana digitálnych dokumentov uvádza, že „V súčasnosti je azda najväčším problémom archivovanie dát. Súčasne používané archivovacie médiá majú relatívne malú životnosť. ... Vzhľadom na rýchle tempo rozvoja informatiky dnes nemožno s istotou povedať, aké nosiče sa budú používať trebárs za 10 rokov.“ Súhlasím a pripájam ďalší príklad z nedávneho sčítania ľudí v Spojených štátoch amerických. Pretože získané údaje, ktoré sú v elektronickej forme, sa budú môcť sprístupniť až o 70 rokov, rozhodli sa použiť – podľa ich názoru – najlepšie riešenie tohto problému. A tým je konverzia údajov z elektronickej formy na mikrofilm, z ktorého ich po uplynutí príslušnej lehoty budú môcť bez problému spätne digitalizovať.⁷

A ešte jeden pohľad na konzervačnú kópiu – po vyhotovení sa uloží na bezpečné miesto s vhodnými klimatickými parametrami – a ďalej sa nepoužíva. Tak by to malo byť v ideálnom prípade – a dokonca v mnohých krajinách to tak aj funguje. V iných sa však predsa len konzervačná kópia využije na vyhotovenie ďalšej kópie – študijnej, a až potom sa definitívne uloží. Tak, ako hovorí aj naša vyhláška, „Konzervačná kópia sa ukladá oddelene od archívneho dokumentu v osobitných ukladacích priestoroch“.⁸

Konzervačná kópia by sa mala vyhotovovať z definitívne usporiadaného a očíslovaného materiálu. A inštitúcia, ktorá ju vyrobí, musí garantovať jej pravosť, právnu silu a preukaznosť v prípadných legislatívnych úkonoch. Aby sme

⁷ HANUS, J.: Blíži sa sčítanie – čo na to hovoria archivári? Fórum archivárov, roč. XII., č. 3, marec 2001. s. 13–15.

⁸ Vyhláška č. 628/2002 Z. z., § 21, ods. 3.

náhodou nedospeli do situácie, ktorú spomína P. Tišliar: „Digitálny dokument má jedinečnú vlastnosť. ... Občas nie je na škodu využiť možnosť dopísania vlastného textu (napr. poznámky, dopísania signatúry) ... ,či vyňať a kopírovať časť dokumentu. Možností je skutočne veľké množstvo.“ K tomu naozaj niet čo dodať – možností je skutočne veľké množstvo. Akurát, že sa takéto možnosti nespújú vzťahovať na konzervačnú kópiu. A rovnako i nasledovná veta z jeho príspevku „Konzervačné kópie vo forme digitalizovaného dokumentu sú vhodné na štúdium, keďže nahrádzajú originál“.

V druhej časti spomínanej vyhlášky Ochrana archívnych dokumentov a registračných záznamov sa uvádza, že preventívnou ochranou je „vyhotovenie konzervačnej kópie archívneho dokumentu (ďalej len „konzervačná kópia“) a študijnej kópie archívneho dokumentu (ďalej len „študijná kópia“).⁹

Výpis alebo odpis ako kópiu archívneho dokumentu archív vyhotovuje zo študijnej kópie.¹⁰

A tak ma zrazu napadlo, že keby som bol napísal tieto dva posledné odseky hneď na začiatku, bol by som si mohol odpustiť celú doterajšiu diskusiu. Veď P. Tišliar má vlastne skoro vo všetkom pravdu. Dokonca v mnohom aj v pasáži „Späť do reality“.¹¹ Akurát, že sa to nevzťahuje na konzervačnú kópiu...

---

⁹ Tamže, §17, ods.2, písm. f.

¹⁰ Tamže, §21, ods. 2.

¹¹ K niečomu som sa už nedávno vyjadril – HANUS, J.: Konceptia komplexnej ochrany archívnych dokumentov (KOKOCAD). Fórum archivárov, roč. XIII, č. 10, December 2002, s. 12–23. – a niečo si ešte dovoľím exaktne prezentovať na základe prieskumu doterajšieho stavu vybavenia archívov výpočtovou technikou v najbližšej dobe – a možno zistíme, že nie vždy je na vine technika.

LITERATÚRA

RECENZIE A REFERÁTY

HISTORICA XLV. Pamätnica k 50. výročiu študijného odboru archívniectvo a pomocné vedy historické FiF UK v Bratislave. Univerzita Komenského, Bratislava 2002. 388 s.

Na prelome tisícročí si Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave pripomenula viaceré výročia, medzi ktoré sa dôstojne zaradilo aj 50. výročie vzniku študijného odboru archívniectvo a pomocné vedy historické. K tomuto jubileu sa úspešne podarilo zredigovať aj (takisto jubilejné) XLV. číslo zborníka *Historica*, o ktorý sa spoločne delia dnes už všetky tri katedry historických odborov FiF UK.

Ale po poradí. Príprava jubilea spomínaného študijného odboru začala oveľa skôr, aby sa naň mohli všetci dôstojne pripraviť. Samotné oslavy sa konali 22. septembra v poslednom roku druhého tisícročia. Pedagógovia i študenti odboru so svojimi kolegami si dôstojne pripomenuli desaťročia náročnej práce, štúdia, vedeckej a pedagogickej činnosti, ale aj bohatej spoločenskej činnosti.

Aby však stretnutie nezostalo len v myslí účastníkov, jeho organizátori a účastníci zanechali pre budúce generácie „monumentum aere perennius“ – jubilejný zborník.

Pozostáva z viacerých častí. V prvej sú uvedené príhovory a pozdravy dekana FiF UK doc. PhDr. Ladislava Kiczka, CSc. a vedúceho Katedry slovenských dejín FiF UK prof. PhDr. Jozefa Baďuríka, CSc. Obaja vo svojich príhovoroch vyzdvihli význam spomínaného študijného odboru i jeho vývojové etapy.

Osobitný príspevok k dejinám odboru však predniesol najpovolanejší – prof. PhDr. Jozef Novák, DrSc., dlhoročný vedúci oddelenia v rámci bývalej Katedry slovenských dejín a archívniectva. Od počiatkov študijného odboru „bol pri tom“, najprv ako študent, potom ako asistent, docent a profesor. Vo svojom príspevku priblížil, ako sa odbor konštituoval, aké prekážky musel prekonávať, ale aj aké výsledky za päťdesiat rokov dosiahol. Sebe vlastným humorom a nadhľadom pospomínal dobré, a snáď i niektoré zlé prípady, ktoré sa dotýkali odboru, jeho študentov či pedagógov. Nezabudol spomenúť aj dve (z jeho pohľadu) najvýznamnejšie osobnosti odboru – prof. Alexandra Húščavu a doc. Darinu Lehotskú, ktorí výrazne ovplyvnili jeho formovanie a prispeli k vedeckému i pedagogickému formovaniu archívniectva a pomocných vied historických na Slovensku. Popri nich hovoril aj o ďalších starších i mladších pedagógoch, pretože činnosť žiadnej vysokoškolskej katedry nie je „hrou jednej osoby“.

Na jeho spomienky nadviazal súčasný (a prvý) vedúci Katedry archívniectva a pomocných vied historických v Bratislave prof. PhDr. Leon Sokolovský, CSc., ktorý hovoril o konštituovaní prvej takto špecializovanej katedry na Slovensku a o najmladších členoch tohto pracoviska.

Po príspevkoch, pripomínajúcich osudy odboru, dostali slovo jeho absolventi. Štyri desiatky autorov – bývalí poslucháči odboru – napísali kratšie či dlhšie štúdie odrážajúce široké spektrum pôsobenia a záberu odboru archívniectva a pomocných vied historických. Príspevky sú radené abecedne podľa autorov, pričom zastúpení sú tak všetci súčasní pedagógovia katedry, ako aj mnohí absolventi odboru, ktorí dnes pôsobia ako pedagógovia na rôznych vysokých školách, vedeckých pracoviskách, archívoch.

Nie je možné na tomto mieste spomenúť všetkých štyridsať príspevkov, len by som chcel upozorniť na to, že pokrývajú skutočne všetky súčasti odboru od numizmatiky (J. Hunka) cez genealógiu (F. Federmeyer, J. Žilák, J. Jankovič), heraldiku (J. Novák, V. Nováková, L. Vrtel, F. Žifčák) až po diplomatiku (M. Kuzmíková, E. Javošová, J. Lukačka) či paleografiu (J. Šedivý).

Veľkú skupinu príspevkov predstavujú práce k dejinám Slovenska (J. Bartl, M. Kamenický, V. Segeš), slovenských miest (predovšetkým k ich správe a riadeniu – B. Malovcová, V. Mislovičová, B. Szeghyová), ich sociálnej štruktúry (J. Petrovič), dejín a problematiky cechov (M. Stieberová, T. Tandlich), dejinám správy v Uhorsku a na Slovensku v rôznych obdobiach a na rôznej úrovni (D. Kianička, Z. Nemcová, L. Sokolovský, S. Šotník, P. Tišliar, F. Uličný ml.). Ich autori vychádzali z archívneho pramenného materiálu, s ktorým každodenne prichádzajú do styku.

Nie na poslednom mieste treba spomenúť práce, ktoré sa týkajú výsostne odborných problémov postavenia archivára v dnešnom meniacom sa svete (P. Kartous) a prípravy a vysokoškolského vzdelávania archivárov (E. Rákoš).

Viacere práce sú na pomedzí medzi vlastným odborom archívniectva a pomocných vied historických a dejinami, čo vlastne nemôže nikoho prekvapiť. Tu možno spomenúť napr. príspevok J. Roháča, ktorý sa dotýka cirkevných i svetských dejín Uhorska a Slovenska, administratívy katolíckej cirkvi, biografii významných osobností a mnohých ďalších problémov. Podobne aj (hoci stručná) práca M. Skladaného zasahuje do problematiky hospodárskych dejín, ale zároveň upozorňuje aj na možnosti využitia hospodárskych účtov a vyúčtovaní ako dôležitého archívneho materiálu.

Z takto naznačeného prehľadu publikovaných prác vidno, že absolventi odboru archívniectva a pomocných vied historických skutočne pokrývajú veľmi široké pole pôsobnosti od dejín Slovenska až k špecifickým problémom archivistiky, a že predstavujú významnú vrstvu odbornej verejnosti slovenskej historiografie. Jediným nedostatkom je, že takmer všetky štúdie, ak nie všetky, by si zaslúžili oveľa väčší priestor, ako im zostavovatelia zborníka mohli poskytnúť.

Jeho obsah totiž ešte stále nie je vyčerpaný. Záverečnú časť tvoria príspevky, ktoré obsahujú faktografiu z dejín odboru. Na prvom mieste je to zoznam inter-

ných učiteľov odboru archívnictva od r. 1950 do r. 2000. Každý medailón obsahuje stručný životopis (s fotografiou) a odborné pôsobenie pedagóga a podrobnú bibliografiu jeho prác. Zoznam je radený chronologicky podľa pôsobenia jednotlivých osobností počnúc profesorom A. Húščavom a končiac zatiaľ Dr. J. Šedivým.

Odbor archívnictva a pomocných vied historických by nedokázal plniť všetky svoje úlohy len internými pracovníkmi, preto je pripojený abecedný zoznam štrnástich externých pracovníkov s ich krátkym životopisom a uvedením predmetov, ktoré prednášali poslucháčom odboru.

Ďalší, na fakty bohatý zoznam predstavuje súpis externých a interných pracovníkov FiF UK, ktorí sa podieľali na príprave absolventov odboru archívnictva predovšetkým prednáškami zo slovenských a všeobecných dejín, historiografie, potrebných jazykov a ďalších predmetov, ktoré tvorili súčasť ich odbornej prípravy. Vždy je uvedené meno vyučujúceho s pedagogickými a vedeckými titulmi, ktoré dokazujú, že snahou vedenia odboru bolo zabezpečiť pre svojich poslucháčov čo najkvalitnejších pedagógov. Nechýbajú ani roky ich pôsobenia a predmet alebo predmety, ktoré vyučovali.

Záver faktografickej časti predstavuje precízne zostavený zoznam všetkých absolventov odboru s názvami diplomových prác, ktoré spracovali. Je to veľmi hodnotný súpis, pretože do roku 2000 zachytáva 439 absolventov odboru počnúc prvým absolventom Jurajom Žudelom, ktorý absolvoval štúdium v roku 1952 a končiac Matúšom Zubom, absolventom školského roku 1999/2000. Zoznam diplomových prác absolventov dokumentuje systematickú prácu pedagógov odboru v tomto smere a široký záber ich absolventov. Mnohé diplomové práce sa neskôr stali základom dôležitých monografických prác, analýz archívnych fondov, významných štúdií odboru. Mohli by sme to prirovnať k pestrej obsahovej zostave štúdií absolventov v tomto zborníku, pretože aj diplomové práce pokrývajú čo najširšiu oblasť vlastného odboru, ako aj slovenských i všeobecných dejín v tom najširšom zmysle slova.

Záver zborníka tvorí 38 fotografií, vyhotovených počas akcií k jubileu odboru, ktoré zachytávajú (žiaľ len fotograficky) priateľskú atmosféru celého podujatia, na ktorom sa stretli pedagógovia a ich žiaci, kolegovia a priatelia „spoločenstva sui generis“.

Na záver treba uviesť, že anotovaný zborník k jubileu odboru archívnictva a pomocných vied historických predstavuje faktograficky veľmi cenný materiál nielen k činnosti odboru, jeho pedagógov a absolventov, ale aj k dejinám slovenskej historiografie, ktorej odbor tvorí už viac ako polstoročie veľmi cennú súčasť a zložku.

Pavol Valachovič

KARTOUS, P. – MRIŽOVÁ, M.: *SPRÁVA REGISTRATÚRNYCH ZÁZNAMOV A ARCHÍVNYCH DOKUMENTOV U ICH PÔVODCOV*, KZT, a. s., Bratislava 2003, prvé vydanie, 384 s.

Začiatkom roka sa do našich rúk dostala publikácia *Správa registratúrnych záznamov a archívnych dokumentov u ich pôvodcov* od autorov P. Kartousa a M. Mrižovej.

Publikácia nadväzuje na dva nové moderne koncipované právne predpisy – zákon č. 395/2002 o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov a naň nadväzujúcu vyhlášku MV SR č. 628/2002, ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov, ktoré po prvý raz v dejinách slovenskej archívnej legislatívy venujú zvýšenú pozornosť ako archívnemu, tak aj registratúrnemu systému.

Cieľom publikácie, podľa slov jej autorov, je poskytnúť tak pôvodcom registratúr a ich správcom, ako aj zriaďovateľom archívov a ich zamestnancom, bez ohľadu na to, či ich organizácia zo štátnej, samosprávnej či súkromnej sféry pôsobí v administratívnej, obchodnej či výrobnjej oblasti, súbor aktuálnych informácií a návodov, metodických materiálov pre správu ich registratúry a archívnych fondov. V podstate je to už za posledných päť rokov štvrtá publikácia týchto autorov.

Publikácia sa člení na tri časti – *Správa registratúry, Správa archívu a Prílohy*.

V porovnaní s predchádzajúcimi publikáciami autorov Kartous – Mrižová, posledná vo svojej časti *Správa registratúry* podáva, vychádzajúc z nového zákona a vyhlášky, ucelený a logický výklad povinností pôvodcov a správcov registratúry – zásady organizácie správy registratúry – manipulácia s registratúrnymi záznamami – elektronické záznamy v správe registratúry – správa registratúry inou osobou. Za upozornenie stojí i podrobne spracovaná pasáž o evidovaní záznamov a v jej rámci evidovanie účtovných, personálnych a elektronických záznamov. Autorka tejto časti publikácie upozorňuje čitateľa na dôležité informácie tučným písmom, kurzívou na niektoré nepísané pravidlá, ale aj povinnosti už upravené metodikou odboru archívov a registratúr ministerstva vnútra. Tiež na zásady, ktoré by už mali byť samozrejmosťou, ale pri kontrolnej činnosti vlastnej i ostatných archívárov u pôvodcov registratúrnych záznamov zisťuje ich neznalosť.

Druhá časť publikácie – *Správa archívu* – sa člení na dve kapitoly, *Správa archívu organizácie* a *Archívny poriadok organizácie*. Kým prvá prehľadne oboznamuje čitateľa s povinnosťami a úlohami pôvodcov archívnych dokumentov, a to od prevzatia archívnych dokumentov do archívu, ich evidenciu, ochranu, prístupňovanie, cez materiálno-technické vybavenie archívu, personálne obsadenie, či priestorové zabezpečenie (viac pozornosti by si bol zaslúžil prístup k archívny dokumentom), tak druhá – *Archívny poriadok organizácie*, zvlášť pri porovnávaní s registratúrnymi poriadkami, pôsobí viac ako námet či zamyslenie sa nad archívnym poriadkom, než ako vzor archívneho poriadku.

Do tretej časti publikácie – Prílohy – sa popri plnom znení nového zákona a vyhlášky, vzorových textov registratúrneho poriadku pre automatizovaný i neautomatizovaný systém správy registratúry, tvorby registratúrneho plánu, formálnej úpravy registratúrnych záznamov, slovníka pojmov, dostal aj adresár štátnych archívov a iných archívov v Slovenskej republike. Význam opätovného uverejnenia adres štátnych archívov iste uľahčí kontakt pôvodcov registratúrnych záznamov a archívnych dokumentov, t. j. právnických a fyzických osôb so štátnymi archívmi, keďže od januára tohto roku došlo v súlade so zákonom k výrazným zmenám v ich názvoch.

K tejto časti publikácie mám niektoré pripomienky ako dlhoročný „praktik – predarchivár“ – chýba mi vo vzorovom registratúrnom poriadku pre správu registratúry neautomatizovaným spôsobom vzor registratúrneho denníka, ďalej v oboch vzorových registratúrnych poriadkoch v odovzdávacích zoznamoch názov vecnej skupiny (pri takom množstve rôznorodých pôvodcov sa nedá zapamätať si, čo sa skrýva za registratúrными značkami).

A nedá mi neupozorniť – kvôli budúcej reedícii – na pár nepresností – na str. 188 zařadovao škratok, miesto „Napr. zákon NR SR č. 432/2002 Z. z.“ ma byť č. 431/2002; na strane 218 je heslo *Arbitráže: pozri „Právne záležitosti“*, ale na strane 291–292 pod heslom „Právne záležitosti“ sa arbitráže nenachádzajú; pri niekoľkých heslách ich podheslo, ak je použité ako podheslo dvoch hesiel, je uvedená rôzna lehota uloženia, čo mátie používateľa, lebo nie je uvedené, z akého dôvodu sú rozdielne.

Záverom tejto časti by som chcela odporučiť všetkým kolegom – predarchivárom v štátnych archívoch, aby všetkých záujemcov o konzultáciu pri tvorbe registratúrnych poriadkov a registratúrnych plánov upozornili na stranu 202 príručky, a to na štruktúru registratúrneho plánu, kde hutne na malej ploche nájdú „stručnú filozofiu“ tvorby špeciálne registratúrneho plánu.

Metodika – prvá (verím, že po nej budú nasledovať ďalšie, pretože problémov, ktoré ťažia predarchivárov je dost) je na svete, a to aj vďaka sponzorským firmám KZT, a. s., Bratislava, EMBA Trade, spol. s r. o., Nové Zámky, EK, s. r. o., Beluša, Bach systems, s. r. o., Olomouc, ČR a PosAm Bratislava, spol. s r. o., Bratislava.

Mária Munková

ŽUDEĽ, J.: *PRÍRUČKA CHRONOLÓGIE*. Bratislava, Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, odbor archívov a registratúr 2003, 186 s.

V našej archivárskej, ale aj historickej a ďalšej odborne príbuznej verejnosti sa už dlhšiu dobu pociťovala a prejavovala absencia modernej chronologickej príručky. Tento nedostatok odstránil svojou najnovšou knihou na Slovensku

uznávaný odborník v oblasti pomocných vied historických docent PhDr. Juraj Žudel, DrSc. Toto jeho dielo je zároveň prvým zväzkom edície kompendií *Archivistika a historické vedy*, ktorú plánuje postupne realizovať Odbor archívov a registratúr Ministerstva vnútra Slovenskej republiky.

Juraj Žudel bol zhodou okolností aj spoluautorom prvej slovenskej príručky chronológie určenej pre archivárov z roku 1955. Preto vôbec neprekvapuje, ba možno to považovať za celkom prirodzené, že svoju najnovšiu prácu začal tvoriť práve na jej základe. Napokon isté obsahové aj formálne súvislosti medzi týmito publikáciami sú napriek viacerým odlišnostiam evidentné. Napriek tomu sám autor považuje svoj terajší vklad do druhej príručky za taký podstatný, že ju hodnotí skôr ako nové dielo, než ako reedíciu prvej príručky. S týmto názorom sa dá do značnej miery súhlasiť.

V úvodnej kapitole nazvanej *Koncepcia, pramene a vypracovanie príručky* J. Žudel pripomína podnety, ktoré ho priviedli k jej vydaniu, špecifikuje jej poslanie a, čo je aj z metodického hľadiska zvlášť cenné, uvádza (cituje) informačné zdroje, z ktorých čerpal a o ktoré sa opieral vo svojej tvorivej práci. Osobitne upozorňuje na podstatnejšie opravy a inovácie, ktoré bolo s ohľadom na stav súčasného vedeckého poznania a dobový posun potrebné urobiť.

Nasledujúca kapitola pod názvom *Úvod do datovania písomností a prevod dátumov* by mala byť hlavne návodom na praktické prevádzanie historických spôsobov datovania do dnes bežnej (zrozumiteľnej) podoby. V skutočnosti je však oveľa viac. Nie je síce zvlášť rozsiahla, ale obsahuje základné údaje o rozličných začiatkoch roka, označovaní kresťanského letopočtu, panovníckych rokoch, indikciách a pod. Relatívne podrobne hovorí aj o delení roka, určovaní a pomenovaní mesiacov, týždňov a dní. Pritom plne opodstatnené je uvádzanie popri ich slovenských a latinských aj nemeckých a maďarských názvov, čo oceňnia najmä bádatelia skúmajúci dobové historické pramene. V tejto kapitole má svoje miesto taktiež podkapitola o gregoriánskej reforme kalendára. Nakoniec je pripojená štvorbodová inštrukcia, ako prakticky prevádzať dátumy za pomoci nasledujúcich tabuliek.

Tabuľkovú časť príručky začína Rímsky kalendár. Podľa neho sa dajú pomerne rýchlo a presne identifikovať dni vychádzajúce z antického spôsobu datovania na základe kalend, nón a íd. Ďalšia tabuľka je vlastne chronologickým zoznamom rokov od 1000 do 2099, ku ktorým sú priradené čísla nasledujúcich 35 kalendárov a príslušné indikcie (tie len do roku 1583). Pre roky 1583 až 1699 sú jednotlivé kalendáre uvedené podľa obojakého, t. j. juliánskeho aj gregoriánskeho počítania. Potom už nasleduje spomínaných 35 kalendárov, odrážajúcich varianty od Veľkej noci závislých pohyblivých kresťanských sviatkov. Práve na ich spracovanie (dopracovanie) musel J. Žudel zrejme vynaložiť najviac námahy, času, teoretických i praktických skúseností. Na rozdiel od ostatných, v iných krajinách a cudzími autormi koncipovaných kalendárov, sa v tomto súbore prejavujú uhorské a slovenské špecifiká, a to hlavne pri uvádzaní niektorých sviatkov. Pozitívne ohodnotenie si zasluhuje aj polotučné vyznačovanie nediel, ktoré urýchľuje orientáciu v rámci jednotlivých mesiacov, ako aj niektorých osobitne významných a pri datovaní v minulosti často používaných dní.

Po 35 tabuľkách sú zoradené ďalšie súpisy. Zoznam pápežov od roku 759 až do súčasnosti obsahuje zároveň vo väčšine prípadov aj ich pôvodné (civilné) mená a časové rozpätie pontifikátov. Nasledujúci Zoznam panovníkov sa začína už Pribinom (? – okolo 833) a končí Karolom IV. (1918). V týchto dvoch zoznamoch sa jednotlivé dátumy zaznamenávajú v poradí rok – mesiac – deň. Hoci je takýto spôsob v chronológii teoreticky zdôvodniteľný a azda aj akceptovateľný, z praktického hľadiska predsa len protirečí súčasnému úzu používanému na Slovensku a tak trochu sťažuje, či aspoň „mýli“ rýchlu orientáciu v uvádzaných údajoch. Naopak, Zoznam rozpustení kráľovského vojska si takéto radenie, keďže ide v prvom rade o roky a až potom o ďalšie upresnenie, doslova vyžaduje.

Poslednú kapitolu recenzovanej príručky predstavuje Abecedný zoznam cirkevných sviatkov a iných chronologických výrazov. Nie je to bežný register (index), ale organická súčasť celého diela, bez ktorej by bolo sotva komplexne použiteľné. Ide totiž o to, že práve tu sa nachádzajú mnohé orientačné aj konkrétne údaje (mená, názvy, dátumy), ktoré až po ich nájdení či vysvetlení možno identifikovať, konkretizovať v tej-ktorej kalendárovej tabuľke.

J. Žudel zahrnul do svojej príručky všetko, čo má takáto publikácia obsahovať. Azda by však bolo stálo za úvahu, či by sa do nej nemal zaradiť ešte aj zoznam použitej, prípadne ďalšej relevantnej literatúry. A to aj napriek tomu, že tieto diela sú citované v poznámkovom aparáte úvodných kapitol. Potom by bol vznikol aj vhodný priestor na (aspoň) bibliografické uvedenie najnovšieho významného diela v danej vednej oblasti, v ktorom sú obsiahnuté aj údaje týkajúce sa Slovenska, totiž monografie profesorky Karlovej univerzity Marie Bláhovej *Historická chronologie* (Praha, Libri 2001, 952 s.).

Napriek uvedeným drobným pripomienkam je *Príručka chronologie* od J. Žudela (ako to už u neho býva zvykom) výborná. Dokázal v nej využiť a prezentovať svoje typické odborné vlastnosti – dôkladnosť, erudíciu a schopnosť zrozumiteľne formulovať myšlienky, či faktografiu. Urobil tak stručne, vecne, zároveň jasne a pochopiteľne. Práve tieto atribúty sú nevyhnutné pre každé dobré kompendium. Docent Juraj Žudel nám takéto dielo poskytol. Určite to ocení každý archivár, historik alebo iní záujemcovia, ktorí ho budú využívať pri svojej práci.

Leon Sokolovský

KUČERA, M.: *KALENDÁR JÁNA Z LEFANTOVIEC*. Martin 2003, 96 s.

Prác, ktoré sa zaoberajú, takpovediac, fyzikálnymi problémami práce historika a predmetom jeho bádania, t. j. časom alebo „časopriestorom“, niet veľa vo svete, tobôž nie u nás.

Dňa 26. 3. tohto roku sa konala v priestoroch mestského múzea v Bratislave inaugurácia knihy nášho popredného historika Matúša Kučeru s názvom *Kalendár Jána z Lefantoviec*. K téme zdanlivo tak samozrejmej a zároveň tak nevšed-

nej sa autor dostal ešte začiatkom sedemdesiatych rokov, keď zistil existenciu malého kalendára z roku 1432 pripisovaného frátrovi Elifandovi. Poznanie, že autor kalendára je slovenského pôvodu a samo dielo vzniklo v slovenskom prostredí, viedlo autora k čo najpodrobnejšiemu spracovaniu tohto prameňa aj celkovej problematiky tvorby a používania kalendárov. Čiastkové štúdie o kalendári Jána z Lefantoviec a najmä jeho ilumináciách uverejnil autor už v prvej polovici sedemdesiatych rokov. Prvú časť práce venoval všeobecne pojmu času vo filozofii a historiografii. Vychádza z premisy, podľa ktorej nie sú priestor a čas poznaním apriórnym, ale sú späté s ľudskou skúsenosťou a s reálnymi ľudskými meracími operáciami. Čas v minulosti, súčasnosti a budúcnosti človek delil a bude deliť na dni viažuce sa na východ a západ Slnka, či na čas svojich osobných povinností a potrieb. Autor sa v úvode zaoberá kalendárom ako prostriedkom dávajúcim meraniu času určitý systematizovaný poriadok od starých rímskych čias po vystriedanie antickej civilizácie kresťanstvom, v ktorom prišlo k rozdeleniu letopočtov pred a po narodení Krista, problémami so zavádzaním gregoriánskeho kalendára do praxe. Okrem vedecky podložených problémov delenia času sa zaoberá aj meraním času očami stredovekého roľníka či mnícha v kláštore. Práve cirkev začala oznamovať čas podľa kanonických hodín prostredníctvom zvonov, ktoré sa stali jediným orientačným bodom v priebehu dňa. Duchovenstvo má vo svojich modlitebných knihách napísaný, ale aj nakreslený kalendár, tabuľky a schémy, pomocou ktorých kalendár ovláda a vysvetľuje.

Primerane veľkú pozornosť venuje autor problematike ikonografie ilustrácií starých kalendárov, ktoré tvorili ich pevnú súčasť. Stredovek sa všeobecne pozvňášal nad profánne témy. Preto sú vyobrazenia všedných ľudských činností v dobových prameňoch veľmi vzácne. Ale i to málo, čo vzniklo a zachovalo sa, je veľmi vážnym zdrojom poznania. Práve vyobrazenia poľných prác s pomocou poľnohospodárskeho náradia, nástrojov, pracovných postupov či technológie sú nenahraditeľnou pomôckou napr. pre archeológov. Solídny interdisciplinárny prístup k takýmto prameňom u nás stále dosť absentuje. Iluminácie kalendárov vznikali paralelne napr. s vitrážami na oknách súvekých kostolov, kde umelci taktiež umiestňovali vyobrazenia symbolov zverokruhu alebo ročného cyklu poľnohospodárskych prác alebo činností spojených so sezónnym zberom a spracovaním rastlinných či živočíšnych plodov práce. Autorom kalendára teda nebol len pisár, ale aj výtvarný umelec.

K úvodu do problematiky kalendára Jána z Lefantoviec patrí aj zmienka o nezastupiteľnej úlohe ľudových kalendárov v národnobuditeľskej spisbe slovenského národa. Ich živú odozvu možno v našom prostredí sledovať až do súčasnosti. Popri astronomicko-technickej a umelecko-ilustračnej časti sa v kalendároch ako v ich integrálnej časti vyskytujú tzv. carmina Salisburgensia v podobe veršovačiek vysvetľujúcich a dokresľujúcich jednotlivé iluminácie.

Druhá najrozsiahlejšia časť obsahuje mnohostranný rozbor kalendára uloženého v Štátnej bavorskej knižnici v Mníchove, ktorý je súčasťou modlitebnej knižky z neskoršieho obdobia. Autor prišiel k nespochybniteľnému poznatku, že autorom kalendára je Ján z Lefantoviec (Elifandus), ktorému ho pripisuje jeho nasledovník. Ide o dielo svojho druhu nevelmi rozsiahle a pomerne skromne

ilustrované. V porovnaní so stovkami zahraničných kalendárov však ide o dielo vychádzajúce čiastočne zo všeobecne napodobňovaných predlôh, ale vo svojom jadre originálne, odrážajúce zvyky a potreby prostredia, v ktorom vzniklo. Je to vôbec prvý známy uhorský kalendár. Matúš Kučera pritom upozorňuje, že údajne najstaršie uhorské kalendáre sú cudzej proveniencie. Veľmi zaujímavou súčasťou latinských modlitieb sú viaceré slovenské glosy dokazujúce slovenský pôvod Jána z Lefantoviec. Ide o významné rozšírenie počtu známych slovenských glos vyskytujúcich sa sporadicky v dokumentoch prvej polovice 15. storočia. Verše sprevádzajúce iluminácie vychádzajú z tzv. *Regimen sanitatis Salernitatum*, príručky, ktorá vznikla na lekárskej škole v Salerne, pričom sú originálne vo svojej aktualizácii na naše územie. Práve výňatky z *Regimen* poslúžili Kučerovi na porovnanie podobných veršov použitých v kódexe od dvoch Mikulášov z Kremnice, ktorí tiež ako Ján z Lefantoviec študovali na Viedenskej univerzite. Súčasťou druhej kapitoly je aj vôbec prvé uverejnenie všetkých iluminácií v pôvodnej farebnej forme. Pôvodné latinské carmina sprevádza ich slovenský, veľmi svižný a humorný preklad z pera spisovateľa Štefana Moravčíka. K iluminácii zo vstupnej časti kódexu s vyobrazením Panny Márie s Ježiškom, sv. Benediktom a kľáčiacim donátorom, pred ktorým leží na pažiti jeho erb, môžu dodať znalci kremnickej produkcie dukátov, že vyobrazenie tohto erbu je aj na minc-majstrovskej značke na dukáte práve zo spomínaného obdobia. Ak by sa dokázala priama súvislosť oboch vyobrazení erbu, mali by sme na svete, hoci fiktívny, portrét jedného z kremnických komorských grófov. V tretej kapitole autor odvíja osobné curriculum vitae Jána z Lefantoviec, vychádzajúc čo najviac z dosiahnutých vedomostí o jeho živote, tvorbe a zasadzuje ich do prostredia, z ktorého podľa mena vyšiel, študoval a pôsobil. Opisuje jeho hospodárske a kultúrne danosti na pozadí geopolitického diania v Uhorsku prvej polovice 15. storočia. Kalendár z roku 1432 je najstarším dochovaným kalendárom s ilumináciami mesačných poľnohospodárskych alebo zamestnaneckých motívov na území celého bývalého Uhorska. Jeho nepochybná slovenská proveniencia a výskyt slovenských glos zaraďujú tento jedinečný prameň k pokladom kultúrnej minulosti slovenského národa. Priblížením osobnosti Jána z Lefantoviec autor obohatil zoznam známych vzdelancov slovenského pôvodu. Veľmi svižne napísaný pútavý text, doplnený o výborný preklad veršov do súčasnej slovenčiny, robí knihu nielen múdrou, ale aj krásnou pre odborníkov i najširšie publikum.

Peter Zoričák

ULIČNÝ, F.: *DEJINY OSÍDLENIA ZEMPLÍNSKEJ ŽUPY*. Zemplínska spoločnosť, Michalovce 2001, 758 s., 1 mapová príloha.

Posudzovaná práca, ktorá je z knižných župných monografií najobsiahlejšia, obsahuje vývoj osídlenia od príchodu Slovanov do tejto oblasti v 6. storočí až do

prvej štvrtiny 18. storočia s dôrazom na obdobie stredoveku, v ktorom sa v podstate utvorila terajšia sídelná sieť.

V Úvode (s. 11–26) autor vymedzuje a charakterizuje skúmané územie (bývalú Zemplínsku župu), okruh skúmaných problémov a použitý multidisciplinárny metodický postup, hodnotí pramene a odbornú literatúru. Ťažiskovú časť práce tvorí rozsiahla kapitola Osady, dediny a mestečká v Zemplínskej župe (s. 29–655). Obsahuje stručné dejiny 616 sídel, zoradených v abecednom poriadku. Kapitola predstavuje analytickú časť diela. Autor ju vypracoval prevažne na základe pôvodných historických prameňov, ktoré sú uložené v archívoch na Slovensku, ale aj v zahraničí v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti. Pritom vzal do úvahy staršiu literatúru počnúc dielami A. Szirmayho z konca 18. a zo začiatku 19. storočia (Notitia historica comitatus Zempleniensis, Budae 1804 a iné), ako aj najnovšie práce slovenských historikov. Nadväzuje na svoje staršie aj najnovšie štúdie z dejín Zemplína, ako aj širšej oblasti východného Slovenska. V súlade so zvoleným metodickým postupom okrem písomných historických prameňov využil aj výsledky archeologického bádania, jazykovedy a výskumu stavebných pamiatok.

Na analytickú časť nadväzujú dve časti syntetického charakteru. Prvá – Súhrnný prehľad o osadách, dedinách a mestečkách Zemplínskej župy do začiatku 18. storočia (s. 657–676) je spracovaná vo forme tabuľky, druhá – Záver (s. 677–739) podáva ucelený pohľad na dejiny osídlenia Zemplína. Dielo uzatvára mapová príloha.

Dejiny jednotlivých sídel v analytickej časti sú spracované podľa rovnakej schémy ako v Dejinách osídlenia Užskej župy. V podstate rovnakú štruktúru ako v tejto knihe majú aj dve časti syntetického charakteru. Vývoj osídlenia sa sumarizuje v statiach Slovienske osídlenie v 6.–10. storočí, Rozvoj slovenského osídlenia v 11.–14. storočí, Doosídľovanie podľa nemeckého práva a Doosídľovanie podľa rusínskeho práva. Osobitne hovorí o vývoji mestečiek a zanikajúceho sídel. Pozoruhodné sú niektoré terminologické zmeny. Autor v monografii o Užskej župe používa termíny slovanské sídliská, slovanské pamiatky, slovanské obyvatelstvo, slovansko-slovienske osady, tu označenie slovanské dôsledne nahrádza slovom slovienske. Nezdôvodňuje svoj postup, iba konštatuje: „Tradičné pomenúvanie či charakterizovanie slovanské pamiatky či nálezy považujeme za zastaralé. Tie pamiatky, ktoré zanechali etnickí predkovia Slovákov do prelomu 10. a 11. storočia, možno primeranejšie, presnejšie a správnejšie pomenúvať ako slovienske pamiatky“ (s. 677). Nemám námietky proti termínu sloviensky, ale časové vymedzenie jeho používania pokladám za problematické. Čo sa stalo na prelome 10. a 11. storočia? Azda nastala podstatná zmena v etnogenéze nášho národa alebo v jeho etnonyme? Druhá zmena sa týka používania termínu rusínske právo miesto valašské právo. Ide o zmenu, ktorá nemá reálny základ, nie je vedecky korektná. V skutočnosti ide o valašské právo, čo je zrejmé aj z textu na s. 700–705. Pritom autor je veľmi nedôsledný pri používaní tohto nového názvu, o čom svedčia slovné spojenia valašské rodiny, valašské dediny, valašskí šoltýsi, valašské zvyklosti, ale aj valašské či rusínske právo.

Slovienske dediny a osady tvoria najstaršiu vrstvu stredovekého osídlenia. Autor ich ako také identifikuje okolo 135. Ležali v južnom a strednom Zemplíne. Severnú hranicu slovienskeho osídlenia tvorili: Skrabské v doline Tople, Stropkov v doline Ondavy (zároveň bol najsevernejšou lokalitou), Humenné v doline Laborca a Hažín nad Cirochou v doline Cirochy. Intenzívne bolo osídlené aj Medzibodrožie. Vývoj osídlenia v 11.–14. storočí charakterizuje zakladanie slovenských dedín na zvykovom práve. Pohľad na mapovú prílohu ukazuje, že tieto (bolo ich okolo 160) dosídľovali stred Zemplína, ale výrazne posunuli aj severnú hranicu osídlenia. Najsevernejšou lokalitou bola Chotča (severovýchodne od Stropkova), v doline Cirochy vznikla Snina, v doline Udavy Papín a v doline Laborca Brestov nad Laborcom. Intenzívnejšie osídľovanie Nízkych Beskýd nastalo začiatkom 14. storočia. Slovenské, rusínske a v menšej miere aj poľské obyvateľstvo sa tu usadzovalo na nemeckom (zákupnom) práve. Tento proces bol najsilnejší v 14. storočí (vzniklo 50 nových dedín), doznieval v 16. storočí. V 1. polovici 14. storočia zasiahla túto oblasť aj valašská kolonizácia, ktorá sa rozšírila aj na Poloninách a vo Vihorlatských vrchoch. Jej nositeľom bolo rusínske, pravoslávne obyvateľstvo, ktoré sa pôvodne zaoberalo chovom oviec. Neskôr, v 16.–18. storočí, keď sa preorientovalo na obrábanie pôdy, rozptýľovalo sa smerom na juh a usadzovalo sa v slovenských dedinách, kde sa postupne etnicky asimilovalo. Z ostatných etník sídelnú štruktúru Zemplína pozoruhodnejšie ovplyvnili len Maďari, ktorí sa usadzovali v Medzibodroží. Pre túto oblasť je príznačné pomaďarčovanie pôvodne slovienskych sídel, čo podľa autora bolo dôsledkom reformácie (šírenie kalvinizmu) od 17. storočia.

Autor konštatuje, že sa v Zemplíne od 12. do prelomu 17. a 18. storočia vyvinulo spolu 32 mestečiek, z toho 20 na území Slovenska. Sú to: Budkovce, Drahňov, Humenné, Kráľovský Chlmec, Leles, Michalovce, Nacina Ves, Novosad, Oborín, Pribeník, Sečovce, Snina, Streda nad Bodrogom, Stropkov, Trebišov, Trhovište, Veľké Trakany, Veľký Kamenec, Vranov nad Topľou a Zemplín.

Klasifikácia mestských sídel v stredoveku je veľmi zložitá najmä pre nedostatok údajov v písomných prameňoch, ale aj pre ich výpovednú hodnotu. Preto výsledky našich klasifikácií sú v niektorých prípadoch subjektívne, neisté alebo nesprávne. Platí to aj o určení stredovekých mestečiek v Zemplíne. Mestečká tvoria prechodný typ sídel medzi dedinou a mestom. Spočiatku nemali osobitné označenie. Nazývali sa podobne ako mestá. Od 14. storočia sa popri názve civitas začalo vyskytovať aj označenie oppidum. Od začiatku 15. storočia sa termín oppidum stával čoraz častejším a dôslednejším. Je ťažké stanoviť hranicu medzi mestečkom a dedinou. Ešte zložitejšie, prípadne celkom nemožné je stanoviť, kedy sa určitá dedina zmenila na mestečko. Ani súčasníci si neboli vždy istí, či majú do činenia s mestečkom alebo dedinou. Svedčia o tom údaje v prameňoch, ktoré označujú určité sídlo slovným spojením oppidum seu villa. Mestotvorný význam trhov, presnejšie týždenných trhov sa všeobecne uznáva, ale faktom je aj to, že nie každé trhové miesto sa vyvinulo na mestečko alebo mesto. To znamená, že existencia trhu nie je absolútnym znakom, ktorý by odlišoval mestečko od dediny. Tieto dva druhy sídel sa odlišovali predovšetkým svojou ekonomikou a právnym postavením.

Autor v deviatich prípadoch neuviedol presvedčivé dôkazy o tom, že príslušné sídla možno klasifikovať v stredoveku ako mestečká. Sú to: Budkovce, Draňov, Nacina Ves, Pribeník, Snina, Streda nad Bodrogom, Trhovište, Veľké Trakany a Veľký Kamenec. Streda nad Bodrogom a Trhovište boli pôvodne trhové miesta, ale na rozdiel od Kráľovského Chlmca, Lelesa a Zemplína sa nerozvinuli na mestečká. Pozoruhodný je prípad Nacinej Vsi. Pričinením zemepánov dostala od Jána Huňadiho roku 1448 právo konať týždenné trhy a jarmoky. Ale ako autor uvádza, „nemožno priamo dokázať konanie trhu a jarmoku“ (s. 345). Je zrejmé, že zemepáni podcenili okolnosť, že ich dedina ležala v blízkosti Michaloviec, ktoré boli najvýznamnejším mestským sídlom v slovenskej časti Zemplína. Už v 14. storočí boli významným trhovým strediskom. Mali pôdorys typický pre mestské sídla: tvorilo ho päť ulíc, z ktorých jedna bola širšia (maior platea) – tu sa konali trhy a súdiac podľa názvu (Nemetucha), bývali na nej nemeckí obchodníci a remeselníci. Michalovce si zachovali postavenie najvýznamnejšieho trhového strediska až do konca stredoveku.

Autor v stati Zánik sídel konštatuje, že v období od 13. storočia do začiatku 18. storočia zaniklo približne 160 sídel. Pritom proces pustnutia osídlenia kvantifikuje len po storočiach a neuvádza mieru zanikania sídel. Nesleduje ho ani v priestore. Výsledky bádania zaniknutých sídel v stredovekom Uhorsku ukazujú, že proces pustnutia osídlenia bol najintenzívnejší v 14. a 15. storočí. Bol hromadným javom. Dosvedčujú to aj pomery v Zemplínskej stolici. Z uvedeného počtu sídel, ako uvádza autor, v 14. a 15. storočí zaniklo spolu okolo 109 sídel.

Pri výskume vývoja počtu sídel a hustoty obyvateľstva autor použil ako vhodný „postup sondáže či rezu do vybraných rokov“ (s. 709). Ide o metódu prierezu (die querschnittliche Betrachtungsweise), ktorá sa bežne používa v historickej geografii v spojitosti s genetickou metódou. Pri jej aplikácii je veľmi dôležité správne určiť čas prierezu. V prípade Zemplínskej stolice podľa autora takým sú roky 1000, 1300, 1600 a 1715. Ich voľbu zdôvodnil zmenou štátnej príslušnosti, vývojom osídlenia a existenciou písomných prameňov. Roky 1000, 1300 a 1715 nepovažujem za vhodné. Pre poznanie vývoja osídlenia územia Slovenska by bolo dôležitejšie zrekonštruovať stav koncom 9. storočia (pred zánikom Veľkej Moravy), potom pred vpádom Tatarov, ďalej koncom 14. a začiatkom 16. storočia (koncom stredoveku). Proti voľbe roku 1600 nemožno zásadne nič namietat, avšak autor mal zväziť skutočnosť, že osídlenie Slovenska už bolo zrekonštruované na základe rovnakého (v poradí prvého) písomného prameňa z roku 1598 a publikované v našom národnom atlase roku 1980. Sídelné pomery po ukončení stavovských povstaní možno skúmať na základe celokrajinských súpisov z roku 1715 a 1720. Autor sa rozhodol pre prvý napriek tomu, že je neúplný (preto sa regnikolárny súpis musel zopakovať roku 1720) a osídlenie Slovenska bolo už zrekonštruované k roku 1720 a tiež publikované v národnom atlase. Autor tým nevyužil možnosť porovnať vývoj osídlenia v slovenskej (prevažujúcej) časti Zemplínskej stolice s vývojom v okolitých stolicach, prípadne v celoslovenskom rozsahu.

V prílohe sú dve nepomenované mapy. Jedna zobrazuje pôvod sídel, druhá sieť krajinských ciest spolu s mestečkami, hradmi, mýtnicami a colnicami, ktoré zdôvodňujú klasifikáciu ciest. Podstatnú časť osídlenia tvorili slovienske a slovenské dediny. Ich zobrazenie umožňuje v hrubých rysoch interpretovať vývoj osídlenia z časového aj priestorového aspektu. Sídla založené na zákupnom a valašskom práve, ktoré tvoria mladšiu vrstvu osídlenia, možno sledovať iba podľa zemepisného rozloženia. Ako kostolné osady sa hodnotia Michalovce a Svätá Mária pri Bodrogu. V prípade Michaloviec je to otázne, lebo ako sám autor uvádza, spochybňuje to skutočnosť, že v názve Michaloviec sa nevyskytuje slovo Svätý a nie sú priame údaje o zasvätení kostola Michalovi archanjelovi (s. 325–326). Obsah druhej mapy nemožno interpretovať z časového aspektu. Chýba na nej krajinská cesta vedúca dolinou Laborca z Humenného cez Krásny Brod a Lupkovský priesmyk do Poľska a Ruska, aj keď sa uvádza v texte (s. 732). Kniha má obsiahle resumé v anglickom jazyku.

Recenzované dielo završuje dlhodobé výskumné úsilie F. Uličného, zamerané na spracovanie dejín osídlenia východného Slovenska od stredoveku do začiatku 18. storočia, ktoré obsiahlo Šarišskú, Užskú a Zemplínsku stolicu. Nadväzuje na Varsikovo dielo o osídlení Košickej kotliny, líši sa však od neho zameraním aj spôsobom spracovania. Kým B. Varsik spracoval vývoj osídlenia uvedenej kotliny s akcentom na etnické pomery (v III. zväzku načrtnol aj vývoj slovanského osídlenia na celom východnom Slovensku a pri hornom toku Tisy), F. Uličný sa snažil objasniť a zobraziť proces osídlenia všestrannejšie. Podobne ako dve predošlé stoličné monografie aj práca o Zemplíne má a bude mať základný význam pre poznávanie dejín osídlenia tohto regiónu, ale aj východného Slovenska. Ako mimoriadne cenný vedecký prínos hodnotím rekonštrukciu slovienskeho a slovenského osídlenia.

Juraj Žudeľ

LITERÁRNY ARCHÍV 35/1998, 36/2001–37/2002. Zostavila Terézia Kaššayová. Matica slovenská, Martin 2000, 259 s., Martin 2002, 337 s.

Číslo 35/1998. V poradí už 35. zväzok zborníka Literárny archív prináša popri príspevkoch venovaných rozboru diel významných slovenských autorov aj niekoľko zaujímavých materiálových štúdií. Pavol Petrus do štúdie nazvanej *Z listov Božene Slančíkovej-Timrave* vybral na zverejnenie časť z jej korešpondencie. Výber pozostáva z 30 listov adresovaných Timrave od 18 autorov (napr. od Anny Škultétyovej, Zory Jesenskej, Hany Želinovej, Štefana Krčméryho, Jána Martáka, Alberta Mamateya, Jozefa Cígera Hronského a i.). Všetky listy sú uložené v Archíve literatúry a umenia v Martine a poskytujú jedinečné údaje zo súkromného a tvorivého života spisovateľky.

Čiastočne vyplnená medzera v listoch Jozefa Škultétyho je názov príspevku Terézie Kaššayovej. Tento príspevok je dôkazom, že osobné archívne fondy nie sú uzavretými celkami, ale neustále sú dopĺňané neočakávanými prírastkami z nových zdrojov. Tak to bolo aj v prípade osobného fondu Jozefa Škultétyho v Archíve literatúry a umenia. Lea Bystrická darovala Matici slovenskej v roku 1997 pozostalosť svojej matky Ley Mrázovej, v ktorej bolo objavených 6 listov Jozefa Škultétyho adresovaných synovi Andreja Sládkoviča, Martinovi Braxatorisovi. Dotýkajú sa vydania Spisov básnických I., II. Andreja Sládkoviča, ktorých vydateľom bol práve Jozef Škultéty. Sú z rokov 1893–1902 a v zborníku sú uverejnené v plnom znení spolu aj s poznámkovým aparátom.

Edmund Hleb a pokračuje aj v tomto čísle zborníka v uverejňovaní denníkových záznamov Sama Bohdana Hroboňa. Augustín Visco umožňuje čitateľom nazrieť do vzájomnej korešpondencie exilových básnikov Andreja Žarnova, Mikuláša Šprinca a Karola Strmeňa so samotným autorom príspevku. Súbor 13 zverejnených listov vznikol z iniciatívy A. Visca v 80. rokoch 20. storočia ako snaha priblížiť talianskemu čitateľovi najvýznamnejších slovenských prekladateľov z talianskej literatúry.

Rubriku Materiály – štúdie zborníka Literárny archív uzatvára v preklade uverejnená práca Bořivoja Indru *Slovensko pred 200 rokmi v cestovných denníkoch Františka Adama Waldsteina*. František Adam Waldstein bol v poradí tretím synom grófa Emanuela Waldsteina-Wartenberka. Svoj život zasvätil vedeckej práci, venoval sa najmä botanike. Počas svojho života podnikol niekoľko ciest a spoznával najmä okrajové oblasti Uhorska – územie dnešného Rumunska, Srbska, Slovinska, Chorvátska a samozrejme Slovenska. Výsledky svojich botanických, geografických a geologických pozorovaní zaznamenával do cestovných denníkov. Dvanásť rukopisov so zápiskami z týchto ciest je súčasťou archívu Waldštejnovcov, ktorý je uložený v Štátnom ústrednom archíve v Prahe. Zápisy v denníkoch sú písané v nemeckom jazyku, v menšej miere jazyku francúzskom, odborné výrazy sú v latinčine. Pravdepodobne denníky vznikli v rokoch 1779–1803. Precestoval aj územie Slovenska, o čom svedčí časť z jeho záznamov. V roku 1795 spoznával kraj v okolí Vysokých Tatier. O dva roky neskôr pozoroval okolie Nitry. V poradí jeho tretia cesta viedla z Nitry do Hronského Beňadika a ďalej pokračoval údolím Hrona. Počas svojich troch ciest prešiel viac ako 2000 km. Ako kuriozitu možno uviesť, že pri jednej zo svojich ciest zavítal aj do bardejovského mestského archívu, kde videl viacero archívnych dokumentov. Zachované denníky Františka Adama Waldsteina sú preto zaujímavým a dôležitým archívnym prameňom pre poznanie fauny a flóry, histórie, miestopisu, národopisu na území Slovenska v 18. storočí.

Záver zborníka už tradične patrí rubrike Recenzie – správy. Z recenzovaných publikácií chceme upozorniť najmä na recenziu Ludwiga Richtera *Germaniká v Archíve literatúry a umenia Matice slovenskej*. Po publikácii Slavík v ALU ide v poradí o ďalší súpis z pera Viliama Mruškoviča. Súpis obsahuje dokumenty prevažne z 19.–20. storočia, z ktorých väčšina je písaná v nemčine. Okrem nich zaradil autor do súpisu aj nemecké preklady diel slovenských autorov (napr. Babylon a Tri gaštanové kone od Margity Figuli). Prevahu majú listy autorov –

jednotlivcov alebo inštitúcií. Bohato je zastúpená napr. korešpondencia Matice slovenskej s nemeckými knižnicami, antikvariátmi, kníhkupectvami, univerzitami a redakciami časopisov. Záznamy majú pevnú štruktúru. Každý obsahuje pôvodcu, názov, miesto a rok vzniku dokumentu, počet strán, jazyk, počet jednotiek a signatúru dokumentu. Všetky dokumenty autor rozdelil do troch skupín: práce, korešpondencia a dokumentárny materiál. Záver súpisu patrí podrobnému mennému registru, ktorý dozaista ocenia všetci bádatelia.

Zostavovateľka, podobne ako v predchádzajúcich číslach, zaradila na koniec zborníka aj krátke správy o spracovaných fondoch. Eva Pástorová približuje čitateľom osobný fond spisovateľa, prekladateľa a publicistu Bela Kleina-Tesnoscalského. K najvzácnejším dokumentom vo fonde patria práce, ktoré nevyšli tlačou a zachovali sa len v rukopise. Jednou z nich je napr. Kronika 1914–1919 zachytávajúca priebeh prvej svetovej vojny na východnom Slovensku. Údaje čerpal autor z korešpondencie vojakov, z rozhovorov so svedkami udalostí, z mestskej kroniky Prešova. Okrem priebehu bojov približuje autor čitateľom osudy prostých ľudí v čase vojny, ale napr. aj ruských veliteľov. Prácu mala vydať Matica slovenská pri príležitosti 20. výročia vypuknutia prvej svetovej vojny, ale nestalo sa tak. Podobný osud malo aj Tesnoscalského ďalšie dielo *Knihy a knižnice*, v ktorom rozoberá tri tematické okruhy – vznik písma a jeho vývoj; dejiny kníh od staroveku až po vynález kníhtlače; dejiny literatúry od staroveku až po 20. roky 20. storočia. Aj toto dielo odmietla Matica slovenská v roku 1939 vydať bez udania dôvodu. Vo fonde sa okrem prác Bela Kleina-Tesnoscalského nachádza aj materiál osobného charakteru, korešpondencia a genealógov iste poteší i rodostrom hybských Kleinovcov od Juraja Polláka.

Mária Slošiarová informuje o spracovanom fonde *Vyčlenená korešpondencia Matice slovenskej z rokov 1919–1954*. Ako sama autorka príspevku hovorí, „fond vznikol pravdepodobne na niekoľko etáp z rôznych pohnútok vyčlenením dokumentov z rozsiahleho materiálu spisového archívu Matice slovenskej na základe ich dôležitosti“. No aj napriek tomuto konštatovaniu, ktoré z archívno-teoretického hľadiska takto vytvorený súbor písomných dokumentov klasifikuje ako zbierku, ju neprestáva pomenúvať „archívnym fondom“?! Otvorenou a nezodpovedanou otázkou ostáva, prečo Archív literatúry a umenia umelo vytvoril túto zbierku, ktorú tvorí korešpondencia 2 460 osobností kultúrneho, vedeckého, politického, náboženského života a korešpondencia 1 212 inštitúcií s Maticou slovenskou v rokoch 1919–1954 (123 škatúl) a rozdelil tak jednotlivé podania (listy) od odpovedí na ne. Ved' aj pracovníci spomínaného archívu priznávajú, že bádatelia sú častokrát nútení hľadať odpovede na listy z uvedenej zbierky v samotnom fonde Matice slovenskej?! Napriek týmto výhradám je vhodné, že archív zbierku *Vyčlenenej korešpondencie Matice slovenskej* sprístupnil verejnosti formou archívnej pomôcky (inventára).

Na záver tohto čísla zborníka zhodnotila činnosť Archívu literatúry a umenia za roky 1996–1998 jeho vedúca, Terézia Kaššayová. Ako po minulé roky aj v uvedenom období sa zaoberal akvizičnou činnosťou a doplňal formou darov alebo nákupom svoje fondy a zbierky. Darom sa im podarilo získať napr. časť fondu Márie Rázusovej-Martákovcej, Zuzky Zgurišky, Stanislava Mečiara, Gejzu

Vámoša či Janky Guzovej-Beckovej a pod. Celkovo darmi, prevodmi a nákupmi získal archív za spomínané obdobie 60 000 archívnych jednotiek. Okrem tejto činnosti pokračoval v spracúvaní svojich zbierok a fondov či už klasickou alebo počítačovou formou. Spracoval sa napríklad osobný fond Ladislava Novomeského, Kristy Bendovej, Matúša Dulu, Ladislava Vanaia, Jozefa Ignáca Bajzu a pod. Archív sa podieľal aj na edičnej činnosti. Okrem zborníka Literárny archív pripravil a vydal ďalšie číslo zborníka Hudobný archív a tituly – Móric Beňovský, Zbierka ľudových piesní A. Halašu, Súpis hudobní z bývalého premonštrátskeho kláštora v Jasove IV, Slovník literárnoarchívnej terminológie. Archív po organizačnej i odbornej stránke pripravil viaceré konferencie a semináre pri príležitosti okrúhlych výročí predstaviteľov slovenskej kultúry. Niektoré príspevky z týchto podujatí boli uverejňované aj na stránkach Literárneho zborníka, takže sme o nich priniesli aspoň stručné informácie pri jeho anotovaní.

Dvojčíslo 36/2001–37/2002. Zborník Literárny archív sa po prvý raz čitateľom predstavuje v „novom šate“. Zmena grafickej úpravy obálky a vydavateľa súvisí so začlenením Archívu literatúry a umenia od 1. júla 2000 do Slovenskej národnej knižnice, avšak na stránky tohto vedeckého zborníka sa táto zmena premietla až teraz. Po obsahovej stránke nedošlo k žiadnym výraznejším zmenám, a tak aj naďalej budeme čitateľom Slovenskej archivistiky prinášať stručný prehľad obsahu jeho jednotlivých čísiel.

Do dvojčísla Literárneho archívu zostavovateľka zaradila referáty a diskusné príspevky, ktoré odzneli na vedeckej konferencii *Romantizmus – mesianizmus v slovenskej literatúre*. Konferencia sa uskutočnila v Levoči v dňoch 26.–27. mája 2000 pri príležitosti 180. výročia narodenia Sama Bohdana Hroboňa. A práve tomuto štúrovskému básnikovi bolo venovaných niekoľko príspevkov. Ako mysliteľ a básnika ho vo svojom referáte predstavil Milan Hamada, rozbor rozsiahlej Hroboňovej skladby Slovenské iskry predniesol Edmund Hleba, vzťahom S. B. Hroboňa k literárnej vede sa zaoberala Viera Žemberová, rytmické premeny verša S. B. Hroboňa skúmal František Štraus. Zdenko Ďuriška, ktorý sa venuje skúmaniu príslušníkov významných rodov slovenského národného obrodovania, tentoraz pátral po Hroboňových predkoch. Svoju pozornosť upriamil predovšetkým na rodinu Hroboňovej matky Terézie, rodenej Mídielkovej, pretože štúdiu o pôvode a príbuzenských vzťahoch Hroboňovcov publikoval už v roku 1995 (Genealogicko-heraldický hlas č. 1/1995). Fond Sama Bohdana Hroboňa účastníkom konferencie priblížila Terézia Kaššayová z Archívu literatúry a umenia SNK. Fond je spracovaný a prístupný bádateľom na štúdium vďaka inventárnemu súpisu uverejnenom v Inventári rukopisov Literárneho archívu MS IX Fondy 42–45. Informáciu o spracovanom fonde priniesol aj zborník Literárny archív 8/71.

V ďalšej časti zborníka sú publikované referáty zo seminára o živote a diele Jura Janošku, ktorý sa uskutočnil pri príležitosti 140. výročia jeho narodenia 22. novembra 1996 v Liptovskom Mikuláši. Michal Eliáš sa vo svojom príspevku zameril na pôsobenie Jura Janošku v Matici slovenskej, zmapoval jeho obetavú prácu v Jazykovom i Literárnohistorickom odbore MS, venoval sa jeho pôsobeniu na poste jedného zo štyroch matičných predsedov. *Kňaz podľa srdca*

božieho bol názov ďalšieho príspevku Miloša Kovačku. Priblížil v ňom život a dielo Jura Janošku, dôraz položil na zhodnotenie jeho práce pri vydávaní časopisu *Cirkevné listy*, ktorej zasvätil 35 rokov svojho života. Životnej púti kňaza, náboženského spisovateľa, redaktora a vydavateľa Jura Janošku bol venovaný aj referát Ivana Tótha. Príspevok *Jur Janoška a Transcius* od autora Daniela Veselého sa zostavovateľke nepodarilo získať na uverejnenie.

Okrem referátov z konferencií zostavovateľka zaradila do dvojčísła aj štúdie so zverejnením pramenných materiálov. Michal Gáfrik čitateľom na základe publikovaných listov a pohľadníc (21 kusov) umožňuje spoznať predstaviteľku slovenskej moderny Ľudmilu Groeblovú. Listy adresované autorovi príspevku sú uvedené v autentickej podobe. Samotný autor to zdôvodňuje nasledujúco: „...text jej listov môže byť aj zaujímavým dokladom, ako na slovenskú intelektuálku pôsobil takmer celoživotný pobyt v neslovenskom prostredí...“. Michal Eliáš vybral z bohatej korešpondencie Jána Francisciho (400 evidovaných listov z rokov 1840–1902) 27 listov zachytávajúcich obdobie od 5. februára 1861 do 9. novembra 1864 a zverejňuje ich spolu s dopĺňujúcim poznámkovým aparátom ku každému z nich. Jeho výber nebol náhodný. Listy sú informačným prameňom k prípravám a realizácii Viedenského memoranda slovenského národa a vzniku Matice slovenskej.

Dvojčíslo zborníka Literárny archív už tradične uzatvára rubrika Recenzie – správy. Z jej obsahu vyberáme pre čitateľov Slovenskej archivistiky informácie o troch osobných fondoch uložených v Archíve literatúry a umenia SNK. Ako prvá prináša rozbor fondu prvého profesora klasickej filológie na Slovensku Miloslava Okála Mária Slošiarová. Archívu sa podarilo získať časť fondu darom od samotného pána profesora v roku 1996 a druhú odkúpil od manželky jeho brata Antona Eleny Okálovej v roku 1997. Fond je uložený v 32 archívnych škatuliach a na štúdium je sprístupnený zatiaľ formou lístkového katalógu. Archívny materiál je rozčlenený do štyroch základných skupín. Azda najvýznamnejšou a najrozsiahljšou je skupina korešpondencie, ktorá tvorí viac ako polovicu fondu. Prevláda korešpondencia vedecká a odborná, adresovaná Miloslavovi Okálovi, nad súkromnou. Kópie jeho listov sa zachovali v malom množstve. Čulé kontakty udržiaval najmä so svojimi bývalými univerzitnými profesormi Jaroslavom Ludvíkovským a Antonínom Kolářom, ako aj s ďalšími významnými predstaviteľmi českej klasickej filológie a prekladateľmi ako boli Karel Janáček, Rudolf Mertlík, František Novotný, Karel Svoboda, Radislav Hošek atď. Miloslav Okál úzko spolupracoval aj s Vojtechom Zamarovským, o čom svedčí ich vzájomná korešpondencia z rokov 1960–1986. Pomáhal mu pri transkripcii niektorých gréckych termínov z oblasti zápasníctva pre knihu *Vzkriesenie Olympie* a robil odborného poradcu aj pri vydávaní jeho ďalších kníh *Za siedmiimi divmi sveta*, *Za tajomstvom ríše Chetitov*. Pre štúdium korešpondencie Miloslava Okála je potrebná znalosť najmä francúzštiny – dorozumievacieho jazyka klasických filológov, ale časť listov je i v nemčine, maďarčine, ruštine, poľštine, taliančine a latinčine. Druhú skupinu tvoria práce Miloslava Okála – vlastné, preklady a práce cudzie. K všetkým jeho prácam sa zachoval aj bohatý sprievodný aparát – podkladové a študijné materiály, kópie a dokonca mikrofilmy stredo-

vekých dokumentov z našich, ale najmä európskych archívov a knižníc. Menej početnú tretiu skupinu dokumentov, dotýkajúcu sa najmä jeho súkromného života, tvorí dokumentárny materiál. K zaujímavostiam tejto časti fondu patrí napr. výmer o zmene krstného mena Emil Andrej na Miloslav, či denník z jeho pobytu v Grécku v roku 1967 zachytávajúci aj politické udalosti tejto krajiny či výsledky genealogického bádania rodiny Okálovcov a rodu Rakovských. Poslednú skupinu fondu tvoria tlače (bibliografia, recenzie jeho prác, jubilejné články a pod.). Súčasťou fondu sú aj fotografie a gramofónové platne z roku 1971 s nahrávkami prednesu eposov M. Okála Ilias a Odysea v gréčtine.

Emília Očko v á približuje ďalší spracovaný archívny fond kníhtlačiar, kníhkupca, ale aj vydavateľa a martinského rodáka Jána Horáčka. Rozsahom nevelký fond (3 archívne škatule) prináša pohľad na dobu, v ktorej žil a na ľudí, s ktorými spolupracoval. Obsahuje najmä korešpondenciu s Ľudovítom Fullom, Františkom Klimešom, Milom Urbanom, Cígerovcami v Argentíne, Štefanom Hozom, s Annou Horákovou-Gašparikovou a Boženou Kustrovou. Najbohatšie je zastúpená korešpondencia s Ľudmilou Podjavorinskou a Maticou slovenskou počas Horáčkovej vydavateľskej činnosti, v neskoršom období majú prevahu listy od Andreja Žarnova a Jozefa Kirschbauma, ktoré dokumentujú život exulantov a šírenie slovenskej kultúry za hranicami štátu. Časť archívneho fondu nadobudol Archív literatúry a umenia ešte počas jeho života v roku 1982, časť v roku 1990 od manželky Anny Horáčkovej.

Posledný príspevok zborníka sa týka osobného fondu Jána Smreka a pochádza z pera Marty Skachovej. Fond patrí k najrozsiahlejším osobným fondom archívu literatúry a umenia SNK v Martine. Je uložený v 101 archívnych škatuliach a spracúva sa od roku 1993. Čoskoro bude prístupný aj bádateľom na štúdium vďaka inventárnemu súpisu, ktorý dokončujú v týchto dňoch pracovníci literárneho oddelenia archívu. Fond Jána Smreka získaval archív postupne od roku 1972 akvizíciou od samotného básnika. Po jeho smrti ho odkúpil od jeho manželky Blanky Čietekovej. Prevažnú časť fondu tvorí korešpondencia súvisiaca s vydávaním literárno-umeleckého časopisu Elán, ktorý Smrek založil a viedol od roku 1930 v Prahe. Okrem samotných príspevkov tu majú zastúpenie napr. aj listy pisateľov, inzercie, žiadosti o finančnú podporu Elánu, vyplácanie honorárov, objednávky, spolupráca. Toto všetko prešlo rukami J. Smreka, ktorý vykonával okrem redaktorskej práce aj všetky administratívne úkony, navrhoval obálky kníh, robil technickú redakciu. Ďalšiu skupinu vo fonde tvoria Smrekove literárne práce, ktoré zahŕňajú jeho básnickú tvorbu, prózu, drámu i publicistické práce (prednášky, interview, poznámky, články a pod.). Zastúpená je i Smrekova prekladateľská činnosť z maďarskej, francúzskej, ruskej a rumunskej poézie. Vo fonde sú taktiež zastúpené aj biografické materiály (životopis, doklady, potvrdenia, vysvedčenia, účty, pracovné zmluvy, pozvánky, súdne dokumenty a pod.) a tlače (novinové výstrižky básní, jubilejné články, stránkové a stĺpcové korektúry Smrekových a prekladových diel).

Dvojčíslo zborníka Literárny archív uzatvára menný register.

Júlia Ragačová

DUBOVSKÝ, J. – POSPECHOVÁ, P. – TURCSÁNY, J.: *DOLANY*. Bratislava 2002, 214 s.

Kronikársky výrečná publikácia so stručným názvom Doľany s prítlačlivou grafickou úpravou vyšla v samom závere uplynulého roku. Začína predhovorom starostu obce, končí jeho rozlúčkou s každým, kto ju prelistoval, prečítal alebo preštudoval, na svet ju ale priviedla trojica archivárov späť pracovne s bývalým Štátnym okresným archívom v Pezinku sídliacim v Modre, terajšou modranskou pobočkou Štátneho archívu v Bratislave.

Publikácia, na ktorú upriamujeme pozornosť, nie je prvým sprievodcom po minulosti Dolian nazývaných takmer do polovice 20. storočia Ompitálom. Bohaté dejiny jednej z najstarších nemeckých enkláv v malokarpatskom podhorí (v 18. storočí poslovenčenej) primáli už v roku 1810 Juraja Fándlyho k napísaniu historickej rozpravy *De Oppido Ottenthal in Comitatu Posoniensi situato* (sprístupnenej slovenským prekladom Jána Dubovského z roku 1990), Jozefa Markoviča k skúmaniu dejín Dolian do zrušenia nevoľníctva (rovnomený neuvverejnený rukopis z roku 1980) a Antona Adamkoviča k vydaniu monografie Doľany pri Častej (2001, miesto vydania v nej chýba). Pravdepodobne preto, že publikovaný pohľad Antona Adamkoviča na Doľany začína opisom miestnych prírodných pomerov a končí údajmi, ktoré zhromaždil v rokoch 1971–1991 ako doliansky farár *o roku na dedine* (vrátane ľudového odevu, piesní a ompitálsko-slovenského slovníka), vypustili autori ďalšej správy o Doľanoch z jej knižnej podoby úvod o polohe obce a prírodných pomeroch v chotári a zriekli sa tiež opakovania údajov národopisného charakteru. Namiesto nich ponúkajú čitateľom (doplňujúce) údaje o rozlohe viníc nazývaných v Doľanoch vinohradmi, informácie o vývoji počtu obyvateľov (stotožnených Adamkovičom napr. v roku 1631 s počtom svedejúcich sa farníkov), ako aj podrobnosti o premenovaní Ottenthalu – Ompitálu v júni 1948 na Doľany. Nezabudli pripomenúť, že už Ján Hollý dal Ompitálu v epose Svätopluk meno Údol; pofebruárové poverenie vnútra nevzalo ale názov pochádzajúci od kňaza do úvahy.

Ján Dubovský, Petra Pospechová a Juraj Turcsány rozdelili svoju súhrnnú správu o neraz turbulentnom dejinnom pohybe v Doľanoch aj okolo neho do šiestich častí. Prvú vyhradili kapitolkám z najstarších dejín (končiacich podľa nich rokom 1848). Ďalšie tri časti prenechali opisu života v Doľanoch v rokoch 1848–1918, 1918–1945, 1945–koniec druhého tisícročia. Záverečné dve časti ohlasujú svoj obsah nadpismi Kapitoly z cirkevných dejín a Pamiatky a osobnosti. Sťaby v starobylej kronike, začínajúcej obvykle stvorením sveta, začína aj živé rozprávanie o Doľanoch zamyslením, či obec vďačí za svoj pôvodný názov založeniu v Ottovom údolí, ako to tvrdil v 18. storočí Gabriel Kolinovič, alebo ho dostal od Ompudovcov-Ompidovcov, rodu, ktorého meno sa objavuje v listinách z 12. a 13. storočia. Nadväzujúci opis histórie Dolian od najstaršej známej písomnej správy po Fuggerovcov aj poddansko-zemepanských vzťahov na hradnom panstve Cervený Kameň v 16. storočí výdatne čerpá z urbáru červeno-kamenského panstva z roku 1543. Dozvedáme sa z neho, že ani kolísajúci počet obyvateľov neovplyvnil množstvo dorobeného vína. Zachoval sa údaj, že v ro-

koch 1540–1541 sa na území červenokamenského panstva vyčapovalo v šenkoch okolo 1 800 okovov vína, z toho v Ompitáli 134 a 4/8 okovov vína (s. 27). Iný urbár, a to z roku 1598 vypovedá o príchode nových kolonistov, najmä Chorvátov, ale aj Moravanov, Slezanov a Poliakov; časť z nich sa usadila v Ompitáli patriacom v tom čase už Pálfiovcom. V kapitolke Kedy sa stal Ompitál mestekom, dozvie sa čitateľ, že určite ním bol v roku 1629, možno už v roku 1606 a veľmi pravdepodobne už pred rokom 1598. Zároveň sa dočíta aj, prečo nemôže byť postava so strapcom v každej ruke, zobrazená už na pečati Ompitála z roku 1634, Satyrom (ako sa domnieval Matej Bel v roku 1736), vinohradníčkou stojacou na kopci (ako o tom bol presvedčený Jozef Novák v roku 1972), ani svätou Katarínou – patrónkou farského kostola, ako si to pôvodne myslel jeden z autorov knihy, Ján Dubovský. Práve on došiel porovnávaním postáv na troch známych typáriach k záveru, že na obecnej pečati Ompitálu-Dolian je zobrazený pustovník sv. Leonard, späť s obcou od 15. storočia patrocíniom menšieho z dvoch miestnych kostolov. Dodávame, že s Dubovského výkladom sa stotožnila aj heraldická komisia ministerstva vnútra a od roku 1995 stojí v striebornom štíte strieborný sv. Leonard so zlatou svätožiarou okolo hlavy, v čiernom mníšskom habite, držiac v oboch rukách po veľkom strapci hrozna so zlatým listom.

Priestor, ktorý sme dostali, neumožňuje všimnúť si každú z dvoch desiatok kapitolek prvej časti knihy. Spomenieme preto len nadpisy niektorých: Vinohradnícke miery a váhy, Ompitálska sklená huta (vyrábajúca v rokoch 1670–1750 tabuľové sklo aj fľaše, poháre a čaše), Ompitálske mlyny, mlynári a ďalší remeselníci (vrátane *holzhackerov* pracujúcich pre Pálfiovcov ako drevorubači a slúžiaci zároveň pri strážení lesov), Ompitálska papieren (vyrábajúca v 19. storočí zo slamy približne 600 centov baliaceho papiera ročne).

V texte o politických, kultúrnych a hospodárskych dejinách Dolian v rokoch 1848–2000 rezonuje sýtym hlasom množstvo retrospektívnych informácií získaných z archívnych dokumentov uložených vo viacerých archívoch. Dokladajú, že bývalý Ompitál aj novodobé Doľany sa líšia od väčšiny obcí na Slovensku pravdepodobne len blízkosťou k malokarpatskej *vinnej ceste*, nie však dobovými predelmi ani spôsobmi reakcie obecnej samosprávy alebo obyvateľov na ne. Dobové záznamy hovoria, že v marci 1897 odmietli zvolení predstaviteľia Dolian prvý raz a v roku 1926 znovu poskytnúť peniaze na *tak drahú a pre obec bezvýznamnú* telefónnu prípojku. Podobne ako spočiatku napríklad Levoča, odmietli aj Doľany upísať v roku 1902 účastiny na vybudovanie železnice v jej chotári, dôvodiac, že neboli informované o jej výhodách. V roku 1905 museli asistovať pri vystúpení poslanca Dömötöra v Doľanoch žandári, tiež v roku 1907, keď rečnil v obci s ožívajúcim národným a sociálnym povedomím kandidát Slovenskej národnej strany Milan Ivanka. O málo neskôr, v rokoch 1914–1916 upísalo ale devótno obecné zastupiteľstvo až 9 500 korún ako vojnovú pôžičku dožívajúcej monarchii a neváhalo odňať väčšinu týchto peňazí základine pre chudobných. V januári 1939 sa vybralo sto krojovaných mužov z Ompitálu do Bratislavy na otvorenie snemu prvej Slovenskej republiky. V roku 1942 padol na území Sovietskeho zväzu Ompitálčan Jozef Vober, jeho rodák Ferdinand Vober bojoval ale v októbri 1944 v inej uniforme na Dukle. V roku 1947 odsúdil Ná-

rodný súd v Bratislave bývalého poslanca Slovenského snemu a povojnového miestneho dekana Františka Jankoviča za údajný zločin zrady na 12 rokov väzenia. Pred voľbami v roku 1954 považoval Okresný národný výbor v Pezinku Miestny národný výbor v Doľanoch za jeden z najproblémovejších, lebo *pracuje bez pomoci masových organizácií, bezplánovite*. V roku 1999 získal v oboch kolách voľby druhého prezidenta tretej Slovenskej republiky Rudolf Schuster v Doľanoch spolu 448 hlasov, Vladimír Mečiar spolu 604 hlasov.

Hodnotu knihy ako výrečného zdroja informácií o stáročiach dejinného pohybu v Doľanoch umocňujú podrobnosti o Jurajovi Fándlym ako regionálnom historikovi (emeritovaný naháčsky farár sa vrátil do rodičovského domu v Ompitáli), o národnom buditeľovi Jurovi Palkovičovi patriacom po rodičoch tiež k Ompitálčanom (nie je totožný s bratislavským Jurajom Palkovičom), o kňazoch, rehoľníkoch, rehoľníčkach a misionároch narodených v Ompitáli (verbista Štefan Zloch pôsobil v rokoch 1940–1958 v Číne a potom v Tokiu, verbistu Vincenta Lechoviča nazývali Páter Leko na ostrove Timor v Oceánii), rozbor obsahu deviatich kanonických vizitácií farností z rokov 1561–1756, opis miestnych pamiatok a pamätihodností (farský Kostol sv. Kataríny zo 14. storočia prestavaný v roku 1616, Kostolík sv. Leonarda pravdepodobne z 15. storočia na Kalvárii, kamenná veža postavená v 17. storočí na moste spájajúcom oba brehy miestneho potoka atď.), ako aj mnohé reprodukcie archívnych dokumentov vrátane dobových fotografií.

Knihy o Doľanoch pripomína veľkoplošnú, ale prehľadnú mozaiku s mnohými detailmi. Škoda, že jej bezchybný povrch narušajú trhlinky, ktoré treba považovať za tlačové chyby: ak vysvätili Leonarda Braniša za kňaza v roku 1938 a on odišiel do Južnej Ameriky po 2. svetovej vojne, nemohol sa narodiť v Ompitáli v roku 1811 (s. 205) a pod. Dve trhlinky vniesla do kompaktnej mozaiky aj snaha autorov priblížiť vlastné vyjadrovanie reči ľudu. Prvú sme postrehli v konštatovaní, že členmi národného výboru sa mohli stať v roku 1945 *len príslušníci komunistickej a demokratickej strany* (s. 128); spoločná strana komunistov a demokratov však nikdy neexistovala. Do knihy preniklo fiktívne súručenstvo iba vďaka použitiu nenáležitej legislatívnej skratky. Druhá formulačná nepresnosť sa týka matriky pokrstených a zomretých z rokov 1638–1675. Pretože sa nedostala pri sústreďovaní matrik do príslušného štátneho archívu, považovala sa za stratenú, a to až do roku 1977, keď bola zverejnená jej opätovná prítomnosť na fare v Doľanoch. Nadväzujúce včlenenie matriky do zbierky cirkevných matrik spred roku 1895 v Štátnom oblastnom archíve v Bratislave dohodol jeho vtedajší riaditeľ (a trnavský rodák) Jozef Watzka (s vedomím apoštolskej administratúry v Trnave) so správcom fary v Doľanoch; obaja vedeli o sebe už pred tým, než sa vrátil Anton Adamkovič po júni 1952 ako novokňaz za kaplána do Trnavy. Oznam na strane 176, že matriku *odovzdali ... až v dôsledku veľkého tlaku príslušných orgánov*, je azda jediným neovereným konštatovaním v knihe svedomite sa pridržajúcej pravdy.

Juraj Spiritza

MALOVCOVÁ, B. A KOLEKTÍV: *MINULOSŤ A SÚČASNOSŤ KRÍŽOVEJ VSI*. Kežmarok 2002, 192 s.

Pomyselný miestopis Spiša, vznikajúci zo zverejnených poobhliadnutí na dejiny tamojších miest a obcí, dopĺňajú už viacero rokov s im vlastnou akribiou popradské archivárky Božena Malovcová a Zuzana Kollárová. Pripomeňme si, že prispeli doteraz k spoznávaniu historických podôb podtatranského regiónu, a to neraz spoločne s ďalšími archivármi a inými autormi, publikáciami *Lučivná 1321–1996* (1996, zostavil František Žižák), *Matejovce* (1996), *Ihľany* (1997), *Dejiny Popradu* (1998, zostavil Ivan Chalupecký), *Švábovce v toku dejín* (1998), *Veľká – rozprávanie o ľuďoch, ktorí sa tu narodili, ale hlavne o tých, ktorí svojmu mestu život zasvätili* (1998), *Dejiny Ždiaru a Tatranskej Javoriny* (2000), *Sušava 1298–2001* (2001), *Stráže – známe, neznáme 1276–2001* (2001), *Dejiny obce Spišská Teplica* (2002, zostavil Marián Soják). Tiráž publikácie o minulosti a súčasnosti Krížovej Vsi prezrádza, že ju autorsky pripravili obe spomenuté pracovníčky bývalého Štátneho okresného archívu v Poprade (od 1. januára 2003 popradskej pobočky Štátneho archívu v Levoči) spoločne s kolegyňou Evou Sedláčkovou a Mariánom Sojárom, o ktorom sa vie, že pôsobí v Spišskej Novej Vsi ako archeológ a pokračovateľ Františka Javorského. Kniha ako celok zase dokazuje, že starostka Krížovej Vsi zverila opísanie dávnejšej a nedávnej minulosti starobylej obce autorskému kolektívu, ktorý ovláda vyhľadávanie historických prameňov a disponuje elokvenciou oznamovania retrospektívnych informácií súčasníkom.

Predstavovanie Krížovej Vsi začína v publikácii informáciou o obecných symboloch. Je sympatické, že sa neobmedzuje na opakovanie strohého úradného opisu erbu, vlajky a pečate, ale naznačuje tiež, ako súvisí názov obce s pôvodným patrocíniom staršieho z tamojších dvoch kostolov (Nájdenie svätého Kríža) a prečo je tento gotický dom Boží zasvätený od roku 1700 Narodeniu Pána. Nasledujúca kapitola o živej a neživej prírode (s podrobnými údajmi o polohe obce, katastri, geologickej charakteristike, vodstve, podnebí a počasí, flóre, faune) nezamlčuje necitlivý až likvidačný vzťah časti terajších obyvateľov k vlastnému životnému prostrediu. Pripojená fotografia pozostatku nepovolene vyrúbaného stromu je výrečným dokumentom identifikačného zvyku miestnych samozásobiťov rúbať stromy zásadne vo výške vlastného pásu, aby sa pri zadovážovaní paliva nemuseli ohýbať. V poradí tretia tematická časť knihy si všima Krížovú Ves na počiatku dejín, čiže pred rokom 1290, ku ktorému sa viaže najstaršia známa písomná správa o obci. Pripomína tiež spišského lekára a polyhistora Michala Greisigera zachraňujúceho rôzne archeologické nálezy v chotári Krížovej Vsi, vrátane známej železnej ostrohy z druhej polovice 13. storočia, už na konci 19. storočia. Kapitola končí prevzatou zmienkou Christiana Genersicha z roku 1804 o výskyte prírodného zlata na Zlatej hore (Goldberg) zasahujúcej severným úpäťm do chotára Krížovej Vsi.

Vďaka zachovaným listinám neupadlo do zabudnutia, že Krížová Ves vznikla v druhej polovici 13. storočia ako poľnohospodárska osada na pozemkoch patriacich rodu Brezovických, a že už na začiatku 14. storočia sa usadili v nej kri-

žovníci – strážcovia Božieho hrobu. Sedem storočí, ktoré odvtedy uplynuli, sprítomňuje kniha v troch samostatných kapitolách nazvaných *Od prvej písomnej zmienky do roku 1918*, *V medzivojnovom období (1918–1945)* a *Od druhej svetovej vojny po súčasnosť (1945–2002)*. Citátmi z archívnych dokumentov sprístupňuje v nich texty a upriamuje pozornosť na veci, o ktorých by sa väčšina čitateľov nepochybne inak ani nedozvedela. Spomenieme v tejto súvislosti aspoň urbár z 30. januára 1772, vlastný životopis lekára a literáta Gustáva Kazimíra Zechentera-Laskomerského a obecnú kroniku (pozri s. 81–82). Dodávame, že potomok banskobystrických zvonolejárov Františka Zechentera (prastarý otec) a Františka Antona Zechentera (starý otec) spoznával Krížovú Ves, jej obyvateľov aj pamätihodnosti (vrátane ojedinelej tlmiacej obliečky z červeného zamatu na zvone z roku 1517 používanom krížovníkmi) od roku 1857 ako nápadník a potom manžel Emílie Grosserovej, dcéry Antona Grossera, s ktorým je spätý hospodársky vzostup obce v polovici 19. storočia.

Reprodukcia časti nástenných malieb z konca 14. storočia (Tróniaci Kristus, Klaňanie Troch kráľov, Zvestovanie Panne Márii, Obetovanie v chráme) symbolicky avizuje už na obálke knihy, že autorský kolektív nezabudol na pamiatky v najstaršom stavebnom objekte v Krížovej Vsi, v Kostole Narodenia Pána, v ktorého presbytériu dosadajú rebrá krížovej klenby na konzoly s vegetabilnými útvarmi alebo ľudskými tvármi (kamenná krstiteľnica zo 14. storočia, renesančná mreža na staršom výklenkovom pastofóriu s trojlístovým zakončením atď.). Kniha tiež pripomína, že Assumpta, čiže Madona s Ježiškom na polmesiaci, ktorá vznikla na Spiši po roku 1500 a bola pôvodne súčasťou mobiliára toho istého kostola, sa vrátila na Slovensko z Prahy až v roku 1955, ale do Slovenskej národnej galérie. Historické kadidlo, ktorého existenciu zachytil Ján Vajdovszky v 19. storočí, Jozef Špirko už v roku 1936 v Krížovej Vsi nenašiel. Možno iba tušíť, kedy a prečo zmizol v druhej polovici 20. storočia mobiliár pohrebnej kaplnky Grosserovcov z roku 1867 (s. 67).

V spomenutých troch kapitolách o dejinnom pohybe v Krížovej Vsi v rokoch 1290 až 2002 nás zaujali tiež údaje o tamojšom školstve, o demografii obce a jej novodobej modernizácii. Podľa nich pochádzajú najstaršie známe správy o škole v obci síce až zo začiatku 17. storočia, Matúš Kučera však našiel rodáka z Krížovej Vsi medzi poslucháčmi Viedenskej univerzity už pred rokom 1530. V roku 1921 žilo v Krížovej Vsi 530 osôb, do roku 1933 sa zvýšil počet jej obyvateľov na 631 (498 Slovákov, 114 Rómov, 15 Nemcov, 4 Židia). Pri sčítaní v roku 1961 uviedlo z 1013 obyvateľov Krížovej Vsi 311 občanov rómsky pôvod. V roku 2000 mala Krížová Ves už 1594 obyvateľov; 1072 z nich sa považovalo za Rómov. Obec bola elektrifikovaná v roku 1943, miestny potok bol regulovaný v rokoch 1952–1957.

Tretiu trojicu kapitol vyhradili autorky v knihe medailónom osobností spätých pôvodom alebo inak v 20. storočí s Krížovou Vsou (o. i. bývalý provinciál Spoločnosti Božieho Slova Vincent Babin, fyzik a vysokoškolský pedagóg Július Krempaský, perzekvovaný evanjelický farár Ondrej Koč), opisu života ľudu (ktorého duchovnú a hmotnú kultúru ovplyvňovalo počas stáročí spoluzitie Slovákov s Nemcami, katolíkov s evanjelikmi a od polovice minulého storočia

v narastajúcom rozsahu aj s Rómami) a tzv. prílohám majúcom podobu osobných spomienok rodákov, prerozprávanych príbehov, piesne spievanej pri vynášaní smrtky – Barborieny atď. Obsah knihy valorizujú početné reprodukcie kresieb, máp (napr. rukopisnej mapy Spiša z roku 1827, mapy katastrálneho územia s historickými chotárnymi názvami), fotografií atď., ako aj súbor 37 farebných reprodukcí zaradený do knihy ako jej samostatná záverečná časť. V publikácii nechýba prehľad použitých prameňov a literatúry ani nemecké a anglické resumé.

Rozsah prehľadu použitých prameňov a literatúry naznačuje, že štvorica autorov venovala heuristike veľa času. Škoda, že sa neušla rovnaká pozornosť rukopisu pred vydaním od jeho posudzovateľa. Nepochybne by si bol všimol, že sa spomína v ňom ako miesto spisomnenia listiny spišského prepošta Jána zo 17. mája 1315 o Krížovej Vsi raz Spišská Kapitula (obr. 1), na inom mieste ale od nej vzdialený Spišský Štiavnik (s. 44), a že listinou zachovávaný názov Crucedorf sa do výpočtu niekdajších pomenovaní obce nedostal. Pretože najdôležitejšie časové medzníky 2. svetovej vojny (čiže prepadnutie Poľska v septembri 1939 zo západu nacistickou Treťou ríšou a z východu Zväzom sovietskych socialistických republík, napadnutie bývalého Sovietskeho zväzu v júni 1941 hitlerovským Nemeckom, ako aj dobytie Berlína 2. mája 1945 Červenou armádou a podpísanie bezpodmienečnej kapitulácie porazenej Tretej ríše jej predstaviteľmi 8. mája 1945 v Berlíne – Karlshorste) sú všeobecne známe, mal požadovať zmenu nadpisu o údajnom medzivojnovom období v dejinách Krížovej Vsi na nadpis vyjadrujúci dianie v obci od skončenia 1. svetovej vojny do skončenia 2. svetovej vojny. Takisto nemala uniknúť jeho pozornosti potreba upraviť z rovnakého dôvodu aj názov nadväzujúcej kapitoly týkajúcej sa obdobia od roku 1945 do konca druhého tisícročia. Napriek obom predchádzajúcim pripomienkam považujeme recenzovanú publikáciu za obohatenie regionálnej literatúry! Je pútavou mozaikou bezpočtu údajov o obci, v ktorej (dovoľujeme si citovať slová starostky Anny Grivalskej z úvodného príhovoru k občanom a rodákom) zanechalo každé obdobie svoje stopy a ktorá poskytuje nádherný pohľad na krásu Vysokých Tatier.

Juraj Spiritza

LUDIA, PENIAZE, BANKY. Zborník z konferencie. Zost. M. Tkáč. Národná banka Slovenska, Bratislava 2003, 526 s.

História slovenského bankovníctva nebola v našej historiografii doteraz porovne k iným okruhom problémov našich dejín podrobnejšie spracovaná. Po vytvorení Národnej banky Slovenska sa najmä prostredníctvom vedenia jej archívu začalo s intenzívnym sústredovaním archívnych a múzejných výskumov

prameňov k dejinám bankovníctva a ich širokou prezentáciou. Od roku 1993 bol publikovaný celý rad odborných publikácií a usporiadaných niekoľko výstav múzejných expozícií najmä v zahraničí. V nadväznosti na takúto propagáciu nášho bankovníctva NBS usporiadala konferenciu o dejinách nášho peňažníctva a bankovníctva v novembri 2002. Toto podujatie bolo koncipované ako určitá predpríprava na medzinárodnú konferenciu v tomto roku. Veľmi pozitívnym výsledkom veľkej prehliadky rozmanitých stránok dejín tohto odboru je vydanie zborníka prednášok, a to aj tých, ktoré neboli prednesené priamo na konferencii. Možno konštatovať, že tento zborník 27 príspevkov našich popredných odborníkov v oblasti peňažníctva, numizmatiky, notafílie, archeológie, historickej technickej architektúry, histórie spoločnosti, múzejníctva a jazykovedy je prvým a vydareným pokusom o podanie celkového prierezu dejinami peňažníctva a bankovníctva na území Slovenska. Príspevky sú usporiadané chronologicky a podľa tematickej nadväznosti. Obsahujú množstvo najnovších poznatkov vo všetkých uvedených odboroch. Celkový obraz uvedeným odborom našich dejín sa začína odvíjať používaním zlata od praveku, cez prvé použitie mincí Keltmi a nálezy rímskych mincí. Päť príspevkov sa zaoberá problematikou mincovníctva na pozadí produkcie mincovní v Kremnici, Košiciach a v Bratislave. Tematicky trochu odlišný, ale o to prínosnejší je príspevok Vladimíra Husáka zameraný na problematiku najstaršej architektúry banskej komory a mincovne v Kremnici. Autor sa pokúša revidovať doterajšie poznatky a kladie sídlo banskej komory do prstenca hradieb mestského hradu. Prevažujúca časť príspevkov sa týka priamo peňažníctva a bankovníctva. Zaoberajú sa najmä problematikou zakladania a vývoja prvých peňažných družstiev počnúc Gazdovským spolkom v Sobotišti – prvým úverovým družstvom na európskom kontinente, vzájomných peňažných pomocníc, školských sporiteľní až po peňažné účastinné spoločnosti. Odkrývajú aj veľký podiel slovenských bankových zamestnancov na národnom obrodení, ktorí okrem príslušníkov kléru tvorili najdôležitejšiu súčasť vtedajšej národne orientovanej slovenskej inteligencie. Príspevkom Mariána Tkáča sa začína časť zborníka zaoberajúca sa priamo vznikom a vývojom slovenských bánk v kontexte štátnej politiky v rámci Uhorska a Rakúsko-Uhorska, etnicitou, ktorá znamenala zameranie činnosti jednotlivých bankových inštitúcií i problematikou česko-slovenskej vzájomnosti v tejto oblasti aj s národnými ideálmi a ich rozpore s pragmatikou reality podnikania a zásahov štátnej politiky. Súvzťažnosť štátnej a fiškálnej politiky reflektujú príspevky ďalších autorov, spracúvajúcich obdobie po roku 1918 až do súčasnosti. Tvorba a následné prerozdelenie financií boli vždy skúšobným kameňom česko-slovenských vzájomných vzťahov a podpísali sa aj na rozdelení Česko-Slovenska roku 1993. Túto časť zborníka organicky dopĺňajú príspevky o technickej a výtvarnej problematike našich bankoviek, spravovaní financií vo františkánskom ráde, o archívnych dokumentoch v archíve NBS, osobnostiach zo sveta financií narodených na území Slovenska, popredných osobnostiach slovenského bankovníctva. Nemenej prínosné sú aj záverečné texty prednášok o slovenskom bankovom jazyku a jeho stave. Možno konštatovať, že zborník s názvom Ľudia, peniaze a banky je rýznym kro-

kom ku komplexnému vedeckému poznaniu tejto časti našich národných dejín, ktorý je určený nielen odborníkom, ale aj širokej verejnosti.

Peter Zoričák

ŘEZNÍČEK, J.: *MORAVSKÉ A SLEZSKÉ URBÁŘE PO 1372 / PŘED 1407–1771 (1849). KATALOG*. Vydal Odbor archivní správy Ministerstva vnitra ČR, Praha 2002, 589 s.

Chronologicky genéza záujmu historickej vedy o urbáre ako kľúčové pramene hospodárskych a sociálnych dejín feudalizmu, siaha rovnako v Českej i Slovenskej republike do päťdesiatych rokov minulého storočia. V nadväznosti vystúpila do popredia aj úloha štátnych archívov na sprístupnenie informácií o urbároch v nimi spravovaných archívnych fondoch. Prvá archívna pomôcka venujúca sa urbárom uzrela však svetlo sveta ešte skôr, pred vydaním Základných pravidiel pre prácu s archívnym materiálom. Bol to zhodou okolností tiež katalóg z tej istej „dielne“, vypracovaný Adolfom Turekom vo vtedajšom Zemskom (Krajskom) archíve v Opave (Soupis urbářů Ostravského kraje 15.–18. století. Opava 1954).

Postupom času sa v českom archívnictve vykryštalizoval názor na metodiku jednotného sprístupnenia urbárov v sieti štátnych archívov. Myšlienka sprístupnenia obsahu urbárov formou klasickej edície prameňov sa ukázala nereálnou vzhľadom na ich veľký počet, preto sa Komisia Archivnej správy MV ČSR pre otázky metodiky fondov poľnohospodársko-lesníckych oddelení štátnych archívov, rozšírená o odborníkov z ČSAV a FFUK, rozhodla v roku 1971 sprístupňovať urbáre a vôbec účtovné písomnosti štatistickej povahy formou súpisov. Návrh zásad na sprístupňovanie vypracoval autor prítomného katalógu a publikoval ich v roku 1972 v Archivnom časopise. Ním navrhovaný súpis urbárov mal mať formu katalógu vypracovaného kombináciou archívnych a kodikologických pravidiel. Štátne archívy však predložený návrh oponovali pre jeho časovú náročnosť a odporúčali vypracovať súpisy urbárov podľa upravených zásad pre súpis pozemkových kníh. Kompromisné riešenie – aby každý štátny archív vyhotovil súpis podľa svojich možností – bolo schválené v roku 1974. Štátne archívy v Českej republike teda prišli takmer pred tromi desaťročiami k systematickému plneniu úlohy plánovaného súpisu urbárov a postupne – aj keď s určitým časovým odstupom – začali vydávať jednotlivé zväzky (Soupis urbářů jihočeských archivů 1378–1773. Sv. 1 a 2. České Budějovice 1976; Soupis západočeských urbářů 2. pol. 13. století – 1773. Plzeň 1993; Soupis východočeských urbářů 2. polovina 13. století – 1776. Zámorsk 1997) a napokon sledovanú publikáciu.

Řezníčkov katalóg moravských a sliezskych urbárov bol od začiatku projektovaný ako spoločný pre štátne archívy v Brne a Opave. Severomoravské a sliez-

ske mal pôvodne spracovať autor vôbec prvej archívnej pomôcky urbárov (Adolf Turek) spolu s kolektívom, ale kým brnenská časť bola už pripravená, opavská sa ani nezačala. Z tohoto dôvodu AS MV ČSR poverila jej vypracovaním v roku 1986 napokon autora zásad z roku 1972 (Jan Řezníček). Zásady sprístupnenia sa však odstupom rokov a získaním nových poznatkov a skúseností modifikovali a ich konečnú podobu možno charakterizovať ako dôslednú aplikáciu diplomatického prístupu a kodikologických pravidiel.

Do predmetného súpisu moravských a sliezkych urbárov boli zaradené v prvom rade urbáre bez ohľadu na pomenovanie, formálnu stránku zápisov a ďalší obsah. Podchytené boli však aj typologicky nevyhranené a obsahovo rozličné kombinácie urbárov s inými písomnosťami (napr. katastrami). Nezostali nepovšimnuté ani urbárske registre a nezachované urbáre.

Každý katalogizačný záznam jednej súpisovej jednotky obsahuje nasledujúce položky: 1. Názov lokality a jeho charakteristika (napr. panstvo); 2. Poradové číslo súpisu a miesto uloženia opisovanej jednotky (t. j. archív, názov fondu, sign. alebo inv. č.); 3. Formálny opis jednotky – dátum vzniku urbára, písacia látka, počet fólií alebo strán, reč, rozmer, väzba; 4. Poznámky k formálnemu opisu; 5. Odpis pôvodného názvu z titulného listu; 6. Obsah urbára (základná časť vrátane dodatočných opráv a rozličné neskoršie doplnky); 7. Základná charakteristika urbára uvedená písmenom (napr. R – rustikál, D – dominikál atď.); 8. Edície; 9. Literatúra.

Pred vlastným katalógom je uvedený zoznam sledovaných urbárov (s. 17–42), ktorý poskytuje čitateľovi – používateľovi pomôcky základnú orientáciu. Jeho štruktúra je prehľadná: Urbár – zhoduje sa s položkou č. 1 v katalogizačnom zázname; Časový rozsah; Okres – t. j. súčasné zaradenie lokality v rámci administratívno-správneho členenia republiky; Uloženie (miesto uloženia), ak sa urbár nezachoval, je tam poznámka d = deperditum; Číslo opisu (t. j. číslo katalogizačného záznamu).

Katalogizačné záznamy sú rozdelené do dvoch skupín: Morava a moravské enklávy v Sliezske (s. 45–357, poradové číslo katalogizačných záznamov 1–719), Sliezske (s. 359–415, poradové číslo katalogizačných záznamov 720–883). Katalóg dopĺňujú až štyri registre: osobný, miestny, vecný a chronologický.

Miesto všeobecnej charakteristiky predstaveného katalógu moravských a sliezkych urbárov, o ktorom možno jednoznačne povedať, že je prínosom do radu archívnych pomôcok, lebo je skutočnou oporou pre bádateľa a východiskom na štúdium v bludisku hľadania informácií o archívnych dokumentoch, chcela by som povedať niekoľko slov na našu adresu. Prečo sme neišli cestou súpisov urbárov aj my? Po sľubnom začiatku klasickej edície prameňov – dvoch zväzkov urbárov feudálnych panstiev na Slovensku z konca päťdesiatych rokov – tretí zväzok zaradený do „úlohy štátneho plánu základného výskumu“ (1. Pramene k hospodárskym, najmä agrárnym dejinám obdobia neskorého feudalizmu – b/ Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku III.) nie a nie roky rokúce dokončiť. Nuž a po novembri 1989, keď v Slovenskom národnom archíve novovzniknuté oddelenie vedeckého výskumu prevzalo na seba aj „vedecké usmerňovanie“ dvoch z bývalých štyroch úloh štátneho plánu základného výskumu

mu (vrátane urbárov), po niekoľkých márných pokusoch o ich oživenie zo strany odboru archívniectva a aj iniciatívnych ponúk na spoluprácu archívárov zo štátnych oblastných archívov, pomaly, ale isto zapadli do prachu zabudnutia. Už niekoľkokrát som sa o tom ústne zmienila – a teraz to činím písomne. Uznávam, že edícia prameňov je sisyfovská robota a pracovať na nej popri plnení všetkých úloh a povinností archívára je viac ako dosť. Prečo sa však nemôžu alebo nedajú publikovať výsledky roky systematicky budovanej kartotéky urbárov slovenskej proveniencie v bývalom oddelení feudalizmu, dnes oddelenia starších fondov Slovenského národného archívu, a dať takto do rúk bádateľom aj potrebné informácie o slovenských urbároch?

Mária Stieberová

SZYMANSKI, J.: *NAUKI POMOCNICZE HISTORII*. Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2001, 763 strán.

J. Szymanski spracoval a vydal viaceré príručky o pomocných vedách historických, či už ako skriptá (Lublin 1968, Warszawa 1976 a 1983) alebo ako metodickú príručku (Poznaň 1977), takže tu vlastne ide už o piate vydanie, hoci to v úvode nie je výslovne deklarované, lebo sa tam hovorí len o opravenom a pozmenenom vydaní. Bolo treba určité miesta korigovať a zaktualizovať bibliografiu. Obsah predchádzajúcich vydaní sa tým nezmenšil ani neodmietol. Vzhľadom na to, že ide o univerzitnú príručku, treba pri výbere látky zohľadňovať aj didaktické hľadisko.

V úvodnej časti (skladajúcej sa z dvoch kapitol) sa autor zaoberá prevažne vývojom názorov na pomocné vedy historické v poľskej historiografii, kde sa im po prvý raz venovala (samostatná) pozornosť roku 1814. Autor ku klasickým pomocným vedám historickým (ďalej len PVH) počíta paleografiu, diplomatiku, sfragistiku, chronológiu, numizmatiku, heraldiku a genealógiu, no v prítomnosti sa podľa neho za PVH pokladajú aj niektoré ďalšie disciplíny; pri ich vypočítavaní v tejto úvodnej časti je nedôsledný tým, že medzi ne počíta nielen PVH v tzv. širšom slova zmysle (napr. historickú geografiu, archivistiku a pod.), ale aj také disciplíny, ktoré možno pokladať za špecializované súčasť klasických PVH (napr. papyrológiu, kryptografiu v rámci paleografie a pod.). Ďalej v prvej úvodnej kapitole charakterizuje autor vedu o prameňoch ako osobitnú disciplínu, hoci ju azda skôr možno pokladať za novú metódu v oblasti historickej kritiky a analýzy. V závere prvej úvodnej kapitoly sa venuje veľmi stručne vývoju – dejinám PVH v Európe, o niečo podrobnejšie v Poľsku (od konca 18. storočia až do konca 20. storočia). Záver prvej úvodnej kapitoly tvorí (tak ako u všetkých ostatných 15 kapitol celého diela) bibliografia.

Druhú kapitolu úvodnej časti *Druhy a triedy historických prameňov* možno azda pokladať za rozvedenie autorových názorov na obsah – náplň vedy o prameňoch v jeho pojatí. Pri klasifikácii (triedení) historických prameňov uvádza tri možnosti. Formálna klasifikácia sa objavila už v úvahách 17. storočia a delí pramene podľa vonkajších znakov na písomné a nepísomné. Genetická klasifikácia vychádza zo spôsobu vzniku prameňa, napr. z jeho kancelárskeho pôvodu. Tzv. materiálna klasifikácia vychádza z obsahu prameňa a najčastejšie sa viaže aj k jeho forme; možno hovoriť o základných a vedľajších prameňoch k skúmanej téme. Z hľadiska metodologického možno zásadne hovoriť o dvoch hľadiskách klasifikácie: prvá delí pramene na bezprostredné (primárne) a sprostredkované (sekundárne), keď napr. kronikár nás môže informovať o tom, čo sám zažil (skúsil), alebo o tom, čo má len z ústnych či písomných informácií od iných. Druhý druh klasifikácie z hľadiska metodologického sformuloval v roku 1972 Jerzy Topolski, ktorý delí pramene na adresné, ktoré vznikli preto, aby v budúcnosti informovali historika alebo iného záujemcu o minulosť a na neadresné, ktoré historik dostáva sprostredkované, napr. štatistiky. V ďalšom sa J. Szymanski zaoberá štruktúrou historického prameňa a pomerne podrobne rozličnými druhmi hovoriacich prameňov (vrátane historiografie) a diplomatických prameňov (listiny a spisy). V závere kapitoly sa venuje vývoju výskumu historických prameňov, najmä v Poľsku.

Vlastná práca sa delí na tri časti. Prvá časť *Človek – čas – miesto* obsahuje tri kapitoly, druhá časť *Jazyk – písmo* päť kapitol a tretia časť nazvaná *Predmety a obrazy* štyri kapitoly. V prvej časti je poradie kapitol *Genealógia, Chronológia, Metrológia* a *Historická geografia*. Prvé dve z nich sú stručné a ich pojetie je tradičné. V kapitole o metrológii sa hovorí aj o starých metrologických systémoch Slovanov a potom najmä o metrologických systémoch používaných v Poľsku, geograficky v širokom slova zmysle, vrátane tabuliek, a až do zavedenia metrického systému. V rámci PVH nie celkom zvyčajná kapitola o historickej geografii sa venuje geografickému prostrediu v širokom slova zmysle ako jednému zo základných prvkov ľudskej existencie. Hovorí sa v nej o rekonštrukcii pôvodného prírodného prostredia krajiny (neporušenej ešte ľudskou činnosťou), o rekonštrukcii kultúrneho obrazu krajiny vytvoreného činnosťou človeka, pričom sa preberajú druhy sídlisk, ich topografia, typy, poloha. Hovorí sa ale aj o druhoch geografických názvov, ako aj o predpokladaní ich starobylosti, čím sa zaoberá onomastika. V rámci rekonštrukcie historicko-politického obrazu krajiny sa venuje pozornosť administratívnym jednotkám a ich hraniciam, ako aj kartografickej rekonštrukcii. Ďalej sa zaoberá vývojom geografického horizontu európskeho človeka, ktorý mal o Európe ustálenú predstavu už v 10. storočí. Jeho predstava o celom svete sa dotvárala až do 20. storočia. Záver kapitoly sa venuje vývoju kartografie.

Aj prvá kapitola druhej časti je z hľadiska príručky PVH netradičná. Venuje sa jazyku a literárnej kultúre, pričom sa zaoberá jazykovednými metódami a rozvojom jazykov, jazykom historických prameňov, literárnohistorickými metódami a rozvojom literárnej kultúry v Európe a štylistickými konvenciami historických prameňov, pod čím rozumie formu uplatnenú pri zostavení historického

prameňa či už hovoriaceho alebo diplomatického (čo sa tu traktuje miestami dosť nesústavne). V druhej kapitole sa pomerne stručne preberá *Paleografia*; jej špecifickou časťou sú nelatinské písma používané v Poľsku. Pomerne malou, stručnou súčasťou tejto kapitoly je aj epigrafika (ktorá sa v posledných desaťročiach zvykne podávať ako samostatná disciplína). Nespomína sa tu vôbec (samostatne) kodikológia, ktorá je u Szymanského súčasťou nasledujúcej kapitoly, nazvanej *Historická bibliológia*; ako alternatívny názov sa používa bibliognózia, čiže náuka o knihe, od papyrusových rotulov cez stredoveké kódexy až po tlačenú knihu. V rámci časti kapitoly o kodikológii sa zaoberá aj skriptóriami, miniatúrami a ilumináciami, pri najstarších knihách aj typmi používaných písiem. Pozornosť venuje aj rozvoju knižníc až od antiky. Ďalšia kapitola druhej časti preberá pomerne stručným spôsobom diplomatiku a jej vývoj, podrobnejšie domáci poľský, stručnejšie európsky (pápežská kancelária, merovejská, karolovská a cisárska). V poslednej kapitole druhej časti sa hovorí o archivistike či náuke o archívoch, o jej vývoji a základoch, o rozvoji kancelárskych a archívnych foriem, pričom archívy v zásade pokladá za pozostatok úradnej kancelárskej činnosti. V časti kapitoly o dejinách archívov sa podrobnejšie venuje domácemu poľskému vývoju.

Prvá kapitola tretej časti je tiež v rámci príručky PVH netypická. Zaoberá sa náukou o znakoch vládnej moci a práva, miestami ustanovovania a realizovania právnych noriem, nariadeniami a zariadeniami slúžiacimi na realizovanie právnych noriem, krojom (oblečením) ako formou právneho rituálu a formami právneho rituálu. Ďalšie tri kapitoly tretej časti sa venujú numizmatike, heraldike, sfragistike, pričom najpodrobnejšou (vrátane vyobrazení) je kapitola o heraldike, numizmatika sa zas prevažne venuje vývoju v Poľsku, rovnako aj sfragistika.

Posledná (šestnásta) záverečná kapitola celej príručky sa zaoberá vydávaním historických prameňov. Zdôrazňuje, že vydávanie historických prameňov neznamená len verné prepísanie textu prameňa, ale jeho úlohou je pripraviť pramenný text na historickú analýzu (pričom sa podrobnejšie nedefinuje, čo sa pod tým myslí). Hovorí sa tu o rozličných typoch podkladov na vydávanie (originál, odpis a pod.), o jestvujúcich (poľských) pravidlách na vydávanie historických prameňov a o typoch edícií: vedecký, vedecko-popularizačný a popularizačný (ktorý stotožňuje so školským?!). V prvom dodatku sú ukážky publikovania štyroch listín z 11., 13., 15. a 17. storočia vrátane poľského prekladu. V druhom dodatku je diplomatický rozbor latinskej listiny (vrátane jej poľského prekladu) krakovského kniežaťa Vladislava z 15. 8. 1317; pod diplomatickým rozborom sa tu rozumie určenie formálnych častí listiny. Používanie príručky uľahčuje pomerne podrobný menný a vecný register, ako aj zoznam tabuliek a náčrtkov.

Z nášho pohľadu (aj v porovnaní napr. s *Vademecum* pomocných vied historických od Ivana Hlaváčka, Jaroslava Kašpara a Rostislava Nového, ktoré je u nás najpoužívanejšie) ide o čiastočne odlišné chápanie pomocných vied historických, hoci ich základné disciplíny sú takmer úplne zhodné. Sú tu však pojaté aj také disciplíny, ktoré u nás, napr. pri štúdiu archívniectva sa prednášajú samostatne. Niekedy dochádza aj k prelínaniu, napr. medzi paleografiou, bibliológiou a kodikológiou. Vcelku ale miera poskytovaných vedomostí je čo do kvality po-

dobná, čo do kvantity omnoho vyššia (než býva u nás zvykom). Slovenský čitateľ sa z tejto príručky PVH dozvie nielen mnoho o PVH (všeobecne), ale špeciálne aj o poľskom vývoji vrátane používaných mier a váh, mincí (atď.) a najmä o istých reáliách, ktoré sa v príručkách používaných u nás nevyskytujú. Osobitne treba vyzdvihnúť dve úvodné kapitoly, ktoré sú z teoretického hľadiska na vysokej úrovni.

Richard Marsina

MITTEILUNGEN DES INSTITUTS FÜR ÖSTERREICHISCHE GESCHICHTSFORSCHUNG. 110/1–2, 3–4. 2002. R. Oldenbourg Verlag Wien München. 1–261, 263–500 + I–X strán.

Stodesiaty ročník MIÖG, verný tradícii, obsahuje príspevky prevažne k starším (stredovekým) dejinám, rovnaká je aj recenzná a anotačná časť. Reinhard Härtel v príspevku o Gorici a Gorických (Görzer) konštatuje, že tento rod sa stal správcom majetkov Akvilejského patriarchátu až po získaní Gorice ako majetku (po r. 1121) a až od roku 1149 sa s predikátom z *Gorice* pravidelne spájal grófsky titul. Slovinský historik Peter Štih sa zaoberá grófmi z Celje (Cilly) a otázkou ich vrchnostenskej suverenity. Usiluje sa to ilustrovať súdnym prípadom šľachtickej Veroniky z Desenice, snúbenice Friedricha II. z Celje, ktorá bola uväznená (1425) a popravená, pretože otec Friedricha II. z dynasticko-politických dôvodov si neprial uskutočnenie manželského spojenia medzi nimi. Napriek realizácii hrdelného rozsudku nad šľachticnou P. Štih konštatuje, že grófi z Celje nikdy nevykonávali (nemali) na svojich panstvách (tzv.) krajiniskú (zemskú) právomoc. Nedosiahli ju najmä pre silný odpor Habsburgovcov (Friedricha III.) a možno aj preto, že už roku 1456 vymreli.

Hans Krawarik v príspevku nazvanom *Ani samoty ani dediny* sa zaoberá novou metodickou koncepciou vývoja sídliskového bádania. Nové metodické prístupy ako analýza kultivovanej plochy neboli ešte pred desaťročím vyzreté. Dnes nemožno obchádzať geneticko-sídliskovú analýzu, čiže „usilovať sa o odlíšenie a časové zaradenie starého osídleného územia oproti veľkej kolonizácii“. Treba zohľadňovať aj veľkosť lánov od neskorých karolovských čias, čo má aj sociálno-historickú dimenziu. Krajine pred 1 000 rokmi nedávali jej ráz samoty ani dediny, ale dvory, zriadené na spôsob starších veľkostatkov (villa). Jestvovali aj pokusy o včasnostredoveké plánované osídlenie, ale ostali priestorovo obmedzené. Jestvovali aj okrúhle samoty (okruhlice) slovanskej populácie, ale boli sporadické, mnohé iné slovanské staré sídla mali charakter dvorov. Hlavným neporozumením staršieho sídliskového bádania bolo, že za základné formy včasnostredovekého osídlenia pokladali nepravidelne nakopené samoty s blokovými dielmi (chotára).

Georg Lehner svoj príspevok nazval *Rakúsko-Uhorsko v Číne?* a zaoberá sa v ňom správami v rakúskych novinách o získaní územia Rakúsko-Uhorskom v Číne. Išlo o získanie zálivu – prístavu niekde na čínskom území. Ako prvé prišli o tomto správy zahraničné noviny (Figaro, Times), rakúska tlač bola proti týmto snaženiam. Brigitte Mazohl-Wellnig venuje pozornosť zastúpeniu žien v historickej vede v prvej polovici 20. storočia (v Rakúsku). Pred rokom 1918 mali ženy veľké ťažkosti pri snahách o uplatnenie sa v historickej vede, nepovoľovali sa im habilitácie, aj keď ich odporúčajúcimi boli vtedy významní univerzitní profesori, ktorí v odporúčaní používali napríklad aj vyjadrenia, že u odporúčanej ide o *mužského ducha v ženskej podobe*. Ženám sa vytýkalo, že je u nich *zriedkavejšia originalita a najmä samostatnosť myslenia*, ba uvažovalo sa aj o tom, či usudzovanie o historickom dianí je *prostredníctvom psyché ženy na tej istej výške ako u muža*. Po roku 1920 sa už ženy uplatňovali vo väčšej miere a autorka sa podrobnejšie zaoberá štyrmi historičkami (Mathilde Uhlirz, Erna Patzelt, Margarethe von Mecenseffy, Lucie Varga – Rosa Stern).

V drobných príspevkoch sa Klaus Oschema zaoberá otázkou vročenia založenia kláštora benediktínok Notre-Dame v Bouxières (pri Nancy). Po opätovnom nájdení strateného originálu zakladacej listiny, vydanej Ganzlinom, biskupom z Toul 13. januára 938 konštatuje, že na jej skoršie datovanie niet dôvodov. V prílohe k štúdiu uverejňuje autor celé znenie listiny a je zaujímavé, že (v MIOG!) regešt a aparát edovanej listiny nie je vysádzaný kurzívou.

V druhom zväzku (3–4) sa John Eldevik zaoberá neznámym odpisom listiny štajerského vojvodu Otakara IV., vydanej v Georgenbergu (pri Enži), ktorou určil za nástupcu svojho príbuzného, rakúskeho vojvodu Leopolda a jeho syna Friedricha a súčasne ustanovuje práva štajerských stavov. Vzhľadom na pomerne podrobný výpočet práv štajerských stavov sa text listiny už veľmi skoro po svojom vzniku upravoval a doplňoval, takže autor na základe analýzy náplne textu mohol vznik pertraktovaného odpisu položiť do rokov 1237–1251. V prílohe publikuje J. Eldevik až dve znenia (Reinské a Pasovské) textu skúmanej listiny a tiež tzv. aparát typovo neodlišuje (kurzíva!). Ulrich Schluði sa usiloval zrekonštruovať cestu k dohode v Anagni v čase pápežskej schizmy v druhej polovici 12. storočia. Keď bol prevažnou väčšinou kardinálov 7. 9. 1159 zvolený za pápeža Alexander III., v ten istý deň dal cisár Friedrich zvoliť niekoľkými svojimi prívržencami – kardinálmi Viktora IV. (Bolo to v rámci boja o investitúru!). Keď potom 29. mája 1176 v bitke pri Legnane utrpel cisár veľkú porážku, začalo vyjednávanie a po 5 mesiacoch bola uzavretá predbežná zmluva v Anagni a neskôr to bolo potvrdené Benátskym mierom v júli 1177. Autor sa podrobne zaoberá priebehom vyjednávaní od 29. mája do 15. októbra 1176.

Anna L. Staudacher nazvala svoj príspevok *Taussig-Jaussig-Dausek* a zaoberá sa v ňom pozmeňovaním mien vo vienských matrikách a podobných prameňoch. Zápisy sa konali buď na základe ústnej výpovede, v ktorej príslušný úradník nemusel meno dobre rozumieť, alebo na základe písomného dokladu, ktorého niektoré písmená nemuseli byť jednoznačne čitateľné. Teda tieto pozmeňovania mien iste neboli úmyselné. Na konkrétnych prípadoch sa to autorka usiluje dokazovať aj paleografickou analýzou. Žiaľ, v jednom takomto

konkrétnom prípade, zrejme pre nedostatok moderných príručiek, urobila z Trenčína maďarské mesto, ani nevie, že bol župným sídlom, lebo ho dala do Nitrianskej župy.

Medzi drobnými príspevkami je štúdia Andrey Rzihacek-Bedö o nových poznatkoch o kancelárii Henricha VI. (1190–1197). Peter Csendes už v roku 1981 vydal prácu o kancelárii Henricha VI., no pri pokračujúcej práci na vydanie jeho listín došlo k zisteniu viacerých novších súvislostí, z ktorých vyplýva, že v cisárskej kancelárii pracoval aj ďalší Csendesom neidentifikovaný notár od júla 1190 do júna 1191, od ktorého je 9 (možno až 14) listín. V závere sa venuje autorka notárovi H 8 (u Csendesa Heinrich 6), ktorý pôsobil už aj predtým v kancelárii cisára Friedricha I.

Vo zvyčajne bohatej recenznej a anotačnej časti niet ani jednej recenzie ani anotácie zo slovenskej historiografie. Je tu však uverejnená recenzia Alexandra Avenaria ruskej práce od Budanovovej – Gorského – Jermolovovej o veľkom sťahovaní národov (Moskva 1999). Medzi anotáciami je veľmi kritická anotácia Albrechta Classena o práci Gyulu Kristóa (*Die Geburt der ungarischen Nation, Herne 2000, 201 s.*).

V tomto ročníku je aj správa o práci na edícii pápežských listín za roky 1999/2000 a 2000/2001. Ako vždy najkonkrétnejšie výsledky sa dosahujú pri vydávaní pápežských listín o nemeckých cirkevných inštitúciách a nemeckými diplomatikmi. V tlači je Germania Pontificia V/1. Provincia Magontinensis V. (diecézy Paderborn a Verden), pripravená Hermannom Jakobsom a Germania Pontificia IX. Provincia Coloniensis III. (diecézy Utrecht, Münster, Osnabrück a Minden), pripravená neb. Theodorom Schiefferom. Pomerne podrobná je aj Kronika Ústavu pre rakúske a historické bádanie za roky 1999–2001. Obsahuje informácie o personálnych zmenách, zoznam publikácií vydaných ústavom, zoznam prác publikovaných členmi ústavu, informáciu o udelení cien členom ústavu a o exkurzii účastníkov 62. kurzu ústavu do Paríža v septembri 2001, ako aj prehľad tzv. domácich prác absolventov 62. kurzu a zoznam pätnástich zomretých členov ústavu (1997–2001). Zo zoznamu prác vydaných ústavom vyplýva, že vydal aj prácu pracovníka Historického ústavu SAV Alexandra Avenaria o byzantskej kultúre a Slovanoch. Zväzok končí nekrológom na Martina Kratochwilla (1911–2001), ktorý bol v rokoch 1957–1976 riaditeľom Mestského archívu vo Viedni a venoval sa kultúrnym dejinám Viedne a dejinám geografických objavov.

Richard Marsina

BIBLIOGRAFICKÝ PREHĽAD ZAHRANIČNÝCH ARCHÍVNYCH PERIODÍK

DER ARCHIVAR. Mitteilungsblatt für deutsches Archivwesen. Herausgegeben vom Nordrhein – Westfälischen Hauptstaatsarchiv. 56. Jahrgang. Heft 1–2.

Zošit 1 – Robert Kretzschmar, *Archive und Forschung. Der 73. Deutsche Archivtag in Trier* (3–7) sumarizuje priebeh 73. Snemu nemeckých archivárov v Trevíre, ktorý sa konal 17.–20. 9. 2002 na tému Archívy a bádanie. Informuje o otvorení snemu a zasadnutiach sekcií, spoločných pracovných zasadnutiach a odborných skupín. – *Berichte zu einzelnen Arbeitssitzungen der Sektionen, Fachgruppen und Arbeitskreise auf dem 73. Deutschen Archivtag* (7–24). Anotačný prehľad referujúcich zo všetkých štyroch sekcií, ôsmich odborných skupín a pracovných krúžkov. – Klaus Olden hage, *Änderung des Bundesarchivgesetzes beseitigt letzte rechtliche Hindernisse zur Erforschung von NS-Verbrechen* (25–28) informuje o zmenách v spolkovom zákone o zabezpečení a využívaní archívnych dokumentov Spolku, ktoré odstránili posledné právne prekážky pri štúdiu dokumentov o nacistických zločincoch. Významnou zmenou je skrátenie 80-ročnej ochranej lehoty na 60-ročnú pri štúdiu personálnych spisov vojnových zločincov. – Anja Kilian, *Kriegsbriefe und Lebensdokumente aus dem Zweiten Weltkrieg* (28–32) poskytuje situačný prehľad o verejných inštitúciách, osobitne archívov a knižníc, kde v príslušných fondoch je možné študovať osudy obyčajných vojakov a ich príbuzných z obdobia 2. svetovej vojny. – *Torsten Schassan, Codices Electronici Ecclesiae Coloniensis. Ein bibliothekarisches Digitalisierungsprojekt* (33–37) oboznamuje s projektom arcibiskupskej knižnice v Kolíne o digitalizácii stredovekých rukopisných fondov. – *Archivtheorie und -praxis* (38–65). – *Auslandsberichterstattung* (65–73). – *Literaturbericht* (73–90). – *Personalnachrichten* (90–93). – *Nachrufe* (93–95). – *Kurzinformationen, Verschiedenes* (95–100). – *Mitteilungen des Verbandes deutscher Archivarinnen und Archivare e.V.* (101–103).

Zošit 2 – Andreas und Kathrin Pilger, *Die Bewertung von Verwaltungsschriftgut als Beobachtung zweiter Ordnung* (111–118). Hodnotenie administratívnych záznamov charakterizuje dichotómia dôkazu a informácie, proveniencie a pertinencie, „úradovania“ a záujmu spoločnosti. Pokrok sa dá očakávať, ak sa dichotómia prelomí. Pri hodnotení administratívnych záznamov je dôležité obsahové hodnotenie, symbióza pohľadu pôvodcu a archívu. – Angela Ullmann, *Bewährt oder überholt? Archivarische Prinzipien und Arbeitsmethoden vor dem Hintergrund digitaler Überlieferung* (118–120). S narastaním digitalizovaných záznamov sa aj archivár musí zamýšľať nad tým, ako zmodernizovať svoju prácu, či tradičné metódy ochrany a spracovania sú dostatočné aj pre správu digitalizovaných záznamov. – Wilfried Rein inghaus, *Archive und Geschichtskultur in Amerika. Beobachtungen und Eindrücke aus den Jahren 1999 und 2002* (121–

128) zahŕňa dojmy z dvoch pracovných ciest v Amerike. Upozorňuje na štyri piliere pramennej bázy pre dejiny USA: archívy, múzeá, knižnice a historické spoločnosti. Osobitnú pozornosť venuje ústrednej archívnej inštitúcii, a to National Archives and Record Administration, ktorý prirovnáva k nemeckému Bundesarchivu. – Eva Drašarová und Jindřich Schwippel, *Das Archivwesen in Tschechien – seine Erfolge und Sorgen* (128–131). Riaditeľka Štátneho ústredného archívu v Prahe a vedúci Katedry archívniectva a pomocných historických vied na Karlovej univerzite v Prahe v dobrom i kriticky hodnotia súčasnú sieť a štruktúru archívov v Českej republike, súčasnú reformu verejnej správy a prípravu nového zákona o archívoch, materiálno-technické vybavenie archívov, aktuálne a mimoriadne úlohy a výchovu archivárov. – Archivtheorie und -praxis (132–156). – Auslandsberichterstattung (156–158). – Literaturbericht (159–175). – Personalnachrichten (175–177). – Nachruf (177–180). – Kurzinformationen, Verschiedenes (180–186). – Gesetzliche Bestimmungen und Verwaltungsvorschriften für das staatliche Archivwesen und zur Archivpflege in der Bundesrepublik Deutschland (186–192). – Mitteilungen des Verbandes deutscher Archivarinnen und Archivare e. V. (192–193).

Peter Kartous

ARCHIVEN PREGLED, Glavno upravlenie na archivite pri Ministerskija sâvet, Sofija 2002.

Číslo 1–2: Rumjana Nedjalkova, *XXXV Meždunarodna konferencija na krâglata masa na archivite, Rejkjavik*, 2001 (5–8). 35. medzinárodná archívna konferencia za okrúhlym stolom v Rejkjaviku 10.–14. októbra 2001. Témou konferencie boli Archívy a spoločnosť: čo treba archivovať a uchovávať. Zúčastnilo sa jej viac ako 180 odborníkov z národných archívnych inštitúcií a predsedov archívnych asociácií z celého sveta. K článku je pripojená rezolúcia. – Petâr Conov, *Menidžmânt na medicinskite archivi* (8–12). Riadenie a správa zdravotníckych archívov v Bulharsku. Autor je špecialista na sociálnu medicínu, medicínsku informáciu a zdravotný menežment v národnom ústredí zdravotníckych informácií. – Ivajlo Avramov, *Teorijata za archivnija fond i ruskata archivistika (1841–1917)* (13–27). Pohľad na dejiny archívov v cárskom Rusku, počiatky organizovaného archívniectva. Teória archívneho fondu, porovnanie s vyspelými krajinami v západnej Európe, situácia vo Francúzsku, Holandsku a Prusku. V Rusku existovali rozličné typy archívov už v 17. a 18. storočí, chýbalo však zákonodarstvo. – Georgi Andreev, *Nomenklaturata na delata v uslovijata na reformata v dâržavnata administracija* (28–31). Nová nomenklatúra spisov v podmienkach reformy štátnej správy. – V. F. Privalov, *Vâprosi na opazvaneto na printernite tekstove* (31–34). Preklad ruského článku uverejnen-

ného v časopise *Otečestvennie archivi*, č. 1, r. 2000, s. 18–21. Uplatňovanie techniky v informačnom systéme, elektronická spisová služba a elektronický archív. – *Istorija na instituciite* (35–80). Jordan Žele v píše o rodine Minčooglu v meste Veliko Târnovo, tak ako sa zachovala v spomienkach Dr. Ivana Minčoviča. Angel Vekov uverejňuje list V. D. Bonč-Brujeviča Stalinovi z roku 1945 o vyvlastnení archívov v dobytom Nemecku a v satelitných krajinách. Išlo doslova o vylúpenie archívov. – *Pregledi* (95–123) – *Recenzii i otzivi* (124–130) – *Novi postâplenija v archivite* (131–144) – *Chronika* (145–157).

Číslo 3–4: Redakčný článok, *Otčet za dejnostta na archivnata sistema prez 2001 g.* (5–30). Podrobná správa o výsledkoch archívnictva v Bulharsku roku 2001. Tabuľky o plnení plánu práce v jednotlivých ústavoch, ktorých je 28 aj s ústredným archívom. Počty fondov, doplňovanie, ochrana, sprístupňovanie archívneho materiálu, vedeckého hodnotenia a vyradovania nepotrebných písomností. – V. G. Larina, *Edinnijat klasifikator na dokumentna informacija – važen element na avtomatizacijata v archivite* (30–36). Bulharský preklad článku v časopise *Otečestvennie archivi*, č. 1, r. 2002, s. 8–14. Šírenie informácií z archívneho materiálu prostredníctvom techniky, hlavne automatizácie. Triedenie dokumentárnej informácie, skúsenosti v Rusku. – Lajoš Kjormendi (Lajos Körmendy), *Privatizacija a archivi* (37–42). Bulharský preklad anglického článku zástupcu generálneho riaditeľa Maďarského národného archívu o privatizácii archívov (*Privatisation and Archives, Comma, 2001, 1–2 p. 85, ICA Paris*). – Gari M. Petersân, *Novite tehnologii i avtorskoto pravo: otráženie vârchu archivite* (42–50). Rozbor Zmluvy o ochrane autorského práva Svetovej organizácie intelektuálneho vlastníctva z 20. decembra 1996. Bulharský preklad anglického článku: G. Peterson, *New Technology and Copyright, Comma, 1, 2001, s. 69–76*. – Angel Železarov, *Sto godini bâlgarski mašinopis* (51–53). Prvý písací stroj sa v Bulharsku objavil v decembri 1902. Typy, ktoré sa používali v krajine. – *Istorija na instituciite* (54–71). Milka Rusinova prináša údaje o Ľudovej banke v meste Sliven v rokoch 1907–1951, Milena Cankova o americkom dievčenskom gymnáziu v meste Loveč v rokoch 1881–1948, Neli Dončeva o požiarnom veliteľstve v meste Chaskovo v rokoch 1886–1946. – *Dokumenti* (72–83) – *Pregledi* (84–125) – *Recenzii i otzivi* (126–128) – *Novi postaplenija v archivite* (129–132) – *Chronika* (133–147).

Slavko Churý

ARCHIVNÍ ČASOPIS. Vydáva Archivní správa MV ČR, Praha 2002, roč. 52, č. 1–4.

Číslo 1. Bořivoj Indra, *Archivní novostavby a problémy provozních nákladů* (1–17). Článok venuje pozornosť veľmi aktuálnej problematike – možnos-

tiam znižovania prevádzkových nákladov archívov najmä v oblasti energií. Josef Hanzal, *Miroslav Volf. Sto let od narození, dvacet let od úmrtí* (18–20). Príspevok venovaný výraznej osobnosti českého archívnictva a modernej historiografie. Rubriku Správy (21–58) otvára J. Pražáková informáciou o ostatných troch zasadnutiach vedeckej archívnej rady v roku 2001 zameraných na postup prác na novele doterajšieho a príprave nového archívneho zákona a problémy s tým súvisiace, ako aj na budúce začlenenie a riadenie archívov v novej štruktúre štátnej správy. Jiřina Psíková v správe *Konferencie Archiváři ve 20. století* približuje rokovanie českých archívárov v septembri 2001 v Jindřichovom Hradci, ktorého cieľom bolo pripomenúť si významných archívárov z veľkých archívov aj menej známych archívárov z archívov malých. O výstave Archívu hlavného mesta Prahy *Život v barokovej Prahe 1620–1784* informuje Ivana Ebelová. Po nej nasledujú správy z medzinárodných rokovaní archívárov, o ktorých sme našich čitateľov informovali aj na stránkach Slovenskej archivistiky. Archivní časopis vyhradil priestor aj na správy z medzinárodných stretnutí odborníkov z oblasti pomocných vied historických – Helena Sedláčková, *Zasadnutie sfragistickej komisie v Barcelone v dňoch 5. 11.–8. 11. 2001*; Jan Hálek – Klára Kučerová, *Konferencia Genealógia, heraldika a príbuzné disciplíny (stav a perspektívy)* v septembri 2001 v Martine. Stredoeurópska univerzita v Budapešti zorganizovala v júli 2001 štrnásťdenný kurz venovaný histórii, spracovaniu a ochrane archívnych dokumentov komunistických strán a masových organizácií v krajinách bývalého východného bloku, o ktorom informuje Miroslav Eisenhammer v správe *Archívy politických strán po páde komunizmu*. Vladimír Bystrický pripomína životné jubileum bývalého dlhoročného riaditeľa Štátneho oblastného archívu v Prahe *Bořivoj Indra sedemdesiatnikom*. V ďalšom príspevku sa J. Maršál lúči so zosnulým bývalým vedúcim prvého oddelenia archívnej správy ministerstva vnútra (1983–1990) – *Tomáš Fiala, 10. 7. 1932–1. 12. 2001*. Rubriku uzatvára správa Tomáša Šimka *Broumovský urbár po reštaurovaní*. V rubrike Literatúra (61–78) nás zaujali najmä recenzie publikácií: Štátny ústredný archív v Prahe, *Průvodce po arch. fondech a sbírkách I/2* (Martin Ebel) a Marie Bláhová a kol., *Historická chronologie* (Václav Bartůšek).

Číslo 2. Druhé číslo otvára jediný príspevok rubriky *Články Nové a rekonštruované budovy štátnych okresných archívov*, autora Jaroslava Šilara (81–92). Informuje o spôsoboch a výsledkoch riešenia priestorových problémov (pochopiteľne veľmi podobných našim, slovenským) v jednotlivých českých okresných archívoch. Údaje o vojnových stratách Archívu hlavného mesta Prahy publikovaných v AČ v roku 2001 dopĺňa pamätník týchto udalostí Václav Lukáš v úvodnom príspevku rubriky Správy (93–117). O výsledkoch rokovaní 12. valného zhromaždenia Českej archívnej spoločnosti v marci minulého roka informuje Daniel Doležal. Konferencii archívov vedeckých inštitúcií v Krakove 13.–14. septembra 2001 venuje pozornosť Marek Durčanský. Ide o piatu konferenciu tohto druhu v Poľsku. Tentokrát ju zorganizoval Archív Jagelonskej univerzity a bola venovaná problematike osobných fondov a ich sprístupňo-

vaniu, archívom vysokých a vyšších škôl a konzervovaniu a fyzickému zabezpečeniu archívnych dokumentov. Holandský projekt PIVOT je predmetom záujmu príspevku Michala Wanner, v ktorom sa zaoberá špecifickou situáciou holandských štátnych archívov súvisiacou s hodnotením, preberaním, spracúvaním a využívaním registratúr štátnej správy. O výsledkoch prieskumu fondov Štátneho archívu vo Florencii v rokoch 1999–2002 informuje Eva Gregoriová. Nové sídlo Viedenského mestského a krajinského archívu približuje Blažena Przybylová v príspevku Plynojem D – nová originálna adresa viedenského archívu. Popri regionálnych zborníkoch sú v rubrike Literatúra (118–133) recenzované publikácie: Ludmila Sulitková, Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343–1619. Katalog. Úvodní svazek. Brno, Archiv města Brna 1998, 134 s.; Sv. I. Knihy městského hospodaření. 1. Knihy početní, a) komorní počty 1467–1619. Brno 1999, 106 s.; Sv. II. Knihy městského hospodaření. 1. Knihy početní, b) radní počty 1523–1619. Brno 2001, 204 s., (rec. Zdeněk Martínek). Vydaním uvedených troch zväzkov katalógu zahájil Archív mesta Brna podrobné sprístupnenie súboru úradných kníh brnenskej mestskej správy z obdobia 14.–17. storočia, ktorý patrí k najvýznamnejším celkom svojho druhu v Českej republike; Vladimír Spáčil, Sbíрка listin Archivu města Olomouce 1261–1793. Olomouc 1998, 492 s., (rec. Bohdan Kaňák); Hana Pátková, Cvičení z pozdně středověké paleografie. Praha, Scriptorium 2001. 32 s. + 21 volných listov ukážok (rec. Ivana Ebelová). V tomto čísle je uverejnená aj podrobná recenzia Slovenskej archivistiky 36, 2001/1, 2., ktorej autorom je už tradične Zdeněk Šamberger. Rubriku uzatvára Hana Pátková recenziou Paleografickej čítanky (Pomôcky na čítanie rukopisov z 12.–19. storočia. Martin, Matica slovenská 2001. 176 s.) Jozefa Nováka a kol.

Číslo 3. Václav Babička, *Reorganizace českého archivnictví* (137–141). Riaditeľ Archívnej správy MV ČR informuje o novele zákona o archivnictve č. 320/2002 Sb., ktorá nadobudla účinnosť 1. augusta 2002 a výrazne zmenila dovtedajšiu organizáciu českého archivnictva. Podľa tejto novely sú Štátny ústredný archív a štátne oblastné archívy správnymi úradmi priamo riadenými ministerstvom vnútra. Stali sa tak organizačnou súčasťou štátnej správy a ich zamestnanci štátnymi zamestnancami. Novela zákona výslovne nevymedzuje územnú pôsobnosť Štátneho ústredného archívu, keďže sa predpokladá, že vzhľadom na jeho ústredné postavenie má tento archív celoštátnu pôsobnosť. Územná pôsobnosť štátnych oblastných archívov je definovaná pomocou územia samosprávnych krajov. Štátne okresné archívy sa v zmysle tejto novely stávajú vnútornou organizačnou jednotkou štátnych oblastných archívov. Ich počet a sídlo novela nemení. V dôsledku uvedených organizačných zmien bude ministerstvo priamo riadiť aj mestské archívy. Poslednou významnou zmenou vyplývajúcou z reorganizácie archivnictva je prenos pôsobnosti okresných úradov pri ukladaní pokút za porušenie archívneho zákona na štátne oblastné archívy. Ako uvádza V. Babička, novela archívneho zákona rieši predovšetkým kroky vedúce k transformácii štátnych archívov v rámci celkovej reformy štátnej správy. Ďalšie potrebné zmeny v postavení a pôsobnosti štátnych archívov a ministerstva

vnútra a v riešení vzťahov medzi štátnou správou, samosprávou a súkromným sektorom prinesie až nový archívny zákon, ktorého účinnosť sa predpokladá v roku 2004. Marcela Suchomelová, *Dokumentáčne zbierky a archívne fondy Etnologického ústavu Akadémie vied Českej republiky* (142–152). Autorka príspevku informuje o vzniku, vývoji a štruktúre ústavu a približuje čitateľovi jeho jednotlivé dokumentačné zbierky a archívne fondy. Jaroslava Hoffmannová – Jana Pražáková, *Biografický slovník archivářů českých krajín po dvou rokoch* (153–159). Autorky v príspevku zhrnuli doterajšie ohlasy a hodnotenia biografického slovníka uverejnené predovšetkým v odborných archívnych, ale aj historických časopisoch domácich aj zahraničných. Pochopiteľne, ide predovšetkým o ohlasy a hodnotenia veľmi pozitívne. Autorky však v príspevku predovšetkým vyzývajú Českú archívnu spoločnosť na riešenie aktualizovania a dopĺňania biogramov slovníka na webovej stránke Nakladateľstva Libri. Súčasťou rubriky Správy (160–176) je veľmi podnetný aj pre slovenských archivárov príspevok Zdeňka Šambergera Normy pre štandardizovaný popis archívnych fondov ISAD(G) a ISAAR. Stručný slovník použitých termínov. Autor ho uverejňuje predovšetkým ako námet pre diskusiu na tému medzinárodných noriem pre štandardizovaný popis archívnych fondov a odkazuje na príspevky uverejnené k týmto normám v Archívnom časopise a Slovenskej archivistike. Z literatúry (177–189) upozorňujeme najmä na recenzie publikácií Průvodce po rukopisních fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice. Red. Sv. Marie Tošnerová. Praha, Archiv AV ČR – Komise pro soupis a studium rukopisů 2001. 320 s. (rec. Karel Beránek); František Hoffmann, Soupis rukopisů Státního okresního archivu v Jihlavě. Jihlava 2001, 480 s. (rec. Ivana Ebelová); Marie Salaba und Gisela Schenck, Gemärgungspläne im Generalandesarchiv Karlsruhe. Inventar. Stuttgart 2001. 1513 s. (rec. Martina Jeránková); Elena Chinyaeva, Russians outside Russia. The Émigré Community in Czechoslovakia 1918–1938. München 2001, 280 s. (rec. Jiří Křesťan).

Číslo 4. Lenka Linhartová – Michal Ďurovič *Archivy v České republice a povodně 2002* (193–200). Článok informujúci o škodách na archívnych dokumentoch spôsobených vlnajšími katastrofálnymi povodňami v jednotlivých archívoch a o spôsoboch postupu pri záchrane postihnutých písomností. V prílohe autori publikujú Odporúčaný postup pre záchranu archívnych a knižných fondov zasiahnutých povodňami. Jan Honzák – Milada Sekyrová, *Archiv pro dějiny obchodu, průmyslu a technické práce po 70 letech* (201–210). Článok informujúci o vzniku, histórii, archívnych fondoch a zbierkach archívu, ktorý získal v roku 1999 štatút archívu osobitného významu. V roku 2002, keď sa chystal výstavou osláviť 70. výročie svojho vzniku, postihla archív najväčšia katastrofa v jeho dejinách – povodeň, ktorá zasiahla tretinu jeho dokumentov uložených v depotoch na prízemí karlínskej Invalidovne. V rubrike Správy (211–236) informujú o budovaní a začiatkoch prevádzky automatizovaného informačného systému archívov ČR Oskar Macek a Michal Wanner v príspevku *Webová databáze archivních fondů a sbírek archivů ČR půl roku v provozu*. O archívoch a ochrane osobných údajov hovorí príspevok Emilie Benešovej.

O seminári českých archivárov s PhDr. Václavom Babičkom, ktorého obsahom bola diskusia o štruktúre a chode českého archívniectva po prelomovom dátume 1. august 2002 a pred vydaním nového archívneho zákona, podáva správu Pavel Jakubec. Oskar Macek a Michal Wanner tiež informujú o riešení problematiky dlhodobého uloženia digitálnych dokumentov vo Veľkej Británii. Z pohľadu ochrany a reštaurovania papierových dokumentov je prínosný príspevok *Vplyv „Bückeburského odkyselovacieho procesu“ na vlastnosti papiera* autoriek Lucie Weberovej a Hany Paulusovej. Z publikácií recenzovaných v rubrike Literatúra upozorňujeme na prácu Vladimíra Spáčila *Písaři a kanceláře města Olomouce do roku 1786*. Olomouc 2001. 415 s. (rec. Bohdan Kaňák); Hany Pátkovej *Album pozdně středověkého písma. Severní Čechy. Svazek I. Soudní knihy města Loun*. Praha, Scriptorium 2002. 47 s.; Charifa Bahbouha *Půvab arabské kaligrafie*, Praha, Dar Ibn Rushd 2002, 172 s. (rec. Karel Beránek). Z. Šamberger prináša v tomto čísle AČ podrobnú informáciu o Slovenskej archivistike, 37, 2002/1.

Júlia Hautová

IZVESTIJA NA DÂRŽAVNITE ARCHIVI, Glavno upravlenie na archivite pri Ministerskija sâvet, Sofija, bez vročenia.

Číslo 80: Dimitâr Mincev, *Kâm istorijata na centraliziranoto archivno delo v Bâlgarija* (5–30). Organizácia archívniectva v každej krajine je podmienená hospodárskym a spoločenským vývojom a závisí tiež od stavu všeobecnej kultúry a vzdelanosti. Autor sa pokúsil na základe doterajšej literatúry, dokumentárneho materiálu, ako aj vlastných skúseností zobrazit' vývoj archívniectva v Bulharsku najmä od roku 1952, keď došlo k centralizácii. Rozoznáva tri etapy vo vytváraní archívnej siete. Prvým krokom bolo založenie Národnej bibliotéky v Sofii roku 1879, kam sa dostali dokumenty na trvalú úschovu, potom nasledovalo spojenie Archívu Obrodzenia s inými inštitúciami, to všetko sa uskutočnilo do roku 1924. Druhá etapa v rokoch 1924 až 1951 znamenala určité zlepšenie ochrany a využívania archívneho bohatstva. Roku 1952 sa začal vytvárat' centralizovaný archívny systém. Autor stál pri jeho zrode a sleduje jeho vývoj do súčasnosti. – Ljubomira Trašlieva, *Bâlgarski istoričeski archiv pri Narodnata biblioteka* „sv. sv. Kiril i Metodij“ – *istorija i sâvremennost* (31–58). Vývoj Bulharského historického archívu pri Národnej knižnici sv. Cyrila a Metoda v Sofii za posledných 123 rokov. V prvej etape v rokoch 1879 až 1924 sa položili základy trvalého archívniectva. Archívne zbierky národnej knižnice a archívneho oddelenia pri Národnom múzeu v Sofii sa spojili a zjednotili. Opatrovali tu osobné fondy Ljuben Karavelov, Marin Drinov, N. Palauzov a iné pozostalosti významných dejateľov v bulharskom národnopolitickom hnutí. Do depotov bibliotéky

prešli tiež archívne materiály z národopisného a pedagogického múzea. V druhej etape v rokoch 1924 až 1951 úloha národnej knižnice ako archívnej inštitúcie vzrástla a do vytvorenia štátneho archívneho fondu zohrávala prakticky úlohu národného archívu. Tretia etapa trvá od roku 1952 do dnešných čias a donedávna bola obdobím centralizovaného archívniectva v krajine. Jeho základy položil Dr. Ivan Panajotov a spolupracovníci publikáciou Pravidlá pre doplňovanie, spracovanie, ochranu a využívanie archívneho materiálu. – Anka Ignatova, *Prinosât na voennoto vedomstvo v izgraždaneto na pečatnata izvorova baza na bâlgarskata istoričeska nauka v perioda ot sâzdavaneto na dâržavnija archiven fond* (59–89). Prínos vojenských úradov a inštitúcií v budovaní pramennej základne bulharskej historickej vedy v období od vytvorenia štátneho archívneho fondu. Organizované archívniectvo vzniká v Bulharsku o niečo neskoršie ako v iných krajinách. Nariadenie č. 515 z 10. októbra 1951 Predsedníctva Národného zhromaždenia, ako aj Uznesenie č. 344 z 18. apríla 1952, ktoré vydala Ministerská rada znamenalo vytvorenie Štátneho archívneho fondu Bulharska. Súčasne sa začala budovať sieť špecializovaných archívnych inštitúcií. Prínos vojenských úradov a archívov, čo sa týka publikovania rozličných materiálov k dejinám Bulharska v rozličných zborníkoch a periodikách. – *Dokumenti* (91–205) – *Spomeni* (206–226) – *Zaraždane i razvitie na balgarskata dâržava, institucii za statističeski izučavanija* (223–250) – *Otzivi i recenzii* (251–257) – *Za poredicata archivni spravočnici* (258–262).

Číslo 81: Ivan Tančev, *Belgijskijat prinos v podgotovkata na bâlgarski specialisti s evropejsko obrazovanie (1878–1912)* (3–27). Štúdium Bulharov na univerzitách, akadémiách, konzervatóriách a iných školách vyššieho typu v rokoch 1878–1912 v Belgicku. Tieto školy absolvovalo viac ako 1 060 Bulharov, najviac ich získalo vzdelanie v Bruseli a Liége. Boli to predovšetkým právnicki, na druhom mieste ekonómovia, potom inžinieri. Prílohou článku je súpis študentov so základnými osobnými údajmi. Autor využil práce belgických archívárov. – Ljudmil Maleev, *Duchovenstvoto na Velikotârnovska eparhija v uslovijata na otečestvenofrontovska vlast (1944–1948)* (28–41). Duchovenstvo v diecéze Veliko Târnovo v podmienkach vlády Vlasteneckého frontu v rokoch 1944–1948. Autor spracoval príspevok na základe dokumentárneho materiálu, ktorý opatruje archív mitropolity vo Velikom Târnove a miestny štátny archív. Vláda Vlasteneckého frontu, ktorá sa dostala k moci 9. septembra 1944, spočiatku proklamovala slobodu vierovyznaní a náboženstva, boli to však prázdne heslá. Z dokumentov sa zračí nepriateľský vzťah štátu k bulharskej pravoslávnej cirkvi a k moslimom. Vlna represíí proti duchovným a cirkevným funkcionárom sa začala vzápätí po 9. septembri. Niektoré osoby zatkli a uväznili, iné zmizli v nenávratne. Nevinne prenasledovaných sa zastal mitropolita Sofronij, za čo ho šikanovali. – V rubrike *Dokumenti* (42–169) sú uverejnené materiálové štúdie. Vladimir Ardenski píše o bulharských moslimoch z pohľadu jedného policajného inšpektora. Cočo Biljarski publikuje článok *Cestovné poznámky osobitného spravodajcu periodika Večerna Pošta P. N. Daskalova o Carihrade, Svätej Hore a o Macedónsku roku 1904*. Ide vlastne o prepisy publikovaných novino-

vých článkov. Jordan Želez oboznamuje čitateľa so životopisom Kostadina Mateeva z mesta Kotel. – *Dnevnici i spomeni* (170–185) – *Pregledi na archivni fondove i dokumenti* (186–203) – *Recenzii* (204–212).

Číslo 82: Elena Grozdanova – Stefan Andreev, *Istoričeski maršruty ot 1650 do 1750 g. s pátvoditel „Knigite na žalbite“* (3–33). Hospodárske a sociálne pomery v dedinách v pohorí Rodopy od polovice 17. do polovice 18. storočia v zrkadle prameňov osmanskej proveniencie. Ide o Knihy sťažností (bulharsky Knigite na žalbite, anglicky Complaints Book), v osmanskej pôvodine Atik Sikâyet Deftery. Knihu z roku 1675 opatruje Rakúska národná knižnica vo Viedni, knihy z rokov 1649–1650, 1697–1699, 1717–1718 a 1747–1749 sú uložené v Istanbulskom osmanskom archíve. V Bulharsku sú k dispozícii mikrofilmy v Orientálnom oddelení Národnej knižnice sv. Cyril a Metod v Sofii. – *Dokumenty* (35–141). Mariana Krâsteva uverejňuje materiállový príspevok Bulharsko v sfére sovietskych geopolitických záujmov na Balkáne v rokoch 1944–1952. Prameňom jej boli relácie francúzskeho vojenského pridelenca a iných diplomatov. Cočo Biljarski publikuje druhú časť štúdie Cestovné poznámky osobitného spravodajcu periodika Večerna Pošta. Ruža Simeonova napísala článok Znova o procese a poprave zastrelením majora Kosta Panicu. – *Pregledi na archivni fondove i dokumenti* (149–189) – *Otzivi i recenzii* (190–197).

Slavko Churý

JOURNAL OF THE SOCIETY OF ARCHIVISTS, Published in association with the Society of Archivists, United Kingdom, Volume 23, No 2, October 2002.

Číslo 2: Helen Forde, *Preservation Past and Future* (165–170). Upravený príspevok, ktorý jeho autorka predniesla na konferencii Spoločnosti archivárov v septembri 2001. V ňom sa dlhoročná vedúca pracovníčka Národného archívu (PRO) pokúsila o reflexiu zmien, ktorými prešla ochrana archívnych dokumentov za ostatných dvadsať rokov. Zmenili sa štandardy ochrany archívnych dokumentov i praktické postupy, zmenili sa technologické postupy, ale aj profesia archivára a konzervátora a ich odborná príprava, zmenila sa terminológia, ako aj možnosti. A samozrejme zmenili sa archívy, ktoré museli revidovať staré metodické postupy a v súlade s nástupom IT museli vyvinúť nové strategické postupy. Autorka krok za krokom analyzuje tieto zmeny, ktorých cieľom je zabezpečiť lepší prístup k archívnym dokumentom. Záverom konštatuje, že používanie nových materiálov, nových technológií, nových nosičov a písacích látok vyžaduje od nás, aby sme prijímali nové riešenia na úseku ochrany tradičných i elektronických dokumentov. Dosiaľ absentuje jasná stratégia ochrany audiovizuálnych

materiálov a magnetických pásov. Kládte si aj otázku, či je recyklovaný papier vhodným nosičom pre budúce archívne dokumenty. – R. E. Child, *Anoxic Environments in Archive Conservation* (171–178). Príčinou častej degradácie a deštrukcie historických dokumentov je oxygén. Ten spôsobuje chemické reakcie, ktoré sa prejavujú blednutím pigmentov a farbív, koróziou kovov nachádzajúcich sa v atramente, ale podporuje aj nežiaduce biologické reakcie. Riešením je ukladanie dokumentov do vákuovaných obalov, t.j. zbavených oxygénu, resp. jeho nahradenie inertným a netoxickým plynom, napr. dusíkom alebo argónom. Autor príspevku uvádza niektoré metódy a postupy zabezpečujúce bezoxygénové prostredie alebo nahradenie oxygénu iným plynom. – Chris Woods, *Meeting the Montreal Protocol: alternative fire suppression systems for archives* (179–186). Prijatie Montrealskej dohody o obmedzení výroby a použitia freónov ničiacich ozónovú vrstvu nás núti, aby sme sa zamysleli ako zmeniť protipožiarne systémy v tých archívoch, ktoré dosiaľ používajú hasiace prístroje plnené nevyhovujúcimi plynmi (napr. halónom). Autor článku, v súlade so štandardom BS 5454, odporúča používať v archívoch tri protipožiarne systémy: hasenie prístrojmi vytvárajúcimi vodný závoj (modernejšia verzia rozprašovačov vody), hasenie prístrojmi s halokarbónovou náplňou alebo hasenie prístrojmi plnenými inertným plynom (napr. argónom). Autor príspevku čitateľov oboznamuje so skúsenosťami Dorsetského archívu, ktorý sa podľa druhu materiálu rozhodol použiť kombinovaný systém, pričom po zvážení všetkých aspektov a finančných nákladov pristúpil k výmene hasiacich prístrojov s halónovou náplňou za prístroje s náplňou halókarbónovou, ktorá síce obsahuje halón, ale bez brómu poškodzujúceho ozón. – Sandrine Decoux, *Enzymes Used for Adhesive Removal in Paper Conservation: a literature review* (187–195). Už takmer 25 rokov používajú konzervátori pri reštaurovaní záznamov na papierovom nosiči enzýmy. Napriek tomu, že o ich aplikácii existuje veľký počet štúdií a publikácií, informácie uvádzané v odbornej literatúre sú neúplné a často i mátauce. Autorka príspevku sa preto rozhodla zhromaždiť všetky dostupné informácie a prakticky ich usporiadať. V prvej časti príspevku predkladá klasifikáciu enzýmov a stručne opisuje možnosti ich použitia pri konzervovaní papiera, v druhej časti predkladá súhrnnú bibliografiu, ktorá má používateľovi pomôcť pri rozhodovaní a výbere vhodného enzýmu v konkrétnom prípade. – Marry Ellis and Anna Greening, *Archival Training in 2002: between a rock and hard place?* (197–207). Autorky sa zamýšľajú nad súčasným stavom archívneho štúdia, resp. zvyšovania odbornej úrovne archivárov v rôznych kurzoch zabezpečovaných buď samotnou Spoločnosťou archivárov, alebo priamo vzdelávacími inštitúciami – univerzitami. V súvislosti s prípravou otvorenia špecializovaného štúdia archívniectva na Waleskej univerzite v Aberystwythe, spojenou s vypracovaním učebných osnov a vytvorením akreditačného tímu, autorky analyzujú úroveň archívneho štúdia v Holandsku, Nemecku, Taliansku, Francúzsku a Austrálii. V závere uvažujú, čo je zo zahraničných skúseností možné prevziať pri tvorbe učebných plánov štúdia archívniectva v Aberystwythe, ktoré sa má otvoriť v roku 2002. – Ted Ling, *Acts of Atonement: recent developments in Australian archival legislation* (209–211). Národný archív v Austrálii v spolupráci s odborníkmi na archívnu legislatívu

z Veľkej Británie a Nového Zélandu pripravil vo februári 2001 seminár o súčasnom stave austrálskej archívnej legislatívy. Organizovanie takéhoto seminára vyplynulo z potreby reagovať na zmeny, ktorými prechádza archívniectvo na celom svete a zároveň i vzhľadom na to, že archívny zákon, dosiaľ platný v Austrálii, má už takmer 20 rokov. Účastníci seminára si za hlavný cieľ zvolili: prerokovať podnety pre zmenu legislatívy; definovať oblasti modernej archívnej legislatívy; oboznámiť sa s názormi používateľov zákona a vzbudiť ich záujem o zmeny v archívnej legislatíve a určiť postup pre úspešné vypracovanie návrhu nového zákona a jeho implementácie v praxi. Autor štúdie v nej zhrnul v týchto štyroch okruhoch poznatky a názory, ktoré odzneli na seminári. – Allison Coleman and Susan J. Davies, *Copyright and Collections: recognising the realities of cross-domain integration* (223–232). Podľa zákona o ochrane autorských práv z roku 1988 jednotlivé inštitúcie môžu legitímne kopírovať archívne dokumenty, na ktoré sa vzťahuje autorské právo iba po získaní súhlasu od držiteľa tohto práva alebo uplatnením niektorej z výnimiek uvedených v tomto zákone. Zákon po zosúladení so Smernicou EÚ o autorskom práve a informačnej spoločnosti v roku 2001 prináša isté odchýlky pri praktickej aplikácii zákona z roku 1988 zmenou pohľadu na podstatu a úlohy, ktoré plnia archívy, knižnice, múzeá a galérie (ďalej kultúrne inštitúcie). Autori príspevku konkretizujú a klasifikujú spomenuté odchýlky od zákona, špecifikujú, ako podľa nich postupujú jednotlivé kultúrne inštitúcie v prípade jednotlivých typov dokumentov. – Stacey Gee, *A Standard Service for All? The case for a flexible attitude* (233–238). V diskusii na stránkach JSA sa anglickí archívári prihovárajú za uplatňovanie flexibilnejšieho postoja k používateľom archívnych dokumentov, keďže sa za ostatné roky zásadne zmenila štruktúra bádateľov. Význačný je pokles tzv. akademických (profesionálnych) bádateľov a, naopak, výrazný nárast tzv. rekreačných bádateľov. Autor príspevku sa prikláňa k názoru, že práve k skupine tzv. profesionálnych bádateľov treba pristupovať flexibilne, i keď okruh profesionálnych bádateľov chápe v širšom zmysle slova. Do neho patria nielen akademickí bádatelia, ale aj zamestnanci štátnej správy a samosprávy, právnici, lekári a ďalšie rôzne skupiny profesionálnych bádateľov. Pre túto skupinu bádateľov používa termín „úradní bádatelia“. – Amanda Hill, *Bringing Archives Online through the Archives Hub* (239–248). Finančné možnosti a technologický vývoj za ostatných 5 rokov umožnili dosiahnuť výrazný pokrok aj na úseku poskytovania archívnych služieb dostupnosťou informácií o archívnych dokumentoch uložených vo Veľkej Británii. Nové štandardy a projekty vypracované v duchu archívnej politiky prijatej Národnou archívnou radou v roku 1998 umožňujú tak realizáciu vízie o vytvorení National Archives Gateway, akéhosi integrálneho on-line archívu, národnej archívnej siete. Základnými kameňmi tohto systému je A2A (Access to Archives – pokrýva všetky archívy v Anglicku), ďalej AIM25 a SCAN (škótska archívna sieť). Do tejto rodiny teraz pribudol Archives Hub service, ktorý má pokrývať všetky archívy vysokých škôl. Článok sa venuje opisu vývoja Hub-u a osvetľuje niektoré progresívne technologické prvky, ktoré boli využité pri jeho projektovaní. Poukazuje aj na možnosti jeho perspektívneho rozšírenia a využívania nielen v archívniectve, ale aj v múzeách a knižniciach. –

Patricia Bell, *George Herbert Fowler and County Records* (249–264). Biografický medailón venovaný Dr. Georgeovi H. Fowlerovi (1861–1940), otcovi regionálneho archívneho systému v Anglicku, zakladateľovi Bedfordshireských archívnych služieb, najstaršieho regionálneho archívu v krajine. Autorka príspevku vysoko hodnotí jeho prínos pre rozvoj anglického archívnictva, a to nielen regionálneho. Fowler ako prvý nielen vypracoval príručku o ochrane archívnych dokumentov uložených v regionálnych archívoch (roku 1923), ale čo je podstatné, svojím príkladom inšpiroval založenie archívov aj v iných anglických regiónoch. – *Obituaries* (265–268) – *Book reviews* (269–282) – *Notices of new publications received* (283–286).

Peter Draškaba

LA GAZETTE DES ARCHIVES. Revue de l'Association des Archivistes Français. Paris 2001, no 192.

Predložené číslo časopisu je oneskorené. Vyšlo v prvej polovici roku 2003, nesie však dátum roku 2001. Je rozsiahle, obsahuje 293 strán. Príspevky sú rozdelené do troch častí. Prvá časť obsahuje sedem príspevkov zo sympózia v Štrasburgu, ktoré sa konalo v dňoch 20.–22. októbra 1999, pod názvom *Administratívna práca a archívy v Európe, tradície a perspektívy* (Travail administratif et archives en Europe: traditions et perspectives). V druhej časti sú uverejnené štyri príspevky zo sympózia v Paríži uskutočneného dňa 24. marca 2000 pod názvom *Dokument, bohatstvo, dielo. Právne aspekty využívania dokumentov*. (Le document, un bien, une oeuvre. Aspects juridiques de l'exploitation des documents). Osem príspevkov je uverejnených v tretej časti pod názvom *Varia*.

Šéfredaktor časopisu Benoît Van Resth v úvode *Avant-propos* (3) informuje o príčinách oneskoreného vydania časopisu a zamýšľa sa nad možnosťami zlepšenia publikovania, pretože rastie počet seminárov, sympózií a študijných dní, príspevky ktorých by si zaslúžili uverejnenie. Kladie otázku, či nie je čas uvažovať o systematickom využití internetu a takto dať archívom celého sveta možnosť prístupu k článkom uverejneným v časopise. – Eric Ketelaar: *Ethnologie archivistique* (7–20) venuje pozornosť problémom, ktoré spôsobujú rôzne právne a administratívne tradície. Tieto majú vplyv na archivistiku, archívnu terminológiu i archívne systémy. Na preklopenie týchto problémov vyzdvihuje význam archívnej etnológie a archívnej komparistiky. – Wolfgang Hans Stein: *Les sources de l'histoire des décisions politique en France et en Allemagne depuis l'époque moderne: une complémentarité asymétrique* (21–35). Uvádza príklady rozličných tradícií dokumentácie politických rozhodnutí nemeckých a francúzskych inštitúcií, ktoré označuje ako asymetrická komplementarita. Podáva jej definíciu a možnosti využitia. – Perrine Canavaggio: *Les archives*

des hauts responsables politiques en Europe. Le cas particulier des archives des cabinets (37–54). Zapodieva sa archívami politických činiteľov, najmä archívami vládnych kabinetov. Poukazuje na rôznu prax ich budovania a na špecifické problémy ich spracovania v rozličných štátoch. – Patrick Cadell: *Y a-t-il et doit-il y avoir une coordination européenne en matière d'archives?* (55–61). Snaží sa zodpovedať na dve otázky: či existuje a či je potrebná európska koordinácia v oblasti archívov? V tej oblasti, kde profesionálne potreby a prirodzená snaha o spoluprácu naráža na národné tradície, problémy jazyka a zákonov. Skôr, než sa pokúsi odpovedať, uvádza stručné dejiny úsilí o spoluprácu v deväťdesiatych rokoch minulého storočia. – Jean-Marie Palayret: *Quelle filiation historique pour les archives historiques de l'Union européenne* (63–74). Informuje o Historickom archíve Európskej únie: jeho počiatkoch, legislatívnom základe, poslaní, spôsoboch usporadúvania a výskumných pomôckach. – Giorgetta Bonfiglio-Dosio: *Classer les archives dès leur formation: efficacité et transparence administrative dans l'Italie républicaine jusqu'au règlement sur la gestion informatique des archives publiques (1948–1999)* (75–84). Oboznamuje so situáciou v talianskom archívniectve od vzniku republiky v roku 1948 do roku 1999. Poukazuje na ťažkosti postihujúce archívárov aj tým, že povolanie archívára stratilo na svojej vážnosti. Všíma si zákony upravujúce archívniectvo v tomto období až po posledné predpisy týkajúce sa automatizovaného spracovania písomností a spracovania dokumentov informatiky. – Jean Le Pottier: *Bibliographie* (85–89). Uvádza stručnú bibliografiu francúzskych i zahraničných archívnych prác podľa rubriky: porovnávacia archivistika a dejiny archívov; administratívna veda, porovnávacia správa, porovnávacie právo; dejiny inštitúcií a správy; dejiny správneho práva, dejiny práva; verejné funkcie. – Jean Le Pottier: *La recherche est-elle une prestation? Disposition réglementaire et déontologie professionnelle* (93–104). Zapodieva sa problémom využívania archívnych dokumentov výskumnou verejnosťou. Všíma si legislatívne predpisy upravujúce spôsoby poskytovania dokumentov a informácií a práva výskumníkov na informovanie. Keďže predpisy rozsah a hĺbku služieb neurčujú, záleží na ochote archívára, ktorý by sa mal pridržovať deontologického kódexu – Bernard Fau: *La facturation des recherches est-elle légale?* (105–111). Na základe rozboru legislatívy rieši otázku, čo je služba verejnosti a či je legálne účtovanie za výskumné služby v archívoch. – Jean-Michel Bruguière: *La diffusion de l'information publique. L'exemple de la diffusion des résultats d'examen par la Presse* (113–117). Na príklade šírenia výsledkov maturít tlačou sa zamýšľa nad otázkou šírenia verejnej informácie definovanej ako informácia spracovaná činnosťou verejných služieb. Vo Francúzsku sa výsledky maturít každoročne uverejňujú nasledujúci deň v tlači, ktorá je na to oprávnená. V súčasnosti tlačové orgány by chceli výsledky, ktoré dostanú od riaditeľov škôl, oznámiť prostredníctvom minitelu ešte v ten istý deň. Autor kladie otázku, či by riaditelia škôl mohli tieto výsledky oznamovať sami. – Právo na reprodukciu je jedným z práv prináležiacich autorovi, ktorý jediný môže dať súhlas na rozmnožovanie svojich diel. Toto právo však môže byť obmedzené výnimkami. Michèle Battisti: *Droit d'auteur et droit de reproduction* (119–127) sa zapodieva vzťahom medzi

autorským právom a právom na reprodukciu a uvádza príklady rôznych spôsobov reprodukcií a ich vzťahu k autorskému právu. – Rozvoj báz dát v archívoch, ich dispozícia v bádateľniach, sprístupnenie pre verejnosť, úsilie pri náraste zbierok, archivovanie nových druhov nosičov, vedie archivára 21. storočia k potrebe zamyslieť sa nad primeranosťou svojej práce v súvislosti s vytváraním a šírením materiálov, ktoré má spracúvať. Vincent Doom: *Indexation et analyse archivistiques vers une recherche documentaire intégrale* (131–158) upriamuje pozornosť na indexovanie a archívnu analýzu ako pomôcky pri spracúvaní dokumentov. Podáva prehľad indexovania, ktoré má dlhšiu tradíciu (prvý tezaurus pre archívne materiály sa objavil v roku 1987). Uvádza rozličné spôsoby indexovania, doložené príkladmi. – Claire Sibille: *Le traitement des archives contemporaines au Service historique de l'armée de terre* (159–170). Zaoberá sa archívom historického oddelenia pozemnej armády. Tento archív v protiklade k archívom námorníctva a vzdušných síl sa neobmedzuje len na dokumenty pozemnej armády, ale obsahuje aj dokumenty generálneho sekretariátu národnej obrany, kabinetu ministra obrany, oddelení ministerstva obrany, generálneho štábu a veľkého množstva iných armádnych zložiek. Autor uvádza viacero dôležitých príkladov problémov, s ktorými sa archivári tohto archívu musia vysporiadať pri sústreďovaní, usporadúvaní a vypracúvaní bádateľských pomôcok. – Philippe Béchu – Bruno Galland: *La diversification des publications dans les services d'archives en France (1986–1998)* (171–187). Informujú o publikáciách vydaných departementálnymi a mestskými archívami. Venujú pozornosť bádateľským pomôckam, ako aj iným publikáciám. Uvádzajú druhy publikácií, ako aj ich analýzu. V dvoch prílohách publikujú počty archívnych publikácií departementálnych a mestských archívov podľa rokov. – Claire Pigné: *Une expérience de numérisation: iconographie des fonds de l'abbaye Notre-Dame de Clairvaux* (189–198). Oboznamuje s cennou zbierkou listín z obdobia rokov 1120–1260, ako aj s početnými pečaťami opátstva Notre-Dame de Clairvaux, ktoré sa nachádzajú v archíve departementu Aube. Informuje o zbierke a pečatiach, jestvujúcich pomôckach a o automatizovanom spracúvaní pomocou programu Abâtre, ktoré začalo koncom roku 1996. – Michel Quétin: *Des photographes et des archives (199–219)*. Uvádza príspevok, ktorý predniesol na výstave fotografií o Paríži, ktorá sa uskutočnila v dňoch 30. októbra až 31. decembra 2000 v Národnom archíve. Obsahoval kapitoly: fotografické výstavy archívov v poslednom desaťročí; niekoľko poznámok k výstave; súčasný stav fotografií vo francúzskych archívoch a bádateľské pomôcky; projekty vývoja v niektorých oblastiach fotografií. Na záver uvádza niekoľko osobných poznámok. – I. Colson – C. Degriigny – M. Dubus: *Les chartes scellées par les bulles de plomb et leur conservation aux Archives nationales* (221–238). Informujú o zbierkach listín pečatených olovenými bulami v Národnom archíve v Paríži, z ktorých mnohé sú zasiahnuté koróziou. Uvádzajú stav zbierok, vplyvy prostredia na buly a možnosti konzervovania s cieľom zabrániť korózii. V prílohe uvádzajú bibliografiu dvadsiatich prác zaoberajúcich sa konzervovaním olovených búl. – Claire Pigné: *Les ressorts symbolique de l'archive* (241–248). Rieši otázku, aké je súčasné postavenie a kompetencia archívov, a či archívy splňajú

očakávania, ktoré od nich spoločnosť vyžaduje. – Véronique Jardinier: *Photographie: évaluation et sélection* (249–266). Štúdia sa snaží čo najjasnejšie určiť špecifiká, ktoré má fotografia ako archívny nosič. Obsahuje tri časti. Prvá podáva históriu fotografie a vývoj vzťahov archivárov k nej; v druhej časti sú uvedené skúsenosti s hodnotením a skartáciou fotografií a tretia časť obsahuje kritéria skartácie fotografií. – Marie-Anne Chabin: *Typologie des documents des organisations: de la création à la conservation* (269–270). Uverejňuje recenziu príručky, ktorej editorom je Louise Gagnon-Arguin. Vydala ju univerzita v Quebecu v roku 1999. Obsahuje 448 strán a zaoberá sa typológiou dokumentov verejných i súkromných organizácií a svojím rozsiahlym záberom je určená širokému okruhu čitateľov. – Elisabeth Hourieux: *Bibliographie des inventaires, répertoires et guides d'archives publiés en 1998* (271–282). Bibliografia archívnych pomôcok vydaných v roku 1998. – *Rapports d'activité pour l'année 2000* (283–293). Správa o činnosti Spoločnosti francúzskych archivárov predložená na valnom zhromaždení dňa 7. marca 2001.

František Palko

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK. A Magyar Országos Levéltár folyóirata. Budapest 2001, Hetvenkettedik évfolyam, 1–2. szám.

Sunkó Attila, *A curia militaris működésének nyomai a kora újkori Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben* (3–64). O činnosti špeciálneho stredovekého kráľovského vojenského súdneho tribunálu – CURIA MILITARIS – v ranom novoveku v Uhorsku a v rámci neho zvlášť v sedmohradskom kniežatstve. Analýzou zachovaných archívnych dokumentov z obdobia panovania Ferdinanda I. a v Sedmohradsku Jána I. Zápoľského sa dokázalo, že táto inštitúcia naďalej pôsobila s kompetenciou vybavovania sporných záležitostí šľachticov viazaných vojenskými alebo aj inými povinnosťami ku kráľovskému dvoru. – Molnár Antal, *Egy „magyar“ püspök a török hódoltságban. (Macripodari Jácint csanádi püspök levele Szelepcsényi Györgyhöz 1668-ban)* (65–75). Kapitola z cirkevných dejín Uhorska z obdobia tureckej nadvlády spojená s činnosťou vysokého cirkevného hodnostára. Giacinto Macripodari, dominikánsky mních pochádzajúci z ostrova Chios, bol od roku 1645 kanonikom ostrihomskej kapituly, potom pomocným biskupom v ostrihomskej diecéze a napokon čanádskym biskupom (od 1658). V liste z 26. júla 1668, ktorý adresoval ostrihomskému arcibiskupovi, podáva podrobnú správu z osobnej návštevy o situácii vo svojej diecéze nachádzajúcej sa v časti Uhorska obsadenej Turkami. List je uložený v Archíve jágerského biskupstva (Archivum Vetus, fasc.1711). – Koltai András, *Komédia és diskurzus. Batthyány Ádám főljegyzései a császári udvarról (1635–1641)* (77–94). Uhorský šľachtic Adam Batthyány (1610–1659) už v po-

merne mladom veku sa stal cisárskym komorníkom (1630) a tak mal možnosť získať bližší pohľad na život viedenského cisárskeho dvora. Svoje pozorovania si však nezachoval len v spomienkach, ale robil si z nich zápisky, aj keď nie úplne denníkovou formou. Zápisky nemajú charakter literárneho diela, ale sú len popisom udalostí na cisárskom dvore tak politického charakteru (napr. sledovanie pohybu tureckých vojsk), ako aj z každodenného života dvora (maškarné plesy, divadelné predstavenia a pod.). (Pramene z archívnych fondov Maďarského krajinského archívu, P 1313, P 1314, P 1315.) – Kulcsár Krisztina, *A bizalom dokumentumai. II. Józsefhez intézett beadványok, 1768–1773.* (95–114). Jozef II. ešte vo funkcii spoluvládcu Márie Terézie chápal svoju úlohu nie ako reprezentáciu, ale prácu, ktorá má mať viditeľný výsledok. Z tohto dôvodu precestoval nielen svoju ríšu, ale aj iné európske krajiny, aby mohol spoznané porovnávať. Od roku 1765 v rámci osobných návštev prijímal písomné podania, žiadosti, sťažnosti (Memorialien), čo nebolo zvykom u jeho predchodcov. Všetky tieto podania sa veľmi presne evidovali – protokolovali a keďže z Viedne sa ich opodstatnenosť nedala riešiť, podľa kompetenčnej a regionálnej príslušnosti ich odstupovali na prešetrenie na miestne orgány. Samozrejme, že táto prax predlžovala lehotu na pozitívnu alebo negatívnu odpoveď a okrem toho úradnícky aparát nepostupoval pri prešetrení podaní vždy zodpovedne. Pozitívna je však skutočnosť, že Jozef II. týmto nariadením mal dobrý úmysel priamo sa skontaktovať so svojimi poddanými. – Fazekas Csaba, *Gaganetz József eperjesi görög katolikus püspök 1849-ben* (115–139). Zaujímavá kapitola zo slovenských cirkevných dejín o postoji biskupa prešovskej gréckokatolíckej diecézy v revolučných rokoch 1848/1849. Jozef Gaganec (Gaganetz), druhý prešovský gréckokatolícky biskup (od roku 1842) položil skutočné organizačné základy biskupstva, veľkú pozornosť venoval výstavbe kostolov, sociálnym otázkam gréckokatolíckeho duchovenstva a v revolučných rokoch si zvolil v záujme rusínskej menšiny i gréckokatolíckej cirkvi taktiku politického kompromisu medzi Budapešťou a Viedňou. – Somogyi Éva, *A király személye körüli minisztérium, 1867–1914* (141–159). Pohľad na činnosť ministerstva pre styk s panovníkom, ktoré vzniklo po rakúsko-maďarskom vyrovnaní v uhorskej časti monarchie. Po vyrovnaní sa obnovili zákony z roku 1848 a v rámci nich aj systém ministerstiev. Kompetencia ministerstva pre styk s panovníkom spočívala v predkladaní prípisov všetkých ministerstiev panovníkovi (uhorskému kráľovi) a vôbec v sprostredkovaní kontaktov a medzinárodnej korešpondencie ministerstiev, na ktoré bol potrebný súhlas, resp. schválenie panovníka. Sčasti sa úlohy ministerstva kryli s kompetenciou predsedu vlády, napr. kontakty medzi predlitavským a zalitavskými ministerstvami. Kompetencia ministerstva a počet jeho úradníkov sa v rokoch 1867–1914 viackrát menili. V pracovnej náplni malo ministerstvo napr. aj udelenie vyznamenaní, hodností, šľachtických titulov, zastupovanie uhorských občanov žijúcich v rakúskej časti monarchie, zabezpečovanie spoločných zasadnutí komisií, služobných ciest ministrov a ministerských úradníkov atď. – Csapó Mária, *Az üzemek államosítása a Könnyűipari Minisztérium iratainak tükrében (1949–1952)* (161–185). Po druhej svetovej vojne sa v Maďarsku v dôsledku poštátnenia zásadne zmenila organizačná štruktúra podnikov,

ako aj vzťah štátu k podnikom. K sprístupneniu archívnych dokumentov podnikov z rezortu ministerstva ľahkého priemyslu sa prišlo v Maďarskom krajiniskom archíve v 90. rokoch minulého storočia v súvislosti s vybavovaním reštitučných nárokov obyvateľstva, ako aj budovaním databázy podnikov z rokov 1945–1950. – Tóth István György, *A remeterend vándormisszionáriusa – Vanoviczi János, az első pálos misszionárius levelei (1642–1677)* (187–245). V rámci rekatolizácie v Uhorsku v 17. a 18. storočí zohrala dôležitú úlohu v pastoračnej starostlivosti o katolíkov žijúcich v protestantskom prostredí aj rehoľa pavlínov. Prefektom pavlínových misií v Hornom Uhorsku bol Ján Vanovič (Vanoviczi), rodák z Nitrianskej stolice, ktorý bol už v roku 1642 vymenovaný ako prvý pavlín na misijnú činnosť pre Uhorsko, vrátane Turkami obsadenej časti. J. Vanovič postupne zastával funkcie rektora trnavského pavlínového kňazského seminára, hlavného prokurátora pavlínov v Ríme, od roku 1667 spomínaného prefekta. Zaslúžil sa o vybudovanie spišskej misie, zomrel v Kežmarku 8. januára 1678. Súčasťou štúdie je aj publikovanie prameňov – listov J. Vanoviča adresovaných Kongregácii pre šírenie viery v Ríme, ako aj ostrihomským arcibiskupom, ktoré sa nachádzajú v Štátnom archíve v Bratislave vo fonde Mariánskej provincie františkánov v Bratislave. – Gara dnai Zoltán, *A Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának iratai a Magyar Országos Levéltár filmtárában (1945–1946)* (247–260). Informácia o štruktúre usporiadania mikrofilmov archívnych dokumentov Oddelenia na prípravu mierovej zmluvy Ministerstva zahraničných vecí z rokov 1945–1946, ktoré sa nachádzajú vo filmotéke Maďarského krajiniského archívu. – Mérleg (261–273) – Irodalom (275–286) – Beszámoló (287–301). V rámci tejto časti je uverejnená výročná správa generálneho riaditeľa o činnosti Maďarského krajiniského archívu v roku 2000 (Gecsényi Lajos, Jelentés a Magyar Országos Levéltár 2000. évi tevékenységéről). Archív mal k 31. 12. 2000 počet zamestnancov 284 (vrátane bezpečnostnej služby), spravoval 70 755 bm archívneho materiálu a vo filmotéke 59 311 264 záberov. Správa objektívne informuje o dosiahnutých výsledkoch na jednotlivých úsekoch odbornej archívnej činnosti, ale i o problémoch najväčšej maďarskej archívnej inštitúcie. – Krónika (303) – In memoriam (305–313).

Mária Stieberová

LEVÉLTÁRI SZEMLE. A Magyar Levéltárosok Egyesülete és a Magyar Országos Levéltár negyedéves folyóirata. LII. évfolyam 2002/ 1–4. szám.

Číslo 1: Kósa László, *A levéltári kiadványok jelentősége* (3–9). Bilancia publikačnej činnosti verejných a verejných súkromných archívov za obdobie r. 1986–2001. Úspešnosť archívov hodnotí autor podľa takých kritérií, akými sú počet a kvalita vydaných pramenných edícií, katalógov, metodických a metodo-

logických príručiek, odborných časopisov a publikácií z oblasti výpočtovej techniky. Najúspešnejší archív je MOL, ktorého produkcia tvorí až 1/6 z celkového počtu vydaných prác. Podstatnými kvalitatívnymi zmenami prešli archívy samosprávnych orgánov, ktoré sa stali vedeckými ustanovizňami. Usporadúvajú konferencie, vydávajú ročenky a edície, ich pracovníci získavajú vedecké hodnosti. Poukazuje aj na niektoré nedostatky, napr. nie je dohodnuté, ktorá inštitúcia má pri vydávaní publikácií nadregionálneho významu zastávať úlohu koordinátora – Maďarská akadémia vied, MOL alebo Spoločnosť maďarských archivárov? – Bilkei Irén, *A Zalai köznemesség tárgyi kultúrája, életmódja a 16. századi hiteleshelyi oklevelek alapján* (10–22). Autorka porovnáva údaje získané z listinného materiálu hodnoverných miest v župe Zala s výsledkami archeologických vykopávok v Západnom Žadunajsku, čím chce prispieť k objasneniu spôsobu života zemanstva a niektorých rodín vyššej šľachty (Batthyányi, Kanizsai, Zrinsky) tohto regiónu od vlády posledných Jagelovcov po koniec panovania Ferdinanda I. Podklady k štúdiu jej poskytol listinný materiál konventov Zalavár a Kapornak. Najviac údajov o spoločenskom postavení, hmotnej kultúre a móde sa vyskytuje v právnych svedectvách o vyšetrovaní násilností – ako násilím odňatý nábytok a vnútorné zariadenie, šperky, šatstvo knihy, zbrane a i. a menej už v záložných listinách a listinách o rôznych právnych úkonoch. Z listín HM sa veľmi málo dozvedáme o spôsobe života, nehnuteľnom majetku sedliactva a poddaných. Autorka prichádza k záveru, že podľa ideálu elity v 16. st. chcela každá spoločenská vrstva prezentovať navonok dojem čo najväčšieho bohatstva. Zemanstvo sa tým v prejavoch hmotnej kultúry takmer vyrovnalo vyššej šľachte. – Molnár Antal, *A váradi püspökség a 17. században a püspöki processzusok támvallomásainak tükrében* (23–40). Dejiny varadínskeho biskupstva (Oradea, Rumunsko) od jeho založenia až do konca 17. st. Pre skúmanie majetkových pomerov cirkvi, náboženského vyznania obyvateľstva diecézy od polovice 16. st. do r. 1692, keď sa väčšia časť biskupstva stala súčasťou Sedmohradského kniežatstva a tretinu jeho územia ovládli Turci, úplne chýbajú pramene miestnej proveniencie. Autor získal chýbajúce údaje zo svedeckých výpovedí o biskupstve, zápisníc kanonických vyšetrení a správach biskupov v Archíve Viedenskej nunciatúry Vatikánskeho tajného archívu (Archivio Segreto Vaticano Nunziatura Vienna). Najväčšiu výpovednú hodnotu majú svedecké výpovede (processus informativus). Svedkovia, väčšinou cirkevné osoby – kanonici, biskupi, mnísi, ktorí dokonale poznali miestne pomery odpovedali na 13 otázok. Niektoré z nich sa týkali napr. umiestnenia sídla biskupstva, jeho rozlohy, počtu rímskokatolíckeho obyvateľstva, kláštorov a seminárov a pod. K štúdiu je pripojených 5 svedeckých výpovedí o biskupstve za r. 1648–1677. – Érszegi Géza, *A 2001 évi Európai Levéltáros Konferencia* (41–44). Správa o medzinárodnej konferencii Archívy na hranici minulosti a budúcnosti konanej v r. 2001 vo Florencii. – Lukács Zoltán – Vajk Ádám, *A Győri Egyházmegyei Levéltár* (45–48). Správa o založení archívu rábskeho biskupstva. Do r. 2000 mala diecéza dva archívy – Biskupský a kapitulský archív v Győri a Archív kolegiátnej kapituly v Soproni. V auguste r. 2000 sa tieto dva archívy spojili a vznikol Biskupský archív v Győri. V októbri k nim pribudol aj Archív hodnoverného miesta. Naj-

hodnotnejším archívnym materiálom je zbierka listín z r. 1208–1800 uložená v sérii Cimeliotheca et Theca. – Erdélyi Erzsébet, *Egy örökifjú levéltáros – Beszélgetés Borossy Andrással* (49–53). Rozhovor s Andrásom Borosom (*1922), bývalým pomocným archívárom (1963–1964) v Štátnom archíve v Esztergome, odborným knihovníkom (1964) v Széchényiho krajinskej knižnici a pred penzionovaním hlavným archívárom v Archíve župy Pest. – Lakos János, *Jelentés a Levéltári Szakfelügyelet 2001. évi működéséről és az ellenőrzések során szerzett tapasztalatokról* (54–62). Správa odbornej komisie o skúsenostiach získaných z kontroly o zabezpečení ochrany, evidencie a sprístupňovaní listín a zbierok do r. 1526 vo verejných a verejných súkromných archívoch v r. 2001. – Geccsényi Lajos, *Beszámoló a NKÖM Levéltári Kollégiuma 2001. évi működéséről* (63–65). Správa o činnosti Archívneho kolégia pri Ministerstve národného kultúrneho dedičstva v r. 2001. – Tarr Attila, *Az Önkormányzati Levéltárak Tanácsa 2001. évi közgyűlése* (66–68). Informácia z valného zhromaždenia Rady samosprávnych archívov konaného v Kaposújlaku v r. 2001. – Boór László, *A Magyar Levéltárosok Egyesülete két választmányi ülése* (69–70). Informácia zo zasadnutia výboru Spoločnosti maďarských archívárov v novembri 2001 na ELTE a v januári 2002 v novej budove Archívu župy Pest. – Foki Ibolya, *Zalaegerszeg 1850–1860*. Zalaegerszeg, 2000, 282 s. Recenz. Tóth Béla (71–73). Recenzovaná publikácia opisuje zrod nového typu miestnej samosprávy po neúspešnej maďarskej revolúcii 1848/49 v meste Zalaegerszeg. Odhaľuje prepojenia a politický protekcionizmus medzi jednotlivými konzervatívnymi skupinami v župe. – Köblös József – Süttő Szilárd – Szende Katalin, *Magyar békeszerződésék 1000–1526*. Pápa 2000, 288 s. + 32 príl. Recenz. Kis Péter (74–75). V maďarskom preklade publikované dokumenty z rokov 894–1506. Najviac mierových zmlúv (42) je z doby vlády Arpádovcov, (11) za vlády Anjouovcov a (13) z čias panovania Žigmunda, Mateja I. a Jagelovcov. – Somogy megye múltjából repertórium, I. 1970–1994. Kaposvár 1998, 238 s. (vyd. Bősze Sándor, zost. Domokosné Szalai Zsuzsanna). Zalai Gyűjtemény 1974–1998. Repertórium. Zalaegerszeg 1999, 150 s. (vyd. Kapiller Imre, Kiss Gábor). Recenz. Polgár Tamás (76–78). Recenzia na repertoriá župných archívov. Prvé z nich podáva prehľad periodík vydaných Archívom župy Somogy. V edícii Somogy megye múltjából vyšlo v r. 1970–1994 25 zväzkov. Druhé je o publikáciách vydaných Archívom župy Zala. V edícii Zalai Gyűjtemény vyšlo od r. 1974 do r. 1998 47 zväzkov. – Ölveti Gábor, *A 8. Szabolcs – Szatmár – Bereg Nemzetközi Levéltári Napok* (79–81). Informácia o medzinárodných archívnych dňoch župy Szabolcs – Szatmár – Bereg v meste Nyíregyháza v r. 2001. – Ferenczy, Gábor, *Zala Megye Levéltári Nap* (82–84). Správa o archívnom dni župy Zala v meste Zalaegerszeg v r. 2001. – Horváth J. András, *Levéltári napok Budapesten* (85–90). Informácia o archívnych dňoch mesta Budapest v r. 2001. Súčasťou dní bola aj konferencia Maďarskí archívári v 19. a prvej polovici 20. st. a Odborný deň. – Szabó Attila, *A Magyar Levéltárosok Egyesülete Írott emlékezet – másfél évtized levéltári kiadványai címmel tartott őszi szakmai programjának forrásközlő szekciója* (91–93). Správa o zasadnutí Sekcie pre vydávanie prameňov pri Spoločnosti maďarských archívárov

v Budapešti v r. 2001. – Németh István, *A Magyar Levéltárosok Egyesülete Írott emlékezet – másfél évtized levéltár kiadványai címmel tartott őszi szakmai programjának számítástechnikai szekciója* (94–95). Správa o zasadnutí Sekcie výpočtovej techniky pri Spoločnosti maďarských archivárov v Budapešti v r. 2001. – Érszegi Géza, *Új távlatok a vatikáni levéltárak kutatói előtt* (96). Informácia o sprístupnení archívnych dokumentov vydaných Vatikánom v r. 1922–1939. Od roku 2003 môžu záujemcovia bádať vo fondoch Archivio degli Affari Ecclesiastici Straordinari a Archivio Segreto Vaticano materiály vzťahujúce sa na Nemecko.

Číslo 2: Véghe Ferenc, „Az én hitemre jöttek ide” – *Vizsgálat Perneszy György keszthelyi kapitány török kapcsolatai ügyében* (3–7). Vyšetovanie okolností o údajnej spolupráci Juraja Perneszyho, veliteľa hradu Keszthely s Turkami. Predvolanie obžalovaného a svedkov a ich vypočúvanie prebehlo r. 1602 pred vasvárskou kapitulou. – D. Tóth Béla, *Adalékok Eger város 1848–49. évi eseményeihez* (8–17). Na základe vyšetrovacieho spisu hlavného komisára obvodu Eger z r. 1850 rekonštruuje autor štúdie udalosti, ktoré sa odohrali na jar revolučného roku 1849 v meste Eger. Hlavným obvineným je Ján Schaffner, starosta a šesť členov mestskej rady, ktorí organizovali odboj proti cisárskym a cárskym vojskám v meste. – Farkas József, *A Gödöllői Városi Múzeum birtokában lévő levéltári iratok és azok rendezése* (18–26). Informácia o usporiadaní a sprístupnení zbierkového fondu Jánosa Bartala, ktorý bol v r. 1843–1869 advokátom a právnym zástupcom grassalkovichovho panstva v Hatvani (ž. Heves) a v Gödöllő (ž. Pest). Mestské múzeum v Gödöllő získalo spisový materiál kúpou od Bartalovho právnicka. – Kenyeres István – Sarusi Kiss Béla, *A közjegyzőknél keletkezett iratok jogi helyzete, levéltári átvételük problémái* (27–33). Prehľad právnych noriem, ktoré upravujú vyradovanie, preberanie a evidenciu spisového materiálu verejných notárov v archívoch. Na základe predpisov vydaných ministerstvom spravodlivosti v r. 1951–1980 zaraďujú autori spisy do nasledujúcich chronologických období: 1. spisy do r. 1951, 2. spisy z r. 1951–1957, 3. spisy z r. 1957–1971, 4. spisy z r. 1972–1991. Kým spisy do r. 1971 sú uložené v príslušných archívoch, zatiaľ neriešiteľným problémom ostáva archivovanie písomností z r. 1972–1991. V zmysle platných predpisov ich majú príslušné súdy ukladať vo svojich registratúrach, a tak sa už do archívu nikdy nedostanú. – Majtényi György – Seres Attila, *Magyarország és a KGST: a KGST iratainak utóélete – a KGST történelmének nyitott kérdései* (34–43). Informácie o dvoch medzinárodných konferenciách v r. 2000. Jedna bola usporiadaná za účasti vedúcich archívov krajín východnej Európy a zástupcov archívov EU, UNESCO a NATO vo Varšave. Ťažiskovou témou bola spracovanosť a sprístupnenie písomností bývalej Varšavskej zmluvy a Rady vzájomnej hospodárskej pomoci. Druhú organizoval v Moskve Ruský štátny hospodársky archív za účasti archivárov krajín bývalej RVHP. Účastníci sa venovali otázkam ako napr. vypracovanie elektronickej databázy spisov RVHP. – Jelena Alekszandrovna Tyurina, *A KGST iratanyagának összetétele és tartalma*. Prekl. Seres Attila (44–51). Autorka sa zaoberá genézou uloženia spisového

materiálu bývalej RVHP. Medzinárodné dohody a dokumenty opatruje Archív ministerstva zahraničných vecí, ostatný spisový materiál z r. 1949–1991 je uložený v osobitných depozitároch v Ruskom štátnom hospodárskom archíve v Moskve. Prístupnosť materiálu pre bádateľov je pre nízku spracovanosť fondov a nedostatok archívnych pomôcok zatiaľ obmedzená.– Hartmut Weber, *Elektronikus levéltárak az Elecktronic-Government rendszerében*. Prekl. Tuza Csilla (52–54). Informácia o programe EG, ktorý v r. 2000 spustila vláda SRN. Cieľom projektu je využitie informácií, ktoré ponúkajú elektronické médiá a komunikačné techniky pri riadení a správe orgánov na rôznych úrovniach od miestnej samosprávy a spolkových úradov až po medzinárodné inštitúcie. – Galcsik Zsolt, *Kései megemlékezés Niedermann Imréről, Nógrád vármegye főlevéltárnokáról* (55–58). Životopis Imre Niedermanna (1893–1946), pomocného archívára (1924–1926), hlavného archívára (1926–1941) Archívu župy Nógrád a v r. 1946 referenta Pozemkového úradu župy Heves. – Böör László, *A Levéltárért-díj tíz éve* (59–61). Informácia o cene Za archív, ktorú založil r. 1991 výbor Spoločnosti maďarských archívárov. – Pintér Ilona, *Identitás-avar és szemléletváltás – Borsa Iván gondolatait továbbgondolva* (62–64). Autorka reaguje na úvahy Ivána Borsu (L. Sz. 2001/4, s. 19–28). S niektorými jeho názormi v zásade súhlasí, stavia sa k nim však ako archívár – praktik. Takou je napr. otázka, či sa archívár môže venovať histórii? Autorka tvrdí, že môže, ale písanie dejín by sa nemalo stať jeho hlavnou náplňou práce. K jeho iným názorom, ako je napr. nízka odborná úroveň absolventov archívniectva, zaujíma opačné stanovisko. – Tiszapüspöki oklevelek 1261–1703. Prekl. a zost. Benedek Gyula, pozn. dopl. Tolnay Gábor. Szolnok 2000, 108 s. Recenz. Hermann István (65–75). Zdrvivúca kritika na 1. zv. pramennej edície Documenta Historica, ktorú začalo vydávať Riaditeľstvo múzeí župy Jász-Nagykun-Szolnok. Recenzent, okrem mnohých iných nedostatkov, vytyka vydavateľovi a prekladateľovi nepresný a neúplný maďarský preklad listín a listov k dejinám obce Tiszapüspöki (ž. Jász-Nagykun-Szolnok). – Rendi társadalom – Polgári társadalom 11. Régi témák, mai kérdések a mentalitástörténetben. Zost. Sasfi Csaba. Esztergom 2000. Recenz. Ring. Orsolya (76–78). Recenzia na zborník z konferencie, ktorú usporiadal v r. 1999 Hajnal István Kör v Esztergome. Príspevky boli zamerané na tému dejiny myslenia, skryté štruktúry myslenia. – Korunk. Fórum, kultúra, tudomány. 3. folyam, 2001. 9. sz. Recenz. Dominkovits Péter (79–80). Informácia o príspevkoch uverejnených v odbornom časopise Korunk roč. 2001, č. 9, ktorý vychádza v Rumunsku. – Bagi Zoltán, *A Csongrád Megyei Levéltári Napok* (81–85). Správa o archívnych dňoch župy Csongrád v meste Makó v r. 2001. – Márfi Attila, *Beszámoló a IV. Győri Levéltári Napról* (86–91) Informácia o archívnom dni župy Győr-Moson-Sopron v Győri v r. 2001. – Katonai Csaba, *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc orosz levéltári források tükrében* (92–93). V rámci spolupráce medzi Maďarským krajinským archívom (MOL) a Ruskou zväzovou archívnu službou (ROSARCHIV) bola 14. 3. 2002 otvorená v Moskve výstava Revolúcia a národnooslobodzovací boj roku 1848/49 vo svetle ruských archívnych prameňov. – Böör László, *Dr. Balanyi Béla 1911–2002* (94–95). Spomienka na Dr. Bélu Balanyiho (1911–

2002), bývalého pracovníka (1945–1952) a riaditeľa (1953–1973) Štátneho archívu v Kecskeméte. – Kerényi Ferenc, *Petri Jenőné Hanusch Edit 1915–2002* (96). In memoriam Edit Petri (1915–2002), bývalú archivárku (1931–1975) Štátneho archívu župy Pest a Nógrád.

Číslo 3: Cseh Gergő Bendegúz – Körmendy Lajos – Rácz György, *Digitalizálás a levéltárakban* (3–18). Vývoj informatiky a prudký nárast elektronického vybavovania záznamov za posledné desaťročie, predovšetkým v západnej Európe a v USA, patria medzi najväčšie výzvy, pred ktorými stoja archívy. Spustenie finančne náročného digitálneho programu však môže viesť v dôsledku nevhodne zvoleného a nepremysleného výberu záznamov určených na digitalizáciu a nezohľadneniu zmien vo vývoji softvérov a hardvérov ku krachu celého projektu. Ak by sme však pri rozhodovaní podľahli týmto rizikám a uzavreli sa pred modernými trendmi, riskovali by sme nielen rýchlosť a pohodlnosť pri sprístupňovaní v archíve uložených záznamov čo najširšej bádateľskej verejnosti, ale uprostred zmien, ktoré nastali v správe a evidencii záznamov, by archívy neboli schopné vykonávať svoje základné poslanie. – Latorczi Csaba, *Iratkezélesi gyakorlat a katolikus egyházban* (19–23). Správu záznamov podľa vnútornej organizačnej štruktúry Katolíckej cirkvi upravuje od r. 1983 platný Codex juris canonici (CIC), ktorý v prípade diecézy rozlišuje 3 typy archívov. 1. Všeobecný archív, podľa platných svetských archívnych kritérií je to ústredný register. V ňom sú uložené záznamy bez historickej hodnoty a vzťahujú sa len na aktuálne prípady (napr. záznamy o pôvode mníchov a klerikov). Prístup do archívu povoľujú spoločne biskup a kancelár. 2. Tajný archív, v ktorom sú uložené tajné záznamy, ako napr. matriky tajných sobášov, pokarhania, disciplinária. Kľúče od neho má len biskup. 3. Historický archív, v CIC označovaný výlučne termínom archívum. Platný archívny zákon č. LXVI. z r. 1995 iba tento považuje za verejný súkromný archív, ktorý môže dostávať aj štátne dotácie. V ňom sú uložené záznamy historickej hodnoty a je prístupný bádateľskej verejnosti. Okrem uvedených archívov prikazuje kánon 535 § 4 CIC každej fare zriadiť si na úschovu svojich matrík a záznamov archív, resp. registratúru. Správa záznamov na úrovni diecézy je na vysokej odbornej úrovni. Problémy sú však s registratúrami fár, kde sa často záznamy ani nezapisujú do registra denníkov. – Aradi Gábor, *A San Remo-i tárgyalások magyarországi előkészülete* (24–38). Na základe pramenného materiálu rozoberá autor hospodárske pomery a vlastnícke vzťahy k pôde v predvojnovom Sedmohradsku. Informuje o stratégii a rôznych variantoch postupov maďarskej vlády pri nadchádzajúcich rokovaniach s Rumunskom. Predmetom rokovania bolo odškodnenie vyvlastnených pozemkov majiteľom maďarskej národnosti Rumunskom. V San Remo (1928) sa obidve strany dohodli na výmere vyvlastnených pozemkov a výške reštitúcie. Rokovania ďalej pokračovali haagskymi reparačnými konferenciami a skončili podpísaním dohôd v Paríži (1930). – Rész Imre, *Levéltári kiadványok a kora újkori és az újkori magyar történelem időszakából* (39–47). Autor informuje o publikáciách vydaných archívmi za posledných 15 rokov. Z 22 verejných archívov vydáva pravidelne 15 ročenku alebo iné periodikum. Prínosom je zvyšujúci sa počet publiká-

cií župných archívov tematicky zameraných na regionálne dejiny (napr. regest-táre zápisníc župných kongregácií a mestských rád, pramenné edície k rôznym výročiam). Väčšinu archívnych sprievodcov a súpisov fondov vydávajú MOL, Hadtörténelmi Levéltár, univerzitné a cirkevné archívy. Autor pripomína, že treba dokončiť vydanie niektorých, už v minulosti začatých pramenných edícií, akými sú napr. opis žúp Mateja Bela, urbárne súpisy Márie Terézie, Jozefínskeho vojenského mapovania. – Szögi László, *A magyar levéltárak nemzetközi regionális együttműködése* (48–55). Prehľad o vývoji vzťahov a foriem spolupráce maďarských archívov so zahraničím od prvých kontaktov v polovici 19. st. až do r. 2002. V súčasnosti sa medzinárodné vzťahy udržiavajú vo viacerých rovinách. V prvom rade formou regionálnej spolupráce archívov susedných štátov, vzájomnou účasťou na putovných zasadnutiach organizovaných archív-nymi spoločnosťami alebo organizovaním medzinárodných konferencií a vydávaním spoločných pramenných edícií. V budúcnosti by sa mohli rozšíriť o vzá-jomné dlhodobé študijné pobyty mladých archivarov. Autor nezabúda ani na tra-dične dobrú spoluprácu so Slovenskom, predovšetkým so Spoločnosťou sloven-ských archivarov. – Soós Katalin, *1956-os magyar menekültek statisztikai adatok tükrében* (56–60). Autorka na základe údajov získaných výskumom v Rakúskom štátnom archíve podáva prehľad o počte emigrantov, ktorí po potlačení revolúcie 4. 11. 1956 opustili Maďarsko. Prvý prúd utečencov smeroval do Rakúska, z nich väčšina v priebehu r. 1956–1958 odišla do rôznych krajín sveta, časť z nich ostala v Rakúsku a početná skupina repatriovala do Maďarska. – Tolna Megyei Levéltár családi iratainak repertórium I. Red. Anna Cserna. Szekszárd, 1999 (Segédletek, I.), 126 s. + 8 obr. Tolna Megyei Levéltár családi iratainak repertórium II. Zost. Anna Cserna. Szekszárd, 2000 (Segédletek, II.), 144 s. + genealog. tab. Recenz. † Mihály Kóhegyi (61–64). Prehľad o archívoch rodín strednej šľachty uložených v Archíve župy Tolna. Krátka história rodiny a genealogické tabuľky uľahčujú orientáciu medzi príbuzenstvom každej rodiny. Pri usporiadaní spisov objavili viac ako 200 listín spred r. 1526, ktoré si vzala so sebou šľachta takmer z celého Uhorska (napr. aj z Nitrianskej župy). Vzťah k Slovensku má archív rodiny (Sztankovánszky) pochádzajúcej z Liptovskej stolice (II. zv.). Na konci II. zv. recenzovanej publikácie je osobitný zoznam kráľom, palatínom a kapitulami vydaných listín pre jednotlivé rodiny. – Nemes Lajos. Eger város önkormányzata (1687–1848). Heves Megyei Levéltár, Eger, 2001, 238 s. Szabó Jolán. Gyöngyös önkormányzata (1687–1848). Heves Megyei Levéltár, Eger 2001, 228 s. Recenz. Szabó Attila (65–67). Využitím bohatého archívneho materiálu a odbornej literatúry podávajú autori prehľad o vývoji samosprávy a riadiacej štruktúry dvoch vidieckych mestečiek od oslobodenia spod tureckého panstva po r. 1848. – Nyakas Miklós. *Eltűnt iratok nyomában. Egy hajdanvolt kiváltságolt kerület, a Báródság. Hajdúböszörmény*, 2001. (Studia Oppidorum Haidonicalum, V.) 304 s. Recenz. János Barta ml. (68–69). Recenzia na publikáciu o dejinách a činnosti samosprávy privilegova-ného zemianskeho územia Báródság na východe župy Bihar. Výhody získané za služby pri ochrane hraníc v stredoveku si zemianstvo udržalo až do r. 1848. – *Jelentés a levéltárokról*, 2001 (70–81). Štatistika o spracovanosti fondov, perso-

nálnom obsadení, ochrane archívneho materiálu, využiteľnosti fondov bádateľmi, propagovaní archívov – „dni otvorených dverí“ – a kontrole registratúr verejných a verejných súkromných archívov v r. 2001. – Rózsa György Gyula, *Látogatás szlovákiai levéltárakban* (82–83). Informácia o návšteve delegácie Spoločnosti maďarských archívárov v r. 2001 v archívoch Slovenska (Trnava, Ivanka pri Nitre, Šaľa). – Berecz Ágnes, *Beszámoló az egyházi levéltárak és könyvtárak kottori nemzetközi konferenciájáról* (84–85). Správa z medzinárodnej konferencie cirkevných archívov a knižníc v r. 2002 v Kotore (Juhoslávia). Cieľom konferencie bolo zamerať pozornosť na bohaté kultúrne dedičstvo čiernohorského pobrežia, položiť základy širokej medzinárodnej spolupráce a vypracovať vedecké projekty na jeho sprístupnenie. – Polgár Tamás, *A XIX. Vas Megyei Levéltári Nap* (86–88). Informácia o archívnom dni župy Vas v Szombathelyi v r. 2001. – Káli Csaba, *A fondjegyzékszerkesztés dilemmái* (89–90). Informácia z odborného seminára Regionálnej sekcie Západného Zadunajska Spoločnosti maďarských archívárov v Szombathelyi v r. 2002. Zástupcovia archívov regiónu diskutovali na tému zostavovanie súpisov archívnych fondov. – Mózes György, *A MELTE konferenciája Kalocsán* (91–92). Správa z konferencie Spoločnosti cirkevných archívárov Maďarska, ktorá sa konala r. 2002 v arcibiskupskom paláci v Kalocsi. – Szegőfi Anna, *Herczeg Etelka (1912–2002)* (93–95). Spomienka na Etelku Herczeg, bývalú archivárku (1949–1971) a knihovničku Archívu hlavného mesta Budapešt a zakladajúcu členku Spoločnosti maďarských archívárov.

Číslo 4: Haraszti Viktor, *Digitalizálás a gyakorlatban* (3–18). Autor nadväzuje na štúdie tematicky zamerané na informatiku a digitalizáciu registratúrnych záznamov, publikovaných v predchádzajúcich číslach tohto časopisu (2001/1, 3, 4; 2002/4). Ako jeden z riešiteľov programu na elektronické archivovanie dôležitých dokumentov privatizačného procesu (asi 350 tis. dokumentov na 3,6 mil. stranách formátu A/2–A/6) informuje o získaných skúsenostiach. Predstavuje typy a uvádza technické parametre modernej snímacej techniky – skenerov (ploché stolové, knižné, stránkové, bubnové, filmové a i.). Poukazuje na prednosti digitalizácie – ochrana pôvodných záznamov, sprístupnenie vzácných archívnych dokumentov a tlačí bádateľom, multiplicita kopírovaných záznamov nezmenenej kvality a v prípade elektronických záznamov aj vyhotovenie záložných mikrofilmov najmodernejšími skenermi. Nevýhodu tejto techniky – rýchle zmeny vo vývoji hardvérov a softvérov – odporúča minimalizovať vytváraním aspoň 2 záložných nosičov záznamov deponovaných na rôznych miestach a pravidelným konvertovaním programov predísť nečitateľnosti údajov. – Jean-Marie Palaryet, *Magánszféra és államrezón – versus átláthatóság és demokratikus legitimitáció. (Evolúció és revolúció az EU-intézmények dokumentumainak hozzáférhetősége terén)*. Prel. a upravil Sipos András (19–27). Príspevok analyzuje vzájomné vplyvy administratívnych systémov členských štátov Európskej únie a EÚ ako nadnárodnej inštitúcie v jednotlivých etapách európskej integrácie od Montánnej únie (1951) a Euroatom-u (1957) až po Maastrichtskú zmluvu a EÚ (1991). Pri tomto procese zohrali nezastupiteľnú úlohu aj ar-

chívy, ktoré v rôznych fázach zložitej spolupráce členských štátov (návrhy – konzultácie – rozhodnutia) zabezpečovali nielen hodnovernosť dokumentov, ale aj ich ochranu a úschovu. – Süttő Szilárd, *Adalékok a 14–15. századi világi archontológiához, különösen az 1384–1387. évekhez* (28–39). Štúdiom bohatého listinného materiálu autor dopĺňa a koriguje niektoré fakty v zozname svetských hodnostárov publikovanom v práci Pála Engela: *Magyarország világi archontológiája 1301–1437. I.–II.*, Budapest 1996. Nepresnosti a chyby, najmä v údajoch za r. 1385–1387 sú také závažné, že archontológiu za toto obdobie treba prepracovať. – Sz. Simon Éva, *Zsidó epizód az „oszmán válság” idején – „kírá-gyilkosság” a szultáni szerájban* (40–50). Do pomerov Porty, zmietanej na konci 16. st. vnútornými nepokojmi, finančnou a hospodárskou krízou dáva nahliadnúť správa benátskeho špióna neznámemu adresátovi. Hlásenie zachované v dobovom maďarskom odpise zaznamenáva vystúpenie janičiarov a spahijskej jazdy v Istanbule na jar r. 1600. Vzbura vyúsťuje vraždou Esperanzy Malchi, vplyvnej židovky v háreme sultána Mohameda III. (1595–1603), ktorú vojaci obvinili z finančných machinácií a nevyplatenia žoldu. – Molnár András, *Zala megye követei az 1825–1827. évi országgyűlésen* (51–63). Župná kongregácia zvolila 8. 8. 1825 Ferenc Szegedyho, bývalého podžupana a Antala Deáka, niekdajšieho hlavného slúžneho za zástupcov župy Zala na Krajinský snem zvolaný do Bratislavy (1825–1827). Poverila ich predniesť požiadavky župy zhrnuté do 35 bodov (napr. možnosť prenajímania šľachtických nehnuteľností židovským nájomcom, obnoviť samostatnosť opátstva v Zalavári, odčleniť Medzimurie od Záhrebu a pripojiť ho k cirkevnej župe Szombathely). – ArchivNet 20. századi történeti források – on line. Roč. I. č. 1–4, roč. II. č. 1–5. Red. (Szerkeszti) Magyar Országos Levéltár. Recenz. Káli Csaba (64–67). Recenzia na elektronické periodikum Maďarského krajinského archívu zverejňované na www.natarch.hu/archivnet/. Zámerom redakcie je písaním krátkych príbehov (mikrotörténetírás), zverejňovaním prameňov a dokumentov sprístupniť mladej generácii virtuálnou formou udalostí rokov 1945–1989. Príspevky sú tematicky zamerané na tieto vecné skupiny: vzdelanosť, dejiny diplomacie, politika, každodenný život, lásky a humor. Najnavštevovanejšími rubrikami sú dejiny diplomacie a politika. Od r. 2001 vyšlo 9 čísel. – Zádorné Zsoldos Mária, *Új raktárral bővült a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár* (68–71). Informácia o odovzdaní nového depozitára a zrekonštruovanej budovy Archívu župy Jász-Nagykun-Szolnok v Szolnoku v auguste r. 2002. – Gyenesei József, *A Magyar Levéltárosok Egyesülete vándorgyűlése Kaposváron* (72–73). Správa z putovného zhromaždenia Spoločnosti maďarských archivárov v Kaposvári v r. 2002. – Bilkei Irén, *Beszámoló a Magyar Levéltárosok Egyesülete Forrásközlő Szekciójáról* (74–75). Informácia z konferencie Sekcie pre vydávanie prameňov pri Spoločnosti maďarských archivárov v Kaposvári v r. 2002. – Bán Péter, *A levéltárak és a tudományos kutatás igényei – beszámoló a Magyar Levéltárosok Egyesülete Iratvédelmi Szekciójáról* (76–78). Správa zo zasadnutia Sekcie na ochranu záznamov pri Spoločnosti maďarských archivárov v Kaposvári v r. 2002. – Takács Edit, *A Magyar Levéltárosok Egyesülete két választmányi ülése* (79–80). Správa z dvoch zasadnutí (20. 9. a 22. 10. 2002) Výboru Spoločnosti maďar-

ských archivárov v Budapešti. – Szegőfi Anna, *Beszámoló az Önkormányzati Levéltárak Tanácsa 2002. évi közgyűléséről* (81–86). Informácia z 5. valného zhromaždenia Rady archivov samospráv v Hajdúszoboszló v r. 2002. Hlavnou témou bolo vypracovanie programu a noriem zabezpečujúcich ďalšie odborné vzdelávanie archivárov. – Oznam o odstúpení Dr. Lajosa Gecsényiho z funkcie hlavného riaditeľa MOL-u na vlastnú žiadosť k 31. 10. 2002. (86) – *A magyarországi levéltárak kiadványainak 2001. évi bibliográfiája*. Zost. Kaszás Marianne (87–95). Bibliografia prác maďarských archivov publikovaných v r. 2001.

Viliam Csáder

RASSEGNA DEGLI ARCHIVI DI STATO, Roma, anno LVIII, 1998, No 1.

Číslo 1: Maria Assunta Ceppari Ridolfi, *Un ritrovamento archivistico: il Cristo risorto del Sodoma per una dote d'autore* (9–20). Autorke krátkej štúdie, pracovníčke Štátneho archívu v Siene, sa podaril zaujímavý objav archívneho dokumentu, notársky overeného testamentu Bartolomea Neroniho, nazývaného il Ricci, datovaného 14. 6. 1571, jedného z najvýznamnejších a zároveň i najbohatších sienskych umelcov v 16. storočí. Nález tohto dokumentu a interpretácia jeho obsahu je zaujímavá tým, že odborníci na dejiny umenia dlhé roky diskutovali o tom, či autorom obrazu *Zmŕtvychvstanie Ježiša Krista*, ktorý pôvodne darovala kláštornému kostolu Najsvätejšieho počatia jedna z Ricciových dcér, je sám il Ricci, alebo jeho svokor Giovanni Antonio Bazzi, nazývaný il Sodoma, ktorý bol zároveň aj jeho učiteľom. Svedectvo archívnych dokumentov nakoniec potvrdilo väčšinový názor odborníkov na dejiny umenia, že autorom obrazu (dnes je súčasťou zbierky Chigi Saracini) bol v skutočnosti G. A. Bazzi, nazývaný il Sodoma. Súčasťou štúdie je v prílohe publikovaný testament in extenso. – Anna Maria Corbo, *Scultori a Roma nel '400: Meo del Caprino da Settignano (1430–1501)* (21–32). Jedným z najaktívnejších umelcov – remeselníkov pôsobiacich v Ríme v 2. polovici 15. storočia bol Meo del Caprino (tiež Francesco di Domenico di Giusto nazývaný il Caprina da Settignano). Ide o osobu umelca, okolo tvorby ktorého existuje stále veľa nezodpovedaných otázok aj medzi odborníkmi na dejiny umenia 15. storočia. Je to aj preto, že väčšina jeho architektonických diel bola pri stavebnej regulácii Ríma zbúraná. Táto skutočnosť sťažuje objektívne zhodnotenie stavebných aktivít jednotlivých umelcov a pokiaľ ide o Meo del Caprina, zhodnotenie jeho podielu, ako aj ďalších sochárov na realizácii stavby, súčasťou ktorej bol aj balkón slúžiaci na udeľovanie pápežského požehnania veriacim, zhromaždeným pred pôvodnou Bazilikou sv. Petra v Ríme. Objednávateľom tejto stavby bol pápež Pius II. a práce na jej realizácii prebiehali aj za pontifikátu pápeža Pavla II. (2. polovica 15. storočia). V súvis-

losti s výstavbou novej Baziliky sv. Petra bola architektúra zbúraná za pontifikátu pápeža Pavla V. (začiatkom 17. storočia). Vzhľadom na túto skutočnosť, ako i na to, že sa nezachovala stavebná dokumentácia, je veľmi zložitá posúdiť podiel Meo del Caprina a ostatných sochárov na realizácii tohto diela. Autorka štúdie hľadá odpoveď na túto otázku porovnávaním architektonických diel, ktorých autorom bol nesporne Meo del Caprina (ide najmä o stavbu Dómu v Turíne). – Pierpaolo Dorsi, *L'archivio della Torre e Tasso: note preliminari e iniziative di valorizzazione* (33–43). Roku 1997 taliansky štát odkúpil Archív rodu Torre a Tasso (ďalej Thurn a Taxis), ktorý bol dovtedy uložený v rodinnom kaštieli v Duine neďaleko Terstu od ich vlastníkov a odovzdal ho do správy Štátneho archívu v Terste. Archív rodu Thurn a Taxis, resp. jeho duinskej vetvy sa skladá zo 710 škatúl materiálu, najstarší dokument pochádza z roku 1282 a najmladšie dokumenty z 2. polovice 20. storočia. Táto vetva rodu Thurn a Taxis patrila medzi najdôležitejšie a najvplyvnejšie feudálne rody v regióne Terstu. Autor štúdie predkladá čitateľom, po stručnej prezentácii dejín rodu, dejiny archívneho fondu, ktoré boli veľmi pohnuté (fond prešiel skartáciou ešte v 2. polovici 19. storočia a straty na materiáli spôsobila tak 1. ako aj 2. svetová vojna) a oboznamuje ho s vnútornou štruktúrou fondu. Fond sa skladá z dvoch častí: z tzv. starej sekcie (613 škatúl) s časovým rozsahom od 1282 až po 1907 a z tzv. modernej sekcie (97 škatúl) s časovým rozsahom od r. 1907 až po súčasnosť. Medzníkom je pôvodný inventár, ktorý roku 1907 vypracoval rodinný archivár Malagola. Autor, správca tohto fondu, na základe jeho podrobnej analýzy konštatuje nevyhnutnosť reinventarizácie tzv. starej sekcie a posúdenia, usporiadania a inventarizácie tzv. modernej sekcie. Reinventarizačné a inventarizačné práce už začali a ako prioritnú úlohu si archív stanovil spracovať tzv. duinské elégie Rainera Mariu Rilkeho (dokumenty dosvedčujúce pobyt Rilkeho v Duine a jeho vzťah ku kňažnej Márii Thurn a Taxis). – Franca Petrucci Nardelli, *Storia e tecnica delle legature medievali: il caso delle Biccherne senesi* (44–55). Príspevok k problematike dejín a techniky vypracúvania stredovekých knižných väzieb na príklade účtovných kníh magistrátu mesta Sieny, ktoré sa zachovali od roku 1298 až po koniec 18. storočia. Účtovné knihy viedol Komorský úrad mesta, ktorý zamestnával 4 provizorov, notára a pisárov. Na čele úradu sa každých šesť mesiacov striedal komorský, volený magistrátom. Úrad spisy evidoval v dvoch registroch: jeden slúžil pre komorského a druhý pre provizorov. Účtovné knihy boli viazané v maľovaných doskách, na ktorých bol najprv vyobrazený erb úradníkov, neskôr to boli rôzne predmety s náboženským alebo prírodným motívom, resp. zobrazenie nejakej historickej udalosti. Autorka štúdie prináša podrobný opis väzieb sienskych účtovných kníh, z ktorých dve sa nachádzajú dokonca v budapeštianskom Szépművészeti múzeu. – Mauro Perani, *I frammenti ebraici negli archivi italiani: censimento e bibliografia al 1998* (56–74). Odborné inštitúcie talianskeho ministerstva kultúry sa v spolupráci s Izraelskou akadémiou vied ostatných 15 rokov podieľali na realizácii Projektu výskumu, katalogizácie, reštaurovania a fotoreprodukcie fragmentov stredovekých hebrejských rukopisov uložených v archívoch a knižniciach. Výsledkom je súpis týchto písomných fragmentov, ktorý bol spracovaný roku 1998 (doplňa predbežný

súpis z roku 1995). Súpis eviduje takmer 6 000 kusov fragmentov, pričom najviac z nich, takmer 78 %, sa nachádza v archívoch a knižniciach provincie Emilia Romagna. Fragmenty pochádzajú z 11. až 15. storočia a typologicky sú to najčastejšie úryvky z mišny a talmudu. Krátku úvodnú štúdiu dopĺňa príloha, ktorou je podrobný súpis fragmentov zostavený podľa miesta ich uloženia a podrobná, chronologicky zoradená bibliografia príspevkov a štúdií venovaných tejto problematike v dvoch častiach: prvá časť je bibliografia za roky 1907–1980, t. j. pred začatím projektu, druhá časť je bibliografia za roky 1981 až 1998. – *Cronache* (75–88) – *Note e Commenti* (89–113) – *Documentazione* (114–150) – *L'Attività degli Archivi* (151–177) – *Notiziario bibliografico* (178–192) – *Libri ricevuti* (193–199) – *Disposizioni normative* (200–235).

Peter Draškaba

SPRÁVY

SPRÁVA REGISTRATÚRY MINISTERSTVA ZAHRANIČNÝCH VECÍ SLOVENSKEJ REPUBLIKY

1. Ministerstvo zahraničných vecí SR

Ministerstvo zahraničných vecí SR (ďalej len ministerstvo) je ústredným orgánom štátnej správy SR pre oblasť zahraničnej politiky a vzťahy SR k ostatným štátom a medzinárodným organizáciám.

Ministerstvo sa podľa aktuálneho organizačného poriadku vnútorne člení na 6 sekcií (sekcia administratívy, logistiky a informatiky, sekcia európskej integrácie, sekcia medzinárodných organizácií a bezpečnostnej politiky, sekcia bilaterálnej spolupráce, sekcia medzinárodno-právna a konzulárna, sekcia ekonomiky a všeobecnej správy). Jednotlivé sekcie sa členia na odbory a niektoré odbory sa členia na oddelenia. Okrem toho existujú samostatné útvary, ktoré nie sú zaradené do sekcií (kancelária ministra, kancelária štátneho tajomníka 1, kancelária štátneho tajomníka 2, osobný úrad, odbor generálnej inšpekcie, odbor analýz a plánovania). V pôsobnosti ministerstva sú zriadené dve organizácie: Správa účelových zariadení a Slovenský inštitút medzinárodných štúdií. Súčasťou ministerstva je sieť zastupiteľských úradov SR (ďalej len ZU) – veľvyslanectiev, stálych misíí, generálnych konzulátov, Slovenských inštitútov v zahraničí a obchodno-ekonomických oddelení pri ZU SR.

2. Správa registratúry MZV SR

Za výkon správy registratúry na ministerstve zodpovedá odbor archívu, dokumentácie a správy registratúry (ďalej len ARDO), ktorý metodicky a odborne usmerňuje a kontroluje predarchívnu starostlivosť a riadi aj proces prípravy vyraďovania záznamov v pôsobnosti ministerstva. Odbor ARDO sa v súčasnosti člení na registratúrne stredisko, archív, knižnicu a centrálny protokol. Registratúrne stredisko a centrálny protokol v prvých rokoch existencie ministerstva boli začlenené pod odbor vnútornej administratívy, súčasťou odboru ARDO sa stali až po zmene organizačnej štruktúry ministerstva v septembri 2001. Organizačne je odbor ARDO začlenený do sekcie administratívy, logistiky a informatiky.

Správu registratúry upravujú dva základné interné predpisy ministerstva v tejto oblasti. Registratúrny poriadok upravuje výkon činnosti a organizáciu správy registratúry na ministerstve – všetky pracovné úkony súvisiace s prijímaním, doručovaním, roztrieďovaním, evidovaním, obehom, vybavovaním, odosielením, spracúvaním a ukladaním záznamov. Smernica na hodnotenie a vyraďovanie záznamov určuje jednotný postup pri vyraďovaní záznamov na ministerstve, vykonaní plánovitého výberu a technickej úprave záznamov, ktoré vo vyraďovacom

konaní archív posúdi ako archívne dokumenty. Súčasťou smernice je registratúrny plán. Registratúrny plán člení registratúru do vecných skupín, určuje záznamom a spisom registratúrnu značku, znak hodnoty a lehotu uloženia. Je členený bez ohľadu na organizačnú štruktúru ministerstva a zahŕňa kompletnú vecnú agendu ústredia ministerstva aj ZÚ SR. V súlade s požiadavkami organizačných útvarov a ZÚ je po posúdení ich návrhov vykonávaná jeho priebežná aktualizácia. Obe uvádzané interné normy boli schválené v roku 1999 a v súčasnosti sa pripravuje ich novelizácia v súlade s novými všeobecne záväznými predpismi z oblasti archívnictva.

V evidencii záznamov sa na ministerstve uplatňuje decentralizovaný spôsob spisovej manipulácie. V centrálnom protokole sa evidujú všetky došlé a vlastné záznamy s výnimkou niekoľkých organizačných útvarov (kancelária ministra, kancelária štátneho tajomníka 1, kancelária štátneho tajomníka 2, kancelária vedúceho služobného úradu, odbor generálnej inšpekcie, konzulárny odbor, finančný odbor), ktoré majú pridelené samostatné rozsahy čísel na evidenciu. Na všetkých organizačných útvaroch sa vedú samostatné podacie denníky, v ktorých sa pod číslom z centrálného protokolu zaevidujú záznamy so všetkými potrebnými identifikačnými náležitosťami (obeh, kto vybavuje danú vec, spôsob vybavenia, registratúrna značka).

V manipulácii s vybavenými záznamami sú dva rôzne postupy. Spomedzi 37 organizačných útvarov ústredia MZV SR 12 a dve organizácie v pôsobnosti MZV majú na ukladanie a vyhľadávanie záznamov zriadené príručné registratúry. Záznamy tu zostávajú uložené až do uplynutia predpísaných lehôt uloženia a po nich sa odovzdávajú priamo do registratúrneho strediska, kde sa vykoná vyradovacie konanie. Ostatné útvary bez zriadenej príručnej registratúry, najneskôr do dvoch rokov po vybavení odovzdávajú záznamy do registratúrneho strediska, kde sa po uplynutí lehôt uloženia vykoná vyradovacie konanie.

Tieto spôsoby manipulácie sa týkajú iba všeobecných záznamov, špeciálne druhy obsahujúce utajované skutočnosti, technickú dokumentáciu sa riadia osobitným režimom, evidujú a ukladajú sa centrálné.

V súčasnosti sú v registratúrnom stredisku uložené záznamy organizačných útvarov ministerstva z rokov 1993–2001. Vyradovacie konanie je ukončené u záznamov predchodcu MZV SR – Ministerstva medzinárodných vzťahov SR z rokov 1990–1992, ktoré musí ešte schváliť MV SR. Momentálne prebieha vyradovacie konanie záznamov z rokov 1993.

V súvislosti so správou registratúry ZÚ SR nie je technicky, ale aj finančne a personálne možné, aby priamu kontrolu správy registratúry a vlastné vyradovanie na jednotlivých ZÚ vykonávali zamestnanci odboru ARDO. Každý zamestnanec ministerstva, ktorý je vyslaný na ZÚ, prechádza v rámci výjazdovej prípravy aj zaškolením na odbore ARDO so zameraním na dodržiavanie základných pravidiel a predpisov z oblasti správy registratúry. Na samotných ZÚ ju priamo usmerňujú sekretárky, ktoré plnia súčasne aj úlohu registratúrnych manipulantiok. Momentálne v zahraničí existuje 77 ZÚ SR. Na každom sú zriadené príručné registratúry a záznamy sú v nich uložené po dobu predpísaných lehôt uloženia. Po uplynutí lehôt uloženia na základe výzvy archívu vedúci ZÚ vyme-

nuje vyraďovací komisiu, ktorá pripraví vyraďovacie konanie, vypracuje vyraďovacie návrhy a zašle ich na posúdenie archívu. Po ich schválení a vydaní rozhodnutia dostane ZÚ pokyn na zaslanie záznamov skupiny A do archívu a zničenie záznamov skupiny S priamo na úrade. Iba vo výnimočných prípadoch vykonávajú vyraďovanie, eventuálne jeho kontrolu na ZÚ aj samotní zamestnanci odboru.

Ministerstvo sídlilo od svojho vzniku na viacerých miestach Bratislavy. Rovnako sa viackrát sťahoval archív a celý odbor ARDO. V roku 2002 sa odbor nasťahoval do nových administratívnych priestorov v zrekonštruovanej budove Palugyaiovho paláca. Depozity archívu aj registratúrneho strediska sa sčasti nachádzajú aj vo vedľajšej, hlavnej budove ministerstva na Hlbokej ceste.

Ako z nových priestorov a zodpovedajúceho organizačného začlenenia, tak aj z materiálneho zabezpečenia a vybavenia odboru je zrejmé, že ministerstvo venuje správe registratúry a s ňou spojeným činnostiam náležitú pozornosť, čo je prísľubom aj pre budúcnosť.

Radovan Kollár

ŠTYRIDSAT' ROKOV ARCHÍVU AKADEMIE

Ústredný archív Slovenskej akadémie vied (ÚA SAV) so sídlom v Bratislave na Patrónke bol zriadený uznesením Predsedníctva SAV v septembri 1962 s účinnosťou od 1. 1. 1963. Hneď pri jeho založení mu P SAV určilo aj hlavné úlohy. Pôvodné vedenie archívu nebolo odborne schopné ich plniť. Situácia sa zmenila v r. 1968, odkedy sa archív začal systematicky budovať. Riaditeľom sa stal R. Marsina, ktorého postupne vystriedali J. Klačka (1978, 2002–2003), I. Mrva (1999) a Ľ. Nemeskürthyová (2003).

V prvom období svojej existencie sa ÚA SAV snažil získať, zachrániť a spracovať písomnosti právnych predchodcov SAV: Učená spoločnosť Šafárikova, Slovenská učená spoločnosť, Slovenská akadémia vied a umení a niektoré ďalšie (Umelecká a vedecká rada, Štátne meteorologické a geomagnetické observatórium a i.). Tieto inštitúcie organizovali a vykonávali vedecký výskum na Slovensku pred vznikom SAV, teda do roku 1953. Pretože výskum v SAV zahŕňa množstvo vedných odvetví, z ktorých každé má svoju špecifickú metodiku výskumu, dokumentovanie činnosti v nej je možné najmä v oblasti riadenia výskumu. Dobové predstavy o riadení vedy mali za následok časté vnútroakademické reorganizácie. Archív na ne reagoval prispôbovaním celej oblasti predarchívnej starostlivosti. Hoci normatívne akty v tejto oblasti kodifikovali perspektívnu štruktúru archívnych fondov, pri vlastnom spracovaní sa ukázalo, že písomnostiam pochádzajúcim z činnosti kompetenčne rovnocenných pôvodcov treba dať jednotnú štruktúru. A tak došlo v archíve k istému sceľovaniu organizačných

etáp v dôsledku prelinania kompetencií v relatívne krátkych časových úsekoch. Výsledkom toho v praxi je jednotná vnútorná štruktúra fondov vedeckých pracovísk, jednotlivých stupňov riadenia akadémie (sekcie, vedecké kolégiá, oddelenia vied) i materiálu najvyšších riadiacich orgánov SAV (predsedníctvo, Ústredná správa pracovísk, Ústredná hospodárska správa, Sekretariát predsedu a pod.).

Okrem fondov riadiacich orgánov SAV a jej pracovísk opatruje archív i fondy vedeckých spoločností pôsobiacich pri SAV, z ktorých niektoré sú oveľa staršie ako akadémie (Bratislavský lekársky a prírodovedný spolok, Klub inžinierov Slovákov, Svojkémia).

Fondy úradnej proveniencie dokumentárne obohacujú osobné fondy. Sú to písomné pozostalosti zakladateľov pracovísk akadémie, jej členov a významných vedeckých pracovníkov. Okrem písomností z ich vedeckej činnosti obsahujú biografické údaje, fotografie, korešpondenciu s ďalšími zaujímavými osobnosťami a celkove rozširujú obraz o pôsobení pôvodcu fondu v príslušnej vednej oblasti. Dávajú mu ten ľudský rozmer, ktorý písomnosti z úradnej proveniencie nemôžu zachytiť.

ÚA SAV v záujme komplexnosti rozvíja aj zbierkovú činnosť. Zbierka fotodokumentov zachytáva významné udalosti v dejinách SAV. Fono a kinodokumentácia pochádzajúca z Národopisného ústavu a Ústavu hudobnej vedy obsahuje vyše 600 titulov prevažne z ľudovej kultúry, ale aj slovenskej filmovej tvorby. Je tu aj zbierka medailí, plakiet a vyznamenaní. Okrem ocenení SAV sú v nej rôzne štátne a rezortné vyznamenania, tak domáce, ako aj zahraničné.

Najrozšírenejším spôsobom realizácie výsledkov výskumu v akadémii je ich publikovanie. V archíve ho dokumentujú konzervačné výtlačky monografií a periodík z vydavateľstva SAVU, SAV a čiastočne ČSAV (1969–1989). Archív ich nielen uchováva, ale k časopisom z produkcie vydavateľstva SAV spracoval aj bibliografiu článkov a štúdií z rokov 1953–1985.

Neobyčajne široká škála a rôznorodosť dokumentov, zhromaždených v ÚA SAV i otvorenosť takmer všetkých fondov (okrem právnych predchodcov) sa odrážajú aj v špecifikách sprístupňovania. Aj keď napr. inventár je všade najbežnejšou formou evidencie a sprístupnenia, v archíve akadémie vzhľadom na rozsah inventárneho záznamu spĺňa temer všetky atribúty katalógu. Katalóg v akademickom archíve znamená napr. v systéme ISIS detailný prehľad o predmetoch rokovaní najvyššieho voleného orgánu SAV za štyridsať rokov jeho pôsobenia. Katalóg znamená aj úplný prehľad udelených vedeckých hodností. V archíve je celá sústava katalógov k údajom o pracoviskách SAV, vedeckých spoločnostiach alebo o riešení významných dlhodobých medzinárodných i domácich výskumných projektov. Formou kartotéky sú sprístupnené zbierky foto, fono i kinodokumentov, medailí a vyznamenaní, ale napr. aj evidencia zamestnancov.

Nielen toto hĺbkové spracovanie, ale aj šírka zachovanej dokumentácie umožnila archívu už pomerne skoro sa zapojiť do medzinárodnej výskumnej činnosti v oblasti dejín vied a techniky. Už od počiatku 70. rokov sa rozvíja spolupráca s viacerými pracoviskami akademií vied susedných krajín, najmä s ich archívmi na spoločných projektoch (napr. päťjazyčný slovník archívnej terminológie). Najužšie a nepretržité kontakty sú s Akadémiou vied Českej republiky a Karlo-

vou univerzitou. Napr. ťažiskovým projektom je téma Veda v Československu v 20. storočí, alebo nedávno sa rozbehol spoločný výskum archívnych dokumentov k vzájomným kontaktom a spolupráci medzi českými a slovenskými vedeckými osobnosťami. Bohatá a dobre prístupná všestranná dokumentácia života akadémie umožňuje archívu pokryť aj rozličné príležitostné požiadavky tlače, rozhlasu, televízie, filmu i rôznych inštitúcií.

Prvé tri decéniá pôsobenia archívu charakterizoval kvantitatívny rast dokumentácie, počtu pracovníkov i šírky a kvality prác na dokumentácii. Polovica 90. rokov však necitlivo a silno zasiahla do komplexného systému. Zredukovanie SAV (zhruba na polovicu) sa dotklo aj archívu. Z maxima 12 pracovníkov ostali financie na 6. Z pôvodne systematicky budovaných zbierok sa zastavila fono, foto a kinodokumentácia. Od priebežného spracovania fondov vedeckých pracovísk a spoločností sa upustilo (v materiáloch sa dá orientovať len podľa preberacích zoznamov), stratil sa prehľad o registratúrach pracovísk. Archív bol v záujme záchrany materiálov z pôsobenia riadiacich orgánov sám nútený si vyhľadať a sústrediť väčšinu písomností z ich činnosti (anarchia v úradovaní). Niet prostriedkov na pokračovanie v zbierke publikácií... Nechcem ďalej vypočítavať negatíva, skôr chcem povedať, že aj archív akadémie má problémy. Nádejame sa ale, že nie sme na zostupnej špirále a „nedosiahneme“ začiatok: 1 miestnosť s 20 m² a k tomu 1 odborný a 1 pomocný pracovník.

Doterajšia štyridsaťročná činnosť archívu a reprezentácia SAV navonok sú presvedčivým argumentom na vnímanie Ústredného archívu SAV ako organickej a nezastupiteľnej súčasti najvyššej vedeckej inštitúcie na Slovensku.

Lýdia Kamencová

UDELENIE CENY CTI JOZEFA HAJNÓCIHO ARCHIVÁROM

Členovia Dejepisného spolku v Košiciach začali na jeseň roku 2002 novú tradíciu. Rozhodli sa každé dva roky významným osobnostiam z radov slovenských historikov udeľovať morálne ocenenie – Cenu cti Jozefa Hajnóciho. Osobnosť Jozefa Hajnóciho, ideového vodcu uhorských jakobínov, si dejepisný spolok v Košiciach ako názov pre toto morálne ocenenie nevybral náhodou. Veď Košice sa koncom 18. storočia stali významným centrom jakobínskeho hnutia na území dnešného Slovenska. V tomto hnutí ožili myšlienky bratstva, rovnosti a slobody. Jeho účastníci sa snažili zmeniť vtedajšie Uhorsko na spravodlivý občiansky štát.

Slávnostný akt ocenenia diplomom a bronzovou medailou s portrétom Jozefa Hajnóciho sa uskutočnil dňa 12. novembra 2002 v budove Barkóciho paláca v Košiciach. V úvodnom príhovore riaditeľ Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach doc. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc., povedal: „Účasť v jakobínskom

hnutí nám dokazuje, že Slováci začali odvážne a progresívne politicky myslieť nielen v národných, ale aj v európskych dimenziách už na konci 18. storočia. Na čelo tohto hnutia sa postavil právnik a historik Jozef Hajnóci. Jeho viera v slobodu a rovnosť bola tak neohrozená, že na jej oltár priniesol aj najvyššiu obeť – vlastný život.“

Prvými nositeľmi Ceny cti Jozefa Hajnóciho s dôrazom na morálny aspekt svetlého príkladu osobnosti Jozefa Hajnóciho pre súčasnú i budúce generácie sa stali naši bývalí kolegovia – archivári. Profesor Jozef Šimončič, dlhoročný pracovník Štátneho okresného archívu v Trnave, vedúci Katedry dejín Trnavskej univerzity bol ocenený za priekopnícke bádanie dejín 18. storočia v polyglótnom a multikultúrnom Uhorsku a za pedagogickú činnosť. Docent Ivan Chalupecký, dlhoročný archivár Štátneho oblastného archívu v Levoči a pedagóg cirkevných dejín na Teologickom inštitúte v Spišskej Kapitule a na Katolíckej univerzite v Ružomberku, sa stal nositeľom tejto ceny za významnú vedeckú angažovanosť v oblasti regionálnych dejín a za dlhoročnú archivársku a pedagogickú prácu.

Prvým nositeľom Ceny cti Jozefa Hajnóciho blahoželáme a do budúcnosti želáme veľa zdravia, šťastia a naplnenie osobných i pracovných životných cieľov.

Milena Ostrolucká

UŽITOČNÁ EXKURZIA

15. apríla 2003 sa v priestoroch pobočky Štátneho archívu v Bratislave na Štefánikovej ulici v Trnave uskutočnila veľmi užitočná akcia. Poslucháči Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda mali možnosť vypočuť si prednášku riaditeľky trnavského archívu PhDr. Anny Dunajskej. Jej prednáška bola zameraná na informácie o činnosti archívov v Slovenskej republike v podmienkach novej legislatívy a o realizácii a možnostiach modernizácie slovenských archívov. Študenti sa mohli oboznámiť tiež s najpotrebnejšími pomôckami, ktoré sú bežnou výbavou všetkých archívov, teda s archívnymi sprievodcami a inventármi fondov.

Názorná inštruktáž sa týkala významu bádateľského listu, práv a povinností bádateľa. Poslucháči sa dozvedeli o rôznych prípadoch porušovania bádateľskej disciplíny a etiky i o možných sankciách voči nedisciplinovaným bádateľom. Rady študentskej bádateľskej obce v Trnave sa rozširujú, čím rastie tiež nielen význam bohatého a starobylého trnavského archívu, ale i špecifické úlohy s tým spojené. V závere prednášky riaditeľka archívu hovorila o trendoch v modernizácii archívnej činnosti vo svete a v Slovenskej republike, taktiež o výsledkoch modernizácie trnavského archívu v nových priestoroch a problémoch s tým spojených, keďže bohatstvo dokumentov ešte neznamená dostatočné finančné

zabezpečenie inštitúcie. Milým prekvapením bola výstavka niekoľkých originálnych dokumentov a bibliofilii pripravených pracovníkmi archívu.

Exkurzie s prednáškou a výstavou dokumentov sa zúčastnilo 17 vybraných poslucháčov prvého ročníka odboru história v kombinácii s nemeckým jazykom. V tomto roku študuje na UCM v odbore história viac ako 100 poslucháčov v prvom ročníku. Výber poslucháčov bol podriadený ich jazykovým znalostiam a priestorovým možnostiam archívu. V záverečnej besede hovorila riaditeľka so študentmi o význame jazykovej prípravy pre prácu historika, najmä o latinčine, nemčine a maďarčine ako základnej výbave pre vedecké bádanie v slovenských archívoch, o nových názvoch archívov a teda aj následnej zmene v zaužívaných praxi citovania ich dokumentov. Potlesk študentov bol ocenením odbornej úrovne akcie a ochoty, ktorú pracovníci archívu, predovšetkým Dr. Dunajská prejavili.

Františka Čechová

DÁNSKY AARHUS ZAODETÝ DO ZVUKU A OBRAZU

Dánske kráľovstvo nie je len krajinou Vikingov, Hamleta a Ofélie, rozprávok Hansa Christiana Andersena, bohatej histórie a kultúrnych pamiatok. Je to aj štát s vyspelým školstvom, kultúrou, technikou, vedou, priemyslom, modernými technológiami, mostami a tunelmi, ktoré na veľkú diaľku spájajú jednotlivé veľké ostrovy Dánska. Navyše je to krajina obyvateľov s veľkým vlasteneckým cítením, národnou hrdosťou. Pramene im na to poskytuje aj skvele vedená sieť archívov.

Miestom minuloročnej výročnej konferencie IASA – Medzinárodnej asociácie audiovizuálnych archívov, ktorá podlieha priamo pod UNESCO, bolo druhé najväčšie dánske mesto Aarhus. Konferencia sa uskutočnila v dňoch 16.–19. septembra 2002 a hosťiteľskou organizáciou bola tamojšia Štátna a univerzitná knižnica.

Náplň výročných konferencií IASA pripravujú jednotlivé sekcie napríklad pre národné archívy, výskumné archívy IASA, rozhlasové archívy, archívy kultúrneho dedičstva, metadáta a práva, technické záležitosti a podobne.

V Aarhuse sa prerokovali najmä problémy audiovizuálneho archívniectva digitálneho veku, výberu a prioritizovania materiálov pred digitálnym spracovaním, reštaurovaním a s tým všetkým súvisiacich právnych problémov, ktoré sú veľmi zložité.

Archivovanie na digitálnych médiách má v podstate nasledujúce výhody:

1. Digitálne médiá vzhľadom na svoje menšie rozmery oproti analógovým výrazne vplývajú na zníženie potreby skladovacích priestorov.

2. Pri prepise z analógových na digitálne médiá sa dosiahne maximálna kvalita (nulová strata).
3. Digitálne archívniectvo poskytuje možnosť rýchlej orientácie používateľov v archívnych fondoch a zbierkach (CD indexy – tracky, databázy v prípade hard diskov).
4. Kopírovanie archívnych materiálov nahraných na digitálnych médiách neprebieha v reálnom, ale v podstatne kratšom čase.
5. Prostredníctvom digitálneho zreštaurovania sa dá vrátiť anológovej nahrávke časť jej pôvodnej kvality, odstránením napr. šumu sa zvýši jej čitateľnosť (zrozumiteľnosť).

Digitalizované archívniectvo môže využívať samostatné voľné nosiče (napríklad CD) alebo hard disky (napr. prostredníctvom Tape Robotov). Pri archivovaní treba brať do úvahy vzorkovaciu frekvenciu (čím je väčšia hustota, tým je záznam kvalitnejší), bitovú hĺbku (čím je väčšia, tým dokáže lepšie preniesť dynamiku záznamu, to znamená od forte až po najjemnejšie pianissimá) a napokon sú konkrétne formáty (CD audio formát je daný 44,1 kHz, 16 bit).

Perspektívnejšie je archivovanie na hard diskoch, napr. prostredníctvom Tape Robotov, čo je ale veľmi finančne nákladné. Inou verziou môže byť server s hard diskovým poľom. Pre ilustráciu uvádzam, že hard disk s kapacitou 1 GB dokáže poňať až sto minút hudby (44,1 kHz, 16 bit). Najvýkonnejšie hard disky majú v súčasnosti kapacitu až 12 TB (1 TB = 1000 GB). Tape Roboty alebo servery s hard diskovým poľom umožňujú prepojenie archívnych fondov a zbierok na počítačovú sieť a prostredníctvom nej na jednotlivé technické pracoviská v rozhlase či v televízii, redakcie, archív a podobne. Prostredníctvom siete sa môžu rýchlo dostať k používateľovi na hociktorom mieste na svete. V podmienkach rozhlasu sa tak dá okamžite poskytnúť zvukový dokument redaktorovi či technickému pracovníkovi, pretože archivári nemusia ísť pre voľné nosiče do depozitáru. Navyše, vyžiadané dokumenty sú neustále k dispozícii všetkým používateľom. Samozrejme, že treba dbať na bezpečné zakódovanie prístupu k fondom a zbierkam, aby sa nedali zneužiť napr. na komerčné účely.

Nevýhodou je možnosť poškodenia hard disku (podobne ako u klasických analógových médií, napr. magnetofónových pásov). Preto je nutné robiť aj duplicitné prepisy (zálohovanie dát zvukových dokumentov). Z hľadiska bezpečnosti treba využiť aj duplicitný server, tzv. Mirror Server a umiestniť ho mimo priestorov rozhlasu. Tým sa dosiahne maximálna bezpečnosť archivovaných dát.

Nevýhodou digitálneho archivovania zvukových dokumentov na napáľovaných CD je, že ešte nie je v praxi celkom odskúšaná ich odolnosť voči toku času. Aby sa nestratili odrazové vlastnosti vrstvy na CD, je nutné, aby sa tieto digitálne médiá skladovali v úplnej tme.

V Slovenskom rozhlase sa už začal prepis zvukových dokumentov z analógových médií na napáľované CD (44,1 kHz, 16 bit). Tým sa položili základy digitálneho spôsobu archivovania a možnosti pre jeho ďalšie prehlbovanie a rozširovanie.

V súčasnosti šíri Slovenský rozhlas programy svojich okruhov prostredníctvom analógového vysielania. Digitálne sa pre Európu pomocou satelitu vysielajú programy staníc Rádio Slovensko a Rádio Devín. Perspektívne sa uvažuje aj o rozšírení digitálneho vysielania všetkých programových okruhov pre Slovensko. No vzhľadom na to, že u nás v prevažnej miere existujú analógové rádiový prijímače, pôjde o vzdialenejšiu budúcnosť.

Slovenský rozhlas poskytuje v súčasnosti aj internetové vysielanie Rádia Inet. Pôsobí on-line (šírenie relácií okruhu Rádio Slovensko) a off-line. Poskytuje rôzne služby, napr. informácie o reláciách, šírenie audiozáznamov a obrazových dokumentov. Navyše si môže používateľ dodatočne vypočúť niektoré relácie Slovenského rozhlasu. To všetko kladie nároky na rozšírenie práce Archívu Slovenského rozhlasu vzhľadom na jeho pôsobenie v budúcnosti.

Na konferencii v Aarhuse sa hovorilo o širokej možnosti využívania audiovizuálnych dokumentov prostredníctvom internetu a o iných problémoch. Často sa zdôrazňovalo, že pri digitalizácii archívov nejde len o technickú záležitosť. Je to súbor problémov aj organizačných a filozofických. Musíme si pri tom uvedomiť, odkiaľ sme prišli, čo chceme, kam smerujeme, lebo bez odpovedí na tieto otázky stratí digitálne archívniectvo svoju „dušu“.

Odchádzajúci editor IASA Chris Clark priblížil vývoj technického riadenia v 20. storočí a postup pri digitalizácii fondov a zbierok Britského národného zvukového archívu. Tamajšie auditívne dokumenty sú sprístupnené používateľom aj prostredníctvom internetu. Zároveň hovoril o tom, že v tejto dobe, keď musia archívy dobre hospodáriť, nesmie sa prehliadať význam prínosu jednotlivcov. Výsledky sa nemajú merať len podľa vstupov a výstupov, ale aj podľa vkladov odborných pracovníkov pri celkovej práci s archívnymi dokumentmi, ktorí sa takto podieľajú na prenose kolektívnej pamäte. Príspevok Chrisa Clarka vyvolal dlhú diskusiu.

Viacerí účastníci konferencie sa zaoberali prioritizáciou materiálov na reštaurovanie a celkové spracovanie. Všetci sa zhodli na tom, že materiály je treba uprednostňovať z hľadiska fyzického poškodenia, unikátnosti obsahu a odhadu potencionálneho dopytu.

Celý rad príspevkov sa zamerl na problematiku selekcie – výberu materiálu na trvalé archivovanie v rozhlasových a televíznych archívoch. Pri tom sa zdôrazňovala aj potreba zachovania kontextu pri spracúvaní a archivovaní seriálov. Hovorilo sa aj o tom, že vďaka predtuche a akémusi „šiestemu zmyslu“ archivárov sa pre budúcnosť zachovali vzácne materiály, ktoré sa v čase svojho vzniku považovali za bezcenné, napr. vystúpenia mladých umelcov či vedcov. Vďaka tomu máme v Archíve Slovenského rozhlasu aj víťazné vystúpenia dvoch stredoškolských študentov z roku 1957 na súťaži Hviezdoslavov Kubín. Z týchto mladíkov – Milana Lasicu a Júliusa Satinského sa neskôr stali významné osobnosti slovenskej kultúry.

Veľká pozornosť sa sústredila aj okolo problematiky výskumných archívov IASA. Táto sekcia prezentovala v Aarhuse niektoré unikátne zvukové dokumenty. Zaoberala sa aj otázkami autorských práv, o. i. zdôraznila aj význam doplnujúcej dokumentácie vo forme terénnych nahrávok, fotografií a iných médií. Vý-

skumné archívy IASA iniciujú a plánujú nové projekty v oblasti audiovizuálneho archívniectva a plnia tiež dôležitú konzultačnú činnosť vo vzťahu k iným archívom.

Široká diskusia prebehla aj okolo riadenia a správy fondov v archívoch kultúrneho dedičstva (Heritage Archives). Napríklad Wolfgang Bender hovoril o potrebe robenia zálohovaných nahrávok, ktoré by sa mali uchovávať v bezpečnom prostredí. Počas občianskej vojny v Sierra Leone zničili povstalci celý rozhlasový archív a nahrávky sa zachovali len vďaka tomu, že ich kópie sa predtým uložili v Nemecku. Potom Rainer Hubert, Peter Levenitsching a Hermann Lewetz zaujímavo vysvetlili problematiku riadenia spracúvania a ochrany audiovizuálnych materiálov v Rakúskej mediatéke vo Viedni. Zároveň pripravili prezentáciu viacerých unikátnych zvukových dokumentov.

Na programe výročnej konferencie IASA bola aj ochrana a technické záležitosti, ktoré riešia v najstaršom zvukovom archíve na svete – Phonogrammarchiv Rakúskej akadémie vied. Vystúpenie Nadje Wallszkovitsovej dodalo odvalu tým, čo bojujú s častými zmenami video formátov.

V Aarhuse zaznela aj dôležitosť prepojenia archívov s výrobcami technických zariadení a médií. George Boston hovoril o spolupráci IASA s UNESCO v oblasti neustále sa zvyšujúcej rýchlosti, s akou sa reprodukčné zariadenia a audio formáty stávajú morálne zastaralými. Spolu s Albrechtom Häfnerom podpísal Memorandum o porozumení medzi archívármi a výrobcami technických zariadení, ktoré sa dotýka požiadavky, aby sa priemysel zaviazal aj v budúcnosti vyrábať niektoré technické komponenty. Časté zmeny predstavujú pre audiovizuálne archívniectvo veľký problém. Na rokovaní sekcie sa hovorilo aj o efektívnom masovom kopírovaní zvukových archívnych dokumentov pre komerčné účely.

Posledná, jedenásta sekcia s názvom Metadáta a práva, informovala účastníkov konferencie o vývoji v otázkach autorských práv, bezpečnosti nahrávok a o obsahovo založených technológiách. Napríklad v rámci prevencie pred komerčným zneužitím existujú už zariadenia, ktoré dokážu určiť „DNA“ originálnych audio nahrávok, a tak sa dajú identifikovať nelegálne urobené kópie. Zaujímavá bola aj prezentácia Svena Aaquista, ktorá predstavila dánsku aplikáciu nórskeho Phonofile projektu, ktorý stanovuje používanie autorských práv pre audiosúbory na internete. Združenie autorov, producentov, hudobníkov a národný archív má za cieľ sprístupnenie národného audio bohatstva cez internet v kompletnej, jednoduchšej a legálnej podobe.

Na výročnej konferencii IASA v dánskom Aarhuse sa prerokovalo niekoľko podnetných otázok. Čo sa stane s dušou archívu, keď raz bude všetko digitalizované? Do akej miery bude Memorandum medzi priemyslom a archívmi efektívne, keď sa štandardy a formáty menia tak rýchlo? A napokon, ako povedali viedenský kolegovia, budeme o riadení – manažmente digitálnych archívov (Digital Asset Management) hovoriť ako o DAM alebo o DAMN? To je slovná hračka v angličtine, to prvé slovo je skratka, a to druhé zase znamená „prekliate“.

Výsledky výročnej konferencie IASA v dánskom Aarhuse sa dotýkajú mnohých bolestných záležitostí v oblasti archivovania audiovizuálnych dokumentov na Slovensku. Pre mnohé z týchto dokumentov by vo vyspelých krajinách po-

užili prívlastok „korunný šperk“ alebo „perla“. Aj Archív Slovenského rozhlasu vlastní množstvo cenných zvukových dokumentov, ktoré možno vyhlásiť za národné kultúrne pamiatky. Ide napríklad o nahrávky hudobných diel, rozhlasových hier, reportáží a priamych prenosov z kľúčových udalostí našich dejín či o vystúpenia osobností politiky, hospodárskeho života, vedy, techniky a kultúry. Problémy so zanedbávaním dôležitej súčasti archívnictva na celom Slovensku pramenia aj z nedostatkov kultúrnej politiky štátu v poslednom období. Lebo čas na komplexné riešenie audiovizuálneho archívnictva na Slovensku už nie dozrel, ale prezrel. Navyše sa treba zamyslieť aj nad tým, že mimo prioritizácie, plánovania, technickej vybavenosti či iných oblastí ide aj o problém prepisu veľkých objemov materiálov do digitálnej podoby. Čo sa napríklad bude robiť pre zachranu unikátnych nahrávok slovenského hudobného folklóru (z činnosti Bélu Bartóka a iných), ktoré sú nedostatočne zakonzervované na neprofesionálnych analógových pásoch s použitím prevádzkovej rýchlosti posunu 9 cm/sek? Tu hrozí ich degradácia napríklad aj pod vplyvom postupnej straty pevnosti v ťahu a demagnetizácie. Treba aj prikročiť k prepisom historických zvukových dokumentov z fonografových valcov či blattnerfónových záznamov digitálnym zariadením, ktoré zabezpečí ich transfer s nulovou stratou.

Na zlepšenie neutešeného stavu archivovania audiovizuálnych dokumentov v prevažnej časti slovenských archívov treba urgentne prijať viaceré opatrenia. Mimo zabezpečenia finančných prostriedkov treba vypracovať nové právne archívne normy, ktoré by o. i. stanovili aj záväzky súkromných médií v tejto oblasti. Zároveň sa treba zamyslieť nad potrebou urýchleného zriadenia národného archívu zvukových dokumentov podľa vzoru vyspelých krajín. Tým by sa prakticky pre celé Slovensko zabezpečilo plánovanie, prioritizácia materiálov pred digitalizáciou, problematika ich zreštaurovania a podobne. Nie je možné, aby vo všetkých archívoch na Slovensku, ktoré vlastnia zvukové dokumenty, existovalo finančne nákladné digitálne zariadenie a navyše technickí pracovníci špičkových kvalít.

V súčasnosti v podstate plnia funkciu národného zvukového archívu odborné pracoviská Slovenského rozhlasu, jeho archív či fonotéka. Archív Slovenského rozhlasu je najstarším zvukovým archívom u nás (vznikol v roku 1928). Disponuje najväčšími fondmi a zbierkami zvukových dokumentov na Slovensku, značným technologickým a duchovným potenciálom (v našom rozhlase pôsobia odborníci nielen z oblasti archívnictva a informatiky, ale aj zo sféry hudby, literatúry či techniky). Zvukové dokumenty získavame nielen z vlastnej programovej činnosti, ale aj v rámci súčasnej dokumentácie alebo vlastnou zbierkovou prácou. Slovenský rozhlas má za cieľ informovať, vzdelávať, zabávať a poskytovať poslucháčom umelecké zážitky. Z tejto funkcie vyplýva aj možnosť najväčšieho využívania zvukových dokumentov vo vlastnom vysielaní a vzhľadom na dôležité poslanie a tradíciu Slovenského rozhlasu ako najstaršieho elektronického média na Slovensku aj zabezpečenie potrieb bádateľov z oblasti historiografie, umenia a kultúry vôbec. Napriek tomu, že náš rozhlas musel prijať mnohé úsporné opatrenia, jeho vedenie si uvedomilo závažnosť problematiky a preto sa už začal prepis zvukových dokumentov do digitálnej podoby. Slovenský rozhlas

disponuje aj najväčšou zbierkou štandardných gramofónových platní, LP a CD a tak vlastne neoficiálne plní aj úlohu slovenskej národnej diskotéky. Vzhľadom na zamerania svojej činnosti a obmedzené zdroje financovania však nemôže plniť úlohu národného archívu zvukových dokumentov. Slovenský rozhlas v súčasnosti trpí nedostatkom finančných zdrojov a na rozširovanie archívnych činností vrátane zabezpečenia digitálneho prepisu enormného množstva zvukových dokumentov bude potrebovať väčšie objemy financií napríklad aj prostredníctvom domácich a zahraničných grantov. To sa týka aj rozšírenia archívnych činností o výskumnú oblasť, čím by napomáhal rozvoju slovenského zvukového archívnictva.

Fero Horvat

BÁZE ARCHIVNÍCH FONDŮ A SBÍREK ČESKÉ REPUBLIKY: GENEZE, STAV A PERSPEKTIVY

Od rozdelení Československa v roce 1993 došlo v archivnictví obou nově vzniklých států k řadě změn. Sledování těchto proměn je pro archiváře z obou zemí mimořádně zajímavé, neboť vývoj oboru v obou republikách navázal na systémy konstituované v předchozím období. Tyto instituty nebyly sice zcela totožné, řada prvků však měla obdobný charakter. Úkolem tohoto příspěvku je seznámit slovenské kolegy s vývojem v oblasti evidence Jednotného archivního fondu (dále též JAF), institutu, který vznikl jako součást archivních zákonů v obou částech bývalé federace.¹

V České republice zůstal tento institut zachován i po roce 1993, přestože archivní legislativa prošla řadou proměn.² V této souvislosti je třeba zdůraznit, že obdobný institut zachová pravděpodobně i připravovaný nový archivní zákon. V podstatě jedinou změnou by měla být změna názvu na Národní archivní fond. Důvodem, proč zůstává koncepce JAFu v zásadě nezměněna, je skutečnost, že se tento institut nejen velmi osvědčil, ale díky novým technickým prostředkům nabyl na významu i tam, kde to jeho tvůrci původně nezamýšleli. Zde máme na mysli především možnosti, které poskytuje datová báze, jejíž základ vytvořily záznamy vzniklé převedením klasických evidenčních listů JAF do digitální podoby.

---

¹ Zákon č. 97/1974 Sb., o archivnictví; Zákon č. 149/1975 Zb., o archivnictve.

² Zákon č. 343/1992 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon České národní rady č. 97/1992 Sb. o archivnictví; Zákon č. 320/2002, kterým se mění a ruší některé zákony v souvislosti s ukončením činnosti okresních úřadů.

Vznik databáze Jednotného archivního fondu

Báze dat, zahrnující veškerou základní evidenci archiválií, tak, jak ji známe v dnešní době, byla vytvářena mnoho let. Počátky tohoto systému sahají do konce osmdesátých let, kdy vznikla myšlenka využít ke zpracování informací obsažených v listech JAF sálový počítač a data přepsat z centrální evidence listů JAF uložené na archivní správě MV. Tato myšlenka byla revidována po roce 1989, a to hned ve dvou směrech. Zaprvé s pádem železné opony bylo zrušeno embargo na dovoz některých technologií, a sálové počítače byly záhy nahrazeny osobními, za druhé se zjistilo, že chybovost ústřední evidence JAF (v podobě kartotéky) je na takové úrovni, že je pro zamýšlený projekt nepoužitelná. Bylo proto rozhodnuto použít pro tvorbu ústřední evidence v digitální podobě osobních počítačů umístěných v síti archivů a následně tyto lokální báze spojit v jednu celostátní bázi.³

Výrazným impulsem pro vznik centrální databáze bylo konstituování skupiny pro výpočetní techniku v roce 1993. Do té doby archivní správa spolupracovala s externími firmami, tato spolupráce se však ukázala jako nepříliš přínosná. Teprve příchod programátora, který byl v každodenním styku s metodiky i archiváři, zajištění systémové zprávy a v neposlední řadě masové nasazení počítačů v českých archivech umožnily vývoj vlastní aplikace.⁴

Na počátku vývoje centrální digitální evidence byly značné problémy plynoucí z neochoty a nedůvěry archivářů, podmíněné chybovostí do té doby používaného softwaru vyvinutého externím dodavatelem, nízkou úrovní znalosti práce s osobním počítačem i překotnou snahou převést do počítačové podoby velké množství různorodých evidencí a agend. Pracoviště vzniklé na archivní správě tak muselo plnit řadu požadavků, které se bezprostředně netýkaly vývoje systému pro centrální evidence. Rovněž metodika, která plně vyhovovala evidenci v klasické papírové podobě, se ukázala jako nedostatečná a bylo ji nutné revidovat, doplnit a dále rozvinout. Všechny tyto faktory přispěly k rozhodnutí soustředit se pouze na vývoj databázového systému zahrnujícího základní evidence (evidence JAF, evidence archivních pomůcek, evidence přírůstků a úbytků, lokace). Současně bylo využito dosavadních, byť nevyhovujících databázových systémů, ke sběru dat o archivních fondech (v rozsahu evidenčních listů JAF) a archivních pomůckách.⁵

Na jaře 1994 bylo proto rozhodnuto o plnění údajů z evidence listů JAF. Přestože tento proces narážel na výše uvedené problémy, během tří let se podařilo shromáždit lokální databáze ze všech archivů v České republice. Od roku

³ MACEK O. – WANNER M., Automatizovaný informační systém archivů ČR, vývoj, stav a perspektivy, AČ 51 (1) 2001, s. 1–13.

⁴ MACEK O. – WANNER M., K současnému stavu vybavení archivů programy a výpočetní technikou. AČ 46 (3)1996, s. 144–152.

⁵ MACEK O. – WANNER M., Automated information System of Czech Republic Archives, in: Rosowska E. (ed.), Archives in the New Age. The Strategic Problems of the Automatization of Archives, Papers of the International Conference Warsaw, September 28–29, 2001, Warszawa 2002, s. 64–71.

1996 do roku 1998 byly poté shromážděny údaje o všech archivních pomůckách v celé ČR. Vznik celostátní databáze byl nicméně podmíněn vznikem vlastní aplikace, do které byla data transformována. Systém byl posléze pojmenován Počítačová evidence archivu (PEvA). Zkušební beta verze tohoto systému byla dokončena v první polovině roku 1998, po dvouměsíčním testování ve 14 archívech a doladění byla na jaře 1999 předána archivům k rutinnímu provozu. Předána byla tehdy první celostátní databáze listů JAF a archivních pomůcek. Ostatní evidence, které systém obsahoval, byly archivům předány jako volitelné (evidence přírůstků a úbytků, změnové listy atd.). Tato koncepce zůstává v podstatě zachována dodnes. Data jsou aktualizována vždy jednou za rok, archivní správa vždy v lednu soustředí data ze všech archivů ČR a spojí je do celostátní databáze, kterou předá na CD-R discích zpět jednotlivým archivům. Spolu s ní dostávají archivy rovněž aktuální evidenci sbírky archivních pomůcek uložených na odboru archivní správy MV. PEvA se rovněž stala prostředkem distribuce aktuální archivní metodiky v elektronické podobě. Údaje z databáze slouží jak interním potřebám archivářů, tak k zodpovězení badatelských dotazů.⁶

Úspěch v podobě dokončení programu PEvA se odrazil i v rozšíření organizační struktury archivní správy. Dne 1. února roku 2000 vzniklo samostatné 4. oddělení archivní správy, které převzalo veškeré činnosti spjaté s vývojem systému. Výše uvedené evidence doplnil v roce 2000 lokační systém, který je však rovněž volitelný. Tvůrci systému se snaží zvýšit uživatelský komfort a zpřesnit kontrolní mechanismy, ke změnám na úrovni datových struktur dochází však už jen v omezeném rozsahu. Výjimkou v tomto ohledu byla generální inventura Jednotného archivního fondu, která proběhla ve většině archivů ČR v roce 2001. V jejím rámci došlo k výraznému zpřesnění datové základny. Tento trend pokračuje dodnes, generální inventuru dokončují další archivy a systém získává další funkce umožňující rychlé statistické vyhodnocení dat.⁷

Vznik webové databáze archivních fondů a sbírek

Pomocí programu PEvA byl shromážděn jedinečný soubor informací, který již několik let rutinně slouží jak archivářům, tak badatelům. Stal se nástrojem sloužícím k evidenci specifického typu majetku. Výše popsaný systém PEvA plní mnoho funkcí. Z toho však vyplývá jeho relativní složitost a nároky na kvalifikaci uživatele. Archiváři jsou proto pravidelně školeni pro práci s tímto systémem, a to na různé odborné úrovni (běžní pracovníci archivů, operátoři, systémoví specialisté). Z výše uvedeného vyplývá, že systém je dosti složitý a nehodí se pro obecné zpřístupňování dat. Archivní správa však již řadu let plnila funkci zprostředkovatele informací mezi bázi a badatelskou veřejností. Protože zájem badatelské veřejnosti neustále vzrůstal, záhy se začalo uvažovat o zpřístupnění vybraných údajů ze systému PEvA prostřednictvím jednoduchého, veřejně přístupného systému. Tento požadavek ostatně zazníval zhruba od

⁶ Tamtéž, s. 68–70.

⁷ HORA J., WANNER M., Jednotný archivní fond v roce 2002. Nové poznatky o struktuře JAF po generální inventuře v roce 2001, AČ 53 (1) 2003, s. 1–11.

poloviny devadesátých let z řad archivářů na různých archivních konferencích a zasedáních odborných grémií. Volání po takovéto aplikaci zintenzivnilo v souvislosti s expanzí Internetu.

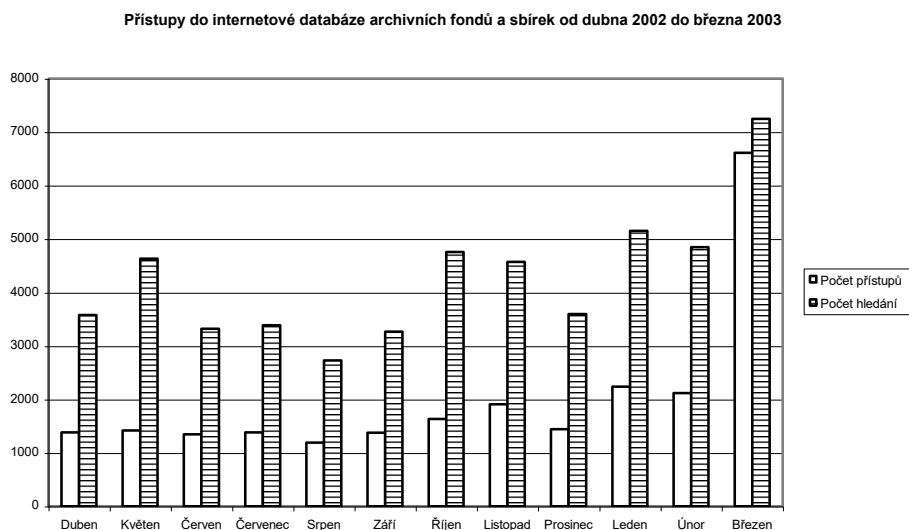
Odbor archivní správy reflektoval tyto požadavky s pochopením, realizaci však bránilo nedostatečné rozšíření internetu a s tím spojené relativně vysoké náklady na vývoj a provoz webové aplikace. Problémem byla zpočátku i nedostatečná kvalita dat. Ministerstvo vnitra rovněž dost dlouho nedisponovalo kvalifikovaným personálem a vývojovým prostředím pro tvorbu dynamických webových stránek. Odbor archivní správy o prezentaci zmíněných dat usiloval několik let, příznivé podmínky pro ni vznikly až v průběhu roku 2001. Mezi hlavní faktory, které pozitivně ovlivnily sledovaný vývoj, patřilo přijetí zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, úsilí vlády o zavedení Internetu do úřední praxe a především navázání dobré spolupráce mezi odborem archivní správy a odborem tisku a public relations MV. Zveřejnění dat bylo schváleno ministrem vnitra 12. října 2001. Technickou stránku věci následně zajistily oba zmíněné odbory. Odbor public relations umístil data dodané archivní správou na internetový server MV a zpřístupnil je prostřednictvím dynamických webových stránek.

Webová prezentace přehledu archivních fondů a sbírek v archivech České republiky byla oficiálně představena dne 26. března 2002 na konferenci Internet ve státní správě v Hradci Králové (www.mvcr.cz/archivy/peva). Domácí i zahraniční badatelé tak získali přístup k informacím o 138 206 archivních fondech uložených v 107 českých archivech (638 013 běžných metrů archiválií). Databáze odpovídá plně celostátní databázi listů JAF a archivních pomůcek, kterou dostávají každoročně všechny české archivy, využívající systém PEVA, prostřednictvím odboru archivní správy.

O výběru zveřejněných údajů proběhla široká diskuse mezi archiváři. Tato diskuse nebyla nijak jednoduchá. Shoda panovala v tom, že zpřístupněná data musí být spolehlivá, protože laický badatel nemůže být uveden v nejistotu či pochybnost. Z diskuse vyplynula následující struktura údajů – název archivního fondu (sbírky), údaje o původci, časovém rozsahu, metráži, zpracovanosti a inventarizaci fondu. Návštěvník webu tak může zjistit, ve kterých archivech se nacházejí archiválie, které hledá, z jakého časového období jsou zachovány a zda jsou zpracované či nikoli. Významnou součástí prezentace tvoří nápovědy. Obsahují stručný popis postupu při vyhledávání údajů doplněný příklady, vybrané definice pojmů a archivní metodiku vztahující se k zmíněné problematice. Díkce definic byla přizpůsobena co možná nejlépe znalostem běžného občana. Badatelé, kteří si přesto nevědí rady, mohou vznést prostřednictvím elektronické pošty dotaz, jak mají při vyhledávání informací správně postupovat. Systém umožňuje pro případné zájemce vytvoření vlastní kopie uveřejněných dat ve formátu xml.

Zkušenosti získané z ročního provozu internetové databáze

Již první měsíce provozu ukázaly, že o zveřejněná data je poměrně značný zájem. Roční výsledky v podobě grafů ukazují míru a způsob využívání těchto dynamických webových stránek.

Sloupcový graf číslo 1 znázorňuje počty přístupů a počty hledání v jednotlivých měsících vymezeného ročního období (duben 2002 až březen 2003). Návštěvnost vyhledávacích stránek webové databáze neklesla nikdy pod 1 200 návštěv. Vyšší údaje v dubnu a květnu lze vysvětlit návštěvami souborových vyhledavačů. V létě pochopitelně využití báze pokleslo, nejnižší údaj v srpnu 2002 je pravděpodobně podmíněn poklesem badatelského zájmu v souvislosti s katastrofálními povodněmi. Říjnový a lednový nárůst je pravděpodobně důsledkem zadávání semestrálních prací na vysokých školách. Extrémní nárůst v březnu 2003 je pravděpodobně způsoben vnějším vlivem – zveřejněním registrů svazků StB na webu MV, které se promítlo i ve sledovanosti dalších částí webu.

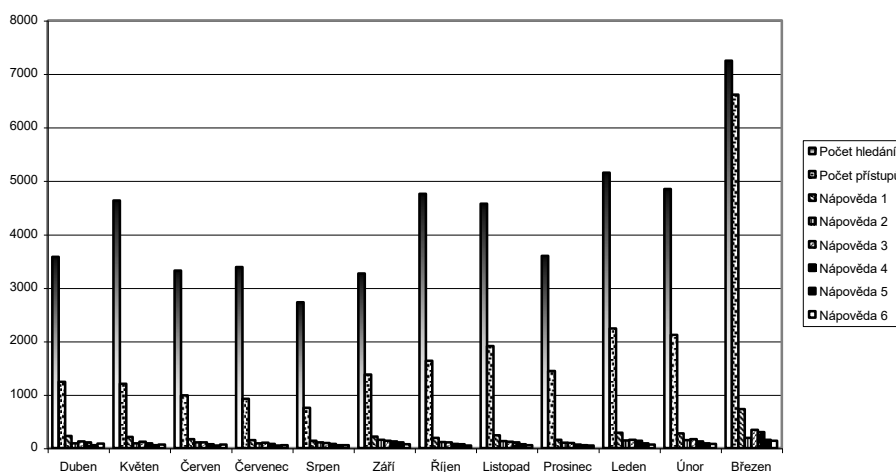
Významnější než počet návštěv je však druhý údaj obsažený v grafu, a to počet hledání. Ten totiž ukazuje reálné využívání databáze, resp. počet dotazů. Nejvyšší počet hledání byl dosažen v lednu 2003, kdy tato hodnota dosáhla výše 5 151. Březnový údaj je pravděpodobně zkreslen výše uvedeným zveřejněním údajů StB, protože počet hledání je přibližně roven počtu přístupů, tj. navštívení stránek je pouze informativní a uživatel neprovádí po přístupu větší množství hledání.

Zpráva o oficiálním zpřístupnění databáze byla totiž převážně elektronickou poštou zaslána nejen všem archivům, ale i významným knihovnám, galeriím

a badatelským centrům v České republice a v zahraničí. Tento údaj mohl ovlivnit počet návštěv v květnu 2002, stěží se však projevil v celkovém počtu hledání.

Obecně lze konstatovat, že o zveřejněné informace je nemalý zájem. Potřebnost zveřejněných informací dokládá rovněž fakt, že odkazy na zmíněnou databázi lze nalézt na řadě webových stránek partnerských institucí a organizací v České republice i v zahraničí, zájem nám potvrzují i děkované dopisy od řady archivů a badatelských center v zahraničí.

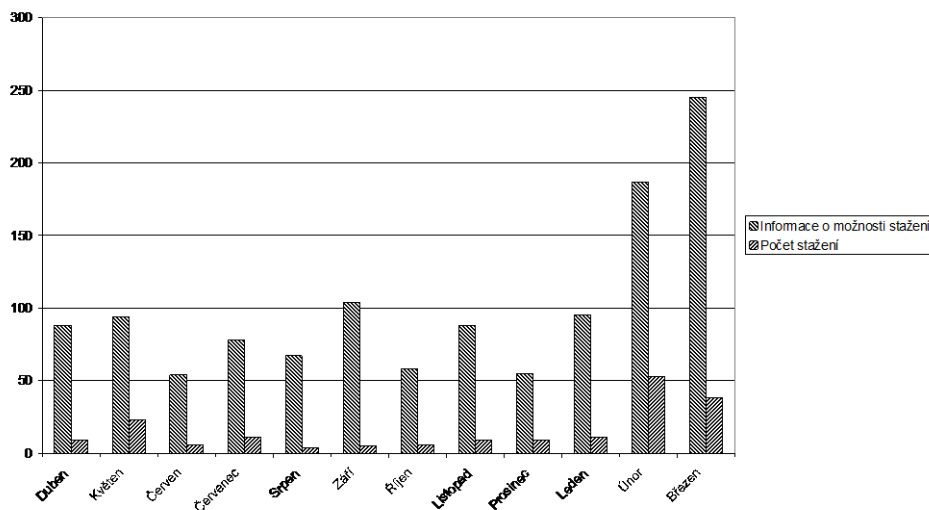
Srovnání četnosti návštěv jednotlivých nápověd vzhledem k počtu přístupů a počtu hledání

Z grafu č. 2 lze odvodit způsob práce, který uživatelé zvolili při zacházení s databází. Většina z nich nevyužívá elektronických nápověd, i když graf ukazuje, že návštěvnost těchto stránek je v poměru k počtu návštěv přibližně konstantní. Tento poznatek potvrzuje obecně známý jev, že nápovědy uživatel většinou nevyužívá a raději postupuje metodou pokusu a omylu. Paradoxem je, že zpřístupnění báze rozmnožilo počet žádostí podávaných elektronickou poštou ve stylu: „Našel jsem Vás na webu, ale jsem líný studovat texty. Proto mi údaje najděte sami“.

Odbor archivní správy nemá bohužel možnost získat informaci o úspěšnosti jednotlivých hledání. Tvůrci systému se obávali, že absence zkušeností se znalostí fondové struktury a neochota studovat nápovědy může vést k vysokému procentu neúspěšných hledání, protože podmínky pro vyhledávání v databázi budou prostě špatně kladeny. Tento nedostatek částečně eliminuje možnost dotazů, které badatelé zasílají na zvláštní e-mailovou adresu, je však třeba říci, že dotazů bylo zpočátku méně, než tvůrce systému očekávali. V dlouhodobé perspektivě se nicméně ukazuje, že počet dotazů roste, v řadě případů dotazy ukazují i na stabilizaci klientely.

Počet potenciálních zájemců o stažení dat a skutečný počet stažení

Oproti původním předpokladům byla na web umístěna i možnost stáhnout databázi ve formátu xml. Graf číslo 3 ukazuje počet potenciálních zájemců o stažení celé databáze, resp. počet návštěvníků stránky obsahující informace o možnosti stažení dat ve formátu xml a reálný počet stažení. Zájem o stažení je relativně velký. Jde řádově o desítky badatelů za měsíc, údaje z února a března pravděpodobně odrážejí opět zveřejnění svazků StB (nemůžeme vyloučit, že někteří badatelé si dokonce obě báze spletli). Z grafu je však zároveň patrné, že velikost báze mnohé zájemce (kteří jsou převážně připojeni pomalým spojem) odradí. Z dotazů a ohlasů na odboru archivní správy víme, že řada badatelů nečetla pozorně návod a při stahování dat se dostala do technických potíží. S výjimkou února a března 2003, kde jsou výsledky ovlivněny výše uvedenými skutečnostmi, počet zájemců o stažení dat relativně klesá, jejich počet jen málokdy přesáhne 10 za měsíc.

Perspektivy dalšího rozvoje systému

Webová databáze a soubor webových stránek s ní spojených se bude dále vyvíjet. O databázi projevil zájem až nečekaný počet badatelů ze zahraničí, pro které je pochopitelně problémem jazyková bariéra. Plánuje se proto vytvoření jazykových mutací vyhledávacího aparátu (v angličtině, němčině a francouzštině). O překladu báze však nelze uvažovat jak z důvodů finančních, tak technických. Překlad by v tomto případě ostatně ani neměl praktický význam, neboť badatel musí citovat fond v originále.

Další směr vývoje webové databáze směřuje k zlepšení uživatelského komfortu, tj. k zlepšení možností vyhledávání. Zde se předpokládá využití tzv. sku-

pin tematické evidence, tj. širších tematických okruhů, do kterých lze jednotlivé archivní soubory zařadit. Například budeme-li hledat fondy týkající se těžby uhlí, budeme moci hledat podle skupiny *Dobývání a úprava uhlí (doly, briketárny, koksárny a pod.)*. Uvažovat lze výhledově i o rozdělení typů hledání na jednoduché a expertní.

Výhledovým cílem je zveřejnění dalších údajů. Především půjde o informace o archivních pomůckách, které jsou vyhotoveny k příslušnému archivnímu souboru. Časem by měla být zveřejněna i databáze pomůcek uložených v knihovně archivních pomůcek na odboru archivní správy MV.

Závěrem lze konstatovat, že zveřejnění celostátní evidence archivních fondů a sbírek významně přispělo k popularizaci archivů a umožnilo veřejnosti nahlédnout do rozsáhlého archivního bohatství uschovaného v českých archivech. Česká republika se v tomto ohledu postavila po bok jiných evropských zemí, disponujících obdobnými systémy (např. Polsko, Švédsko, Velká Británie). Dosavadní zkušenosti s provozem databáze poskytují nicméně dostatek podkladů k domněnce, že další rozvoj webové prezentace archivních fondů a sbírek bude přivítán badatelskou veřejností.

Oskar Macek – Michal Wanner

ZASADNUTIE SLOVENSKO-RUMUNSKÉJ KOMISIE HISTORIKOV

V dňoch 9.–13. septembra 2002 sa uskutočnilo v Alba Iulii zasadnutie Komisie historikov Slovenska a Rumunska. Ako býva zvykom pri podobných podujatiach, uskutočnilo sa už piate vedecké sympóziu na tému *Úloha cirkví a cirkevného života v dejinách Rumunska a Slovenska v kontexte strednej a juhovýchodnej Európy*. Interné rokovanie sa venovalo otázkam zhodnotenia úloh a perspektívam spolupráce.

Zasadnutie otvorili predsedovia oboch sekcií komisií. Nicolae Endroiu privítal slovenskú delegáciu a čestných hostí. Milan Krajčovič poďakoval rumunskej sekcii za prípravu vedeckého podujatia. Vyjadril tiež sústrasť rumunskej sekcii nad nečakaným úmrtím spoluzakladateľa komisie Pompiliu Teodora. Účastníkov pozdravil aj veľvyslanec Slovenskej republiky v Rumunsku Ján Šoth a rektor Univerzity 1. decembra 1918 Iacob Mârza. Zasadnutie usporiadala a zorganizovala Univerzita 1. decembra 1918.

Sympóziu malo vysoký vedecký a odborný charakter. Výskum dejín cirkví bol v čase totality viac menej tabuizovanou témou. Prejavilo sa to okrem iného aj živou a podnetnou diskusiou. Príspevky sa venovali analýze významných tém cirkevného života a duchovného vývinu, hodnoteniam zlomových období dejín cirkví v priereze celého vývoja. Už tradične sa zasadnutia zúčastnili aj archivári, ktorí okrem iného poukázali na možnosti bádania k daným témam. Na sympóziu

odznali nasledujúce referáty za slovenskú stranu: Eva Kowalská, *Habsburský štát a protestanské cirkvi v 16.–18. storočí*; Miroslav Kamenický, *Ženské rehole v strednej a juhovýchodnej Európe v období rekatolizácie*; Milan Krajčovič, *Počiatky politického katolicizmu na Slovensku a aliancia Rumunov, Slovákov a Srbov v 90. rokoch 19. storočia*; Michal Barnovský, *Cirkevná politika v období komunistického režimu*; Peter Kartous, *Cirkevné dianie a jeho odraz vo fondoch a zbierkach rumunských archívov*; Alžbeta Sedliaková, *Významnejšie diela slovenskej historiografie (hlavne po 1990) k dejinám cirkvi*.

Za rumunskú stranu boli prednesené príspevky: Ioan Chindriș, *Zrod národnej rumunskej Biblie (1550–1795)*; Camil Mureșanu, *Vplyv teologického vzdelania na vývoj rumunskej inteligencie v Sedmohradsku*; Iacov Mârza, *Cirkev a ohlas cirkevného diania u historikov Zenovie Piclišanu (1886–1957)*; Teodor Pavel, *Kresťanskí sociáli a nová politická aktivita národov strednej Európy na začiatku 20. storočia*; Gheorghe Hristodol, *Cirkevné dejiny v rumunskej historiografii z rokov 1944–1989*; Corneliu Mihail Lungu, *Cirkevné dianie a jeho odraz vo fondoch a zbierkach rumunských archívov*; Gheorghe Hristodol, *Cirkevné dejiny v rumunskej historiografii posledných rokov*; Eva Mârza, *Výskum dejín Slovenska v Rumunsku za posledných desať rokov*.

Ako obvykle sa účastníci vzájomne informovali o rumunikách a slovacikách, ako aj o novinkách v oblasti slovenskej a rumunskej historiografie od posledného zasadnutia.

Niektoré príspevky boli veľmi plodné a podnetné. Navrhla sa aj spolupráca v oblasti výskumu napr. dejín gréckokatolíckej cirkvi na východnom Slovensku a v Sedmohradsku, protestantizmu a dejín historiografie. Miroslav Kamenický dal podnet na spoluprácu medzi Filozofickou fakultou Univerzity Komenského a Univerzitou 1. decembra v Alba Iulii najmä formou účasti študentov dejín na medzinárodných podujatiach organizovaných na Slovensku a v Rumunsku alebo v Slovinsku. Návrh podporil aj rektor univerzity Jakob Mârza.

Interné zasadnutie Komisie historikov Slovenska a Rumunska malo dve časti. Prvé zhodnotilo plnenie úloh od posledného zasadnutia a stanovilo úlohy pre budúce zasadnutie. Na druhom predniesli predsedovia sekcií záverečné zhodnotenie sympózia a piateho zasadnutia komisie. Obe strany pozitívne hodnotili fakt, že výsledky zasadnutí a sympózií sa darí publikovať vo vedeckých periodikách v Rumunsku aj na Slovensku.

Budúce zasadnutie sa bude konať na Slovensku v Bratislave začiatkom júna 2004. Súčasťou tohto stretnutia bude vedecká konferencia na tému *Koniec druhej svetovej vojny a počiatky mierovej výstavby na Slovensku a v Rumunsku 1944–1948 v kontexte dejín strednej a juhovýchodnej Európy*. Účastníci tohto podujatia mali príležitosť zoznámiť sa s kultúrnymi pamiatkami a vedeckými ustanovizňami prostredníctvom exkurzií.

Sympóziu našlo ohlas i v rumunskej tlači a televízii.

Alžbeta Sedliaková

LITOVSKÉ ARCHÍVY

Účasť a spolupráca na medzinárodných archívnych podujatiach, stretnutia v kuloároch a neformálne rozhovory so zástupcami jednotlivých krajín sú často jedným z prvých zdrojov základných informácií o archívnictve tej-ktorej krajiny. Vedomosti a informácie o archívnictve iných ako susedných krajín sa v európskom priestore stávajú nevyhnutným predpokladom konkrétnej spolupráce. Jednou z foriem ako získať takéto informácie je aj návšteva vedúcich predstaviteľov archívnictva. V roku 2002 počas rokovaní medzinárodnej konferencie *Table ronde des Archives* vedúci predstavitelia archívnictva Litvy prejavili záujem oboznámiť sa s organizáciou archívnictva v Slovenskej republike, Českej republike, Poľsku a Rakúsku.

Študijný pobyt štvorčlennej litovskej delegácie na Slovensku sa uskutočnil v prvej polovici mesiaca mája roku 2003. Dohodnutý rámcový obsah rokovaní sa spontánne vykryštalizoval počas rozhovorov. Riaditeľ odboru archívov a registratúr Peter Kartous poskytol Vidasovi Grigoraitisovi, generálnemu riaditeľovi Archívnej správy Litvy, jeho zástupcovi Viktorasovi Domarkasovi, Daliusovi Žižysovi, riaditeľovi Štátneho ústredného archívu Litvy a Algisovi, vedúcemu oddelenia archívu, podrobnú informáciu o pôsobnosti a úlohách ministerstva pri riadení a organizovaní činnosti ním zriadených štátnych archívov; poskytol im aj informatívnych sprievodcov štátnych archívov v Slovenskej republike. Osobitnú pozornosť venoval výkladu ustanovení nového archívneho zákona a vyhlášky. Litovská strana práve pripravuje návrh nového archívneho zákona, pretože právna úprava z roku 1995 už nevyhovuje vzhľadom na rýchly rozvoj informačnej spoločnosti a reformy systému verejnej správy. Predmetom rokovaní boli aj otázky medzinárodnej spolupráce na pôde Medzinárodnej rady archívov; zástupcovia slovenského archívnictva a archívnictva Litvy sú členmi Výboru MRA pre archívnu legislatívu, pravidelne sa stretávajú na rokovaníach konferencie *Colloquia Jerzy Skowronek dedicata*. Bokom nezostala ani otázka spolupráce s archívami v zahraničí. V prípade Litvy je to najmä spolupráca s Lotyšskom, Estónskom a Škandináviou. Otázky hostí sa týkali aj financovania štátnych archívov ministerstvom a riešenia ich priestorových potrieb, materiálno-technického vybavenia, ako aj postavenia ich zamestnancov. Počas návštevy Slovenského národného archívu sa hostia zaujali predovšetkým o odbornotechnické aspekty výstavby budovy archívu a materiálno-technické vybavenie laboratórií. Výstavba nových archívnych budov a rekonštrukcia historických budov pre archívne účely bola predmetom záujmu hostí aj počas návštevy Štátneho archívu v Nitre. Hostia osobitne niekoľkokrát zdôraznili skutočnosť, že v porovnaní s možnosťami riadiaceho orgánu archívnictva Litvy, je starostlivosť ministerstva o riešenie priestorových potrieb archívov na veľmi dobrej úrovni. Ministerstvo venuje pozornosť nielen riešeniu situácie Slovenského národného archívu, ale primeraným spôsobom na porovnateľnej úrovni zabezpečuje aj požiadavky štátnych archívov s regionálnou územnou pôsobnosťou a ich pobočiek.

Pri prehliadke priestorov oboch archívov ocenili nielen úroveň vybavenia depôtov archívov, ale aj priestorov pre zamestnancov a sociálnu vybavenosť.

Aby sa aj obsahom naplnilo konštatovanie o nevyhnutnosti mať informácie o archívniectve iných ako susedných krajín, z bohatstva údajov z materiálov poskytnutých litovskými hosťami ponúkame stručný prehľad o historickom vývoji litovských archívov, archívnej legislatíve a súčasnej organizačnej štruktúre archívov Litvy.

Vznik prvých archívnych dokumentov v Litve je spojený s formovaním sa litovského štátu v prvej polovici 13. storočia. Archívne dokumenty kancelárie Litovského veľkokniežatstva z 15. storočia známe pod názvom Litovská metrika sa nezachovali; v priebehu storočí sa stali obeťou mnohých vojen a požiarov. V stredoveku sa začali formovať archívy miest, cirkví a panstiev. Prvá úprava týkajúca sa uchovávaní dokumentov sa objavuje v roku 1588. Po roku 1795, ako dôsledok okupácie Litvy cárskym Ruskom, boli najdôležitejšie archívne dokumenty prevezené do Ruska. V polovici 19. storočia vznikajú archívy ako samostatné inštitúcie a v roku 1859 bol založený Ústredný archív vo Vilniuse, ktorý spravoval dokumenty Litovského veľkokniežatstva. Dokumenty z obdobia ruskej invázie v 19. a 20. storočí, ktoré vznikli z činnosti ruských orgánov Vilniuskkej gubernie, spravoval Spoločný archív vilniuských organizácií založený v rokoch 1872–1876. Litovská republika takmer súčasne s vyhlásením nezávislosti zakladá v Kaunase v roku 1921 Ústredný štátny archív. Jeho hlavnou úlohou bolo preberať a uchovávať všetky dokumenty pochádzajúce z činnosti ústredných orgánov a miestnych orgánov bývalého štátu, starať sa o dokumenty od súkromných osôb a zhromažďovať dokumenty získané z Ruska. Od roku 1940 počas ruskej okupácie bolo litovské archívniectvo zreorganizované podľa sovietskeho vzoru a spočiatku patrilo do pôsobnosti ministerstva vnútra. V roku 1961 bola ustanovená Archívna rada pri Rade ministrov Litovskej SSR. Sústava siedmich štátnych ústredných archívov a desiatich štátnych regionálnych archívov sa sformovala v rokoch 1957–1968. S obnovením nezávislosti Litvy v roku 1990 sa začal formovať aj moderný systém štátnych archívov; Litva sa v roku 1991 stala členom Medzinárodnej rady archívov. Litovská republika ako prvá z krajín bývalého Sovietskeho zväzu prijala zákon o archívoch. Verejné archívy vyhlásila za vlastníctvo Litvy, legalizovala súkromné vlastníctvo vo vzťahu k súkromným archívom, zrušila paralelnú sústavu archívov a archívy komunistickej strany, KGB a ministerstva vnútra podriadila kontrole štátnych archívnych orgánov.

Archívna legislatíva Litvy vychádza z dvoch základných princípov, provenienčného princípu a princípu celého životného cyklu záznamu. Okrem zákona o archívoch sa za súvisiace právne predpisy považujú aj zákony, ktoré upravujú napríklad otázky prístupu a lehoty uloženia; ide o zákony o štátnom tajomstve, ochrane osobných údajov, účtovníctve, štátnej sociálnej starostlivosti a o ochrane bezpečnosti pri práci. Na zákon o archívoch nadväzuje päť vyhlášok, a to o štátnom archívnom fonde, ďalej o uložení, správe, výskume a využívaní osobitnej časti štátneho archívneho fondu (archívy KGB, ministerstva vnútra a komunistickej strany); vyhláškou je upravená aj evidencia štátneho archívneho fon-

du; obsahom štvrtej vyhlášky je úprava podmienok o vývoze dokumentov Archívneho fondu Litvy; piata vyhláška obsahuje štatút Archívnej správy Litvy – riadiaceho orgánu archívnictva Litvy.

Podľa zákona o archívoch Archívny fond Litvy sa skladá zo záznamov, ktoré vznikli z činnosti a zhromaždili ich právnické osoby a fyzické osoby bez ohľadu na ich pôvod, nosič a formu vlastníctva. Archívny fond Litvy má dve časti: štátny archívny fond a archívne fondy vo vlastníctve neštátnych organizácií a fyzických osôb. Pod jurisdikciu štátnych archívnych orgánov patria všetky ústredné štátne orgány a orgány miestnej štátnej správy. Úpravy vydávané Archívnu správou Litvy na úseku správy registratúry, hodnotenia a vyradovania záznamov sú záväzné pre všetkých pôvodcov pôsobiacich vo verejnom sektore. Archívna správa Litvy a štátne archívy sú oprávnené vykonávať dozor a sú povinné poskytovať poradenstvo na úseku archívov a správy registratúry. Zákon ukladá parlamentu, kancelárii prezidenta republiky, vláde, ministerstvám, iným ústredným orgánom, orgánom činným v trestnom konaní, Banke Litvy a orgánom samosprávy odovzdávať záznamy administratívneho charakteru s trvalou dokumentárnou hodnotou, ako aj k nim patriace registratúrne pomôcky a ďalšie materiály súvisiace so systémom správy registratúry príslušnému štátnemu archívu po 15 rokoch od ich vzniku. Matričné záznamy, súdne spisy a osobné spisy sú predmetom odovzdania po 75 rokoch. Archívna správa Litvy rozhoduje o odovzdaní záznamov, dôležitých pre poznanie dejín a kultúry Litvy, pochádzajúcich z činnosti organizácií verejného sektoru, ktoré nie sú uvedené v zákone. Zákon vo vzťahu k súkromnému sektoru ustanovuje, že záznamy neštátnych subjektov a fyzických osôb sú súkromným vlastníctvom; pôvodca však musí uchovávať záznamy s preukaznou hodnotou po dobu určenú archívnu správou. Ak hrozí poškodenie alebo zničenie záznamov s mimoriadnym významom pre dejiny a kultúru Litvy, archívna správa môže rozhodnúť o ich vyvlastnení za primeranú náhradu. Každý má právo na prístup k záznamom pochádzajúcim z činnosti verejného sektoru od ich vzniku. Zákonom ustanovené obmedzenia sa vzťahujú na ochranu záujmov štátu a verejného poriadku, ochranu súkromia jednotlivca, ako aj ochranu ekonomických záujmov jednotlivca. Prístup je bezplatný. Záznamy, ktorých štúdium by mohlo poškodiť ich fyzický stav, sa predkladajú v mikrofilmovej kópii. Podmienky prístupu k záznamom, ktoré odovzdali do štátnych archívov súkromné osoby, určuje odovzdávajúci.

Sústava štátnych archívnych orgánov Litvy je organizovaná centrálna a tvoria ju riadiaci orgán archívnictva – Archívna správa Litvy pri vláde Litovskej republiky, tri štátne archívy, dva osobitné archívy a desať regionálnych archívov. V uvedených archívoch, vrátane technického a obslužného personálu, pracuje 496 zamestnancov.

Archívna správa Litvy je ústredným štátnym orgánom na úseku archívov a registratúr; je oprávnená formulovať a uvádzať do praxe štátnu politiku na úseku archívov a registratúr, riadiť štátne archívy a regionálne archívy; ďalej vydávať úpravy a štandardy napríklad na úseku prístupu, správy a kontroly registratúr pochádzajúcich z činnosti verejného sektoru od vzniku záznamov až po ich vyradovanie.

Štátne archívy vykonávajú kontrolu správy registratúry vo viac ako 2 300 organizáciách a inštitúciách. Výsledkom procesu hodnotenia a vyradovania je ročný prírastok cca 1500 bm dokumentov. Všetky štátne archívy spravujú cca 102 bežných kilometrov dokumentov. Významnú úlohu plnia aj v procese nápravy krívd, ročne prijímú viac ako 70 tisíc žiadostí o vydanie rôznych potvrdení na úradné účely. S cieľom urýchliť prístup k informáciám uloženým v archívoch sa pripravuje projekt archívnej databázy a jeho internetové sprístupnenie; spustenie jej pokusnej verzie sa plánuje na začiatok roku 2004.

Litovský štátny historický archív ochraňuje najdôležitejšie dokumenty od 13. storočia do vyhlásenia nezávislosti Litvy v roku 1918 v 1 120 archívnych fondoch v rozsahu 16 bežných kilometrov.

Litovský štátny ústredný archív je rozsahom fondov najväčším litovským archívom (31 bkm); spravuje dokumenty z rokov 1918–1990 pochádzajúce z činnosti ústredných štátnych orgánov, miestnej štátnej správy, náboženských spoločenstiev, ako aj ďalších verejných inštitúcií a jednotlivcov. Plní aj úlohu hlavného archívu pre audiovizuálne dokumenty.

Litovský nový štátny archív pôsobí ako poradenské pracovisko pre verejný sektor v oblasti správy registratúry a ochrany dokumentov; taktiež aj preberá a ochraňuje dokumenty, ktoré vznikli po roku 1990 a pochádzajú z činnosti štátnych orgánov, verejných organizácií a jednotlivcov; v súčasnosti to nie je ešte ani jeden bežný kilometer.

Litovský osobitný archív je správcom 18 bkm dokumentov orgánov KGB pôsobiacich na území bývalej Litovskej SSR v rokoch 1940–1991, ministerstva vnútra (1944–1990) a dokumentov komunistickej strany, jej organizácií a socialistických organizácií od 19. storočia do roku 1991; uvedené súbory poskytujú svedectvo o genocíde litovského národa.

Litovský archív literatúry a umenia je osobitným archívom preberajúcim a ochraňujúcim dokumenty štátnych inštitúcií, verejných organizácií a súkromných osôb, ktoré mapujú rozvoj litovskej kultúry a umenia od 16. storočia; v súčasnosti sa v jeho depotoch nachádza cca 2 500 bm dokumentov.

V desiatich regionálnych archívoch sa nachádzajú dokumenty, ktoré vznikli po roku 1945 a pochádzajú z činnosti miestnej štátnej správy a samosprávy, ďalších verejných inštitúcií a jednotlivcov. Ich sústava je v súlade s administratívnym usporiadaním Litvy. Úlohou regionálnych archívov je aj dozor nad správou registratúry miestnych verejných orgánov a inštitúcií.

Na záver si možno iba zaželať, aby uvedené informácie neboli informáciami poslednými, aby sa v budúcnosti rozšírili aj o informácie o konkrétnych formách spolupráce v oblastiach spoločného záujmu.

Mária Španková

ARCHÍVY V SPOLOČNOSTI
Elbląg (Poľsko), 22.–25. mája 2003

Medzinárodná rada archívov (MRA) prijala zmenu koncepcie organizácie rokovaní medzinárodných kongresov archívov s cieľom poskytnúť čo najviac priestoru čo najväčšiemu počtu účastníkov, aby sa aktívne zapojili do rokovaní. Jadrom rokovaní sa majú stať pracovné skupiny k jednotlivým hlavným témam plenárnych zasadnutí kongresu. Tento nový model bude mať premiéru vo Viedni, ktorá bude v auguste budúceho roka hosťiteľom XV. medzinárodného kongresu archívov. MRA si túto novinku „odskúšala“ v spolupráci s Generálnym riaditeľstvom štátnych archívov Poľska a zástupcami programu DELOS CEE – Network of Excellence on Digital Libraries na príprave organizačnej štruktúry rokovania konferencie Archívy v spoločnosti.

Na úvod konferencie sa uskutočnilo plenárne zasadnutie všetkých jej účastníkov, a to dnes už tradičnej 9. konferencie zo série Colloquia Jerzy Skowronek dedicata, členov troch výborov rady a zástupcov programu DELOS; ďalej sa paralelne uskutočnili zasadnutia členov výborov s ostatnými účastníkmi konferencie; na programe druhého plenárneho zasadnutia odzneli referáty účastníkov 9. kolokvia a tretie plenárne zasadnutie všetkých zúčastnených bolo súčasne aj záverom konferencie.

Na konferencii sa zúčastnili archívári, vedúci pracovníci archívov, ako aj zástupcovia riadiacich orgánov archívnictva, štátnych archívov a vzdelávacích inštitúcií v oblasti archívnictva hosťiteľskej krajiny, Bieloruska, Bulharska, Českej republiky, Estónska, Fínska, Juhoslávie, Chorvátska, Litvy, Lotyšska, Macedónie, Maďarska, Palestíny, Ruskej federácie, Slovinska, Spolkovej republiky Nemecko, Turecka, Ukrajiny, Veľkej Británie, ako aj zástupcovia MRA, Európskej únie a Rady Európy.

Na prvom plenárnom zasadnutí, po úvodných prejavoch generálnej riaditeľky štátnych archívov Poľska D. Nałęcz a prezidentky MRA E. C. de Santos Canalejo (Španielsko), odznel základný referát konferencie Archívy v modernej spoločnosti. C. Grånström (Švédsko), po úvodnej stručnej rekapitulácii zmeny pohľadu na úlohu archívov a archívnych dokumentov a významu prístupu k nim pre spoločnosť od najstarších čias, charakterizoval štyri skupiny spoločenských zmien posledných desaťročí 20. storočia, ktoré majú najväčší dopad na archívy a profesiu archivára. Revolúcia v rozvoji informačných technológií spôsobila vznik obrovského množstva informácií zaznamenaných a uchovávaných na nosičoch s krátkodobou trvanlivosťou. Na druhej strane informačné technológie sú prostriedkom umožňujúcim poskytovať informácie bez ohľadu na miesto ich uloženia. Výsledkom demokratizácie spoločnosti v súlade s princípom slobody informácií, zakotveným v medzinárodných dokumentoch a národných legislatívach, je skutočnosť, že prístup k dokumentom, ktoré vznikli z činnosti verejného sektoru, sa považuje v demokratickej spoločnosti za nevyhnutné právo, ktoré však musí byť v súlade s legislatívou o ochrane údajov. Príkladom internacionalizácie legislatívy je právo Európskej únie; z pohľadu archívov na-

príklad implementovanie jej nariadení o ochrane údajov a autorskom práve. Jej nedávno prijatá rezolúcia o archívoch v členských štátoch je uznaním narastajúceho významu archívov a ich správy. A poslednou skupinou je rýchlo sa meniacia štruktúra spoločnosti smerujúca k privatizácii verejných funkcií, ako aj reorganizácii verejného sektoru.

Zástupca generálneho tajomníka MRA M. Caya (Kanada) informoval audi-tórium o programe a úlohách na najbližšie obdobie, t. j. do viedenského kongresu. Jedným z najvýznamnejších bodov rokovaní tohoročnej medzinárodnej konferencie Table ronde des archives bude diskusia k návrhu nového štatútu MRA.

W. Elbert, vedúci sekcie kultúrnej politiky Rady Európy, predstavil štyri projekty, ktoré sa uskutočňujú v rámci spoločnej kultúrnej politiky Rady Európy: obnovenie pamäti Poľska, digitalizácia archívov Kominterny, osmanské archívy a vybudovanie archívov orálnej histórie (90. roky, Juhoslávia). Vo svojom referáte pripomenul aj význam dvoch odporúčaní Rady Európy, a to R(2000)13 a R(2002)2.

Problematikou užšej spolupráce archívov na pôde Európskej únie, súčasným stavom a perspektívami sa zaoberal H. Hoffmann, riaditeľ Historického archívu Európskej komisie. V prvej časti referátu podal stručnú charakteristiku organizácie a uskutočňovania archívnej spolupráce medzi inštitúciami a orgánmi Európskej únie so zameraním na právne úpravy o otvorení jej historických archívov verejnosti od roku 1983. Ich otvorenie je v súlade s požiadavkami podporovať výskum dejín Európskych spoločenstiev, zvyšovať záujem verejnosti o európsku integráciu, ako aj zvyšovať transparentnosť práce európskych inštitúcií. Európska komisia vydala v roku 1994 správu Archívy v Európskej únii (Black Book), v ktorej identifikovala 10 hlavných okruhov spolupráce a koordinácie na úseku archívov v Európe: správa registratúry: hodnotenie a vyradovanie, fyzická ochrana archívov, praktické aspekty prístupu k archívnym dokumentom, národné legislatívy a prístup k archívnym dokumentom, správa a uchovávanie elektronických archívov, výmena archívnych informácií a budovanie počítačových sietí, vzdelávanie archivárov a uznávanie kvalifikácie, súkromné archívy, archívy spoločenstiev, spoločenstvo a archívy v Európe. V tom istom roku, na základe tejto správy, Rada Európskej únie prijala odporúčania o rozšírení spolupráce na úseku archívov. Jedným z jeho najdôležitejších výsledkov je interdisciplinárna spolupráca týkajúca sa elektronických archívov DLM – Forum. Už vyššie spomenutá rezolúcia o archívoch v členských štátoch Európskej únie, ktorú prijali ministri kultúry 6. mája 2003, upozorňuje na dôležitosť archívov v kontexte jej rozšírenia. Súčasne sa navrhuje poveriť expertnú skupinu zástupcov členských štátov a kandidátskych krajín vypracovaním správy o stave verejných archívov; Európska komisia má túto správu vrátane návrhov obsahu a zamerania budúcej spolupráce archívov predložiť Rade v polovici roku 2004. Obsahom rezolúcie je aj požiadavka podniknúť konkrétne opatrenia proti poškodeniu a zničeniu archívnych dokumentov v dôsledku prírodných katastrof. Za prioritnú oblasť väčšej konkrétnej spolupráce a koordinácie na úseku archívov medzi členskými štátmi a kandidátskymi krajinami sa považuje problematika

správy elektronických dokumentov a elektronických archívov so zameraním na otázky ich autenticity, dlhodobého uchovania a opätovného vyhľadávania. Posledným referujúcim na prvom plenárnom zasadnutí konferencie bol V. Casarosa, ktorý predstavil program DELOS.

Na úvod 9. „kolokvia“ W. Holubowicz, riaditeľ Inštitútu informačných technológií v Poznani, oboznámil účastníkov s projektom Európskej únie venovanom archívom, múzeám a knižniciam. Koordinátorka programu DELOS CEE M. Šliwińska vo svojom multimediálnom vystúpení prezentovala úlohy, výsledky a možnosti programu DELOS, ktorý sa zaoberá vytváraním a sprístupňovaním digitalizovaných knižníc. Na tomto programe participuje aj Univerzitná knižnica v Bratislave.

E. Orrman (Fínsko) z pohľadu vzťahu prístupu verejnosti k archívnym dokumentom a registratúrnym záznamom, ochrany osobných údajov a utajovaných informácií, analyzoval fínsky zákon a naň nadväzujúce legislatívne predpisy o slobodnom prístupe k informáciám. Legislatívne úpravy (publikované na <http://www.om.fi>) tejto oblasti majú pozitívny dopad aj na správu registratúry nielen orgánov štátnej správy, ale aj samosprávy.

V. Žumer, riaditeľ Archívu Slovinskej republiky v Lubľani, porovnával legislatívne úpravy o prístupe k informáciám produkovaným vo verejnej správe, ochranou osobných údajov, ochranou utajovaných informácií na úrovni štátu, ochranou obchodného tajomstva a pod. a prístupom k archívnemu materiálu uloženom vo verejných archívnych inštitúciách. Všetky viac menej harmonizujú jeden s druhým, avšak treba vziať do úvahy, že prístup k archívnym dokumentom nemožno postaviť na rovnakú úroveň s prístupom k verejným dokumentom.

Zmenou ukrajinskej legislatívy v oblasti prístupu k archívnym dokumentom Od totalitného dedičstva k demokratickej spoločnosti sa zaoberal zástupca Ukrajiny – H. Borjak. Archívnu legislatívu upravuje viac ako 30 zákonov, napr. zákon o štátnom tajomstve, zákon o privatizácii štátneho majetku, zákon o knižniciach, zákon o vývoze a dovoze kultúrneho dedičstva, zákon o informáciách, zákon o národnom archívnom fonde a archívoch atď.

V. Velčev predstavil (Bulharsko) projekt nového zákona o archívnom fonde a archívoch, ktorý je pripravený v súlade s európskymi normami o prístupe k archívnym dokumentom, o prístupe k informáciám a ochrane osobných údajov. Pri príprave bola použitá komparácia legislatívnych úprav Austrálie, Veľkej Británie, Dánska, Kanady, USA, Švédska, Českej republiky a ďalších.

Medzinárodnú spoluprácu štátnych archívnych inštitúcií Ruska predstavil V. P. Tarasov. Archívne inštitúcie spolupracujú so štátnymi archívmi a radiačimi orgánmi archívnictva Spoločenstva nezávislých štátov pri vydávaní prameňov k významným historickým udalostiam, pri organizovaní konferencií, v oblasti metodiky archívnej práce a pod. Rusko po páde komunistického režimu vrátilo na základe medzinárodných dohovorov tisíce archívnych dokumentov Francúzsku, Belgicku, Lichtenštejnsku a Veľkej Británii. Podobne sa pripravuje vrátenie archívnych dokumentov Poľsku, Luxembursku, Grécku a Rakúsku.

Y. Sarinay (Turecko) vo svojom príspevku oboznámil účastníkov s archívnymi dokumentmi uloženými v Osmanskom archíve v Istanbule. Osmanský

archív obsahuje obrovské bohatstvo archívnych dokumentov zo 16. až 20. storočia k hospodárskym, kultúrnym, sociálnym a politickým dejinám štátov a oblastí, ktoré boli pôvodne súčasťou Osmanskej ríše (dnešné Bulharsko, Srbsko, Čierna Hora, Bosna a Hercegovina, Chorvátsko, Maďarsko, Rakúsko, Rumunsko, Poľsko, Ukrajina, Rusko), ale aj k dejinám Francúzska, Veľkej Británie či Švédska. V rámci projektu Pamäť sveta v súčasnej dobe prebieha mikrofilmovanie a digitalizovanie najvýznamnejších archívnych dokumentov z tohto archívu. Osmanský archív má vlastnú internetovú stránku <http://www.devletarsivleri.gov.tr>, ktorá bude k dispozícii koncom roka 2003 aj v anglickej verzii.

Predmetom rokovania Výboru MRA pre archívnu legislatívu (jedno samostatné zasadnutie) bolo určenie spravodajcov jednotlivých projektov na zasadnutia pracovných skupín konferencie, príprava výboru na viedenský kongres, spolupráca s výbormi pre elektronické záznamy a hodnotenie záznamov, uskutočnenie ďalšieho zasadnutia výboru ešte pred kongresom a informácie o postupe prác na ukončení definitívneho znenia správ k projektom. Spravodajkyňou projektu prístup a ochrana údajov pre pracovnú skupinu konferencie bola Rolande Depoortere (Belgicko). V súvislosti s prípravou na viedenský kongres a postupom prác na ukončení definitívneho znenia správ k jednotlivým projektom výbor rozhodol, že pred kongresom treba uskutočniť ešte jedno zasadnutie. Presný termín (2003 alebo 2004), ako aj miesto konania (Francúzsko alebo Poľsko) dohodne predseda výboru so zástupcami Francúzska a Poľska.

Vypracovanie definitívneho znenia textu správy k projektu Prístup a ochrana aj naďalej najviac spomaľuje absencia údajov z Južnej Ameriky, Ázie a Afriky. Ďalej text bude treba doplniť o konkrétne príklady z národných legislatív k jednotlivým aspektom prístupu. Taktiež sa považuje za vhodné správu dopracovať o ďalšie odporúčanie pre budúce obdobie – praktický dopad právnych úprav na rutinnú prácu archívov a bádateľov.

Rokovania konferencie pokračovali zasadnutiami pracovných skupín: archívna legislatíva, elektronické záznamy, hodnotenie záznamov. Na zasadnutí pracovnej skupiny pre archívnu legislatívu odznela správa R. Deporter o prístupe a ochrane údajov, ďalej správa G. Petersona (MRA) k otázkam copyrightu, ako aj správy W. Stepniaka (Poľsko) a K. H. Abu Dayeha (Palestína) o požiadavkách na reštitúcie archívnych dokumentov vo všeobecnosti (právny aspekt) a konkrétne v prípade Palestíny.

Rokovania konferencie sa skončili hodnotiacim plenárnym zasadnutím všetkých účastníkov, členov výborov Medzinárodnej rady archívov, zástupcov programu DELOS CEE a 9. kolokvia. Spravodajcovia podali správy o rokovaní pracovných skupín. Pri hodnotení problematiky prístupu k archívnym dokumentom v jednotlivých krajinách sa konštatovalo, že až na malé výnimky, riešenie je podobné a rešpektuje odporúčania Medzinárodnej rady archívov, Rady Európy a iných európskych inštitúcií. Projekt vydávania spoločných prameňov k dejinám Spoločné archívne dedičstvo krajín strednej a východnej Európy získava jasné obrysy a koncom tohto roka sa rozhodne o jeho finančnom zabezpečení.

Závěrečné hodnotenie výsledkov konferencie predniesli M. de Boisdeffre, predsedkyňa európskeho regionálneho združenia rady a E. C. de Santos Canalejo, prezidentka rady.

Milan Mišovič – Mária Španková

MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA GERMANISTOV V MÜNSTERI

Na Slovensku dobre známy profesor Ilpo Tapani Piirainen, vedúci predstaviteľ Inštitútu pre nemecký jazyk, literatúru a didaktiku na Filologickej fakulte vestfálskej Vilhelmovej univerzity v Münsteri, bol hlavným organizátorom medzinárodnej konferencie Dejiny, súčasnosť a didaktika nemeckého jazyka na Slovensku, ktorá sa konala v dňoch 27. 4.–30. 4. 2003 za účasti vyše 20 lingvistov a archivárov z Nemecka a zo Slovenska. Zo slovenskej strany sa konferencie zúčastnilo 13 germanistov z univerzít a 4 archivári (J. Spiritza, M. Čelko, J. Petrovič a F. Žifčák). Zloženie účastníkov i samotná konferencia boli výsledkom dlhodobejšej spolupráce nemeckých a slovenských germanistov a interdisciplinárnej spolupráce nemeckých germanistov a slovenských archivárov na projekte súpisu germaník v slovenských archívoch.

Vlastná konferencia začala už v nedeľu popoludní v hoteli Dorint v Münsteri za účasti dekana miestnej univerzity. Otvoril ju profesor I. T. Piirainen. Blok prednášok bol venovaný všeobecnejším aktuálnym otázkam nemeckého jazyka: M. Olejarová (Univerzita M. Bela Banská Bystrica): *Interkultúrna problematika vo vyučovaní nemčiny*; A. Ziegler (Vestfálska Vilhelmova Univerzita): *Dejiny jazyka ako kultúrne dejiny – šance pre interkultúrnú germanistiku a didaktiku jazyka na Slovensku*; R. Trošok (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre): *Germanistický výskum na Slovensku z pohľadu kontrastívnej lingvistiky*.

Na druhý deň sa účastníci konferencie presunuli do univerzitného školiaceho zariadenia – zámočku v Rothenbergu (cca 30 km západne od Münsteru). Cestou absolvovali krátku exkurziu v Inštitúte pre nemecký jazyk, literatúru a didaktiku.

Odbornú časť druhého dňa začali svojimi vystúpeniami archivári. Vzhľadom k societe účastníkov konferencie aj z pohľadu jej zamerania mali predovšetkým informatívny charakter s dôrazom na nemecky písané dokumenty do roku 1650. M. Čelko (Štátny archív v Banskej Bystrici – pobočka Banská Štiavnica) sa vo svojom príspevku *Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici* zameril na vznik, vývoj, organizačnú štruktúru a produkciu písomností tohto významného banského úradu, konštituujúceho sa koncom 16. storočia. Úrad bol spočiatku podriadený Dolnorakúskej komore a od 1. polovice 17. storočia Dvorskej komo-

re vo Viedni. Zmeny v organizácii úradu prebehli v 18. aj v 19. storočí, keď došlo aj k zmene jeho názvu. Písomnosti do začiatku 18. storočia boli rozdelené na tri skupiny: nariadenia, správy a bežné spisy (najobsiahlejšie). Orientovať v nich sa dá podľa inventára aj pôvodných pomôcok – repertórií. Rokovacím jazykom v úrade bola nemčina. Latinčina podľa predbežnej analýzy pri kontaktoch s mestami, súdmi, stolicami, cirkvou, Uhorskou komorou sa vyskytla iba pri necelých 5 % písomností. Autor zdôraznil význam týchto prameňov nielen z hľadiska výskumu dejín uhorského baníctva, ale aj z pohľadu filológov. Poukázal na provenienčnú rôznorodosť jednotlivých skupín písomností (inštrukcie, správy, banské poriadky, listy a pod.), ktoré sa môžu stať zaujímavou pramennou bázou pre germanistov z rôznych krajín.

J. Petrovič (Štátny archív v Prešove, pobočka Bardejov) sa v príspevku *Nemecké dokumenty vo východoslovenských archívoch* sústredil na fondy magistrátov troch východoslovenských slobodných kráľovských miest – Bardejova, Prešova a Košíc. Prvé nemecky písané dokumenty v ich archívoch autor zaregistroval začiatkom 15. storočia. Rozdelil ich do dvoch skupín. Prvú skupinu tvoria písomnosti, ktoré vznikli v uvedených troch mestách (mestské knihy, listiny, listy, cechálie). Obsahujú množstvo informácií k politickému, kultúrnemu a hospodárskemu životu mešťanov. Písomnosti druhej skupiny vznikli mimo týchto miest, napr. na kráľovskom dvore, cirkevných inštitúciách, vo vojenských úradoch, v rôznych iných mestách a pod. Nachádza sa medzi nimi korešpondencia, nariadenia, správy, sťažnosti atď. v obchodných, náboženských a súkromných záležitostiach mesta i mešťanov. Podľa autorovho odhadu je do roku 1650 asi štvrtina písomností zo zachovaných jednotlivín písaná v nemčine. Pomerne skoro (2. polovica 15. storočia) sa objavuje nemčina v cechových písomnostiach a v 16. storočí už prevažuje. Ako najstarší nemecký písomný dokument v Bardejove uvádza štatút mesta z roku 1404. Z mestských kníh, zachovaných z rokov 1418–1650, je nemčina citelná hlavne v daňových knihách (až 90 %). V prešovských mestských knihách (zachované od 2. polovice 15. storočia) sú texty písané prevažne po latinsky, príp. po latinsky aj po nemecky. Z prešovskej korešpondencie z 15.–pol. 17. storočia (asi 8 000 jednotlivín) je cca 20 % v nemeckom jazyku. V Košiciach mestské knihy v rokoch 1439–1650 viedli v latinskom, príp. v latinskom a nemeckom jazyku. Iba jedna kniha z rokov 1489–1528 bola písaná po nemecky. Z listín a korešpondencie mesta z rokov 1239–1650, pri ktorých autor odhaduje cca 20 000 jednotlivín, je len 20 % písaných po nemecky.

Lingvista M. Hrašna (Trnavská univerzita) vo svojom príspevku *K historickému kontextu úradných písomností Jána Jiskru* uviedol, že k tomuto obdobiu dejín Slovenska je bádateľom k dispozícii vyše 100 dôležitých dokumentov, z ktorých väčšia časť je písaná po nemecky. Niektoré z nich boli podrobené jazykovým analýzám a publikované. Tieto pokusy a výklady nie sú však možné bez ich zasadenia do historického kontextu, bez skúmania priestorových, časových, sociálnych a osobných vzťahov.

V nasledujúcich dvoch lingvistických príspevkoch boli využité publikované archívne pramene zo slovenských archívov. M. Papsónová z Prešovskej univerzity vo svojom referáte *Vlastné mená v najstaršej mestskej knihe Bratislavy*

(1420–1506) poukázala najskôr na bohatú zbierku vyše 220 bratislavských mestských kníh z rokov 1402–1942 a na edíciu najstaršej z nich (A. Ziegler, 1999). Následná autorkina analýza mien (z fól. 5–50) pozostávala z troch ťažiskových okruhov, ktoré sa týkali jazykových foriem nemeckých, kresťanských a slovanských mien, tvorby rodových mien mešťanov (mužov a žien) a osôb zvláštneho právneho postavenia (židov a duchovných), vzťahu jednotlivých typov prímení a doplnkov (osobné meno, označenie pôvodu, bydliska či povolania). Uviedla, že proces identifikácie a individualizácie mešťanov v Bratislave sa uskutočnil v rovnakom čase ako vo väčšej časti Nemecka. L. Kretterová z Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica potom v príspevku *Stanovy rady mesta Košíc z roku 1404 (syntaktická analýza)* priniesla výsledky svojej lingvistickej analýzy stredovekého prameňa písaného po nemecky z archívu mesta Košíc, ktorý v roku 1987 edoval I. T. Piirainen.

I. T. Piirainen sa prezentoval referátom *Kroniky neskorého stredoveku a raného novoveku zo Spiša*. V úvode sa krátko venoval dejinám termínu „kronika“, ktorej počiatky siahajú do antiky. Medzi rokmi 950–1150 uviedol existenciu cca 20 svetových kroník. V nemeckých krajinách sa tento termín rozšíril zásluhou Martina Luthera. Za najdôležitejšiu nemecky písanú kroniku autor považuje Cisársku kroniku (Kaiserchronik), pochádzajúcu pravdepodobne od duchovných z Regensburgu (cca 1160–1165). I. T. Piirainen potom upozornil na edované pramene kronikárskeho charakteru na Slovensku (Sopko, 1995; Marsina, 1997). Pokiaľ ide o Spiš, zdôraznil, že veľa autorov sa snažilo jeho pohnuté dejiny zachytiť v kronikách. Väčšina z nich je známa menovite. Keďže väčšina z týchto kroník nebola v germanistickom výskume známa, autor stručne predstavil tie, ktoré boli písané po nemecky a po latinsky aj po nemecky. Išlo najmä o kroniky: Spišskosobotskú (15. storočie), Sperfoglovu (1515–1537), Türkovu (1548–1559), Genersichovu (súčasť právnej zbierky z pol. 16. storočia), Hainovu (17. storočie) a Briechenzweigovu (17. storočie).

Referát J. Meiera (Vestfálska Vilhelmova univerzita) pod názvom *Nemecký jazyk a literatúra na Slovensku 18. a 19. storočia* mal literárno-historický nádych. Autor si všimol situáciu v kultúrnom živote predovšetkým v prostredí bratislavskom a na Spiši, kde žili početné nemecké menšiny. V prostredí Bratislavy poukázal na vplyv osobnosti Karola Gottlieba Windischa (1752–1793), kde výraznú stopu v kultúrnej sfére zohrali skôr jeho organizátorské schopnosti ako literárne ambície. Zdôraznil orientáciu bratislavskej nemeckej kultúrnej society na Viedeň v 19. storočí výraznejšie ako v minulosti, kým Spišiaci sa cítili viac spojení s Uhorskom. Za zakladateľa spišského nárečového básnictva a vzor pre mnohých iných nemecky píšucich autorov na Spiši pokladá autora Ernesta Lindnera (1826–1902). Prevažná časť spišských básnikov až do začiatku 20. storočia reflektovala aktuálne a politické otázky len okrajovo a ostávala na rovne vlasteneckej poézie. Po rozpade monarchie a vzniku Česko-Slovenska u niektorých z nich sa objavili idylické a rozjímavé tóny pri kladení existenčných otázok.

Ďalšie príspevky, ktoré odzneli posledný deň konferencie, mali už čisto lingvistický charakter a pripravili ich zástupcovia univerzít (R. Žilová, P. Ďurčo, D. Lišková, E. Ondrčková, E. Piirainen, L. Adamcová, V. Chebenová, M. Vajíc-

ková a Š. Pongó). Týkali sa toponymie, právneho jazyka, frazeologických a fonetických otázok nemeckého jazyka. Pripravovaný zborník z konferencie (vydavateľstvo Praesens vo Viedni) bude však bohatší aj o ďalšie referáty slovenských a nemeckých germanistov, ktorí sa z rôznych dôvodov nemohli zúčastniť na podujatí.

Záverom už len dodávame, že konferencia bola pripravená aj po organizačnej a spoločenskej stránke na vysokej úrovni. Účastníci sa rozchádzali s dobrým pocitom a nádejou, že ak najbližšie stretnutie bude na Slovensku, uskutoční sa už na teritóriu rozšírenej Európskej únie.

František Žifčák

KRONIKA

ŽIVOTNÉ JUBILEUM Mgr. VERONIKY LAKATOŠOVEJ

Medzi tohtoročných jubilatov – šesťdesiatnikov sa zaradila aj naša kolegyňa, riaditeľka štátneho archívu v Komárne Mgr. Veronika Lakatošová.

Narodila sa 14. októbra 1943 v malom mestečku Filákov na juhu stredného Slovenska. Po ukončení základnej školy v tomto meste navštevovala aj Jedennásťročnú strednú školu, ktorú ukončila úspešne maturitou. Jej záujem o históriu ju v roku 1960 priviedol do Bratislavy, kde začala študovať na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského archívniectvo. Prípravu budúcich archivárov v tom čase viedli univerzitný profesor Alexander Húščava, docentka Darina Lehotská a vtedy ešte len odborný asistent Jozef Novák, ako aj mnohí ďalší renomovaní pedagógovia.

Už počas vysokoškolského štúdia zvažovala možnosť nastúpiť po obdržaní diplomu do vtedajšieho Štátneho archívu v Banskej Bystrici. Bola očarená týmto mestom a jeho hornatým okolím. Berúc do úvahy aj blízkosť rodného kraja, plánovala sa na tomto mieste natrvalo usadiť. Paradoxne však, po úspešnom ukončení štúdia, zakotvila v najjužnejšom meste Žitného ostrova, rovného ako dľaň, v Okresnom archíve v Komárne. Zásahu na tom mali starší kolegovia z Archívneho oddelenia Krajskej správy Ministerstva vnútra, ktorí ju nahovorili, aby sa uchádzala o miesto v tomto archíve, keďže tento archív bol bohatý na cenný historický materiál a nemal pracovníka s potrebným vzdelaním. Nakoniec výzvu prijala a tomuto archívu zostala verná dodnes.

Začiatky jej archívnej praxe boli ťažké. Chýbali rady skúsenejších, zapracovaných kolegov. Postupne získala potrebné znalosti a zručnosti. Prvé roky práce uplynuli permanentným sťahovaním jednotlivých častí archívu, keďže Okresný archív v Komárne bol umiestnený na štyroch miestach. Bývalý Okresný archív v Hurbanove bol v rokoch 1966 a 1967 presťahovaný do Dôstojníckeho pavilónu v Komárne a v roku 1969 bol z budovy Podunajského múzea do Dôstojníckeho pavilónu presťahovaný aj bývalý mestský archív. V roku 1972 boli všetky fondy okresného archívu umiestnené na prízemí budovy bývalého župného domu, ktorá je sídlom archívu dodnes.

Pri tomto presune archívneho materiálu došlo k nenahraditeľným škodám. Neodborná manipulácia a časová tieseň boli príčinami narušenia pôvodného usporiadania archívnych fondov a ich zmiešania. Najzávažnejšie škody však spôsobil vtedajší vedúci okresného archívu nezákonným odvozom archívneho materiálu do zberných surovín. Časť týchto fondov sa podarilo získať späť. Boli však v stave úplného rozsyvu a značne znehodnotené. Tento necitlivý a neodborný zásah ohrozil celistvosť viacerých fondov.

V takomto stave jubilantka 1. januára 1973 prevzala archív, keď bola poverená jeho vedením. Dňa 1. marca 1973 bola menovaná za riaditeľku Okresného archívu v Komárne.

Okrem neblahého dedičstva, ktoré jubilantke zostalo po bezhlavých sťahovaniach a neodborne spracovaných archívnych fondoch, stála pred ňou ďalšia významná úloha. Bolo potrebné personálne dobudovať archív, keďže z pôvodných zamestnancov zostala v archíve sama s absolventkou Strednej knihovníckej školy – odbor archívniectvo. Postupne sa jej podarilo obsadiť voľné miesta ďalšou archivárkou s úplným stredným odborným vzdelaním a archivárkou s vysokoškolským vzdelaním. V roku 1978 získala pre archív ďalšie systematizované miesto, ktoré hneď obsadila vysokoškolsky vzdelanou pracovníčkou.

Obsadením systemizovaných miest kvalifikovanými pracovníkmi vytvorila podmienky na spracúvanie a sprístupňovanie archívnych fondov. V prvom rade boli spracúvané kmeňové archívne fondy – Magistrát mesta Komárna, okresné úrady, notárske úrady, fondy ONV, hlavnoslužbový úrad a ďalšie.

Podieľala sa na triedení a usporadúvaní fondu Magistrátu mesta Komárno, vypracovala systematické katalógy prezidiálnych spisov Okresného úradu v Komárne, Okresného úradu v Hurbanove, Okresného národného výboru v Komárne a Okresného národného výboru v Hurbanove, spracovala rad tematických katalógov a podieľala sa na spracúvaní celoslovenských súpisov archívnych dokumentov. K 35. výročiu organizovaného archívniectva spracovala informatívneho sprievodcu po archívnych fondoch Štátneho okresného archívu v Komárne.

Je spoluautorkou monografie Okres Komárno vydanéj v roku 1982, kde prišla stať o dejinách mesta Komárno v 13. až 16. storočí. Podieľala sa na vydaní publikácie k 50. výročiu Gymnázia s vyučovacím jazykom slovenským v Komárne. Napísala viacero článkov do miestnych novín k historickým jubileám, prispievala článkami do časopisu Verejná správa, do Okresného vestníka a do Fóra archivárov. Archív pod jej vedením usporiadal niekoľko samostatných výstav, ako aj výstav v spolupráci s inými inštitúciami, hlavne s Podunajským múzeom v Komárne.

Popri sprístupňovaní a využívaní archívnych fondov, v záujme dopĺňania archívneho a tým aj kultúrneho dedičstva nášho národa, venovala zvýšenú pozornosť správe registratúry, ktorá pri jej nástupe do funkcie riaditeľky archívu bola v organizáciách patriacich do pôsobnosti archívu na veľmi nízkej úrovni. Zvýšenie jej úrovne si vyžiadalo veľa snahy, stovky odborných metodických inštruktáží, školení a systematických kontrol priamo v organizáciách.

Poznatky z praxe uplatňovala ako členka Ústrednej skartačnej komisie pri odbore archívniectva a spisovej služby Ministerstva vnútra Slovenskej republiky a využívala ich aj v komisiách ad hoc, vytvorených na riešenie aktuálnych úloh v oblasti správy registratúr, ako napríklad v komisii pre prípravu registratúrneho poriadku a registratúrneho plánu pre špecializovanú štátnu správu a v komisii na prípravu vzorového kancelárskeho poriadku a registratúrneho plánu pre mestá a obce.

Nárast správnej agendy v 90. rokoch prakticky vylúčil sprístupňovanie archívnych fondov. Desiatky zanikajúcich podnikov a organizácií a permanentná refor-

ma verejnej správy zaplňali depoty archívu, a tak v roku 1997 bol archív nútený menej využívané archívne fondy presunúť dočasne do skladu civilnej ochrany v Hurbanove. To však úplne nevyriešilo nepriaznivú priestorovú situáciu archívu, ktorá sa neustále zhoršovala nielen pribúdaním archívnych fondov, ale aj zhoršujúcim sa technickým stavom objektu, v ktorom archív sídli. Z uvedených dôvodov v súčasnosti archív nemá možnosť preberať žiadne prírastky a akútny nedostatok manipulačných priestorov obmedzil aj možnosti sprístupňovania archívnych fondov.

Jubilantka tak dnes opäť stojí pred úlohou zabezpečiť v spolupráci so zriaďovateľom archívu vhodné umiestnenie archívnych fondov a vytvoriť optimálne podmienky na ochranu, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov.

V. Lakatošová okrem riadiacich a odborných archívnych činností viedla archívnu prax poslucháčov archívniectva na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského a Strednej knihovnickej školy v Bratislave, poskytovala konzultácie a pomoc pri vypracúvaní diplomových a ročníkových prác. Svoje topografické znalosti využila pri práci v Názvoslovnej komisii pôsobiacej pri Správe geodézie a kartografie v Bratislave, stredisku geodézie v Komárne a v Okresnej názvoslovnej komisii pri ONV a neskôr pri Okresnom úrade v Komárne. Vyvíjala aktívnu prednáškovú činnosť v spolupráci s Akadémiou vzdelávania a aktívne sa podieľala na činnosti Slovenskej historickej spoločnosti v jej Západoslovenskej pobočke. Ako predsedníčka Krúžku historikov v Komárne organizačne zabezpečovala jeho činnosť a podieľala sa na rozvíjaní spolupráce so zahraničnými kolegami najmä zo Župného archívu v Ostrihome a jeho filiálky v Komárome.

Výsledky práce jubilatky boli viackrát ocenené. Pri príležitosti 25. výročia jednotnej organizácie archívniectva SSR obdržala Križkovu medailu a v roku 1985 vyznamenanie Vzorný pracovník národných výborov za dlhoročnú záslužnú prácu, ako aj Čestné uznanie a plaketu za rozvoj kultúry v okrese Komárno. Pri príležitosti 35. výročia jednotnej organizácie archívniectva bola opäť ocenená ďalšou medailou odboru archívniectva Ministerstva vnútra a životného prostredia SSR.

Mgr. Veronika Lakatošová sa počas svojej takmer 40 ročnej práce výrazne zaslúžila o rozvoj archívniectva v okrese Komárno. Veľký kus práce vykonala najmä v oblasti predarchívnej starostlivosti, za čo jej patrí vďaka a uznanie.

Pri príležitosti šesťdesiatin úprimne blahoželáme našej kolegyni a prajeme jej hlavne dobré zdravie, spokojnosť na pracovisku i v osobnom živote, nezlomný optimizmus, veľa tvorivých síl a elánu.

Oľga Kasalová

NA ROZLÚČKU S KOLEGOM A PRIATEĽOM
PhDr. ELEMÍROM RÁKOŠOM, PhD.

Dňa 6. septembra 2003 zomrel po dlhej ťažkej chorobe vo veku nedožitých 68-ich rokov vzácny človek. Odišiel priskoro. Len nedávno – 1. januára 2003 bol na Bratislavskom hrade medzi vyše dvomi desiatkami laureátov štátneho významenia. Prezident Slovenskej republiky Rudolf Schuster udelil PhDr. Elemírovi Rákošovi, PhD., za celoživotné dielo v oblasti archívnictva, slovenských dejín a dejín správy Pribinov kríž. Vnímali sme to ako ocenenie jeho diela a práce pre spoločenský a kultúrny rozvoj Slovenskej republiky, osobitne pre jeho podiel na vzniku a rozvoji moderného archívnictva, rozpracovania teórie archivistiky ako vedy. Odvtedy prešlo iba 8 mesiacov a všetko sa zmenilo.

Doktor Rákoš bol excelentným archívárom. Slovenský národný archív – naša vrcholná archívna inštitúcia, bola jeho jediným celoživotným pracoviskom. Pracoval v nej takmer 42 rokov (1959–2001). Od roku 1963 patril medzi jeho vrcholových, riadiacich a vedeckých pracovníkov. Bol dlhoročným vedúcim oddelenia nových fondov (1963–1990) a od roku 1990 viedol vyše 10 rokov oddelenie vedy a výskumu. V rokoch 1990–1994 bol prvým predsedom Spoločnosti slovenských archívárov a takmer 30 rokov – od roku 1973, pôsobil ako externý pedagóg na Katedre archívnictva a pomocných vied historických Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Spoluvychoval viaceré generácie historikov a archívárov. Pracoval vo viacerých vedeckých komisiách Slovenskej akadémie vied. Jeho odborné stanoviská sme si počas viacerých decénií vážili i na pôde Vedeckej archívnej rady a redakčnej rady Slovenskej archivistiky. Bol autorom a iniciátorom viacerých zásadných odporúčaní pre rezort na úseku archívnictva a správy registratúry.

Doktor Rákoš zanechal po sebe kvalitné syntetické a analytické pomôcky. Bol priekopníkom vo vydávaní edícií prameňov k dejinám 20. storočia. Jeho pramenné edície dokumentujú činnosť slovenských národných orgánov, vystahovateľstvo Slovákov, pripojenie Bratislavy k Československej republike a ďalšie.

Patril medzi uznávaných teoretikov archivistiky ako vedy. Rozpracoval teóriu archívneho fondu, jeho filozofické, právne, historické a archívne aspekty. Venoval sa typológii archívnych fondov na Slovensku, ako aj teoretickým aspektom problematiky hodnotenia a výberu archívnych dokumentov. Práve s touto poslednou tematikou sa na stránkach tohto čísla nášho časopisu uverejňuje aj jeho v skutku posledný príspevok. Prirodzene, vedeli sme aj o jeho ďalších publikačných a edičných zámeroch.

Ľudský i odborný prínos zosnulého prekračuje rámec archívneho odvetvia. Jeho prácu treba vnímať ako výrazný príspevok ku kultúrnemu rozvoju Slovenska a jeho histórie v minulom storočí.

Naša spoločnosť našťastie stihla oceniť celoživotnú prácu a dielo Ela Rákoša. Doktor Rákoš bol človek, ktorého život bol naplnený činmi. Takého som ho osobne poznal po jeho príchode zo základnej vojenskej služby do archívu – práve som ako vysokoškolák praxoval vo vtedajšom Štátnom slovenskom ústred-

nom archíve – až do tohtoročného leta, keď som sa s ním stretol naposledy. Bol nesmierne húževnatý, s talentom pre vedeckú a publikačnú prácu. Aj preto zanechal dielo ucelené, pestré a nadčasové. Bol priateľský a cieľavedomý. Takým bol aj počas našich posledných stretnutí. Dlhé rozhovory s ním iba dokumentovali jeho všeobecne známu lásku k odvetviu a hlbokú zrastenosť jeho osoby s formovaním a sprístupňovaním pramennej bázy k dejinám Slovenska. Všetko, čo vykonal, vyvoláva v nás pocity úcty, obdivu a vďačnosti.

Odchádza človek, priateľ a muž so vzácnymi charakterovými vlastnosťami. Spomienka a dielo nám, milý Elo, na Teba navždy zostane. Česť Tvojej pamiatke.

Peter Kartous

OBSAH

Jubileum PhDr. Petra Kartousa, CSc. (Ladislav Vrteľ)	3
Nový zákon o archívoch a registratúrach v Slovenskej republike (Peter Kartous)	6
ŠTÚDIE A ČLÁNKY	
Rákoš, Elo: Metodológia a prax archívneho hodnotenia (Poznatky a námety)	13
Bernátová, Viera: Taliani v Trenčíne v 16. a 17. storočí v prameňoch trenčianskeho archívu	27
Javošová, Erika: Spoločenské postavenie šľachty na Slovensku v prvej polovici 13. storočia	40
Šedivý, Juraj: Stredoveká latinská paleografia vo „východnej“ Európe a medzinárodná paleografická spolupráca	78
Pospechová, Petra – Spiritza, Juraj: O erbových znakoch zo 14. až 18. storočia (najmä na pečatiach mešťanov Modry, Pezinka a Svätého Jura zo 16.–18. storočia)	98
DISKUSIA	
Konzervačná kópia a digitalizácia archívnych dokumentov (Pavol Tišliar)	117
K diskusnému príspevku P. Tišliara Konzervačná kópia a digitalizácia archívnych dokumentov (Jozef Hanus)	126
LITERATÚRA	
Recenzie a referáty	
Historica XLV. Pamätnica k 50. výročiu študijného odboru archívniectvo a pomocné vedy historické FiF UK v Bratislave (Pavol Valachovič) ..	130
Kartous, P. – Mrižová, M.: Správa registratúrnych záznamov a archívnych dokumentov u ich pôvodcov (Maria Munková)	133
Žudel, J.: Príručka chronológie (Leon Sokolovský)	134
Kučera, M.: Kalendár Jána z Lefantoviec (Peter Zoričák)	136
Uličný, F.: Dejiny osídlenia Zemplínskej župy (Juraj Žudel)	138
Literárny archív 35/1998, 36/2001–37/2002 (Júlia Ragačová)	142
Dubovský, J. – Pospechová, P. – Turcsány, J.: Doľany (Juraj Spiritza) ...	148
Malovcová, B. a kol.: Minulosť a súčasnosť Krížovej Vsi (Juraj Spiritza)	151

Ludia, peniaze, banky (Peter Zoričák)	153
Řezníček, J.: Moravské a slezské urbáře po 1372 / před 1407–1771 (1849) (Mária Stieberová)	155
Szymanski, J.: Nauki pomocnicze historii (Richard Marsina)	157
Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 110/1–4 2002 (Richard Marsina)	160
Bibliografický prehľad zahraničných archívnych periodík	
Der Archivar 2003/1–2 (Peter Kartous)	163
Archiven pregled 2002/1–2, 3–4 (Slavko Churý)	164
Archivní časopis 2002/1–4 (Júlia Hautová)	165
Izvestija na daržavnite archivi č. 80, 81, 82 (Slavko Churý)	169
Journal of the Society of Archivists 2002/2 (Peter Draškaba)	171
La Gazette des Archives 2001 (František Palko)	174
Levéltári Közlemények 2001/1–2 (Mária Stieberová)	177
Levéltári Szemle 2002/1–4 (Viliam Csáder)	179
Rassegna degli archivi di Stato 1998/1 (Peter Draškaba)	188
SPRÁVY	
Správa registratúry Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky (Radovan Kollár)	191
Štyridsať rokov archívu Akadémie (Lýdia Kamencová)	193
Udelenie ceny cti Jozefa Hajnóciho archívárom (Milena Ostrolucká)	195
Užitočná exkurzia (Františka Čechová)	196
Dánsky Aarhus zaodetý do zvuku a obrazu (Fero Horvat)	197
Báze archívnych fondů a sbírek České republiky. Geneze, stav a perspektivy (Oskar Macek – Michal Wanner)	202
Zasadnutie slovensko-rumunskej komisie historikov (Alžbeta Sedliaková)	209
Litovské archívy (Mária Španková)	211
Archívy v spoločnosti (Milan Mišovič – Mária Španková)	215
Medzinárodná konferencia germanistov v Münsteri (František Žižňák)	219
KRONIKA	
Životné jubileum Mgr. Veroniky Lakatošovej (Olga Kasalová)	223
Na rozlúčku s kolegom a priateľom PhDr. Elemírom Rákošom, PhD. (Peter Kartous)	226
	229

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Ročník XXXVIII – Číslo 2 – 2003

Vydáva

Ministerstvo vnútra SR – odbor archívov a registratúr

Objednávky a predplatné prijíma L. K. Permanent, spol. s r. o., PO BOX 4,
834 14 Bratislava 43.

Vytlačila

Tlačiareň Ministerstva vnútra SR. Rukopis zadaný do tlače v júli 2003, vytlačené
v novembri 2003.

Registračné číslo 8/4

Cena 18 Sk